

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)
XIV aastakäik 1/2, 2014

ARIADNE LÕNG

N a i s - j a m e e s u u r i n g u t e a j a k i r i

Soouuringud: kuhu edasi?
Eve Annuk

Eesti akadeemiliste soouuringute lugu
ajakirjas Ariadne Lõng 2000-2013
Raili Marling, Redi Koobak

Feministlikud näitused ja kuraatoripraktika Balti riikides
Katrin Kivimaa

Romantiline *macho*: mässav mees Eesti punk-rokis
Hannaliisa Uusma

„Siis ma sain aru, et sa ei peagi tark olema – sul peab tutvus olema”:
sotsiaalse kapitali kasutamise viisid venekeelsete naiste töö narratiivides
Kadri Aavik

„Ma tahaks olla Pommimees!” – lasteaialaste meedialemmikute
analüüs ja nende võimalik kasutamine väärtuskasvatuses ja
sootundlikus hariduses
Andra Siibak, Kristi Vinter

Kooli sugupool ja sugupool koolis haridustegelaste tõlgendustes
Tiiu Kuurme

Ülevaade Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuurist kuni 1840. aastani
Kairit Kaur

Kväärid kunstipraktikad Ida-Euroopas
Rebeka Põldsam

Kuidas prantsuse naised naisteks said: naised ja ajakirjandus
Prantsusmaal 1830–1930
Tiina Veikat

ARIADNE LÕNG

N a i s - j a m e e s u u r i n g u t e a j a k i r i

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT) · XIV aastakäik 1/2, 2014

Soouuringud Eestis: hetkeseis ja arengud

- 3 Soouuringud: kuhu edasi? *Eve Annuk*
- 8 Eesti akadeemiliste soouuringute lugu ajakirjas Ariadne Lõng
2000–2013 *Raili Marling, Redi Koobak*
- 26 Feministlikud näitused ja kuraatoripraktika Balti riikides
Katrin Kivimaa
- 42 Romantiline *macho*: mässav mees Eesti punk-rokis
Hannaliisa Uusma
- 68 „Siis ma sain aru, et sa ei peagi tark olema – sul peab tutvus olema”:
sotsiaalse kapitali kasutamisest venekeelsete naiste töönar-
ratiivides *Kadri Aavik*
- 85 „Ma tahaks olla Pommimees!” – lasteaialaste meedialemmikute
analüüs ja nende võimalik kasutamine väärtuskasvatuses
ja sootundlikus hariduses *Andra Siibak, Kristi Vinter*
- 101 Kooli sugupool ja sugupool koolis haridustegelaste tõlgendustes
Tiiu Kuurme
- 119 Ülevaade Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuurist kuni 1840.
aastani *Kairit Kaur*
- Essee**
- 133 Kväärid kunstipraktikad Ida-Euroopas *Rebeka Põldsam*
- 144 Kuidas prantsuse naised naisteks said: naised ja ajakirjandus
Prantsusmaal 1830–1930 *Tiina Veikat*
- 157 Autoritest / ENUT
- 160 Summaries / About Authors / About ENUT

Peatoimetaja

Eve Annuk

Toimetajad

Raili Marling

Redi Koobak

Toimetuse kolleegium

Eve Annuk

Raewyn Connell

Leeni Hansson

Mirjam Hinrikus

Suzanne Lie

Krista Kaer

Veronika Kalmus

Tiina Kirss

Katrin Kivimaa

Leena Kurvet-Käosaar

Kristin Kuutma

Anne Lill

Endla Lõhkivi

Nina Lykke

Iivi Masso

Irina Novikova

Raili Marling

Tiina Raitviir

Selve Ringmaa

Kristiina Ross

Eda Sepp

Margit Sutrop

Reet Varblane

Keeletoimetaja

Riina Pihlak

Tõlkija

Raili Marling

Kujundus ja makett

Kalle Müller, Momo

Ariadne Lõng,

nais- ja meesuringute ajakiri

ISSN 1406-6246

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskuse
(ENUT) väljaanne, ilmub kaks korda aastas

© Ariadne Lõng, 2014

Toimetuse aadress

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)

Narva mnt. 25–410, 10120 Tallinn

Tel./faks 6409 173

Internet: <http://www.enut.ee>

E-post: enut@enut.ee

Ariadne's Clew

Estonian Journal of Gender Studies

Two issues per year

Published by

The Estonian Women's Studies and
Resource Centre (ENUT)

Narva nnt. 25–410, 10120 Tallinn, Estonia

Tel./fax 372/6409 173

Internet: <http://www.enut.ee>

E-mail: enut@enut.ee

**The publication of the present issue of the
journal has been supported by the**

The Council Of Gambling Tax

Friedrich Ebert Foundation

The Estonian Women's Studies and Resource Centre

Research project IUT22-2

Research project ETF 8875

Cultural Endowment Fund of Estonia

Ajakirja väljaandmist on toetanud

Hasartmängumaksu Nõukogu

Friedrich Eberti Fond

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)

Uurimisteema IUT22-2

ETF grant 8875

Eesti Kultuurkapital

Väljaanne on eelretsenseeritav ning indekseeritav andmebaasis *European Reference Index for the Humanities* (ERIH)

Ariadne Lõng is a peer-reviewed journal indexed in *European Reference Index for the Humanities* (ERIH)

Soouuringud: kuhu edasi?

Eve Annuk

Käesolev Ariadne Lõnga erinumber on saanud teoks tänu konverentsile „Soouuringud Eestis: hetkeseis ja arengud“, mis toimus 3.–4. oktoobrini 2013. aastal Eesti Kirjandusmuuseumis. Konverents püüdis piiritleda eesti soouuringute kui teadusliku uurimisvaldkonna hetkeseisu ja tulevikuväljavaadeid, olles mõtteliseks järjeks 2007. aastal Raili Põltsaare ja Leena Kurvet-Käosaare poolt Tartu Ülikoolis korraldatud soouuringute konverentsile.

Konverents sai võimalikuks tänu Eesti Teadusfondi finantseeritud uurimisprojektile „Sooküsimus Eestis: kohalik olukord ja rahvusvahelised mõjud“ (2011–2014), mis keskendus sooküsimuse analüüsile nii ajaloolises perspektiivis kui ka tänapäeval – alates 19. sajandi lõpu soodiskursustest kuni sooliste arusaamade ja representatsioonideni Eesti kui postsotsialistliku ühiskonna kontekstis.

Kuna tegemist oli ühe esimese sooküsimusele keskenduva projektiga, tuli olla oma-moodi teerajaja rollis, sest uurimisväli oli avar ja varasemaid alusuuringuid vähe. Projekti tulemused näitavad, et Eesti soodiskursuste kujundamisel on olnud suur roll rahvusluse ideoloogial, nõukogude aja soolise võrdõiguslikkuse ideoloogial ja taasiseseisvunud Eestis domineeriva positsiooni omandanud neoliberaalistlikul ideoloogial.

Kuigi soouuringute valdkond pole Eestis enam uus – selle tekkimisaeg jääb 1990. aastate algusesse –, ei ole Eestis toimunud sel alal olulist läbimurret ning puudub institutsionaalne tugi. Soouuringutega tegelemine on ikka veel väheste asjast huvitatute pärusmaa ja ka süstematiseeritud õpetus sel alal on ülikoolides alles algjärgus.

Soouuringute alast diskussiooni on edendanud juba aastast 2000 ilmuv teadusajakiri Ariadne Lõng. Sellele vaatamata ei ole eesti teadusruumis soouuringud ja sooline vaatenurk laiemalt eriti nähtavad. Osaliselt võib seda seostada teadusraha nappusega, mis ei soodusta uute ja interdistsiplinaarsete uurimissuundade esilekerkimist. Siiski mängib ka ühiskonna üldine konservatiivsus oma osa, sest Eestit on iseloomustatud kui konservatiivset ja postsotsialistlikku Ida-Euroopa riiki. Sellises kontekstis mõjub sooteema tõstatamine sageli mitte avatud diskussiooni, vaid sallimatust ja vihakõnet tekitavalt.

Samas on sootemaatika Eesti ühiskonnas aktuaalne, puudutades ühiskonna erinevaid tasandeid, nagu näitas ka kooseluseaduse vastuvõtmisega seotud terav diskussioon 2014. aastal. Soolise ja seksuaalse identiteediga seotud teemade mõistmist ja nende üle arutlemist piiravadki eesti ühiskonna vähene teadlikkus ja informeeritus ning põhjendamatud, sageli nõukogude ajast pärit eelarvamused.

Nõukogude aja ametlik soolise võrdõiguslikkuse poliitika oli vastuolulise tähendusega, sest kuigi naistele garanteeriti meestega võrdsed õigused, eksisteeris ka ühiskonna sooline kihistumine. Ametliku võrdõiguslikkuse retoorika varjus säilitas elujõu patriarhaalne sooideoloogia, mis taastootis soolisi eelarvamusi nii argielu tasandil kui ka professionaalses sfääris. Naistele garanteeriti küll õigus töötada, kuid nad jõudsid harva oma eriala tipp-positsioonidele. Toimis ka sooline tööjaotus, sest enamasti töötasid naised siiski traditsiooniliselt naiselikeks peetavatel aladel.

Privaatsfääris säilis aga traditsiooniline rollijaotus, sest vaatamata täiskoomusega töötamisele väljaspool kodu olid naiste hooleks ka kodutööd ja seda nõukogude vähearenenud majanduse tingimustes. Nõukogude ametlik töötava naise kuvand, mis tõstis esile eelkõige naisi kui (odavat) töajõudu ja mille ilmekaiks näiteks on naistraktori kujutis, on loonud ettekujutuse nõukogude ühiskonnast kui sooliselt „liiga“ võrdõiguslikust, tekitades sellisena vastureaktsiooni soolise võrdõiguslikkuse ideedele laiemalt.

Eesti nõukogude aja kogemust võib mõista mõneti erilisena endise Nõukogude Liidu kontekstis ja ka praeguse Ida-Euroopa kontekstis. Nõukogude Liidu osana oli Eesti kõige „läänelikum“ vabariik nii majanduslikus, geograafilises (Soome lähedus) kui ka ideoloogilises mõttes, eripära lisas Eestile ka omariikluse kogemus.

Üleminek sotsialismilt kapitalistlikku turumajandusse toimus Eestis sujuvamalt kui paljudes teistes endistes sotsialismimaades, millega on seletatud ka Eesti suhtelist majanduslikku edukust praegustes oludes. Soolised suhted ja sooideoloogia ei ole ühiskondlike muutustega siiski alati kaasa tulnud.

Eesti taasisesivsusega tekkis ühelt poolt soodne pinnas feministlikele ideedele. 1990. aastate alguse vaba ühiskondlik õhustik soodustas uute ideede omaksvõttu, kuid naisliikumist kui sellist (nagu see oli arenenud lääneriikides 1960.–1970. aastatel) Eestis siiski ei tekkinud. 1990. aastate Eesti feminism oli eelkõige nn. akadeemiline feminism. Feministlike ideede levitajateks ja sellest kirjutajateks olid akadeemilises sfääris tegutsevad naised ja ka mõned mehed (nt. Väljataga 1996, Krull 2001). Feministlikud ideed tundusid intellektuaalidele põnevad, sest suhestusid tollal populaarseks muutunud poststrukuralistlike ideedega. Seetõttu kajastati feministlikke seisukohti näiteks kirjandusuurimises, kus feministlikust teooriast pärit vaatenurgad pakkusid uudseid

lähenedamisvõimalusi kirjanduslikele tekstidele. Ka kunstipraktikas kajastusid feministlikud teemad. Mitmed eesti naiskunstnikud tõid oma loomingus esiplaanile feminismi, suhestudes selle kaudu ühiskonna soolise temaatikaga, samuti korraldati feministliku kunsti näitusi. Feministlikke ja naisuuringutega seotud teemasid kajastati ka televisioonis (nt. saated „Feminism algajale“ ETV-s ja „Naisuuringud ja feminism“ Kanal 2-s 1996. aastal) ning ilmus feminismi klassiku S. de Beauvoiri „Teise sugu-pole“ eestikeelne tõlge.

Teisalt hakati taasisesivsusega Eestis rõhutama rahvuslik-konservatiivseid väärtusi ning neoliberalistlikku maailmavaadet, mis säilitasid pigem traditsioonilisi soosuhteid ning sooideoloogiat. Kuigi liitumine Euroopa Liiduga 2004. aastal tõi kaasa vajaduse soosuhteid moderniseerida vähemalt seaduste tasandil (võeti vastu soolise võrdõiguslikkuse seadus), säilisid paljuski vananenud hoiakud, mis mõjutasid ka töajõuturgu. Eesti sooline palgalõhe on senini üks Euroopa Liidu suurimaid. Vastuolu naiste kõrge tööhõive ja haridustaseme ning vananenud sooliste arusaamade vahel iseloomustabki Eesti soosuhteid.

Kuna Eestis ei ole senini feminismi laiema ühiskondliku liikumise mõttes, on puudunud ka avaram ettevalmistav kandepind, mis muudaks sooküsimuse avalikkuse jaoks mõisteta-vaks, n.-ö. igapäevarealsuse osaks. Feminism on Eestis jäänudki peamiselt akadeemilise feminismi – soouuringute – ja teatud kunsti- ning kultuuripraktika valdkonda.

Akadeemilise uurimissuunana toovad soouuringud fookusesse sooküsimuse (vt. Marling-Põldsaar 2011a, 2011b). Kasutades sugu analüütilise kategooriana, uuritakse ühiskonda ja kultuuri, tuues esile neutraalseks peetud nähtuste soolise/soolistatud olemuse.

Soolisuse uurimine on oluline mitmes mõttes. Teaduslikus mõttes aitab see esile tuua

uusi vaatenurki ja uurida varem uurimata nähtusi. Soouuringud loovad võimaluse eri teadusalasid ühendavaks lähenemiseks, mis võib olla viljakas ja inspireeriv. Soouuringud mõjutavad ka ühiskonnaelu laiemalt. Ühiskonnas, kus arvestatakse erinevustega ja inimesi ei diskrimineerita nende tõttu, on kõigil parem elada. Ka kultuuri valdkonnas ei saa soolisusest mööda vaadata, sest kultuuri kaudu luuakse samuti soolisi identiteete.

Sooline erinevus bioloogilises mõttes ongi ainult alus, millele ühiskond ja kultuur on üles ehitanud oma tähendusvõrgustikud. Soo bioloogiline ja sotsiokultuuriline aspekt on omavahel lahutamatu läbipõimunud. Soolised tähendused mõjutavad meid iga päev, vahel märkamatuks erinevatel tasanditel, seda ka argielupraktika ja stereotüüpide kaudu, millega taastoodetaksegi soolisust, tähendusi, mis kaasnevad meheks ja naiseks olemisega.

Soolised kujutised ümbritsevad meid visuaalsetes ja tekstilistes representatsioonides, nagu meedia, kirjandus või film. Näiteks Oskar Lutsu loodud tegelaskujud Arno ja Toots on omamoodi eesti mehelikkuste arhetüübid – Arno kui unistav loominguline natuur, Toots kui aktiivne tegutsesja.

Arusaamad mehelikkusest ja naiselikkusest on ajas muutuvad. Nii erinevad 19. sajandi ettekujutused naiseks ja meheks olemisest tänapäevastest arusaamadest meeste ja naiste kohta. Näiteks arvas rahvusliku liikumise suurkuju Carl Robert Jakobson 1881. aastal ajalehes Sakala naiste olemuse ja rolli kohta järgmist: „Esmalt peame naisterahva vaimuharimise juures naise loomust tähele panema. Naise loomus on seesugune, et üksi perekonnas ja omas majas ja laste seas oma tegevuse valda leiab ja üksi seal tema ülem õnnetundmine öitseda võib.“ (Jakobson 1881, 1). Jakobsoni jaoks oli mees see, kes töötab, loob varandust, kes vaimuvallas tegutsedes uurib uusi mõtteid ja on rahvusliku hoiakuga, naine aga peab hoolitsema kodu ja perekonna

eest; naine on mehe tegevuste kõrval nagu päike, kes ise tööd ei tee, aga kelle kiired sünnitavad elu ja sigindust. Tänapäeva kontekstis, kus valdav enamik naisi töötab väljaspool kodu, tundub selline arusaam iganaanuna, kuigi rahvuslik-konservatiivsed ideoloogid üritavad seda mõnikord ideaaliks seada.

Feminismi ja soouuringute ajalugu Eestis ongi seotud 19. sajandi rahvusliku ärkamisajaga. Rahvuslik liikumine tõi kaasa nii rahvusliku eneseteadvuse tõusu kui ka tõstis esile naiste hariduse temaatika. Eesti naiste eneseteadvust püüdis äratada esimene eesti feminist Lilli Suburg (1841–1923) ja tema foorumiks sai ta enda loodud ajakiri Linda. Suburgi feminismi võib määratleda intellektuaalse feminismina, mis põhines valgustusideedel. Suburg jäi oma feminismiss üksikuks, sest 19. sajandi lõpul ei olnud Eestis veel naisliikumist ja seetõttu puudus ka Suburgi ideid mõistev lugejaskond. See tekkis alles 20. sajandi algul, 1905. aasta revolutsiooniideede kontekstis, mis tõi esile ka sooküsimuse.

Lilli Suburgi kui eesti soouuringute eelkäija tööd näitavad seda, et soodiskursus ja soouuringud ei ole Eestis ainult „võõras“, Lääne-Euroopast imporditud nähtus, vaid et sooküsimuse käsitlemisel on ka meie oma juured, meie oma intellektuaalne traditsioon.

Eesti ajalooline taust mõjutab nähtamatu allhoovusena tänaseidki soolisi arusaamu. Neid mõjutab samuti haridussüsteem ja eriti meedia, mis taastoodab soolisi stereotüüpe, aga pakub ka uusi, ebatraditsioonilisi soolisi identiteete.

Tegelikult elamegi ajastul, mil traditsioonilised arusaamad soost ja soolisusest on kiiresti muutumas, kuigi Eestis on võrreldes lääneriikidega see protsess aeglasem. Eestis levinud traditsioonilised, konservatiivsed hoiakud põrkuvad 21. sajandi nõudmistega – uute ideede ja vaatenurkadega soolisusele, soolisele identiteedile ja sooproblematikale laiemalt. Samas on Eesti mõneti unikaalses olukorras. Eesti postsotsialistliku situatsiooni eripäraks

(Koobak, Marling 2014) on see, et Eestis ristuvad erinevad, eri ajastutest mõjutatud soodiskursused ja ühiskondlik-ajalooline reaalsus, mis on piiritlenud ja määratlenud meeste ja naiste erinevaid rolle ning üldisi soolisi arusaamu ühiskonnas. Selline areng ei ole siiski ainult Eesti eripära, vaid sarnaneb teiste Baltimaade, aga laiemalt ka Ida-Euroopa postsotsialistlike riikide kogemusega (vt. nt. Eglitis 2002, 201–205).

Selles kontekstis võib küsida, millist rolli täidavad eesti soouuringud ja millist uut teadmist nad loovad? Kas see teadmine on oluline ning kuidas see suhestub ühiskonnaga?

Neile ja paljudele teistele küsimustele püüdiski vastuseid leida konverents „Soouuringud Eestis: hetkeseis ja arengud“, mille ettekannetest valiku avaldame siinses Ariadne Lõnga erinumbris.

Teemanumbri avab Raili Marlingu ja Redi Koobaku artikkel eesti soouuringutest ajakirja Ariadne Lõng põhjal. Artikkel käsitleb Ariadne Lõnga rolli eesti soouuringute maastikul, vaadeldes avaldatud artiklite temaatilist ulatust ja piiritledes eesti soouuringute „väljakujutust“. Autorid leiavad, et Eesti ühiskondliku konteksti tõttu on soouuringud võtnud sotsiaalselt aktiivsema rolli, kui see on soouuringutel olnud lääneriikides. See on mõjutanud ka ajakirja teemade valikut ja rõhuasetusi. Autorid toovad esile, et eesti soouuringud on pigem liitvad, mitte eri valdkondade meetodeid ja teoreetilisi perspektiive integreerivad. Teiseks pole eesti soouuringud kriitiliselt suhestunud lääne feministliku teooriaga.

Katrin Kivimaa artikkel „Feministlikud näitused ja kuraatoripraktika Balti riikides“ vaatleb feministlike näituste kureerimise ajalugu Baltimaades 1990. aastate keskelt kuni 2012. aastani. Artikkel toob esile seda nähtust iseloomustava sisulise ja põlvkondliku järjepidevuse. Autor keskendub oma analüüsis Eestile, kus feministliku kunsti ajalugu on kureerimispraktikat kõige rohkem mõjutanud.

Hannaliisa Uusma artikkel „Romantiline *macho*: mässav mees Eesti punk-rokis“ uurib Eesti punk-rokkbändi Vennaskond näitel mehelikkuse konstrueerimise viise, kogemusi, hoiakuid ning tähendusi rokkmuusika kontekstis. Mehelikkuse tähenduse lahtimõtestamisel on arvesse võetud nii punk- ja rokkmuusika rituaalide ning normide kui ka postsotsialistliku ühiskonna ja kultuuriruumi võimalikku mõju.

Kadri Aaviku artikli „„Siis ma sain aru, et sa ei peagi tark olema – sul peab tutvus olema“: sotsiaalse kapitali kasutamisest venekeelsete naiste töö narratiivides“ rõhuasetus on töö narratiivide analüüsil. Autor uurib seda, kuidas esitatakse sotsiaalset kapitali venekeelsete naiste töö narratiivides, mille kaudu tulevad ka esile normid Eesti tööturul ja laiemalt ühiskonnas, mis eelistavad eestlust, maskuliinsust ja noorust ning konstrueerivad ja positsioneerivad venekeelseid naisi normist eristuvatena, nn. „sisemiste võõrastena“.

Andra Siibaku ja Kristi Vinteri artikkel „„Ma tahaks olla Pommimees!“ – lasteaialiste meedialemmikute analüüs ja nende võimalik kasutamine väärtuskasvatases ja sootundlikus hariduses“ käsitleb eelkoolialiste laste meediaeeskujusid ja võimalusi nende kasutamiseks meediahariduses ning sootundlikus kasvatases. Intervjuud lastega näitasid, et laste meedialemmikud on väga soostereotüüpsed ning lapsed püüavad neid matkida. Seetõttu pakuvad autorid välja võimaluse nende meediaeeskujude kasutamiseks lasteaias õppetöös, et nende kaudu õpetada nii analüütilist mõtlemist kui ka inimeseks olemist laiemalt.

Tiiu Kuurme käsitleb artiklis „Kooli sugupool ja sugupool koolis haridustegelaste tõlgendustes“ kooli kui institutsiooni, mis toodab soolisi stereotüüpe. Kuigi koolis märgatakse sugude erinevat käitumist ja arengukiirust, peetakse seda loomulikuks. Soolist võrdõiguslikkust ja soolisi stereotüüpe ei peeta kooli kontekstis probleemiks. Autor leiab, et sellise

situatsiooni jätkumine vähendab tulevikus nii poiste kui ka tüdrukute elu kvaliteeti ning devalveerib hariduse väärtust ühiskonnas.

Kairit Kauri artikkel „Ülevaade Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuurist kuni 1840. aastani“ vaatleb põhjalikult Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuuri alates keskajast kuni 1840. aastani. Kuigi kirjutavaid naisi oli vähe, olid nad 1840. aastaks jõudnud avaldada nii luulet, proosat kui ka draamat. Naised kirjutasid nii ilukirjandust kui ka saatsid kaastöid ajakirjandusele. Samuti tegelesid naised Euroopa kirjanduse vahendamise ja ning ka lugejatena oli naistest saanud arvestatav sihtgrupp.

Kaks ülevaateartiklit käsitlevad väga erinevaid teemasid. Rebeka Põldsami „Kväärid kunstipraktikad Ida-Euroopas“ tegeleb Eestis väheuuritud teemaga, kvääri (ingl. k. *queer*) mõiste määratlemise ja kolme kväärkunsti juhtumiuuringu analüüsiga. Artiklis mõtestatakse kväär kunstipraktikate ambitsioone, mis kätkevad endas soovi muuta olemasolevat situatsiooni.

Tiina Veikati artikkel „Kuidas prantsuse naised naisteks said: naised ja ajakirjandus Prantsusmaal 1830–1930“ annab ülevaate ajakirjanduse ja feminismi ühisest arengust Prantsusmaal ajavahemikul 1830–1930. Tutvustatakse rohkem ja vähem tuntud naisajakirjanikke, kes aitasid kaasa Prantsuse ajakirjanduse liberaalsemaks muutumisele ning muutsid nii mõnigi kord ka ajakirjanduse olemust.

Täna kõiki autoreid, samuti retsensente, toimetajat Raili Marlingut ning keeleteimetaja Riina Pihlakut.

Konverents sai võimalikuks tänu uurimisprojektile „Sooküsimus Eestis: kohalik olukord ja rahvusvahelised mõjud“ (ETF grant nr. 8875) ning sihtfiinantseeritavale teadusteemale „Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus“ (SF

0030065s08). Käesolev publikatsioon on valminud uurimisprojektide „Sooküsimus Eestis: kohalik olukord ja rahvusvahelised mõjud“ (ETF grant nr. 8875) ning „Kirjanduse formaalsed ja informaalset võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal“ (IUT22-2) raames.

Kirjandus

Eglitis, D. S. (2002). *Imagining the Nation. History, Modernity and Revolution in Latvia*. The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania.

Jakobson, C. R. (1881). *Meie tütarlaste koolitamisest*. Sakala, 2, 10. jaanuar, 1.

Koobak, R.; Marling, R. (2014). The decolonial challenge. Framing Post-Socialist Central and Eastern Europe within transnational feminist studies. *European Journal of Women's Studies*, 4, 1–14. DOI: 10.1177/1350506814542882

Krull, H. (2001). *Feminism ja eesti kogukond*. KesKus, 4, 14.

Marling-Põldsäär, R. (2011a). *Out of the Room of One's Own: Gender Studies in Estonia*. *Aspasia: International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History*, vol. 5. Berghahn Books, New York, 157–165.

Marling, R. (2011b). *Sissejuhatus soouuringutesse*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 7–17.

Väljataga, M. (1996). *Feminism ja filosoofia*. Vikerkaar, 11–12, 150–160.

Eesti akadeemiliste soouuringute lugu ajakirjas *Ariadne* Lõng, 2000–2013

*Redi Koobak
Raili Marling*

Nais- ja meesuuringute¹ ajakiri *Ariadne* Lõng on olnud ehk kõige edukam katse institutsionaliseerida nais-/feministlikke-/soouuringuid postsotsialistlikus Eestis.² Ajakiri ilmub aastast 2000, kokku on tänaseks lugeja ette jõudnud 13 aastanumbrit. Ajakirja kodus on küll mittetuldusühing Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT), kuid selle toimetajateks on olnud akadeemilised feministid. Ajakiri on oma eesmärgiks seadnud koondada endasse originaalset kodumaist interdistsiplinaarset teadustööd soouuringute vallast. Eelretsenseeritav teadusajakiri ilmub eesti keeles, et arendada eestikeelset soouurimuslikku terminoloogiat ning tuua eesti lugejani uurimusi, mis muidu oleksid pillutatud erinevate võõrkeelsete erialajakirjade lehekülgedele ning sellistena ei mõjutaks Eesti sootemaatikat puudutavaid diskussioone. Kuigi ajakirja toimetajad positioneerivad ennast feministidena, ei tee seda kõik ajakirjas avaldavad autorid. Sellisena on ajakiri mitmekesine diskursiivne väli ning selles on ruumi erinevatele Eesti soouuringu-

tes esilduvatele lugudele. Need lood omakorda kujundavad eesti feminismi/soouuringute ajalugu ja poliitikat.

Need lood, mida me räägime feministliku aktivismi ja teadustöö minevikust, mõjutavad meie tänast tegevust poliitiliselt, epistemoloogiliselt, diskursiivselt ja afektiivselt, sest ajalugu mitte ainult ei kujuta, vaid ka vormib poliitilist olevikku. Nagu märgib Clare Hemmings (2011, 1), „see, kuidas feministid lugsid räägivad on oluline osalt seetõttu, et need lood ristuvad laiemate institutsionaliseeritud soolistatud tähendustega“. Nende lugude mõju ulatub feministliku kogukonna piiridest välja-poolle. Hemmingsi refleksiivne historiograafiline projekt keskendub lugudele, mida eelretsenseeritavad ingliskeelsed soouuringute ajakirjad feminismist räägivad, ning näitab, et feminismi kesksed arengunarratiivid valguvad laiemasse avalikku diskursusesse ning võivad seega mõjutada feminismi ja soopoliitika mõistmist laiemalt. Teadlikkus sellest, et lugudel, mida me endi kohta räägime, on poliitiline mõju, on oluline, tagamaks, et me ei aitaks ise kaasa feministliku teooria ja praktika marginaliseerimisele.

Kuna feministide lood on erinevates geograafilistes ja ühiskondlikes kontekstides erinevad, on Hemmingsi stiilis analüüse vaja teha ka feministlikes foorumites, milles kasutatakse teisi keeli peale inglise keele. Kuigi juba aastakümneid on feministlikes uuringutes rõhutatud kohaliku poliitilisust, on transnatsionaalsetes kontekstides levivad narratiivid jätkuvalt inglise keeles ning lähtuvad liiga tugevalt Ameerika Ühendriikidest ja Ühendkuningriigist (vrd. nt. Wöhrer 2014). Lisaks hegemoonilise keskuse narratiividele, mis mõjutavad feminisme kõikjal, tuleb vaadata ka lugusid semiperifeeriast ja perifeeriast³ saamaks paremat arusaama globaalsete feminismide omavahelistest suhetest. Transnatsionaalsuse kõrval ei tohiks me unarusse jätta ka kohalikku, sest „kohaliku mõiste säilitamine

on oluline niikaua, kui inimesed kujundavad oma identiteedi, suhestudes oma konkreetse ühiskondliku kontekstiga“ (Herr 2014, 17). Ilma sellise kohaliku konteksti juurdunud, kuid essentsialismikriitilise teadmisetä jäävad transnatsionaalsed teooriad pidetuiks. Iga kohalik narratiivide kimp panustab tõeliselt globaalse, paratamatult keerulise ja vastuolulise feministliku loo jutustamisse.

Lähtume oma uurimuses Robyn Wiegmani (2012, 14) mõistest „väljakujutus“ (ingl. k. *field imaginary*) ning püüame leida Eesti soouuringute väljakujutust, mis väljendub *Ariadne* Lõngas. Väljakujutus on „afektiivne jõud, mis loob mingi välja psüühilise elu“ (Wiegman 2012, 14). Artikli eesmärgiks on uurida, millisena kujutletakse Eesti soouuringuid ning mida kujutatakse seda tegevat. Konkreetset huvitab meid, kas ajakirjas joonistub välja ühine lugu ning mis rolli see lugu mängib laiemas soopoliitilises kontekstis. Vaadates seda, kuidas soouuringute välja ajakirjas *Ariadne* Lõng diskursiivselt luuakse, proovime mõtestada akadeemilise soouurimusajakirja rolli selles loovas protsessis.

Feministlikud lood transnatsionaalses kontekstis

Clare Hemmingsi lääne feministlike lugude analüüs püüab leida empiirikal põhinevat arusaama sellest, kuidas dominantsed feminismi arengunarratiivid on väljendunud ja kinnistunud terves reas olulistest ingliskeelsetes eelretsenseeritavates soouuringute ajakirjades (tippajakirjad, nagu *Signs* ja *Feminist Theory*, aga ka piirkondlikumad väljaanded, nagu *European Journal of Women's Studies*, *NORA: Nordic Journal of Women's Studies* ja *Australian Feminist Studies*). Neis ajakirjades ilmunud artiklite lähianalüüs toob esile „rea haakuvaid narratiive“, mis jagavad feminismi ajaloo selgeteks, aastakümnetel põhinevateks ühikuteks: poliitilised 1970. aastad, identitee-

dipõhised 1980. aastad ja poststrukuralistlikud 1990. aastad, millest viimast kritiseeritakse sageli kui feminismi depolitiseerumise aega (Hemmings 2011, 3). Näidates, kuidas need narratiivid erinevates väljaannetes ilmnevad, meenutab Hemmings (2011, 11) meile „vajadust uurida seda, kuidas lääne feministlikud lood lähimineviku kohta langevad hirmutavalt kokku nende lugudega, mis püüavad asetada lääne feminismi minevikku, et „neutraalseerida“ soolist võrdõiguslikkust selle globalstes trajektoories“. Ta näitab, kuidas sagedad lihtsustatud lood feminismi tõusust ja langusest feministlike akadeemiliste ajakirjade lehekülgedel peegeldavad depolitiseeritud neoliberalismi, tarbimiskeskset postfeminismi ja avalikku arvamust, nagu oleks feminism oma aja ära elanud. Siit tuleneb vajadus pakkuda välja alternatiivseid lähenemisi feminismi minevikkudele, mis sellest kitsast narratiivsest raamist vabaneks.

Arvestades kui tähtsad on Hemmingsi tõstatatud küsimused, pole üllatav, et tema töö on tekitanud ka üsna palju olulist kriitikat. Näiteks leitakse, et Hemmingsi analüüs ja lahendused on omavahel vastuolus: tema tsiteerimistaktika ja tekstuaalsete afektide leidmine sõltuvad individuaalsest lugemusest ja mälu praktikatest, mis näitab, et tema sekumine institutsionaalsesse probleemi leiab aset ainult subjekti tasandil (Philip 2013, 107) ning selliste individuaalsete taktikate kõrvale on vaja kollektiivsema orientatsiooniga lähenemisi minevikule (Withers 2012, 255). Enamgi veel, tema lahendused ei võta arvesse institutsionaalseid ja struktuuraalseid jõudusid tema uuritavate ajakirjade ümber.

Hoolimata neist puudustest, on Hemmingsi töö meile jaoks suur pluss. Nimelt analüüsib ta muu hulgas tasakaalutust lääne ning globaalse lõuna ja endiste sotsialismimaade vahel, mis nüüd asuvad lääne suhtes semiperifeerias või perifeerias. Tüüpiliselt lääne feministlik lugu „sunnib Euroopa või

mitte-lääne feministlikke teoreetikuid kas ennast ümber positsioneerima, lähtudes lääne loogikast, või kujutama ennast kriitiliselt või transtsendentselt, kuid siiski [lääne teooriatele] vastuvõtlikuna“ (Hemmings 2005, 116). Hemmings (2005, 117) küsib edasi, „millist diskursiivset ja poliitilist tööd teeb selline narratiiv“, mis privileeeriib „mingit konkreetset intellektuaalset biograafiat või rahvuslikku asetumust“.

Kirjandus feministlike lugude hegemooniliste struktuuride kohta, mis tulenevad lääne pilgu universaalseks kuulutamisest, on rikas ja üha kasvab. Chandra Mohanty (1988, e.k. 2010) näitas, kuidas lääne feministlik pilk kujutab homogeenseid „Kolmanda Maaailma naisi“ passiivsete ja teovõimetutena, teadmise objekti, mitte subjektina. Sarnane kriitika on muutunud feministlikes arutlustes tavapäraseks, kuid see pole kõigutanud lääne feminismi⁴ kesksust transnatsionaalsetes feministlikes diskussioonides. Ka kõige levinum postkoloniaalne ja transnatsionaalne feministlik kriitika pole geograafiliselt nii mitmekesine, kui esmapilgul võib tunduda, sest selle autorid töötavad täna valdavalt kas Ameerika Ühendriikide või Ühendkuningriigi akadeemilistes institutsioonides.

Monoliitset läänest pärit feministlikku lugu on kritiseerinud ka Kesk- ja Ida-Euroopa autorid (nt. Havelkova 1997; Kasic 2004; Slavova 2006; Grabowska 2012; Koobak 2013; Koobak ja Marling 2014). Nagu Jennifer Suchland (2011, 838) tabavalt märgib, pole transnatsionaalne pööre feministlikes uurin-gutes muutnud postsotsialistliku maailma positsiooni, kuna „intellektuaalne rada teatud maailma kohtadeni“ on endisest Teisest Maa-ilmast mööda läinud. Kesk- ja Ida-Euroopa on jäänud transnatsionaalsetes feministli-kes uurin-gutes omamoodi lüngaks. See võib tuleneda Kesk- ja Ida-Euroopa naiste jätku- vast stereotüüpiseerimisest ja globaalsete nais- uuringute rassilisest dihhootomiast, millest

tuleneb „levinud geoideoloogiline eeldus, et Teine Maailm on läänt pooldav (seal puudub kriitiline teooria), samas kui Kolmas Maailm on läänevastane (ja kriitilise teooria allikas)“ (Suchland 2011, 848). Võib öelda, et kohaliku poliitika kui kriitilise sekkumise vahend on Kesk- ja Ida-Euroopa puhul n.-ö. tõmbistu- nud, kuna eeldatakse, et see piirkond samas- tub läänega, isegi kui jääb lääne sees margi- naalseks.

Väga vähesed Kesk- ja Ida-Euroopa tead- lased on mõjutanud transnatsionaalseid feministlikke uuringuid, isegi siis, kui dis- kussioon puudutab Kesk- ja Ida-Euroopat, näidates, et teadmiste loomine on endiselt tasakaalust väljas. Allaine Cerwonka (2008, 816) toob esile, et näiteks Ida-Euroopat puu- dutavas artikliteblosis 2004. aasta ajakirjas Signs oli ainult ühe teksti autor Ida-Euroo- past. See näitab, et Ida-Euroopat ei nähta lääne feministlikes lugudes endiselt kui tead- miste loojat, vaid kui lääne analüüside objekti. Ekspertideks kuulutatud lääne autorite järje- pidev kohalolu mõjutab tugevasti kohalikke (teadmiste) kogukondi. Kuna lääne, eelkõige ingliskeelse lääne, narratiiv on normatiivne, internaliseerivad kohalikud tõlgendajad need viitesüsteemid ning tulemuseks on enesekolo- niseerimine (vrd. Kiossev 1999).

Kuigi transnatsionaalsete feministlike uuringute ideaal on koha loomine paljusu- sele ja feministlike lugude mitmekesisusele, pole seda ideaali veel saavutatud ning seetõttu peame jätkuvalt analüüsima erinevaid impe- riaalseid/koloniaalseid pärandeid, ka neis kohtades, mis jäävad dihhotoomia globaalne põhi – globaalne lõuna vahele. Semiperifeeria kogemusi tuleks analüüsida nende endi spet- siifilistes kultuurilistes dialoogides lääne ja mitte-lääne vahel, mitte süüdistades neid, et nad „lonkavad nõndanimetatud tsiviliseeritud maailma järel kingades, mis jalad krooniliselt valusaks hõõruvad“ (Tlostanova 2010, 205). Järgnevas analüüsis proovime minna lääne

mõttemustrite tuvastamisest kaugemale, analüüsivaks seda, milliseid funktsioone need täidavad Eesti autorite tekstides Eesti feministliku ja soouuringusliku diskursuse loomisel.

Eesti akadeemiliste soouuringute tekkimise kontekstualiseerimine

Kuigi Ariadne Lõnga esimene number ilmus aastal 2000, on ekslik arvata, nagu tähistaks see nõukogudeaja järgse Eesti feminismi avalööki. Nn. üleminekuajal⁵ toimus Eesti avalikus diskursuses debatt mitmete teemade üle, mis olid läänes tavapärased, kuid mille üle Eestis ei olnud võimalik nõukogudeaegse ideoloogilise surutise ajal mõtiskleda. Kuigi Eestile, nagu paljudele endistele sotsialismimaadele, oli iseloomulik soov võimalikult kiiresti taasliituda läänega (vt. nt. Lauristin ja Vihalemm 1997), ei leidnud kõik läänest tulevad ideed samasugust entusiastlikku vastuvõttu: kui neoliberalistlikud mudelid muutusid Eesti Vabariigi poliitikas dominantseiks ning sõnavabaduse kaitsel muutus probleemiliseks ka viha õhutava kõne piiramine, siis näiteks multikultuursus või sooline võrdõiguslikkus (rääkimata seksuaalvähemuste aktsepteerimisest) langesid tunduvalt vähem viljakasse pinnasesse.

Sooküsimuste puhul oli pärssivaks teguriks nõukogudeaegne võlts-võrdõiguslikuse ideoloogia. Esmase äratõukereaktsiooni perioodil ei peatunud küsima, kas nõukogude aja loosunglik võrdõiguslikkus tagas naiste ja meeste tegeliku võrdsuse avalikus ja erasfääris. 1980. aastate lõppu ja 1990. aastate algust iseloomustas nostalgiline soov naasta imaginaarselt idüllilisse 1930. aastate Eestisse, koos selle rõhutatult konservatiivse sooideoloogiaga, kus naise rolliks oli rahvuse taastootmine (vt. nt. Pilvre 2002). Samas rõhutati soolist per-

pektiivi erinevates ühiskonna arengut käsitlevates dokumentides. Eesti kirjutas 1992. aastal alla ÜRO naistevastase diskrimineerimise keelustamise konventsioonile ning osales 1995. aastal Pekingis toimunud neljandal ülemaailmsel naiste konverentsil. Soolist võrdõiguslikkust tutvustati Põhjamaade ja muude välisrahastajate sponsoreeritud üritustel ning see kerkis esile Euroopa Liiduga liitumise läbirääkimistel.

Feminism kui mõtteviis tekitas elevust ning uudishimu, aga ka kõhedust ja segadust. Tasub meenutada, et „Eesti nõukogude entsüklopeedias“ seletatakse feminismi veel aastal 1987 kui naiselike joonte esinemist meestel (ENE, kd. 2, 676). Üheks kartuse põhjuseks on juba viidatud kommunismitondi vari, mis soolise võrdõiguslikkusega kaasas käis, kuigi Nõukogude Liidus oli feminism kodanliku igandina taunitud ja maha vaikitud. Võib spekuldeerida selle üle, kui palju mõjutas poliitilise eliidi negatiivset suhtumist feminismi samal ajal arenguideaaliks kuulutatud anglo-ameerika riikides toimuv konservatiivne tagasilöökk feminismi vastu (vt. nt. Faludi 1991).

Igal juhul oli feminismi kodustamise üks esimesi kanaleid kunstimaailm (vt. Marling 2010). Esimene feministliku kunsti näitus („Est.Fem“) toimus Tallinnas 1995. aastal ning näitust tutvustades märkis Hasso Krull, et feminism on Eesti intellektuaalile skandaal, sõltumata sellest, kas see intellektuaal on mees või naine (Tralla 1997, 59). Feminism jäi skandaalimaiguliseks järgmiseks kümneks aastaks kui mitte tänaseni. Teema kutsus erinevaid autoreid sõna võtma ka meedias (nt. Pilvre 1990, 1993; Jaanson 1993; Annuk 1993). Mitmed autorid juhvivad juba varakult tähelepanu eesti naiste feminismikartusele (Hellerma 1995; Kivimaa 1996; Pilvre 2002). Sooküsimusi ja feminismi vaadeldi 1990. aastatel ka uurimuslikust perspektiivist, nagu näitab ajakirja Vikerkaar feminismiteemaline number 1996. aastal. Ajakirjades Looming ja

Vikerkaar ilmus mitmeid retsensioone, mis käsitlesid kohalikku kirjandust feminismi vaatenurgast. Feminism ei puudunud ka naiste-ajakirjast Eesti Naine.

Avalik huvi tekitas ka esimesed soouuringumise ja feministliku teooriaga tegelevad kursused Tartu Ülikoolis, tolleaegses Tallinna Pedagoogikainstituudis (tänapäev Tallinna Ülikool) ja Eesti Kunstiakadeemias, kuid nende kursuste motivaatoriks oli uurijate isiklik huvi, mitte institutsionaalne tugi. Katse pakkuda soouuringuid kõrvalerialana algatas mittetullundusühing ENUT, mitte Tallinna Ülikool, ning kõrvaleriala langes õppekavade reformi ohvriks. Soouuringute keskus küll Avatud Eesti Fondi toel loodi, kuid on tänaseks Elustiilide uurimise keskuse allüksus ning selle tegevus jääb avalikkusele pea nähtamatuks. Tartu Ülikoolis tegutses alates 1995. aastast sotsioloogia eriala juures soouuringute uurimiserühm, kuid ülikooli finantstoeta see grupp lagunes. Alles aastal 2014 võeti tööle kaks (poole kohaga) õppejõudu, kelle töökuulutus mainiti sõnaselgelt sooperspektiivi. Samas kirjutas terve hulk uurijaid oma doktoritöid sooküsimustest (kas siis kirjanduse, võrfiloloogia, meediauuringute, kunstiteaduse või sotsioloogia distsipliini sees) ning selles tegevuses pakkusid olulist tuge, sh. elujõuliste feministlike kogukondadena, välisülikoolid, eriti Kesk- ja Ida-Euroopa feministliku mõtte arengus võtmerolli mänginud Kesk-Euroopa Ülikool (Marling 2011a, 159). Paralleelselt tuli sooküsimus teravdatult üldsuse tähelepanu alla poliitikavaldkonnas, tõukejõuks eelkõige Euroopa Liiduga liitumise protsess, mille käigus tuli soolist võrdõiguslikkust ümber hinnata ja loobuda omamütoloogiast, mille järgi Eestis pole vaja selle teemaga tegeleda.

Mõnevõrra üllatuslikult institutsionaliseerus sooperspektiiv enne riigistruktuuri-des kui akadeemilises maailmas (1996. aastal loodi Sotsiaalministeeriumi juurde võrdõiguslikkuse büroo, tänase nimega soolise

võrdõiguslikkuse osakond) (Sander 2010, 8). Naisorganisatsioonide ja välisrahastajate, eelkõige Põhjamaade Ministrite Nõukogu ja Euroopa Liidu, toel püüti avalikkuses kehtestada arusaama soolisest võrdõiguslikkusest kui inimõigusest (vt. nt. Papp 2010). Üle nelja aasta kestnud avalik debatt soolise võrdõiguslikkuse seaduse ümber oli kirglik, kuid paljastas ka palju väärarusaamisi ja hirme seoses feminisimi ja soolise võrdõiguslikkusega ning see tõmbas paljud akadeemilised feministid poliitilisse tegevusse, sest poliitiline olukord ei võimaldanud jääda vaid kitsalt akadeemiliste küsimuste juurde. Seega astus Ariadne Lõng Eesti avalikku debatti kümneaastase feminismitemaalse diskussiooni järel, mil õhus oli palju kirgi ja palju väärarusaamu.

Empiirilised, metodo- loogilised ja isiklikud mõisteraamistikud

Meie eesmärgiks on kaardistada Eesti soouuringute väli: esiteks uurime, millest kirjutatakse seni ilmunud Ariadne Lõnga artiklites ja millest mitte. Meie peamiseks huvialaks on Eesti ja lääne soouuringute suhe, mille alusel loodame tuvastada toodetavad ja taastoodetavad dominantseid narratiivid. Töö teises faasis, mida käesolevas artiklis saab mahupiirangute tõttu käsitleda vaid skemaatiliselt, vaatleme teistest keeltest tehtud tõlkeid ning nende rolli Eesti soouuringute välja loomises.

Täiskorpusesse võtsime kõik ajakirjas Ariadne Lõng ilmunud originaalartiklid. Selliseid artikleid on kokku 115. Need võib jagada järgmistesse temaatilistesse kategooriatesse: sotsioloogia (26), kirjandus (20), meedia (12), kunst (10), sooküsimused ja nende retseptioon (7), etnoloogia ja folkloor (7), poliitika (6), filosoofia (5), ajalugu (5), maskuliinsused (5), keel (4) ja muu (8).⁶ Sotsioloogiaalaste

tekstide rohkust aitab seletada kahe sotsioloogiale pühendatud erinumbri ilmumine. Kuna neis käsitletavat teemat on kitsalt sotsioloogilised ega vaagi soouuringute või feminismi küsimust kohalikus kontekstis, jätsime need kaks erinumbrit korpusest välja, mille tulemusena jäi vaatluse alla 100 artiklit.

Kuna ka see korpus on süvaanalüüsiks liiga suur, siis keskendusime lähianalüüsiks tekstidele (originaalartiklitele, aga ka toimetajate veergudele, tõlgete järelsõnadele ja raamatuarvustustele), mis mainivad otseselt Eesti või Ida-Euroopa feminismi, soouuringuid või soouuringute ja feminismi retseptsiooni Eestis. Tekstidest võtsime välja konkreetsed laused, mis vaatlevad kas Eesti feminismi/soouuringute suhteid lääne feminismi/soouuringute või nõukogude ajaga. Lähtudes Hemmingsist (2011, 19), pöörame tähelepanu „eelduste tehnoloogiatele“ (ingl. k. *technologies of the presumed*) (Hemmings 2011, 19) ehk siis sellele, mida ei küsimärgistata. Eelkõige huvitab meid Eesti soouurimusliku uurimistöö enesepositsioneerimine.

Hemmingsi eeskujul (2011, 21) tsiteerime me ilmumisaastat, mitte konkreetseid autoreid, sest meid ei huvita erinevate autorite vaadete vastandamine, vaid ajakirja kui teadmiste loomise koha ühisharratiiv. Seega viitame korpuse analüüsis ainult avaldamisaastale, kuna ajaline areng võib olla meie analüüsi jaoks oluline (nt. AL 2000 viitab üksikõik millisele artiklile, mis ilmus *Ariadne* Lõngas aastal 2000). Meie fookuseks on artiklite „kokkuvõtlikud lõigud, sissejuhatused ja üleminekud“ (Hemmings 2011, 17–18). Nende ideede tuvastamine, mis justkui ei vaja ei tõendusmaterjali ega viiteid, lubab meil heita valgust akadeemilise feminismi projektile Eesti kontekstis ning soouurimusliku mõtte intellektuaalsele kujunemisele.

Siinkohal peame märkima, et oleme mõlemad kaasatud ajakirja toimetamisse (Raili alates aastast 2007, Redi aastast 2013) ning

aktiivsete Eesti feministlike teadlaste ja soouurijatena oleme mõlemad aastate jooksul avaldanud ajakirjas originaalartikleid, raamatuarvustusi ja tõlkekomentaare. Raili on uurija ja õppejõuna soouuringutega tegelema alates aastast 1997, seda küll oma peamise uurimisvaldkonna inglise filoloogia sees, kuid ta on olnud kaasatud ka Sotsiaalministeeriumi soolise võrdõiguslikkuse osakonna projektidesse ning ta on ENUTi juhatuse liige. Redi tutvus soouuringutega esmakordselt Raili loengutes Tartu Ülikoolis alates aastast 1998 ning pühendus seejärel soouuringutele ning kaitses selles valdkonnas nii magistri- (Kesk-Euroopa Ülikoolis Ungaris) kui ka doktori-kraadi (Linköpingi Ülikoolis Rootsis). Praegu töötab ta viimase ülikooli juures teaduri ja õppejõuna. Kogu oma karjääri jooksul välismaal on ta aga säilitanud tihedad sidemed Eestiga ning tema uurimistöö keskmes on postsotsialistlikud feministlikud kujutelmad ja sooküsimused Eestis.

Meie mõlema seotuse tõttu *Ariadne* Lõngaga peame mõtlema ka oma positsioonile oma uurimisobjekti suhtes. Käesolev artikkel on tervikuna kriitiline reflektatsioon meie teoreetilise ja intellektuaalse kodu üle, kuna oleme mõlemad olnud selle ruumi kujundajad. Kuna meie kogemused autorite, retsensentide ja toimetajatena on mõjutanud meie mõtlemist, peame positsioneerima oma teadmised, lähtudes Haraway ideest teadlase, uurimisobjekti ning teadlast ja uurimisobjekti ühendava kollektiivse konteksti omavahelisest põimitusest (Haraway 1999). Robyn Wiegman väidab, et meie teadmist feministlikust teadmisest, mida me loome, ei saa lahutada neid tagant tõukavatest „projektsioonidest, sidemetest ja afektidest“ (Wiegman 2012, 8). Seega pole meie huvi Eesti soouuringute konstrueerimise vastu süütu, vaid seda mõjutab meie seotus selle väljaga. Oleme täiel määral teadlikud oma rollist selle välja ja sellel aset leidvate debattide kaaskonstrueerijadena. Tahame rõhutada, et

seada, „millist lugu keegi räägib minevikust, motiveerib see positsioon, mis inimesel oleviskus on või mida ta soovib omada“ (Hemmings 2011, 13). Seda, kuidas me raamime oma lugu akadeemiliste soouuringute kujunemisest Eestis, ei mõjuta mitte ainult meie epistemoloogilised ja metodoloogilised raamistikud, vaid ka meie soov arendada teatud suundades ala, millele oleme pühendunud. Seega on meie arusaamad sellest, kuidas peaks soouuringuid mõistma ning mis suundades see peaks arenema, kesksed nii meie enesepositsioneerimises kui ka analüüsis.

Akadeemiliste soouuringute kujutamine Ariadne Lõngas

Ajalooliselt on soouuringud lääne kontekstides välja kasvanud feministlikest liikumistest ning see eristab seda teistest traditsioonilisematest distsipliinidest. Mõnedes riikides on soouuringute areng olnud paralleelne võrdsete võimaluste poliitikaga (nt. Roots ja Norra, aga ka Eestis), kuid üldiselt on see distsipliin oma akadeemilise staatuse saavutanud „läbi intellektuaalse võitluse sooliselt konservatiivsete diskursuste vastu, mis on valdavalt iseloomustanud ja iseloomustavad tänaseni teadmiste loomist akadeemilises maailmas“ (Lykke 2010, 14). Selle võitluse ajalooline kulg on mõjutanud distsipliini korrastust. Soouuringud on paljudes riikides tänaseni suhteliselt marginaliseeritud ning eksisteerivad tihti ainult uurijate ja üliõpilaste informaalsete võrgustikena, samas kui teistes riikides (nt. Rootsi, Holland, Ühendkuningriik ja Ameerika Ühendriigid) on soouuringud akadeemilise distsipliinina tunnustatud ja institutsionaliseeritud (oma professoride, institutsioonide, teadusprojektide ja õppekavadega). Seega on soouuringute sees laiemalt toimunud debatt soouuringute institutsionaliseerumise ja teistesse distsipliinidesse integreerimise üle (vt. nt. Lykke 2010, kus seda debatti põhjalikumalt kirjeldatakse).

liinidesse integreerimise üle (vt. nt. Lykke 2010, kus seda debatti põhjalikumalt kirjeldatakse).

Kuigi soouuringud on erinevates riikides erinevalt organiseeritud, on sellele tervikuna omane interdistsiplinaarsus, mis annab sellele valdkonnale tema kriitilise ja uuendusliku vaheduse. Interdistsiplinaarsust mõistetakse soouuringutes kui dünaamilist lähenemist uurimistööle, mis tihti ületab distsipliinidevahelisi piire, isegi kui see leiab aset ühe distsipliini sees. See tuleneb küsimustest, mis kasvavad välja sotsiaalsetest probleemidest, mitte ühe distsipliini paradigmat (Andermahr, Lovell ja Wolkowitz 2000, 135–136).

Ariadne Lõngas avaldatud artiklid käsitlevad suurt hulka erinevaid sootemaga seotud valdkondi: artiklid ei puuduta mitte ainult naiste ja meeste meediarepresentatsioone või töö ning perekondlike rollide sotsioloogilisi käsitlusi, vaid ka näiteks konvulsiivse naisekeha kasutamist 20. sajandi alguse fotograafias või menstruatsiooniga seotud tabusid rahvaluules. Ajakirjas on leidnud käsitlusi Eesti varasem ajalugu ning eesti keele soolistatud olemus. Selline temaatiline rikkus täidab ajakirja ühte peamist eesmärki – näidata sooperspektiivi olulisust erinevates distsipliinides. Artiklite arvulised proportsioonid viitavad ka sellele, et on valdkondi, milles sooperspektiiv on hästi kodunenud (nt. sotsioloogia, kirjanus ja meediauuringud), aga ka neid, kus uurimistööd on vähe (nt. ajalugu või ka filosoofia). Ajakirjas ilmunud artiklidel on selge distsiplinaarne fookus, st. tekstid on selgelt juurdunud mingisse konkreetseesse akadeemilisse distsipliini ning rakendavad selle sees sooteadlikku või feministlikku uurimisperspektiivi. See leid pole loomulikult üllatav, vaid peegeldab Eesti soouurimuse olukorda, kus see pole niivõrd iseseisev distsipliin, kuivõrd kriitiline analüütiline raamistik või perspektiiv, mis aga on akadeemilises maailmas legitimeeritud tänu oma seotusele mingi eesti akadeemilisel

maastikul juba põlistatud distsipliiniga. Siin tuleks lisada, et ka Eestis, nagu näiteks Portugalis, mille olukorrast on kirjutanud Pereira (2014), pole sooperspektiivi aktsepteerimine distsipliinide sees tulenenud üksnes kohalike teadlaste pingutustest, vaid seda on toetanud sooperspektiivi laialdane kasutamine lääne-riikides, mida Eesti on taasiseseisvumise järel oma arenguideaaliks seadnud.

Kõigi ilmunisaastate jooksul torkab aga silma, et peaaegu puuduvad analüüsid soouuringute kui distsipliini või selle transdistsiplinaarsete meetodite kohta. Pole näiteks süvitsiminevaid analüüse soouuringute institutsionaliseerumise plusside ja miinuste kohta. Seda teemat puudutab riivamisi (ja mitte konkreetset Eesti kontekstile keskendudes) ülevaade ühest konverentsiettekandest (AL 2000) ja ühest Eesti materjalil põhinevast ettekandekokkuvõttest (AL 2007). Viimase käsitluse juures on põnev kommentaar, et Eestis on vajalik topeltstrateegia, kus jätkub tegevus distsipliinide sees, aga samal ajal otsitakse ka institutsionaliseerumisvõimalusi keskuste ja/või programmide loomise abil. Samas pole ilmunud ühtegi täispikkuses originaalartiklit, mille keskmes oleks Eesti soouurijate positsioon ning nende dialoogid kas siis Põhjamaade või anglo-ameerika teoreetiliste raamistikega. Selle põhjuseks võib olla soouurimuse kui iseseisva distsipliini kehtestamise ebarealistlikkus kohalikes majanduslikes oludes. Siinkohal vajab märkimist ka Ariadne Lõnga ebakindel rahastamine: kuna iga numbri jaoks tuleb taotleda raha riiklikest ja rahvusvahelistest fondidest, on ajakirja teemaderingi teadlik kujundamine olnud raskendatud. Paljud alljärgevas arutelus väljatoodud nähtused ei pruugi seega olla teadlike valikute tulemus, vaid tulenevad mingi aja rahastusprioriteetidest või konkreetsete autorite uurimisfookusest.

Soouuringute, akadeemilise feminismi ning nende sobivuse üle Eesti kontekstis arut-

letakse ajakirja ilmumise esimestel aastatel. Esimeses kolmes numbris reflekteerivad toimetajad u. 3-leheküljelises „Toimetaja veerus“ lühidalt soouuringute kui valdkonna loomise protsessi üle Eestis. Pärast esimest kolme numbrit need toimetuse kommentaarid kaovad, eeldatavasti seetõttu, et soouurimus ei vaja enam otsesest põhjendamist vähemalt lugejaskonnale, keda ajakiri kõnetab. Edasistes numbrites leiab mõningaid katseid positsioneerida Eesti soouuringuid raamatuarvustustes ning tõlketekstide järelsõnades või neid tutvustavates tekstides.

Esimesed toimetajate märkused mitte ainult ei võta endale rasket ülesannet julgustada akadeemilise feminismi, naisuurimuse ja soouurimuse arengut Eestis, vaid rõhutavad, et ajakirja eesmärgiks on informeerida kohalikku publikut (AL 2000) nais- ja sugupoolte temaatikast, mille ümber 2000. aastatel püüti laiemat ühiskondlikku debatti tekitada. Kuna ajakirja annab välja mittetulundusühing, mis oli aktiivselt seotud soolisest võrdõiguslikkusest teadlikkuse tõstmise kampaaniatega, pole üllatav, et see teema ka ajakirja lehekülgedel lähemat kajastamist leidis. Ajakirja algusaastatel osutatakse soolise temaatika uurimise vajalikkusele seoses Eesti võimaliku astumisega Euroopa Liitu ja naisuuringute rolli nähakse seega kahetisena: ühelt poolt ühiskonna soolise analüüsina, teiselt poolt naiste õiguste parandamisena uurimistulemuste abil (AL 2001).

Tänu sellisele sotsiaal-ajaloolisele kontekstile on see akadeemiline ajakiri ehk rohkem seotud päevapoliitiliste teemadega kui abstraktsete teoreetiliste diskussioonidega (mis muidugi ei tähenda, et filosoofilised tekstid sealt puuduksid). Soouuringud saavad peamiselt rakendusuuringute ilme, kuna need seotakse otseselt vajadusega saada sooteematika kohta uusi teadmisi, mida siis poliitilisel tasandil ellu viia. Samuti juhivad toimetajad ajakirja algusaastatel tähelepanu vajadusele

„avardada ajakirja ühiskondlikku kõlapinda“ ja näiteks avada eraldi diskussioonirubriik, „et selle vahendusel mõtestada naise ja mehe rolle ühiskonnas juba vabama arutelu käigus“ (AL 2002). Ehkki seda rubriiki ajakirjast hiljem siiski eriti ei leia, viitab selle loomise mõte soovile suhestuda laiemal avalikkusega ja lihtsam keeles, sest „argitasandi ja meedia „riiaka naisterahva“ imago on visa kaduma ning hoiab emotsioone jätkuvalt keemistemperatuuril, pärssides feministliku sekkumise tõsiseltvõetavust“ (AL 2001). Samas on ajakirjas aeg-ajalt rubriik nimega „Foorum“, kuid sealsed tekstid keskenduvad esimestes numbrites suures osas kitsalt soolisele võrdõiguslikkusele ja soolise võrdõiguslikkuse süvalaiendamisele. Seega jääb soouuringute kui intellektuaalse, kriitilise ja loova diskursuse potentsiaal seetõttu ehk kuidagi neis distsipliini kirjeldavates lõikudes tähelepanuta ja täies ulatuses kasutamata.

Ariadne Lõnga toimetajad rõhutavad, et ajakiri „peegeldab naisteaduste interdistsiplinaarset iseloomu, pakkudes artikleid, mis lähtuvad sotsioloogia, kirjandusteaduse, kunstiteaduse, psühholoogia ja filosoofia vaatenurgast“ (AL 2000). Seda lähenemist aga käsitatakse iseendestmõistetavana ning puuduvad diskussioonid selle üle, mida interdistsiplinaarsus täpselt tähendab ja kuidas saab luua dialooge erinevate distsipliinide vaatenurkade vahel. Ariadne Lõngas pannakse pigem distsipliinid üksteise kõrvale multidistsiplinaarselt (st. liites), mitte integreerides. Erinevate artiklite vahel on väga vähe dialoogi (välja arvatud mõtteavaldused, kus keegi mingile artiklile vastab kriitilise seisukohavõtuga, kuid neil puhkudel pole tegu interdistsiplinaarsete dialoogidega). Ajakirjas on vaikimisi eelduseks, et kuna artiklil on ühine fookus kas sool või naistel, siis ongi tegu interdistsiplinaarsusega. Integreerimata mudel võib väga hästi töötada, kui selles kasutatavat meetodite ja lähenemiste variatiivsust analüüsitakse ning lugejatele avatakse. Selliseid diskussioone aga Ariadne Lõngas tänaseni ei leidu.

Ariadne Lõngas ilmunud erinevate distsipliinide alla kuuluvad artiklid näitavad, kui palju olulist ja rasket tööd eesti uurijad on teinud, kehtestamaks soolist vaatenurka oma uurimisvaldkonna sees. Samas võiks küsida, kas soouuringuid puudutavate distsiplinaarsete ja interdistsiplinaarsete debattide puudumine, mis oleks Ariadne Lõnga missiooni ja interdistsiplinaarset autorkonda arvestades loomulikud, on takistanud soouuringute kui distsipliini muutumist sisuliselt interdistsiplinaarsemaks.

Positsioneerimine lääne feministliku uurimuse suhtes

Tähelepanuväärne element Ariadne Lõnga esimestes numbrites on ka see, et ajakiri positsioneerib end kui hiline akadeemilise feminismi maastikule jõudja. Lisaks sellele rõhutatakse selgelt soovi uurida ja analüüsida „omamaiseid probleeme“ (AL 2000) kohalikus kultuurilises kontekstis. Juba ajakirja pealkirjas peituv viide Vana-Kreeka mütoloogiale – lääne kultuuri hällile, millest kasvas välja ka „patriarhaalne süsteem, nii nagu meie seda tunneme“ (AL 2000) – on seotud lõnga või niidi rolliga Eesti rahva- ja eelkõige naistetradiitsioonis. Seega rõhutavad toimetajad samuti, et mõistmaks soolise ebavõrdsuse tekkimist ning jõudmaks arusaamisele, mida ja kuidas muuta, peame alustama just traditsioonidest ja eksisteerivatest süsteemidest. See meenutab, et Eesti kuulub ja soovib kuuluda läände ning seega peab ka järele jõudma läänele, kus „on üle kolmekümne aasta nende küsimustega tegelenud akadeemiline feministlik teooria“ (AL 2000). Sarnaseid viiteid leiab ka hilisemates numbrites (nt. „kui läänemaailmas on mehe soolisuus juba saamas üldiselt omaks võetud tõeks, siis Eestis astume selles suunas alles esimesi samme“ (AL 2007)).

Kuigi Ariadne Lõnga tekstid ei viita otseselt Eesti mahajäämusele, on siiski pidevalt tuntav teatav ajaline positsioneerimine lääne

feminismi järele (vrd. Koobak 2013; Koobak ja Marling 2014). Viidatakse, vahel irooniliselt, eestlaste flegmaatilisusele: „Reageerides põhjamaalastele „omase“ aeglusega, oleme siiski just paari viimase aasta jooksul üles tõstnud rohkem feminismi ja naisliikumise küsimusi kui kunagi varem ning seda nii ühiskondliku liikumise kui ka akadeemilise uurimuse vormis“ (AL 2000). Vahel kasutatakse, võib-olla irooniliselt, mõistet „mahajäämus“, „mis on tingitud nii majanduslikest ja poliitilis-ajaloolistest kui ka meie tegelikkust iseloomustavatest ideoloogilistest tingimustest. Kuidas saabki rääkida „võrdsetest võimalustest“, kui meie materiaalne baas ehk raamatud ja uurimisstipendiumid on enamasti kingitus Lääne õdedelt ning kui me oleme alustanud teoreetilist tööd samade küsimuste kallal ligikaudu viiskümmend aastat hiljem“ (AL 2000). Selline ajalise „mahajäämuse“ diskursus on Ida-Euroopa feministlikus kirjanduses laialt levinud (pikemat kriitilist diskussiooni vt. nt. Slavova 2006; Tlostanova 2010; Suchland 2011). Ariadne Lõnga viited sellele diskursusele on küll kaudsed ja valdavalt (pool)iroonilised, kuid selle motiivi kordumine iseenesest on kõnekas ja viitab vähemalt kaudselt lääne feminismi keskusele, millega suhestudes ennast defineeritakse.

Samas on sellel ajalisel lõtkul ka teatavaid positiivseid külgi, sest see võimaldab läänes tehtust õppida ja hoiduda mõningatest ummikteedest. Näiteks, „kuna interseksionaalsus on läänes maha käinud juba pika tee ja läbinud kõikvõimalikke kitsaskohti, saaksime Eesti kontekstis potentsiaalseid probleeme juba ette vältida“ (AL 2008). Selles artiklis küsitakse samuti, kas Eesti soouuringutes on korratud lääne vigu, eeldades ajalist järgenevust ning lääne vaieldamatut rolli eeskujuna, aga samas osutatud võimalusele, et hiljasaabunuina on Eesti soouurijatel teatavaid eeliseid. Nagu näitab siinne valdavalt läänepoolne viiteaparatuur, pole seda eelist ehk maksimaalselt ära kasutatud. See tähendab, et Eesti soouurijate

tekstide viidetes domineerivad lääne, eelkõige ingliskeelse lääne autorite tööd ning nende sellist kesket positsiooni ei küsimärgistata. Seega pole ära kasutatud seda „arengueelist“, mille andis soouuringute tulek Eestisse 1990. aastate teisel poolel. Kogu Eesti ühiskonnas valitsenud nägemus läänest kui vaieldamatust arenguideaalist ei soosinud lääne feministlike teooriate kriitikat ka soouurijate kogukonnas, kus igapäevaseks teemaks olid katsed sooperspektiivi legitimiseerida ning viimases protsessis mängis olulist rolli just lääne soouuringute prestiižile viitamine. Lääne feminism, kuigi seda pole piisavalt selgelt defineeritud, tõuseb esile kui eeskuju, mille suunas alt üles vaadata. Ariadne Lõng esitleb ennast nagu omalaadset päästenööri, mis on lääne teooriast ja kohalike kogemusest ühtseks lõngaks kokku põimitud ning mis jookseb meie ees, kui me otsime oma teed postsotsialistliku üleminekuaja keerukas labüridis.

Puudub laiem diskussioon selle üle, mis on lääne feministlik teooria/soouuringud, ning see lünk kehtestab lääne soouuringud millegi tugevasti juurdununa (kuigi see tegelikult ei pruugi nii olla) ning libiseb üle komplikatsioonidest, nagu vaatepunktide paljusus ning ajalooliste kontekstide mitmekesisus, milles soouuringud on erinevates riikides tekkinud ning kus nad on pidanud oma kriitilise positsiooni kehtestamise nimel võitlema. Nagu Allaine Cerwonka on näidanud, on paljudele Ida-Euroopa feministidele omane kalduvus eirata lääne feminismi keerukust: „see, kuidas Kes- ja Ida-Euroopa teadlased kasutavad mõningaid Ameerika Ühendriikides töötavaid feministe, et representeerida Lääne feminismi hegemooniat ning teisi, et seda hegemooniat kritiseerida, illustreerib suurepäraselt, kuidas inimesed kasutavad feministlikke ideid valikuliselt, lähtudes konkreetsetest ajaloolistest tingimustest ja eesmärkidest“ (Cerwonka 2008, 822).

Ajakirjas puuduvad artiklid, mis käsitleksid lääne feminismide mitmekesisust olemust ja

omavahelisi debatte või ka nende allikate sobivust Eesti (või laiemalt Ida-Euroopa) konteksti. Sellise diskussiooni kohta on siiski üks näide, kus tuuakse esile, et „[t]eisalt tuleks esitada palju olulisem küsimus: miks meie, idaeuroopa feministid, kipume nägema lääne feministlikku mõtet või parimal juhul selle erinevaid suunitlusi kui *pret-a-porter*’d, s.o. kui lammutamatu tervikut ja uut tõepakkumist?“ (AL 2000). Sellest vaimukast märkusest ajakirja esimeses numbris ei teki aga laiemat kriitilist debatti. Sarnast ideed kannab aga üks tõlkekommentaar: „Erinevalt Eestis levinud eksiaryamusest pole feminism mitte suletud dogma, vaid avatud foorum, mille eesmärgiks on tegeliku mitmetahulisem mõistmine, mitte ainsuses esitatud Tõe fikseerimine.“ (AL 2010)

Lääne feminismi kriitikat leiab kuigivõrd ühest artiklist, mis keskendub kitsamalt feministliku antropoloogia kujunemisele (AL 2004). Artiklis tuuakse välja lääne ehk euro-ameerika feminismi kitsaskohana tendentsi käsitleda naisi „homogeense sotsiaalse kategooriana, pöörata suuremat tähelepanu kultuurilistele, klassilistele ja rassilistele eripäradele“ (AL 2004). Siit ilmneb ka kriitiline arusaam, mida esindavad peamiselt Kolmanda Maa maailma feministid, et lääne feminism üldistab naiste olukorda maailmas ja püüab „jõuga ja vägisi esindada *kõiki* naisi ning esineda *kõigi* naiste nimel, sõltumata nende sotsiaalsest kuuluvusest ja kultuurilisest päritolust“ (AL 2004).

Valdavalt tsiteeritakse Ariadne Lõnga artiklites ingliskeelseid allikaid (teine dominantne keel, kuigi tunduvalt väiksema viidete arvuga, on soome keel, näitlikustades Põhjamaade tähtsust Eesti soouuringute arengus), kuid puudub süstemaatiline arutelu nende allikate olemuse või ajalise asetamise üle. Pigem on näha kasutatud allikate mõttemallide ülevõtmist ja rakendamist. Sellele tavale juhitakse kriitiliselt tähelepanu ühes raamatuarvustuses, milles tõdetakse, et „ehk ongi eesti tõlgenduste kontekstis tavapärane, et pigem võetakse

omaks juba väljakujunenud ja laiemalt omaks võetud anglo-ameerika retseptioon ja raamistikud, kui otsitakse uusi vaatenurki või lähene-misi“ (AL 2009). Sellist „kaanonikriitikat“ aga originaalartiklites ei leidu, samuti mitte diskussiooni selle üle, millised on selliste kanooniliste tekstide väljajätetud ja vaikimise kohad. On ju üheks selliseks vaikimise ja hegemooniliste narratiivide kohaks ka Ida-Euroopa soouuringud ja feminismid, mille puudumise üle aga Ariadne Lõnga veergudel pikemalt ei arutata. Üheks erandiks on järelsõna Mihaela Mudure tõlkele, milles mõõndakse, et tasakaalutus teadmiste loojate ja teadmiste objektide vahel toimib aga veel teiselgi moel. Ida-Euroopa feministid vaatavad teadmiste allikana läände ja tõlgivad tekste inglise või prantsuse keelest, toetades teadmistevoolu tasakaalutust. Kogu Ida-Euroopale on olnud omane soov „Ida“ silti endalt maha raputada ja identifitseeruda Läänega. Nii on kahetsusväärset vähe tähelepanu saanud mõttetöö, mida on tehtud teistes Ida-Euroopa riikides (AL 2012).

See napp viide ei asenda teadmistevoolu sisu ja olemuse kriitikat. Samas ollakse sellest teemast teadlikud, sest mitmed tekstid viitavad vajadusele arutleda erinevate ideede „kodustamise“ või kodustatavuse üle (nt. AL 2008 mainib, et „paljud mõisted ja teooriad, mis on läänest meie kultuurikonteksti rännanud, ei ole alati eesti keelde selgelt tõlgitavad või tekitavad laensõnadena vastakaid reaktsioone“). Feminismi „võõrapärasusele“ viidatakse ka mujal. Näiteks AL 2000 märgib, et feminismi tajutakse Eestis „võõrproduktina“ ja millegi „importituna“, „meie „oma“ kultuuri ohustavana“. Sellises avalikus diskursuses levinud feminismikriitikas aga unustatakse mugavalt, et ilma välislaenu deta poleks Eesti teadust ega kultuuri – ega ka turumajandust või neoliberalismi, kuid „[i]mpordil ja impordil, nagu selgub, on vahe. Ning sama käib ka ideoloogia kohta“ (AL 2000).

Ehk üllatavalt pärineb kõige põhjalikum

Ida-Euroopa ja lääne feminismi suhete analüüs esimesest numbrist (AL 2000). Rõhutades Eesti ühiskonna peavoolu jätkuvat vaenulikkust (kasutusel on sõna „sõjakäik“) (pro)feminismi ja naisliikumise vastu, tõmbab tekst paralleeli teiste postsotsialistlike riikidega, kus puudus feminism, aga sellest hoolimata arenes välja antifeminism. Sellesse konteksti tuli feminism „smuugeldada“. Artiklist tõuseb ka selgelt esile feminismi ja soouuringute arengut pärssiva tegurina nõukogude periood. Esiteks oli feminism tol ajal põlu all: „Feminism oli nõukogude ajal tabu, naisliikumist kui niisugust ei olnud (koos nõukogude võimu tulekuga keelati ju Eestis kõik naisorganisatsioonid) ja paljudest nähtustest-probleemidest ei olnud võimalik rääkida või neid uurida“ (AL 2003). Iroonilisel moel sillutas nn. „nõukogude pärand“ teed antifeministlikule poliitikale (AL 2000). Eelkõige oli Eestis, nagu ka muudes Ida-Euroopa riikides, feminism mugavaks „patuoinaks“, mille kaela sai ajada mitmed probleemid, mis olid tekkivale neoliberalistlikule konsensusele ebamugavad. Neoliberalismi kriitika on teema, mida Ariadne Lõng samuti süvitsi ei käsitle. Eesti neoliberalistlikule enesekuvandile viitab üks tekst (AL 2005/2006), kuid sellest ei kasva välja süstemaatilist globaalse neoliberalismi võidukäigu analüüsi.

Üks artikkel (AL 2000) suhestub ka pikemalt kolonisatsiooni küsimusega ida ja lääne feminismi vahel ning tõmbab mõttelise paralleeli Kolmanda Maailma ja Ida-Euroopa naiste vahele, kes on defineeritud „uute teistena“ nii Lääne poliitilis-majandusliku kui ka kultuurilise üleoleku diskursuses. Ainuke tekst, kus sama paralleel veel esile kerkib, on järelsõna Chandra Talpade Mohanty klassikalise teksti „Lääne pilgu all“ tõlkele (AL 2010). Samas on juba AL 2000 puhul rõhutatud nii selle ida-lääne suhte negatiivseid, poliitilisel, majanduslikul ja kultuurilisel domineerimisel põhinevaid, aga ka positiivseid aspekte. Lääne feminism on ideede ja sageli ka materiaalsete

võimaluste allikas, aga seda ei peaks vastu võtma kui valmisprodukti, vaid kui kriitilist analüüsi ja mugandamist vajavat tööriista. Kohalikke analüüse on ajakirjas küllaga, aga vähem on julgeid, teoreetilisi kohalikke arutelusid, mis keskenduksid lääne teooriate või mõistete kodustamisele või kodustatavusele.

Selles kontekstis on mõtlemapanev ka kommentaar bulgaaria päritolu (kuid seda vaid diskreetselt välja näitava) Julia Kristeva „Naiste aja“ tõlke järelsõnas tema Ida-Euroopa identiteedi kohta, millele ta teadlikult ei toetu kui kõnepuldile. Kristeva hinnangud Euroopale ja feminismile pigem näitavad palju ebamugavat „võõra“ kõrvalpilku, milles kumab see, mida Kristeva mujal nimetab „kõrvetatud rõõmuks“: sõltumatus, puutumatus, ükskõiksus, samas aga kirglik kosmopoliitsus. Ehk on identiteet, mida teadvustatakse, kuid millele tahtlikult ei tuginetä, mõtlemiseks kasulikum ja nõtkem abivahend kui see, mille toel end retooriliselt kehtestatakse. (AL 2003)

Kommentaär möönab, et Kristeva asetab ennast Lääne ja Ida-Euroopa vahele ning tema tekst inspireeris ehk just seetõttu ka Ida-Euroopa feministlikke mõtlejaid ajal, mil „ida-lääne“ dialoog oli märgatavalt tõkestatud kas „külma sõja“ järgsete väärarvamuste tõttu *à la* „meie“ ja „nemad“ või lääne feministide agressiivse eneseturustamise tõttu, kusjuures tihti polnud vaevaks võetud Ida-Euroopa ajaloolist tagapõhja tundma õppida“ (AL 2003). Seega ei puudu ka Ariadne Lõngas viited sellele, et transnatsionaalne feminism pole olnud ühtne ja solidaarne õeskond, kuid selle välja kriitilisi ebakõlasid analüüsitakse originaalartiklites napilt.

Tõlketekstid ja nende kommentaarid

Läänest pärit feministlikel narratiividel on tugev mõju mitte-lääne teadlastele ja feministlikele ja soouurimuslikele analüüsidele. Lääne

teooria reisib, aga mitte ilma kohalike tõlkijata, nii selle sõna otseses kui ka kaudses tähenduses: on oluline meeles pidada, et ideesid tõlgivad ja kodustavad kohalikud vahendajad. Ükski kultuuriline ülekanne pole automaatne, vaid sõltub vastuvõtvas kontekstist ja tõlgendusraamistikest, mis teevad kergemaks ühtede aspektide kodustamise ning teiste joonte kõrvaleheitmise või mugandamise.

Teadlikkus kohalike tõlgendajate teguvõimust pole aga rahvusvahelises akadeemilises kirjanduses laialt levinud ning seal vaadeldakse perifeeriat ja semiperifeeriat pelgalt passiivsena ning Läänt domineeriva ja imperialistlikuna. Hegemoonia kriitika on endiselt oluline, kuid nõustume Maria do Mar Pereiraga (2014), kes kutsub meid üles mõtlema mitte ainult Lääne hegemoonia kahjulikele tagajärgedele, vaid ka sellele, mis tänu sellele semiperifeerias ja perifeerias võimalikuks saab. Ta meenutab meile, et kui mitte-hegemonilisi feminisme kujutatakse harjumuspäraselt kaotuse, piirangute ja väljajätuse kujundite kaudu, siis vaikitakse nii maha kohalik teguvõim. Seega ei tohiks lääne teadmiste rändamist vaadelda ainult kui kultuuriimperialismi vormi, vaid kui „transnatsionaalset feministlikku teadmiseprojekti“ (Davis 2007, 201), mis ühest kohast teise liikudes uusi vorme omandab ja uusi konfiguratsioone tekitab.

Ariadne Lõnga tõlgete analüüsi eel tuleks vaadata laiemat feministlike tekstide tõlgete konteksti Eestis. Tuleb kohe öelda, et tõlgitud feministlikku teooriat puudutavaid raamatuid on ülimalt vähe ja need saab kokku lugeda ühe käe sõrmedel: ilmunud on Simone de Beauvoiri „Teine sugupool“ (1997),⁷ Evelyn Fox Kelleri „Mõtisklusi soost ja teadusest“ (2001), Julia Kristeva „Jälestuse jõud“ (2006) ja Linda Nicholsoni toimetatud kogumik „Feministlikud vaidlused. Filosoofiline mõttevahetus“ (2006), kus on avaldatud esseed Judith Butlerilt, Nancy Fraserilt, Drucilla Cornellilt ja Seyla Benha-

bibilt. Sooküsimust on akadeemilisest perspektiivist tutvustanud soome keelest tõlgitud kogumik „Võtmesõnad“ (2003) ja feminismi seksioon eesti autorite poolt kirjutatud kogumikus „20. sajandi mõttevoolud“. Avatud Eesti Fondi toetusel ilmus 2011. aastal eesti originaalõpik „Sissejuhatus soouuringutesse“ (Marling 2011b). Feministlikku klassikat on tõlgitud mõnevõrra ka erinevates kogumikes või ajakirjades (nt. Gloria Steinemi tõlge, Koobak ja Põldsäär 2008). Seega on Ariadne Lõng mänginud üliolulist rolli feministlike tekstide toomisel Eesti kultuuriruumi ning on väärt analüüsida, mida on valitud tõlkida ja kuidas tekste kodustatakse. Viimase eesmärgi täitmiseks vaatleme tõlgetele lisatud ees- või järelsõnu, kui need eksisteerivad.

Ariadne Lõnga 13 numbris on ilmunud 24 tõlget. Tõlked on valdavalt inglise keelest. Ainult 6 tõlget 24-st on muust keelest (kaks vene, üks saksa, üks prantsuse, üks soome ja üks rootsi keelest). Ka semiperifeeriat pärit autorite tekste tõlgitakse inglise keele vahendusel (nt. ühe soome ja ühe rumeenia autori teksti puhul). Suur osa tõlkeid on feministlike klassikute, nagu Julia Kristeva, Joan Scott, Sherry Ortner, Laura Mulvey, Chandra Talpade Mohanty, tekstid. Teemadering on lai, peegeldades ajakirja üldist katset kõnetada feminismist või sooproblemaatikast huvitujaid erinevates distsipliinides. Feministlike klassikute tekstide valimine on loomulik, sest uute tekstide aluseks olevad tüvitekstid on vaja tõlkida, et koduneks baasterminoloogia ning tekiks pinnas uuemate tekstide mõistmiseks. Teisalt dikteerivad tõlketekstide valikut ka pragmaatilised kaalutlused, sest ilma stabiilse rahastuseta ajakiri ei saa endale lubada luksust tõlkida uusi tekste, mille tõlkeõigused on kulukamad.

Tõlgete seas on vaid 3 teksti Ida-Euroopa autoritelt, mis näitab veel kord, et teadmisi nähakse tulenevat Läänest ja eelkõige ingliskeelsest feministlikust teooriast. On kõnekas, et kuigi Põhjamaad on Eesti soouuringute aren-

gus mänginud olulist rolli, on ajakirjas ilmunud vaid kolm sealsete autorite tekstide tõlget. Teadmiste tasakaalutust saab seletada ka pragmaatiliste põhjustega, sest muudes keeltes ilmunud tekstide laiemat tõlkimist takistab väiksemate Ida-Euroopa keelte oskajate puudumine ja vähene teadmine teistes Ida-Euroopa riikides toimuvast, sest nende riikide autorid kirjutavad vähem ingliskeelsetes rahvusvahelistes teadusajakirjades, mis määravad feministlikus debatis päevakajalised teemad. Siinkohal tuleks ehk ka mainida, et rahvusvaheliselt ilmunud artiklites ei ole sageli palju viiteid muudes keeltes ilmunud materjalidele ning arvestades artiklitele pandud rangeid tähemärgipiiranguid, on võõrkeelsed allikad tihti esimesed, mille autorid maha tõmbavad.

Nagu osutavad mitmed Ariadne Lõngas ilmunud tõlkeraamatute arvustused, peetakse eesti keelde tõlgitud feministlike tekstide üheks peamiseks probleemiks, lisaks raskestiloetavusele, ka kontekstualiseerivate ja lugemist toetavate ees- või järelsõnade puudumist. Oodatakse „suurema tähelepanu pööramist ka konteksti avamisele, ajastule ning oludele, millest lahus ei saa vaadelda neid tekste kui poliitilisi tekste“ ja soovitakse enam „diakroonilist kommentaari, kas koostajate või tõlkijate poolt“, samuti mõisteseletusi (AL 2001). Nenditakse, et selliste tõlketekstide ajalist ja filosoofilist tausta avavate järelsõnade puudumine on „üldisemaks tendentsiks“ filosoofiliste tekstide eestikeelsete tõlgete puhul ja seega võib kommentaari puudumine näiteks feministlike filosoofiliste kogumike puhul „asjassepühendamatu lugejale kontimurdvaks osutada“ (AL 2005/2006).

Ariadne Lõngas ilmunud tõlgetest on vaid viis varustatud järelsõnaga. Valdavalt annavad järelsõnad ülevaate mõtteraamistikust, millesse tõlge kuulub, aga tõmbavad paralleele ka tänase päevaga. Näiteks Chandra Mohanty tõlke järelsõna (AL 2010) viitab nii postkoloniaalsele teadmiste poliitikale kui ka mitte-lääne naiste ärakasutamisele imperialistlikus poliitikas, sh.

tol ajal käimas olnud Afganistaani ja Iraagi sõjas. Teistes järelsõnades selline konkreetne viide poliitilisele raamistikule puudub. Küll aga kommenteeritakse tõlgete suhestumist Eesti ühiskonna ja selle probleemidega. Julia Kristeva „Naiste aja“ tõlke järelsõna lõpeb mõtisklusega, „kuidas võiks suhtuda eesti kultuuriruumis naiste aegade paljususse, naiste ning aja suhetesse sümboolsel tasandil ja avalikus elus ning Kristeva manitsustesse saada eurooplasteks transnationaalseid radu pidi“ (AL 2003). Teine järelsõna viitab koloniaalperspektiivi produktiivsusele Eestis ja ka sellele, et Ida-Euroopa, sh. Eesti, kohta ilmunud tekstid lääne ajakirjades ja raamatutes on kirjutatud lääne autorid, kes sageli teevad hooletuid üldistusi. Seega lõpeb see järelsõna tugeva üleskutsega: „Kui asendame India tekstis Eestiga ja postkolonialismi postsotsialismiga, võime sellest tekstist mõndagi õppida – vähemalt esitama kriitilisi küsimusi lääne teadmise hegemoonia kohta“ (AL 2010). Siin saab seekord hegemoonikriitilist, kuid siiski feministliku teooria sees domineerival positsioonil asetsevat klassikalist teksti kasutada kohalike läänekriitiliste perspektiivide tekkimise julgustamiseks.

Ida-Euroopa autoritelt pärineb kolm tõlketeksti. Läti soouuriija Irina Novikova (AL 2001) vaagib naiste positsiooni üleminekuaja Lätis, juhtides tähelepanu nii selle ajastu mehekeskusele kui ka rahvusriigi loomisel tekkinud etnilistele pingetele. Sellisena on see tõlketekst üllatavalt pikka aega ainuke tekst, milles enamus- ja vähemusrühvaste suhteid analüüsitakse. AL 2002 sisaldab Tatiana Zchurchenko intrigeerivat artiklit, mis keskendub soouuringute arengule Ukraina ülikoolides 1991. aastast alates ning analüüsib lääne feminismi ja postsotsialistliku konteksti keerukat suhet. AL 2012 ilmunud Mihaela Mudure tekst käsitleb Ida-Euroopat kui tseugmaatilist ruumi, aktiivset kriitilist lüli feministlikus mõttes ning kutsub Ida-Euroopa feministe üles suuremale tundlikkusele mitmete erinevuste (vaesus, etnos

jne.) suhtes. Erinevalt kahest varasemast Ida-Euroopa autori tõlkest on see varustatud järelsõnaga, mis asetab tõlketeksti selgelt teadmiste leviku poliitika konteksti, meenutades kriitikat, et „lääne feminismiss on varjatud kujul säilinud imperialistlik arusaam, et väärtuslik teadmine saab pärineda ainult läänest“ (AL 2012). Järelsõna möönab Ariadne Lõnga enda osalust selles tasakaalutuses (ja jätab samas ise märkamata ühe kahest varasemast tõlketekstist). Sellisena signaleerib see järelsõna tekkivat suuremat teadlikkust meie endi valikutest feministliku teadmise loojatena ja/või passiivsete lääne hegemooniate taastootjatena.

Kokkuvõtteks: Eesti soouuringute väljakujutus

Käesolev artikkel on inspireeritud rahvusvahelistes feministlikes uuringutes praegu suurt kõneainet pakkuvast feministlike lugude temast ning püüdis analüüsida eesti soouuringute poliitilist grammatikat sellisena nagu viimane väljendub ajakirjas Ariadne Lõng, Eesti kõige järjepidevamas feministlikus ja soouurimuslikus institutsioonis. Kuna Eestis puudub riiklik soouurimuskeskus või laiema kõlapinnaga feministlik liikumine, siis on just see 14 aastat ilmunud ajakiri kohaks, kus erinevate distsipliinide soouurijad kohtuvad ja oma lugusid vestavad.

Seda, kuidas soouuringuid diskursiivselt konstrueeritakse, mõjutab konkreetses kohas valitsev soopoliitika ja soosuhted, mis kas toetavad või takistavad teatud kriitiliste küsimuste esitamist. Eesti ühiskond on olnud sooleige ning riiklikus poliitikas valitud neoliberaallik suund on takistanud igasuguste kollektiivsete õigustega, sh. soolise võrdõiguslikkusega seotud küsimuste omaksvõttu. Soouuringud on selles ühiskondlikus kontekstis võtnud sotsiaalselt aktiivsema rolli kui samal ajal lääneriikides,

kus soouuringud kasvasid küll välja aktivismi kontekstist, kuid mida sageli peetakse institutsionaliseerimise tulemusena poliitiliselt etableerunuks. Eestis on abstraktsete teoreetiliste ja metodoloogiliste küsimuste üle arutlemisest põletavam olnud vajadus mõjutada poliitilisi protsesse ja avalikku debatti. Sellest tuleneb ehk ka Ariadne Lõnga teemadevalik ja rõhuasetused. Pingelise soolise võrdõiguslikkuse seaduse menetlemise protsessi ajal näiteks võis tunduda problemaatiline naissubjektsuse küsimärgistamine.

Eesti soouuringute loos jäävad kõlama kaks dominant. Esiteks on eesti soouuringud liitvad, mitte integreerivad. Ariadne Lõng on teemade ja distsipliinide poolest rikas ning Eesti lugejal on põhjust olla uhke, et ilma institutsionaalse toeta on sooperspektiiv jõudnud nii paljudele erialadele ja seal valiidselt uurimissuuna- ja küsimusena kinnistunud. Samas pole aga Ariadne Lõnga ilmumisaastate jooksul tekkinud sisuliselt inter- või transdistsiplinaarseid tekste, mis lõimiksid erinevate valdkondade meetodeid või teoreetilisi lähenemisi. Puudub ka süvendatud diskussioon soouuringute meetodika üle. Viimase puudumine on samas igati loogiline, arvestades seda, et Eesti soouuringud pole ühtse distsipliinina institutsionaliseeritud, vaid eksisteerivad sooteadliku ja -kriitilise uurimissuunana teiste distsipliinide sees. Kuigi institutsionaliseerimine pole praeguses finantsurutises, mis Eesti akadeemilist maailma täna iseloomustab, tõenäoline, siis seda olulisem on siiski jätkata feministliku ja soouurimusliku kogukonna sees debatti selle üle, millised on meie interdistsiplinaarsed puutepunktid või koostöövormid. Sooperspektiivi legitimiseerimine on erinevate distsipliinide raamistikus viimase kümnendi jooksul ka õnnestunud ning seega oleks nüüd produktiivne mõelda enam ka soouurimuse transdistsiplinaarsele potentsiaalile.

Teiseks pole Eesti soouuringute lugu siiani kriitiliselt suhestunud omaenda minevikuga ja

oma mõjuväljadega lääne feministlikus teoorias. Nõukogude aja järgsel ajastul oli loomulik pöörduda läände ning lääne feministlik teooria ja feministlikud liikumised on olnud Eesti kontekstis üliolulised uute kriitiliste küsimuste ja perspektiivide tõusetumiseks (ka *Ariadne* Lõng ei oleks ilma läänest tuleva toetuseta tõenäoliselt tekkinud). Küll aga on huvitav, et viimase 14 aasta jooksul pole ajakirjas ilmunud enam originaal- ja tõlketekste, mis kriitiliselt analüüsiks Eesti või Ida-Euroopa feminismi ja/või soouuringute suhet lääne feminismidega. See ei viita kuidagi Eesti soouuringute vähesele kriitilisele teadlikkusele, vaid pigem illustreerib seda, et intellektuaalses kliimas, kus soouuringud pole iseseisva distsipliinina kehtestatud, on paljud valikud juhuslikud ega tulene teadlikest filosoofilistest eelistustest.

Toetudes Pereira (2014) tööle, võib spekuloida, et lääne perspektiivide kriitika puudub, sest Eesti soouuringud on pidanud vaeva nägema enda kehtestamisega erinevate distsipliinide sees ning on selles protsessis ühe tööriistana kasutanud lääne ja eelkõige ingliskeelse akadeemia prestiiži. Lääne feminism on olnud kasulik taktikaline liitlane, mille abil akadeemilistele institutsioonidele selgitada nii soouuringute kursuste kui ka teadusprojektide vajalikkust ning see on ehk pärssinud kriitiliste vaadete laiemat levikut. Need perspektiivid on aga Eesti soouuringutes olnud artikuleeritud juba ajakirja esimesest numbrist alates ning seega on need kriitilised noodid olnud osa arenevast feministlikust loost. Kui Clare Hemmingsi analüüs näitas, et lääne feminismi lugu on liiga jäigalt fikseerunud, siis Eesti soouuringute lugu tahab veel jutustamist ning loodame, et käesolev artikkel annab selleks impulsid.

Artikkel on valminud ETF grandid 8875 „Sooküsimus Eestis: kohalik olukord ja rahvusvahelised mõjud“ ja Eesti Teadusagentuuri grandid PUT192 „Esilduvad lood“ toel.

Märkused

- 1 Ajakirja kaanel on märgitud, et tegu on nais- ja meesuuringute ajakirjaga, kuid tähistusel puudub selline ideoloogiline tähendusrikkus, nagu sellele omistatakse läänes. Nais- või soouuringute terminoloogia, nagu märgib ka Hemmings (2011, 155), ei ole Ida-Euroopas ega ka Eestis problematiseeritud. Käesolevas artiklis kasutatakse termineid „soouuringud“ ja „soouuringus“.
- 2 Arvestades teksti piiratud mahtu, ei käsitle me võimalikke eelkäijaid nõukogude aja eelsest Eestist ning ideoloogiliste erinevuste tõttu ei tõmba me paralleele ka nõukogude ajaga.
- 3 Keskuse, perifeeria ja semiperifeeria mõisted pärinevad Immanuel Wallersteini maailmasüsteemide analüüsist. Semiperifeeria on selle analüüsitud järgi keskuse ja perifeeria vahele jäävad riigid, millel on arenenud ja mitmekesised kapitalistlikud majandused, kuid mis pole rahvusvahelises suhtluses dominantid. Nagu mõned teisedki autorid (nt. Pereira 2014), usume, et kogu Lääne-Euroopat ei peaks käsitlema ühtselt kui osa keskusest ning et mõned riigid (nt. Portugal) kuuluvad pigem semiperifeeriasse. Endise Nõukogude Liidu huvisfääris olnud Euroopa riigid, eelkõige tänaseks Euroopa Liidu liikme staatuse saanud riigid, kuuluvad pigem semiperifeeriasse kui perifeeriasse (vrd. Blagojevic 2009).
- 4 Kuigi mõiste „lääne feminism“ on väga problemaatiline, kasutatakse seda parema mõiste puudumise tõttu feministlikus kirjanduses edasi. Ükskõik kui mitmekesine lääs ka poleks, toimib ta siiski nimetusena, mis eristab neid regioone, mis kas poliitiliselt või majanduslikult teiste regioonide üle domineerivad (Ang 2001). Kuigi me oleme teadlikud mõiste „lääne feminism“ ebatäpsusest, kasutame seda käesolevas artiklis mitte deskriptiivse, vaid analüütilise kateooriana, mida on vaja pidevalt kahtluse alla seada.
- 5 Mõiste üleminek (ingl. k. *transition*) on problemaatiline, sest viitab lineaarsele ühiskondlike muutuste protsessile, kuid kuna see mõiste on kirjanduses kinnistunud, kasutame seda ka meie.
- 6 Jaotused on mõnevõrra tinglikud, sest tekst võib kuuluda korraka mitmesse kateooriasse (nt. maskuliinsused ja meedia). Praeguses jaotuses on iga tekst loetud vaid ühte kateooriasse kuuluvaks.
- 7 Selle tõlke probleemide kohta vt. nt. Tamm 1997; Põldsaar 2003.

Kirjandus

- Ang, I. (2001). *On Not Speaking Chinese*. Routledge, London, New York.
- Andermahr, S.; Lovell, T.; Wolkowitz, C. (2000). *A Glossary of Feminist Theory*. Hodder Arnold, London.
- Annu, E. (1993). Kas Eestis on feminismi? Postimees, 10. veebruar.
- Annus, E. (toim.) (2009). 20. sajandi mõttevoolud. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Beauvoir, S. de (1997). Teine sugupool. Tlk. Mauer, M.; Tõnnov, A. Vagabund, Tallinn.
- Blagojević, M. (2009). Knowledge Production at the Semiperiphery. Institut za kriminoloska i socioloska istraživanja, Belgrade.
- Cerwonka, A. (2008). Traveling Feminist Thought: Difference and Transculturation in Central and Eastern European Feminism. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 33, (4), 809–832.
- Davis, K. (2007). *The Making of Our Bodies, Ourselves. How Feminism Travels Across Borders*. Duke University Press, Durham, London.
- Duhaček, D. (2000). Eastern Europe. In Jaggar, A. M.; Young, I. M. (eds.), *A Companion to Feminist Philosophy*. Blackwell, Malden, MA, 128–136.
- Eesti nõukogude entsüklopeedia. Köide 2. (1987). Valgus, Tallinn, 676.
- Faludi, S. (1991). *Backlash: The Undeclared War Against Women*. Vintage, London.
- Grabowska, M. (2012). Bringing the Second World In: Conservative Revolution(s), Socialist Legacies, and Transnational Silences in the Trajectories of Polish Feminism. *Signs*, 37, (2), 385–411.
- Haraway, D. (1999). Situated Knowledges. In Biagioli, M. (ed.), *The Science Studies Reader*. Routledge, New York, London.
- Havelková, H. (1997). Transitory and Persistent Differences. *Feminist East and West*. In Scott, J. W.; Kaplan, C.; Keats, D. (eds.), *Transitions, Environments, Translations: Feminisms in International Politics*. Routledge, New York, 56–62.
- Hellerma, K. (1995). Eesti naine kardab olla feminist. *Eesti Päevaleht*, 20. september.
- Hemmings, C. (2005). Telling Feminist Stories. *Feminist Theory*, 6, (2), 115–139.
- Hemmings, C. (2011). *Why Stories Matter. The Political Grammar of Feminist Theory*. Duke University Press, Durham, London.
- Herr, R. S. (2014). Reclaiming Third World Feminism: Or Why Transnational Feminism Needs Third World Feminism. *Meridians: Feminism, Race, Transnationalism*, 12, (1), 1–30.
- Jaanson, K. (1993). Feminism. *Postimees*, 28. jaanuar, 2.
- Kasic, B. (2004). Feminist Cross-Mainstreaming Within 'East-West' Mapping: A Postsocialist Perspective. *European Journal of Women's Studies*, 11, (4), 473–485.
- Keller, E. F. (2001). Mõtisklusi soost ja teadusest. Tlk. Hinrikus, M. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Kiossev, A. (1999). Notes on Self-Colonising Cultures. In Pejić, B.; Elliott, D. (eds.), *Art and Culture in Post-Communist Europe*. Moderna museet, Stockholm, 114–118.
- Kivimaa, K. (1996). Mida te kardate? Antifeminismist ja meeste võimust. *Eesti Naine*, november, 12.
- Koivunen, A.; Liljeström, M. (toim.) (2003). *Võtmesõnad. 10 sammu feministliku uurimiseni*. Eesti Keele Instituut, Tallinn.
- Koobak, R. (2013). *Whirling Stories: Postsocialist Feminist Imaginaries and the Visual Arts*. PhD dissertation. Linköping University Press, Linköping.
- Koobak, R.; Marling, R. (2014). The Decolonial Challenge: Framing Post-Socialist Central and Eastern Europe within Transnational Feminist Studies. *European Journal of Women's Studies*, 21, (4), 330–343.
- Kristeva, J. (2006). Jälestuse jõud. Essee abjektsioonist. Tlk. Sahlkai, H. Tänapäev, Tallinn.
- Lauristin, M.; Vihalemm, P. (eds.) (1997). *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu University Press, Tartu.
- Lykke, N. (2010). *Feminist Studies. A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*. Routledge, New York, London.
- Marling, R. (2010). The Intimidating Other: Feminist Critical Discourse Analysis of the Representation of Feminism in Estonian Print Media. *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 18, (1), 7–19.

- Marling, R. (2011a). Out of the Room of One's Own? Gender Studies in Estonia. *Aspasia. International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History*, 5, 157–165.
- Marling, R. (toim.) (2011b). *Sissejuhatus soouuringute*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Mohanty, C. T. (1988). Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses. *Feminist Review*, 30, 61–88.
- Nicholson, L. (toim.). (2006). *Feministlikud vaidlused. Filosoofiline mõttevahetus*. Tlk. Sikk, M. TLÜ Kirjastus, Tallinn.
- Papp, Ü-M. (2010). Eesti võrdõiguslikkuse teel: kokkuvõte. Rmt-s Marling, R.; Järviste L., Sander, K. (toim.), *Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis II*. Sotsiaalministeerium, Tallinn, 180–194.
- Pereira, M. do M. (2014). The Importance of Being “Modern” and Foreign: Feminist Scholarship and the Epistemic Status of Nations. *Signs*, 39, (3), 627–657.
- Philip, F. (2013). How to Tell Feminist Academic Stories Differently? *Parallax*, 19, (3), 104–107.
- Pilvre, B. (1990). Alistatud mees. *Looming*, 3, 422–423.
- Pilvre, B. (1993). Pehme mees. *Looming*, 3, 412–414.
- Pilvre, B. (2000). Feminismitondi taltsutamine Eestis. Rmt-s *Formaat. Valitud tekste klassivõitlusest ja naisküsümusest 1996–2002*. Eesti Ekspressi Kirjastuse AS, Tallinn, 140–159.
- Põldsaar, R. (2003). Identiteedi keerdkäigud: Simone de Beauvoiri *Teine sugupool* eestikeelses tõlkes. *Ariadne Lõng*, 1/2, 65–71.
- Sander, K. (2010). Soolise võrdõiguslikkuse riiklike poliitikate areng 1999–2009. Rmt-s Marling, R.; Järviste L.; Sander, K. (toim.), *Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis II*. Sotsiaalministeerium, Tallinn, 8–9.
- Slavova, K. (2006). Looking at Western Feminisms Through the Double Lens of Eastern Europe and the Third World. In Lukic, J.; Regulska, J.; Završek, D. (eds.), *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe*. Ashgate, Aldershot, 245–263.
- Steinem, G. (2008). Kui mehed menstrueeriksid. Tlk. Põldsaar, R. Rmt-s Koobak, R.; Põldsaar, R. (toim.), *Ihakeha ja lihakeha. Valik esseid ja arutlusi kehast*. Kirjastuskeskus, Tallinn, 9–11.
- Suchland, J. (2011). Is Postsocialism Transnational? *Signs*, 36, (4), 837–862.
- Tamm, M. (1997). Miks naine on Teine? *Vikerkaar*, 12, 90–93.
- Tlostanova, M. (2010). *Gender Epistemologies and Eurasian Borderlands*. Palgrave Macmillan, New York.
- Tlostanova, M. (2012). Postsocialist ≠ Postcolonial? On Post-Soviet Imaginary and Global Coloniality. *Journal of Postcolonial Writing*, 48, (2), 130–142.
- Tralla, M. (1997). T.Est.Art: A View of Estonian Feminism. *n.paradoxa*, 5, 57–65.
- Wiegman, R. (2012). *Object Lessons*. Duke University Press, Durham, London.
- Withers, D. M. (2012). Book Review. Why Stories Matter: The Political Grammar of Western Feminist Theory. *European Journal of Women's Studies*, 19, (2), 253–271.
- Wöhler, V. (2014). Where Does Gender Studies Knowledge Come From? Analysis of Feminist Textbooks, Encyclopedias and Journals. Paper presented at the Transnational Feminisms Summer Institute, Ohio State University, USA, 7.–11. juuli.

Feministlikud näitused ja kuraatoripraktika Balti riikides¹

Katrin Kivimaa

Viimastel aastatel on kunstiteaduses esile kerkinud uus ja kiiresti populaarsust koguv uurimisvaldkond – feministliku kureerimise (ingl. k. *curating*) ehk kuraatoripraktika (*curatorial practices*) analüüs. Uurimisvaldkonna kiiret formeerumist on enim soodustanud kaks faktorit: esiteks, alates 2007. aastast toimunud lääne feministliku kunsti ajaloole ja tänapäevale pühendatud ning laialdast publikumenu nautinud näitused Ameerika ja Lääne-Euroopa muuseumites; ning teiseks, kunstikuraatori professiooni tõusuga kaasnenud (praktilise) erialadistsipliini (kuraatoriõppe programmide, ingl. k. *curatorial studies*) teke koos samateemaliste teoreetiliste ja ajalooliste uuringutega läänemaailma kunstiteaduses.

Feministlik analüüs jäi alguses kaasaegse kunsti kureerimist puudutavates teoreetilistes

debattides ja näituste ajaloo kriitilistes uurimistes suhteliselt marginaalseks, mistõttu kutsusid feministliku kunstiajaloo baasilt lähtuvad kunstiteadlased ja kuraatorid üles seda viga parandama (Baert 2006; Dimitrakaki 2012 jt.). Tähelepanu juhiti sellele, et tihti opereerivad kunsti eksponeerimise ja representeerimise struktuurid (muuseumid, galeriid, meedia) endistviisi kindlalt eristatud kahe sugupoole süsteemiga (Pollock 2007) ning et soolise dihhotoomia abil mõtlemine ja tegutsemine on ka kureerimistöös laialt levinud (Hayden ja Skrubbe 2010, xv). Feministlike küsimusepüstituste vajalikkus osutub seda suuremaks, et kujutavkunsti kureerimine on tihti alatasustatud või projektipõhiselt finantseeritud valdkond, kus töötavad enamasti naissoost professionaalid (Dimitrakaki 2012).

Siinne artikkel, mille eesmärgiks on heita pilk feministlike näituste kureerimise ajaloole Baltimaades 1990. keskpaigast kuni 2010.–2011. aastani, suhestub nii akadeemilise kureerimisteooria kui ka näituste ajaloo aladistsipliiniga. Näitustest on tehtud representatiivne valik toomaks esile seda, milliseid vahendeid kasutades feministlik mõte kohalikku kunstimaailma toodi, milline oli selles protsessis kuraatori roll ning millised olid soodustavad või takistavad tegurid. Analüüsis on kesksel kohal küsimus, kuidas kohalike kuraatorite otsused ja tegevus haakusid nii Lääne feminismi ajalooa kui ka tänapäeva rahvusülese feminismiga. Kui vaadata seda, milliste positsioonide ja strateegiate kasutamist kohalik ajalooline, ideoloogiline ja kunstikontekst soodustas ning milliste ideede ülekandmine osutus keeruliseks või esialgu võimatukski, siis joonistub välja pilt sellest, missuguse kuju võttis lokaalne feminism nn. üleminekuaja väikekultuurides, kus postsovetlikud süvastruktuurid olid segunenud rahvusluse, neoliberalismi ja paneuroopalike hoiakutega.

Baltimaade feministliku näituseajaloo kujunemist peaks tagantjärele iseloomustama eklektilise protsessina, mille kujunemises mängis

konkreetsede ideoloogiaga programmilise tegevuse üsna teisejärgulist rolli. Eriti selle ajaloo varast faasi iseloomustavad väga erinevad ja tihti vastandlikud arusaamad nii feminismist ja feministlikust kunstist kui ka kuraatori rollist näituse kontseptuaalse või poliitilise platvormi sõnastamisel. Ekлекtiline lähenemine oli algusest peale tingitud nii ajaloolistest (erinevate feminismide üheaegne sisenemine regionaalsesse kultuuri-ruumi) kui ka spetsiifiliselt kohalikest oludest, mida iseloomustas tugev ühiskondlik vastuseis feministlikele ideedele ning suhteliselt piiratud teadmised Lääne feministliku kunsti ja teooria ajaloost. Siit tulenebki uurimisobjektist endast minu otsus vaadelda feministlikku kureerimist võimalikult laialt, s.o. olenemata sellest, kas näitust raamis sõnaselgelt feministlik positsioon või ei. Selline lähenemine, mis ei sõltu ainult kuraatori ja kunstnike enesemääratlusest, aitab nähtavale tuua ka hilisemas faasis esile kerki-

nud ühisala teiste poliitiliste kuraatoriplatvormide või teoreetiliste paradigmadega (nt. *queer*-kureerimine või institutsioonikriitika).

2011. aasta Veneetsia biennaal

Täpselt kaksikümmend aastat pärast riikliku iseseisvuse taastamist esindas Eestit Veneetsia biennaalil feministlik projekt. Liina Siibi (sünd. 1963) Eesti ekspositsiooni konkursi võiduprojekt „Naine võtab vähe ruumi” koosnes kuuest foto-, video- ja kohaspetsiifilisest installatsioonist, mis olid valminud aastatel 2007 kuni 2011. Projekt oli ruumiliselt üles ehitatud korterina, mille eri tubades esitleti vaatajatele tüüpiliselt naisele omistatud elualade esindajaid – koduperenaisest poemüüja, sekretäri ja prostituudini (ill. 1–2). Projekti nimiteos „Naine võtab vähe ruumi” (2008) on värvifotode seeria, mis kuju-

Liina Siib „Naine võtab vähe ruumi”, foto seeriast, 2008–2011.

tab peamiselt madalapalgalisi, vähequalifitseeritud naistöotajaid nende ametipostil. Kunstnik sai teose idee, lugedes Eesti Päevalehes ilmunud soolist võrdõiguslikkust käsitlevast kolumnist fraasi „naine võtab vähe ruumi”, mis viitas „naiste tööde” alamale staatusele Eesti ühiskonnas ja õigustas lõhet meeste ja naiste palkade vahel. Eestis oli see 2007. aasta Eurostati statistika kohaselt Euroopa Liidu riikide seas suurim.

Neist seisukohtadest lähtudes asus Siib otsima ja dokumenteerima naiste hõivatud töörolli ja tööruume, mis illustreeriksid kõige ilmekamalt Eesti tööturu soolist segregatsiooni ning „naiste tööde” monetaarset ja sümboolset alaväärtustamist ühiskonnas. Tema kunstilis-dokumenteeriiva uurimistöo tulemuseks oli Eesti naise kuvand, mida domineerivate naiselikkuse representatsioonide seas tihti ei kohta, kuid mis peegeldab ometi paljude naiste positsiooni meie tööturul ja ühiskonnas.

Projekti „Naine võtab vähe ruumi” ongi eelkõige vaadeldud kriitikana patriarhaalsete struktuuride ja hoiakute pihta, millele toetuvad sooliselt segregeeritud tööturg ning diskrimineeriv palgapoliitika. Vähem pööras retseptsioon tähelepanu aga sellele, et paralleelselt tõi Siibi projekt nähtavale soolise diskrimineerimise põimumise etnilise marginaliseerimisega Eesti ühiskonnas. Kunstnik ise väitis, et etniline päritolu ei mänginud naiste valikul rolli, kuid kohaliku kultuuriga tuttav vaataja tunneb mitmete fotografeeritud naiste (sh. prostituutide) seas ära Eestis elava venekeelse vähemuse esindajad. Seega ei lase Siibi foto- ja videoteosed vaatajal kahe silma vahele jätta nende naiste mitmekordset marginaliseerimist, kes oma ühiskondliku, etnilis-lingvistilise ja haridusliku tausta tõttu olid postsovetliku üleminekuühiskonna majanduslike ja sotsiaalsete muutuste suhtes kõige

Liina Siib „Naine võtab vähe ruumi”, foto seeriast, 2008–2011.

haavatavamad. Võrdluseks võiks meenutada, et 1990. aastate esimese poole Eesti feministlikele kunstiprojektidele on tagantjärele ette heidetud just seda, et neis ei seatud küsimuse alla etniliste eestlaste kultuurihegemooniat ega pööratud tähelepanu vähemuste hulka kuuluvate naiste topelt-marginaliseerimisele (Triisberg 2009, 94).

Põhjalikule uurimistööle toetuv ja aktuaalne „Naine võtab vähe ruumi” on selle artikli kontekstis huvitav mitte ainult feministliku kunsti maamärgina, vaid ka seetõttu, et kunstnik otsustas projekti ellu viia kuraatorit kaasamata. See oli Eesti kunstimaailma toimimise seisukohalt üsna ebaharilik otsus, mis eristus selgelt varasematest Veneetsia biennaali projektidest. Soovimata sellele tõsisasjale liigset kaalu omistada, tuleks siiski küsida, kuidas peegeldas selline samm feministliku kureerimise seis. Märkis see pelgalt konkreetse kunstniku iseseisvust või viitas ehk valikupuudusele? Kui palju oli meil aastal 2011 rahvusvaheliselt tunnustatud kuraatoreid, kes oleksid haakunud feministliku agenda? Teise nurga alt lähenedes võiks uurida, kuidas olid tol hetkel lood feministliku koostööpoliitika ja võrgustike toimimisega kohalikus kunstimaailmas. Isegi kui välistada kõik muud põhjused peale kunstniku isikliku eelistuse ja jätta kõrvale institutsionaalsed mõjutegurid, on tegemist intrigeeriva faktiga ja seda eriti feministliku kuraatoripraktika ühiskondlik-kultuurilise tähenduse arutelu kontekstis.

Feminism ja naiskuraatorid

1990. aastate esimesel poolel kujundasid Baltikumis kuraatoridiskursust pigem kohalikud tegutsemistavad ja arusaamad kureerimistööst kui rahvusvaheline praktika. See ei tähenda, et rahvusvaheline kriitiline diskursus või kureerimispraktika poleks üldse mõjutanud viise, mille abil kohalikke agendasid kujundati, seda eriti uute sotsiaalpoliitiliste kunstipraktikate, sh. feminismi, puhul. Mis puutub küsimusse, mil-

line kuraatoripraktika feministlikuna arvesse läheb, siis peegeldus vastustes sellele üldisem arusaam näitusetegemise poliitilise aluse kohta. Nii peaks ühtede arvates feministlik kuraatoripraktika tuginema sõnaselgelt väljendatud kuraatoripositsioonile või näitusekontseptsioonile; teised määratlevad seda suhet aga ebamäärasemalt, hõlmates nii feministliku esteetika ajaloo, naise keha ja seksuaalsuse (kvaasi)kriitilise visuaalanalüüsi kui ka (eelkõige ajaloolise kunsti puhul) üksnes naisautoreid kaasavad ekspositsioonid.

Mina eelistan avatud ja laiemat kategoriseerimisvõimalust, millega kaasneb küll depolitiiseerimise oht, peamiselt praktilistel põhjustel. Vaadeldava ajavahemiku vältel 1990. aastate keskpaigast kuni u. 2010.–2011. aastani võis Baltimaades leida vaid väheseid kuraatoreid, kes oleksid sidunud kureerimistöö feministliku poliitikaga ja tegelenud sellega järjepidevalt. 1990. aastatel kaasnes mitmete Baltikumi naiskunstnike näitustega, kus teadlikum vaataja võis ära tunda Lääne feministliku kunsti või teooria või feministliku poliitilise agenda mõjutusi, paradoksaalsel moel feminismi kui väidetavalt siinsesse kultuuri sobimatu nähtuse eitamine.² Sama tendents iseloomustas Ida-Euroopa kunstielu laiemalt: hoolimata oma teoste eksponeerimisest feministliku näituse kontekstis, keeldus nii mõnigi kunstnik end feminismiga seostamast, teised eelistasid identifitseeruda vähem poliitilise postfeministliku liigitusega. Uurijad on täheldanud, et distantseerimine poliitiliselt radikaalsest seisukohavõtust iseloomustas suhestumist feminismiga pea kõigis postsotsialistlikes kultuurides (András 1999; Dimitrakaki 2005; Kivimaa 2000). Feminismi eitamine loob feminismi ja kureerimise diskursuse sõnastamisele teistsuguse konteksti võrdluses nende kultuuridega, kus feminism on nii muuseumi- ja näitusepoliitikat kui ka kuraatoripoliitika ja -eetika formuleerimist nähtavalt muutnud. Samuti on professionaalsetes kunstiringkondades senini eksisteeriv vastuseis domineeriva

sooideoloogia ja selle dikteeritud võimusuhte analüüsile aidanud kaasa sellele, et nende mõju kuraatoritööle ja muuseumide tegevusele on meil vähe uuritud.

Baltimaade feministlike näituste kujunemislugu sõltus eelkõige üksikisikute pingutustest ja tunduvalt vähem süsteemsest institutsionaalsest toest. Eriti Eestis, kus feministlikke näitusi on 1990. aastate keskpaigast alates toimunud järjepidevalt, sai feministliku kunsti areng tõuke konkreetsete kuraatorite tegevusest (Jablonskienė 2010). Tahtmata vähendada kunstnike omaalgatuslikku suhestumist feministliku mõtte ja kunstiga, tuleb nõustuda, et Eestis andsid esimese impulsi konkreetset kuraatorid, kes löid kunstnikele platvormi tegelemaks feministlike ideedega ning uurimaks naiste kunsti väljendusvahendeid ja esteetikat.

Enne, kui asuda näitusi lähemalt vaatlema, tuleks ära märkida üks 1990. aastate Baltikumi kunstimaailma eripära: suur osa institutsioonide juhte ning töötajad olid siis (ja on senini) naissoost, mis feministliku mõtteviisi edendamise koha pealt osutus esialgu nii soosivaks kui ka komplitseerivaks asjaoluks.

Leedu kunstiajaloolane ja kuraator Lolita Jablonskienė on juhtinud tähelepanu asjaolule, et 1990. aastate alguse Baltikumis olid peamiseks lääneliku nüüdiskunsti diskursuse, sh. uue kuraatoriinstitutsiooni, juurutajaks kaasaegse kunsti keskused, mis asutati USA filantroobi George Sorose rahastuse toel kõigisse endise idabloki riikidesse. Eestis, Lätis ja Leedus juhtisid neid keskuseid naissoost kunstiajaloolased/kuraatorid, kelle tegevuse tulemusel „kehtestus praeguseks kanoniseerunud arusaam Balti nüüdiskunstnike „esimesest põlvkonnast” ja kinnistus arusaam, millised teemad ja probleemid on antud ajas ja kohas iseloomulikud ja asjakohased (Jablonskienė 2010, 142). Kuigi Jablonskienė tunnustab, et ükski neist kunstiteadlastest (Sirje Helme Eestis, Helėna Demakova Lätis ja Raminta Jurėnaitė Leedus) ei kureerinud naiskunstnike näitusi ega suhestunud feministlike

teemadega, leiab ta, et tänu nendele said potentsiaalselt kanoonilistesse projektidesse, nagu Veneetsia biennaali rahvusekspositsioonid, kaastatud ka naiskunstnikud (*ibid.*, 142–143).

Minu arvates on olulisem siiski asjaolu, et ükski neist kuraatoritest ei näidanud üles aktiivset huvi feminismi vastu, ning tagantjärele tõlgendada feministliku mõjutegurina seda, et keskseid kunstiinstitutsioone juhtisid naised, ei arvesta piisavalt tollaseid olusid. Tunduvalt kõnekam näide Baltikumi kunstimaailma sümboolse võimu jaotumise kohta on Veneetsia biennaalide rahvusesinduste võrdlev statistika. Aastatel 1997 kuni 2009 on Eestit esindanud 11 mees- ja 2 naiskunstnikku, ajavahemikus 1999–2011 on Lätit esindanud 9 mees- ja 6 naiskunstnikku ning aastail 1999–2011 on Leedut esindanud 7 mees- ja 3 naiskunstnikku.³ Sellele statistikale juhib tähelepanu ka Leedu kunstkriitiku ja kuraatori Laima Kreivytė algatatud rühmituse Cooltūristės hiljutine kunstiprojekt. Projekt pealkirjaga „Occupy Venice Biennale” (2012) kujutas endast plakateid, kus olid ära toodud Leedut Veneetsia biennaalil esindanud kunstnike nimed, et tuua esile rahvusesinduse valiku taga peituvad patriarhaalsed eelistused (ill. 3). Cooltūristės rühmitus lisas nimekirjale retoorilise küsimuse “Kas Leedut esindades peavad naiskunstnikel olema meesatjad?”, mis jätkab tuntud feministliku kunstirühmituse Guerilla Girls algatatud poliitilise ja feministliku institutsioonikriitika traditsiooni ning näitab, kui loomulikuks peetakse seda, et meeskunstnikel on vaidlustamatu eelis rahvusriigi sümboolse representeerimise osas.

See statistika näitab, et naiskuraatorid ja institsioonide juhid ei rajanud sugugi tingimata teed naiskunstnike edule. Kunstikontekst vajab diferentseeritud analüüsi nimelt seetõttu, et tihti toetasid juhtivad naissoost professionaalid nii rahvuslikule kunstikogukonnale kui ka postsovetlikule üleminekuühiskonnale iseloomulikku maskuliinset ideoloogiat. Leedu teoreetik Audrone Žukauskaitė summeeris

The Pavilion of Patriarchy

- 1999 Mindaugas Navakas and Eglė Rakauskaitė
- 2001 Deimantas Narkevičius
- 2003 Paulius Stanikas and Svajonė Stanikienė
- 2005 Jonas Mekas
- 2007 Gediminas Urbonas and Nomeda Urbonienė
- 2009 Žilvinas Kempinas
- 2011 Darius Mikšys and the white curtain

Are female artists allowed to represent Lithuania only when accompanied by men? Occupy Venice Biennale!

Cooltūristēs. Occupy Venice Biennale. Plakat, 2012.

hästi peamised takistused poliitilise feminismi omaksvõtmisel 1990. aastatel: postsovetlike rahvusriikide ülesehitamine lähtus kõigepealt rahvuslikest ja patriarhaalsetest ühtse rahvuse, kodumaa ja perekonna väärtustest ning aktiivselt poliitikasse sekkuva naise kuvand seostus tollal peamiselt varasema totalitaarse režiimiga, mis nüüd tervikuna kui „teine” hüljati (Žukauskaitė 2008). Politoloog Iivi Masso on 1990. meelsuse kujunemisel täheldanud kõikumist traditsiooniliste väärtuste juurde tagasipöördumise ja lääneliku postmodernismi vahel, mis tähendab, et postsovetlike üleminekuühiskondades võeti rahvuskonservatiivseid väärtusi ja lääne demokraatia poliitilisi diskursusi omaks valikuliselt (nt. „jah” sõnavabadusele, „ei”

soolisele võrdõiguslikkusele) (Masso 2001, 26–27).

Samamoodi määrasid ka Balti kuraatorite valikuid kohati vastandlikud ja ideoloogiliselt erinevad hoiakud. Kunsti erialases kõnepruugis ja arusaamades väljendus maskuliinsuse domineerimine eelkõige modernistliku kunsti autonoomia ja „hea kunsti” universaalse mõistmise argumentidena, mida kasutati edukalt antifeministlike seisukohtade esitamisel. Naiste suurt hulka kunsterialadel kiputi „probleemiks” või isegi kunsti „allakäigu” märgiks pidama. 1980. ja 90. aastatel väljendasid mitmed Eesti ja Läti meeskriitikud ja -kunstnikud muret kujutav-kunsti „feminiseerumise” üle, mis võivat ohustada nii selle kvaliteeti kui ka ühiskondlikku staatust (Traumane [2008]; Kivimaa 2000).

Kokkuvõttes tähendasid nimetatud ühiskondlikud, ideoloogilised ja kunstimaailma kujundavad asjaolud seda, et feministliku seisukoha võtmine ja kriitilise naiskunsti toetamine oli Balti 1990. kunstielus, kohalikus kunstimaailmas ja ühiskonnas domineerivate tegutsemisviiside ja arusaamade vastane hoiak. Just sel põhjusel tulekski vaadelda esimesi feministlike kuraatoriprojekte radikaalse ja peavoolust ideoloogiliselt eristuva ettevõtmisena (selle asemel, et seda seostada üksikute naiste võimupositsioonidega kunstielus).

Mis olid aga need faktorid, mis eelkirjeldatud kontekstist hoolimata tegid feministlike ideede ja agendade toomise kuraatoripraktikasse võimalikuks?

Tagasi 1990. aastatesse: „EstFem’ist” näituseni „Private Views”⁴

Uue multidistsiplinaarse, aktuaalse ja teoreetilisel põhjendatud nüüdiskunsti välja loomine lähtus esmajoones läänestumise ja rahvusvahelistumise impulssidest. Asjaolu, et selle uue kunstivälja mudeliks olid olemasolevad

lääne (globaalse) kunsti trendid ja struktuurid, andis feministlike näituste koostajatele teatava õigustuse. Kui pidada silmas, et poliitiline feminism või rohujuuretasandi feministlik kultuuriliikumine tollases Eesti ühiskonnas puudusid – asjaolu, mida kasutati sageli feminismi ründamiseks –, siis omandas läänelikumaks muutumise argument veelgi enam kaalu.

Uut tüüpi näituste ja kureerimispraktika loomise võttis ette väike kuraatorite ja kunstnike ring. Nende ühiste pingutuste esimeseks viljaks oli näitus „Est.Fem”, mis toimus Tallinnas 1995. aasta suvel kolmes galeriis (ill. 4–5). Näitus, mille kuraatoriteks olid kaks tuntud kunstiajaloolast-kuraatorit Eha Komissarov ja Reet Varblane ning Eesti feministliku kunsti lipulaevaks kujunev noor kunstnik Mare Tralla, põhines enam kui aasta jooksul toimunud diskussioonidel ja kohtumistel kunstnike ja magistritudengitega, kellest enamiku jaoks oli (Lääne) feministlik kunst seni tundmatu. Tralla on hiljem meenutanud, kuidas üks Komissarovi põhjendusi feministliku kunstivälja loomiseks oli välja töötada ekspordiaartikkel, mis aitaks Eesti kunstil rahvusvaheliselt läbi lüüa (Mourik Broekmann 2000, 18). Siinkohal tasub meenutada „Läänemaailma naasmise” retoorika üldist konteksti, mis oli tollal paljude kultuurinähtuste keskseks tõekehaks. Samuti võis selline retoorika olla kasulik kunstnike osaluse kindlustamiseks.

Projekti varajastes faasides mängisid Eesti kunstnike esteetilistes ja teemavalikutes rolli Põhjamaade, eriti Soome ja Rootsi kunsti näited.⁵ Samas püüdsid kuraatorid huvi äratada nii uue põlvkonna kui ka juba end kehtestanud kunstnike seas, kelle töid oli võimalik tõlgendada feministlikult või postfeministlikult või seostada nende diskursustega teema poolest (keha, seksuaalsus, naiseks või meheks (näitusel osales ka kolm meeskunstnikku) olemise kogemuse kriitiline mõtestamine). Paljud kriitikud ja mõned osalenud kunstnikud märkisid tollal või vahetult näituse toimumise järel, et neid teoseid, kus oleks kajastunud radikaalse femi-

Näituse „Est.Fem” vaade. Vaal galerii, Tallinn, 1995.

nistliku kriitika vaim, oli näitusel vähe. Sellegipoolest oli mõõdukate ja isegi suhteliselt traditsiooniliste teoste kõrval neid, mis mitte ainult ei suhestunud patriarhaalsuse, traditsiooniliste soorollide või sooküsimuse visuaalse representeerimise temaatikaga kõige teravama feministliku kriitika seisukohast, vaid suutsid selle kriitilise teadmise ka edukalt kohalikku konteksti üle kanda.

Kuraatorid otsustasid pakkuda osalistele võimalikult laiahaardelist avatud platvormi, mille tulemuseks olid visuaalselt ja kontseptuaalselt eklektilised kooslused. Komissarov võttis selle kataloogitekstis kokku järgmiselt:

„Muidugi saab siirdeühiskonna kunstnik olla feminismiga üksnes niisugustes suhtes, mida selle ühiskonna olud võimaldavad. Feministliku kunsti arvukatest diskursustest on Eestis esindatud peaaegjalikult need, millele jätkub meie kultuuris märksõnu. Ollakse lähemal postfeministlikele töökspidamistele, hinnates oma võrdsuspüüetes tolerantsust, peetakse naiste kunstirollide erinevust meeste omast loomulikuks. Eestis ei röövita naise identiteedi mõistelt selle hämarat salapära, jäetakse ruumi ka dokumenteerivatele vormidele neutraalses kunstikeeles.” (Komissarov 1995, 5)

Selline hinnang ei kehtinud küll kõigi näitusel eksponeeritud tööde kohta, kuid kindlasti

Kuraatorid Reet Varblane, Eha Komissarov ja Mare Tralla näituse „Est.Fem” avamisel Vaal galeriis 1995. aasta augustis.

Mare Tralla CD-ROM her.space (1996–1998) installatsioonina näitusel „Private Views”. Soolaladu, Tallinn, 1998.

haakus see autobiograafilise lähenemise eelistamisega ning naiskunsti (kohalike) traditsioonide, privaatsfääri ja naiste elukogemuste kohati ebakriitilise ülistamisega. Tagasivaates iseloomustab kirjeldatud lähenemine üsna hästi feminismi seisu eesti kunstis 1995. aastal. Kui mitte arvestada mõnede teoste radikaalset iseloomu või päevalehtedes ja kultuurimeedias järgnenud elavaid diskussioone, siis võib öelda, et kuraatorite pakutud feminismi vorm tabas postfeminismi n.-ö. postpoliitilist vaimu ja kohandas selle kohalike oludega. Poliitilise positsiooni võtuta feminismi vorm tähendas tollal ühtlasi püüet vältida süüdistusi separatismis. See ei kehti mitte ainult „Est.Femi”, vaid ka enamiku teiste Eesti suuremate feministlike kuraatoriprojektide kohta, kuhu olid kaasatud ka meeskunstnikud, olgu või ainult üks neist. Samas ei vähenda eelöeldu kuidagi näituse olulisust teerajajana Eesti kunstiväljal. Näitusega kaasnes elav meediakajastus, kus avaldati tihti tunduvalt radikaalsemas vormis seisukohti nii feminismi poolt kui ka vastu, mistõttu ületas projekt tervikuna kunstimaailma piirid ning aitas feministlikke ideid vahendada ühiskonnas laiemalt.

Teine mastaapne projekt oli 1990. aastate Briti ja Eesti kunstnike ühisenäitus „Private Views: Taas/avastatud ruum Eesti ja Briti kaas-aegses kunstis”, mis toimus 1998. aastal Tallin-

nas (ill. 6) ja 1999. aastal Ungaris Dunaujvarosi Kaasaegse kunsti keskuses. Kunstnike Pam Skeltoni ja Mare Tralla kureeritud näitus seadis eesmärgiks tegeleda ruumi kui soolise kategooria esitamisviiside ja sotsiaalse konstrueeritusega. Sihikul oli kaks ühiskonda: Briti ja Eesti sootsiumid, mida iseloomustas kunsti ja ühiskonna feministliku kriitika (sh. ka akadeemilise feminismi) väga erinev ja kohati täiesti vastandlik staatus. Selle projekti rahvusvahelisele koostööle ja kultuuriipiiride ületamisele suunatud vaimusisus tähistas olulist nihet feministlikus kureerimises Eestis: senine rõhuasetus kohalikele kunstielule ja selles endale koha loomisele asendus nüüd kasvava huviga rahvusüleste võrgustike ja koostöö vastu. Paar aastat pärast näituse toimumist ilmus Londonis Women’s Art Library väljaandena näituseprojektist välja kasvanud artiklikogumik, mis paigutas ühe Balti riigi ühiskonna ja kultuuriga seotud feministlikud diskussioonid, mida seni oli esitatud postsovetliku üleminekuühiskonna näitena, teistsugusesse, rahvusülelesse ja interdistsiplinaarsesse konteksti.

Raamatus sisalduv Briti kunstiteadlase Angela Dimitrakaki tagasivaade näitusele esitas näituseterviku ja üksikteoste teoreetiliselt mitmekesise analüüsi, suhestades need ruumi, keha, privaatsuse, identiteedi, vaa-

taja ja teiste projekti kesksete märksõnadega seotud multidistsiplinaarsete diskursustega. Dimitrikaki leidis, et see polnud pelgalt kunstnike valik (ühe erandiga olid kõik osalenud naised), mis oleks teinud „Private Views’ist” automaatselt „feministliku” näituse, samuti polnud feminism näituse peamine ideeline telg, kuid samas oluks feministliku poliitika ja teooria raamistikuta privaatsfääri ja -ruumi küsimusi võimatu analüüsida (Dimitrakaki 2000, 40). Samas ei nõustu ta ka näituse lahterdamisega „postfeministlikuks”, kuna „see mõiste ei hõlma töödes käsitletud spetsiifilisi ühiskonnakogemusi”, pakkudes välja, et näitus „tõestab, et feminism kui ideoloogilise ja poliitilise võitluse ruum on tänapäeva representatsiooni- ja vaatamisrežiimidesse paratamatult sisse kodeeritud” (*ibid.*). Tema tõlgenduses on feminism samavõrra poliitiline kui eetiline positsioon: võimaldades kehalise või sotsiaalse ruumi individuaalseid käsitlusi, ei jäeta samas tähelepanuta neid määratlevaid ühiskondlikke ja ajaloolisi matrikseid.

Feministliku kureerimise arengu seisukohalt pakkus see projekt, mis oli alguse saanud üle-euroopalise uue meedia kogukonna „juhuslikel kohtumistel” (Skelton 2000, 10), elujõulist tulevikustrateegiat: jätkata osalemist rahvusülestes ja internetipõhistes feministlikes kogukondades ja võrgustikes. Need võrgustikud toimisid nii kohalikke publikuid ja identiteete kõnetavate sündmuste väljamõtlemise platvormina kui ka kultuuridevahelise vahetusjalana, mille kaudu viidi kohapeal formeeritud ideed ja teosed rahvusvahelise feministliku publikuni.

Need kaks mastaapset projekti – „Est. Fem” ja „Private Views” – ning nendega alguse saanud ideed ja kunstikeel andsid tooni kogu 1990. keskpaiga ja teise poole Eesti feministliku kunsti väljal. Nendega ei alanud mitte ainult uuelaadne, sageli kunstnike ja kuraatorite ühistegevusel põhinev kuraatorimõtlemine ja -praktika, vaid koos teiste näituste ja algatustega

panid need aluse sooküsimuste edaspidisele kriitilisele mõtestamisele. Nende mõju oli tunda ka järgmise kunstnike ja kuraatorite põlvkonna puhul ning ilma nende teedrajavate näitusteta oluks raske kujutleda, et 2011. aastal saab Eesti rahvuspaaviljonis Veneetsias teoks feministlik projekt.

Feminismi institutsionaliseerimine nüüdiskunstina

2006. ja 2007. aastal toimus kolme Balti pealinna olulisimates näituseruumes paralleelselt mitu suuremat projekti, mis andsid märku uuesti esile kerkinud huvist feministliku lähene-mise vastu.

Vilniuse Kaasaegse kunsti keskuses avati 2007. aasta septembris ja oktoobris paralleelselt kaks naiskunstnike näitust: „Chicks On Speed: Shoe Fuck!” ning „Among Us”. Kui rahvusvaheline visuaalset kunsti, muusikat, *performance’*it ja moodi miksiv rühmitus Chicks On Speed esindas (post)feminismi radikaalset traditsiooni, siis kuue kolmekümnendates aastates Leedu naiskunstniku ühishäitus „Among Us” lähtus teistsuguselt positsioonilt. Kuraator ja ühtlasi üks osalejaist Kristina Inčiūraitė väitis ühes intervjuus, et feministlikud küsimused osalisi ei huvita. Samuti pole tema sõnul ükski Leedu naiskunstnik feministlikke strateegiaid järjekindlalt kasutanud (Jablonskienė 2010, 147). Teisalt aimub Inčiūraitė kirjutatud sissejuhatavas tekstis kindlasti feministlikke hoiakuid, kui ta kirjeldab uue naiskunstnike põlvkonna esilekerkimist või seda võimaldanud ühiskondlikke vabanemisprotsesse.

„1990. aastate lõpust on Leedu seni mees- tekesksele kaasaegse kunsti väljale astunud järjest suurem hulk naisi. [---]. Teatud määral on selle põhjuseks meeste soov teha tulusamat karjääri, mis jätab naistele rohkem tegevus- vabadust kultuurisfääris. See on osa viimase kümnendi üldisemast tendentsist, kus jär- jest rohkem naisi on hakanud osalema ava-

likus elus, sealhulgas äris ja poliitikas. Ene-
seteostuslikule emantsipatsioonile on kaasa
aidanud mitmesugused asjaolud, sealhulgas
mitmekesisemad sotsialiseerumise viisid kui
pelgalt abiellumine ja lastekasvatamine (st.
patriarhaalne elukorraldus); uued töötege-
mise viisid ja väga mobiilne tööturg; [...] ning
järjest suurem rahvusvaheline mobiil-
sus [...], mis on toonud Leetu mitmesugu-
seid ühiskondlikke väärtushinnanguid – see
kõik kaasab naised postindustriaalse ühis-
konna „uude rollijaotusse.“ (Inčiūraitė 2007)
Seega pole üllatav, et Laima Kreivytė pakkus
projekti tõlgendamiseks välja teistsugused läh-
tekohad. Tallinnas 2011. aasta mais toimunud
sümposiumil „Common Differences“ peetud
ettekandes feministlikust institutsioonikriitika-
st Leedu nüüdiskunsti leidis ta, et näitust
„Among Us“ võib käsitada kui feministlikku
vastust 2004.–2006. aastatel Leedu Kaasaegse
kunsti keskuses toimunud isiknäituste seeriale,
milles olid mitmed olulised noorema põlv-
konna feministlikud kunstnikud Leedu kaas-
aegse kunsti kaanonist välja jäetud.⁶

Riias toimus Läti Kaasaegse kunsti kes-
kuse kuraatori Solvita Krese eestvõttel kaheksa
Põhja- ja Baltimaa naiskunstniku näitus „Ar-
chaeology of Reality“, kus esinesid teiste seas sel-
lised rahvusvahelised staarid nagu Ann-Sofie
Siden Rootsist ja Eija-Liisa Ahtila Soomest. Ka
Baltikumi esindasid rahvusvaheliselt tuntud
kunstnikud, nagu Katrina Neiburga, Ene-Liis
Semper ja Kristina Inčiūraitė. Projekti analüü-
sinud Läti kunstiajaloolane Mara Traumane on
avaldanud kahtlust selle feministliku mõju aad-
ressil (Traumane 2012). Kuraator Krese posit-
siooni sõnastusest selgub siiski, et feministlik
teooria ja kunstiajalugu olid näituse keskmes
asunud naiste identiteete ja kogemusi edasta-
vate visuaalsete jutustuste valikul oluliseks ins-
piratsiooniallikaks (vt. Archaeology 2006).

Otsuses võrrelda Baltimaa ja Skandinaa-
via loojaid peitub suurem analüüsi- ja tõlgen-
duspotentsiaal, kui seda on pressitekstis (*ibid.*)

esile toodud eesmärk rõhutada nende maade
naiskunstnike sarnasust. Selline kuraatorivalik
nõuab õigupoolest kriitilist – ja feministlikku –
kommentaari. Ülalpool juhtisin tähelepanu sel-
lele, et Põhjamaade naiskunstnike teosed aval-
dasid teatavat mõju Eesti kujunevale feminist-
likule ja naiskunsti väljale. Põhjamaade ja Balti
nüüdiskunstnike ühist mentaalsust võimendab
seegi, et rahvusvaheliselt tegutsevad kunstnikud
jagavad sarnaseid strateegiaid ja väljendusviise.
Seega võib nii sarnane kunstnikukogemus kui
ka naiseks olemise kogemus olla tõepoolest pii-
savad põhjendused, et kõrvutada Põhjamaade ja
Baltikumi naiskunstnike töid.

Ometi ei saa jätta küsimata, mil määral
said näitusel nähtavaks erinevused kõige
edukamalt ellu viidud soolise võrdõiguslik-
kuse poliitikaga heoluühiskonnas tegutse-
vate Põhjamaade naiskunstnike ja hoopis
teistsugustest ühiskondlikest oludest pärit
Balti kolleegide vahel. Eesti kui Põhjala riik-
kide pere liikme staatuse idealiseerimine on
aastaid olnud olulisel kohal nii meie kul-
tuuripoliitikas kui ka riiklikus propagandas.
Seda kujuteldavat geograafiat on võimalik
feministlikult kritiseerida – ja seda on ka
tehtud –, osutades erimeelsustele mitte ainult
Balti- ja Põhjamaade ametlikus soolise võrd-
õiguslikkuse poliitikas, vaid ka elanikkonnas
levinud suhtumises soorollidesse ja nendega
seotud ootustesse.

2000. aastate alguseks oli Reet Varblasest,
ühest „Est.Femi“ kuraatoritest, saanud oluli-
sim feministlik kuraator, kelle ettevõtmised
ulatusid rahvusvahelistest grupi- ja isiknäitus-
test tudengiprojektideni. Tallinna Kunstihoone
kuraatorina viis ta ellu projekti „Lihaturg“ (ill.
7) – prostitutsiooni ja inimkaubanduse teema-
dele keskendunud rahvusvahelise grupinäituse
(2007), mis sai teoks aastatel 2005–2008 tehtud
Euroopa Liidu uurimisprojekti raames, mille
eesmärgiks oli hõlbustada prostitutsiooni ja
seksikaubanduse ohvrite naasmist legaalsele
tööturule.⁷ Kohalike kunstnike kõrval osales

Näitus „Kehaturg” toimus Tallinna Kunstihoones 2007. aastal. Foto: Jaanus Heinla.

näitusel rahvusvaheliselt tuntud kunstnikke, nagu Teemu Mäki Soomest, Tatjana Antošina Venemaalt, Deimantas Narkevicius Leedust jt. „Lihaturu” kuraatorikontseptsioonis rõhutati näituse ühiskondlikku ja eetilist mõõdet, kusjuures näitusel ei esitatud mitte väga erinevaid kunstilisi lähenemisi (dokumentaalvideotest sekkuvate *performance*’iteni), vaid ka suhtumine prostitutsiooni ja selle de/kriminaliseerimisse oli väga mitmekesine.

Seksitöö ümbermõtestamise üheks tuntumaks feministlikuks kommentaariks on manifestilaadne teos „Nelikümmend põhjust, miks hoorad on mu kangelased” („The Forty Reasons Why Whores Are My Heros“, 1998. aastal ilmunud kogumikus „Post Porn Modernist”), mille autoriks on endine pornostaar ja prostituut ning praegune *performance*’ikunstnik Annie Sprinkle. Prostitutsiooni dekriminaliseerimist toetas ka Soome kunstniku Teemu Mäki töö- ja seksiteemaline dokumentaalfilm. „Lihaturu” näitusel kaasnes dokumentaaliga „filosoofilis-poliitiline” essee, kus Mäki tõi esile prostitutsiooni legaliseerimise positiivsed tagajärjed ehk seksitöölisele sellega laienevad sotsiaalsed tagatised ja õiguskaitse. Diapasooni teises otsas asusid teosed, mis keskendusid sunnitud või vaesusest põhjustatud prostitutsioonile: Israeli kunstniku Shula Kesheti videointervjuud Iisraelis seksiorjusse sunnitud Vene, Ukraina ja

Moldova tüdrukutega ja Rootsi kunstniku Pål Hollenderi furoori tekitanud dokfilm „Buy Bye Beauty” (2001). Film kõneleb sellest, kuidas Hollender sõidab Riiga, mida rahvusvaheliselt reklaamitakse meeste seksiparadiisina, ning teeb seal kuuele naisele ettepaneku temaga vahekorda astuda, mida ta siis omakorda filmib. Väidetavalt tasus kunstnik naistele projekti jaoks Rootsi Filmiinstituudilt saadud rahaga.⁸ Sama teemat kajastas Eesti kunstniku Inessa Josingu töö, mis kritiseeris Tallinna kui „Baltikumi seksipealinna” turundamist Briti poissmeestele (ill. 8).

Ilmselt tänu nii näituse teemale kui ka konkreetsete tööde valikule sai „Lihaturust” 2011. aastal Tallinna Kunstihoone populaarseim näitus ja ühtlasi mitme viimase aasta üks külastatavamaid rahvusvahelisi nüüdiskunsti grupinäitusi (Härm 2012). Väljapanek ei käsitlenud prostitutsiooni lihtsustatult kui „sotsiaalset pahet” või kui „elukutset nagu iga teinegi”, vaid rõhutas selle seost majandusliku ebavõrdsuse muustritega, mis mõjutavad postsovetlikes riikides paljude naiste elu. Kui tulla tagasi Riias toimunud Põhja- ja Baltimaade naiskunstnike näituse „Tegelikkuse arheoloogia” kujuteldava geograafia juurde ning kõrvutada seda „Lihaturul” näidatuga, väidaksin, et Balti riikide kujutamise seksiturismi sihtkohana (nt. Hollenderi või Josingu tööd) on samavõrd õigustatud kui Põhja- ja Baltimaade naiskunstnike sarnastel ühiskondlikel ja psühholoogilistel ruumidel põhineva jagatud naiskogemuse kinnitamine.

Vaatajad või peavoolumeedia ei tabanud näitusel esitatud mitmesugustes, kohati provokatiivsetes või häirivates kunstnikupositsioonides ja strateegiatel tingimata feministlikke impulsse. Kuna näitusel jäi vajaka sügavuti minevast kontekstualiseerimisest ja teoreetilisest taustast (puudus kataloog), ei ole selge, kuivõrd jõudis kohalikule publikule kohale tõdemus, et feministlikes debattides käsitletakse prostitutsiooni ja seksitööstuse problemaatikat väga erinevalt. Tänuvärselt lahati erialases

kunstiajakirjanduses nii näitust tervikuna kui ka sellele eksponeeritud teoseid just nimelt feministidest prostitutsioonivastaste ja *pro-sex* feministide debati kontekstis (Volt 2007).

2011. aastal Tallinnas toimunud sümposiumil vaatas Reet Varblane tagasi viieteistkümnemale aastale, mil ta on feministliku kuraatorina tegutsenud ja töötanud eelistatult naiskunstnikega. Oma ettekandes keskendus ta rahvusüleste või globaalsete eesmärkide, teooriate ja strateegiate ning kohapeal välja kujunenud tegutsemisviiside ja teoreetiliste eelistuste sarnasustele ja erinevustele, tuues kokkuvõttes välja, et feministliku mõtteviisi edasiandmisel osutuvad määravaks ikkagi kohalikud reaktsioonid ja kontekstid.⁹ Seda, kui edukalt õnnestus „Lihaturul” kohalikke diskursusi ja avalikku arvamust arvesse võtta ja sellele reageerida, on raske hinnata. Kuid kindlasti võib seda vaadata olulise sammuna feministliku agenda ümbermõtestamise poole Eesti nüüdiskunstmis – samana autobiograafilisuselt ja identiteedipoliitikal laiemat ühiskondlik-poliitiliste teemade kaasamise poole.

Feministliku kureerimise uued lained

Kanada kuraator Renée Baert kirjutab, et näitused ja kuraatoripraktikad kui feministliku sekkumise ja selle mõtestamise asupaigad ei ole lõplikud ja suletud sündmused või valmisobjektid. Pigem võiks neid vaadelda võimalike lähtekohtadena järgnevate sündmuste ja projektide loomiseks; need omakorda võivad ulatuda näituseruumidest väljapoole ja võtta mitmesuguseid vorme (nt. aktsioonid, avalikud diskussioonid) (Baert 2010, 159). Sellise lähenemise korral ei toimi näitus mitte ainult konkreetsete kunstiteoste või kultuuriliste objektide kogumina, mille kuraator on kontseptuaalse raamistiku abil tervikuks sidunud, vaid see on koht, mis paneb aluse tihti ootamatultki esile kerkivatele debattidele ja uutele tegevustele (*ibid.*, 160).

Sedalaadi uusi projekte genereeriva näituse suurepärase näide on Berliinis resideeruva kuraatori ja kunstiajaloolase Bojana Pejići laialt ulatuslik projekt „Gender Check: Femininity and Masculinity in Art of Eastern Europe” (Viin, Varssavi 2009–2010), mis koosnes näitusest, mitmest sümposiumist ja publikatsioonist ning andis uue impulsi feministlikule kureerimisele ja uurimistegevusele Ida- ja Kesk-Euroopas, sealhulgas Baltimaades.

Teiste seas sillutas „Gender Check” teed kahele 2010. aastal Leedus ja Eestis toimunud muuseuminäitusele. Mõlemal juhul tunnistasid näituste kuraatorid, et oluliseks tõukejõuks oli „Gender Checki” kollektiivses uurimistöös kasutatud analüüsimudelite ja mõtteviisi kandmine rahvusvahelisest mastaabist kohaliku kultuurikonteksti. Elona Lubyte ja Laima Kreivytė löid Vilniuse Rahvusgaleriisse ruumiliselt ja visuaalselt põneva väljapaneku naiste kujutamises Leedu 20. sajandi teise poole skulptuuris ja filmis. Ühelt pool dekonstrueeris Julia Kristevalt laenatud ajamääratluse ja pealkirjaga näitus „Naiste aeg” („Women’s Time”) maskuliinset kunstnikupilku, mis valitses nii (nõukogudeaegse) rahvusliku modernismi kui ka nõukogude sotsrealismi naisekujutust – kaht perioodi, mis olid kuraatorite põhitähelepanu all. Teisalt oli kuraatorite eesmärgiks tuua esile Leedu naiste oluline, kuid sageli unustatud roll riigi poliitilises ja kultuurielus (Kreivytė ja Lubyte 2010).

Koos Kädi Talvojaga kureerisime väljapaneku „Nõukogude naine Eesti kunstmis 1945–1965” Kumu kunstimuuseumis. Näituse eesmärgiks oli vaadelda nõukogudeaegse soosideoloogia visualiseerimise viise kunstiajaloolisest ja ikonograafilisest vaatenurgast, toetudes sealjuures sõjajärgse Eesti kujutava kunsti ja visuaalkultuuri näidetele. Vastandudes rahvuslikus ajaloo- ja kunstiajalookäsitluses seni domineerivale narratiivile, mis peab sedasorti kujutisi vaid visuaalpropagandaks, lähtus kuraatoritöö järgmisest seisukohast: valitud

Inessa Josing „Welcome to Estonia”, installatsioon, 2007.
Foto: Jaanus Heinla.

kunstilist ja pildilist materjali peaks käsitama visuaalse diskursusena, mis on seotud ühiskondlike ideaalide sõnastamise ja nende elluviimisega nõukogude korra tingimustes, misõttu võtsid erinevad ühiskonnagrupid selliseid teoseid vastu erineval viisil. Eesmärgiks oli mõelda nõukogude naise kujutamist täie tõsidusega ja küsida nende ühiskondlike võimaluste ja piirangute järele, mida need representatsioonid esitasid. Selle kõrval huvitas meid pildikultuuri ja totalitaarse ühiskondliku tegelikkuse suhe ning selle mõju soolise võrdõiguslikkuse diskursuse vääritlemistamisele

tänapäeval (Kivimaa ja Talvoja 2010).

Kõik seni vaadeldud projektid toimusid kunstihoonetes, muuseumites või kunstimaailmas tunnustatud galeriides, aga viimastel aastatel on Eesti kunstimaailm olnud tunnistajaks mitmesuguste multidistsiplinaarsete feministlike algatuste esilekerkimisele väljaspool institutsionaalset kunstielu või selle piirialadel. Piirdugem siinkohal vaid mõne näitega: meediakunstnik ja aktivist Dagmar Kase eestvõttel on teoks saanud festivalid „Feministid tulevad kell kolm“ ja „LadyFest“ ning kunstnik Anna-Stina Treumund, kes oli ühtlasi ka üks „LadyFesti“ korraldajaist, kureeris koos Jaanus Sammaga gei- ja lesbi näituse „Perekond“ festivali Baltic Pride 2011 raames. Eesti feministliku kunstivälja aktiveerumisel ja radikaliseerumisel on mitmeid põhjuseid. Esiteks on kunsti näitamise ning selle üle arutlemise asukohtade ja alternatiivsete tegutsemisviiside (st. omaalgatuslike projektiruumide või festivalide) järjest aktiivsem algatamine seotud noorema põlvkonna areenile astumise ja nende institutsioonivastase hoiakuga. Teiseks, sama oluline tegur on olnud viimastel aastatel esile kerkinud gei- ja lesbiaktivismi mõjutused kunstiväljale.

Parim näide selgelt politiseeritud ja kollektiivsest kuraatoritööst oli rahvuvaheline näitus „Sõnastamata lood“, mis leidis Tallinna Kunstihoones aset mais-juunis 2011. Näituse kuraatorid Airi Triisberg, Rebeka Põldsam ja Anders Härm rõhutasid näituse kontseptuaalse raamimise protsessis mõneti erinevaid ja isegi vastuolulisi eesmärgi. Ühelt poolt huvitas neid osalt kohaliku liikumisena, osalt laiema piirkondliku/rahvusülese võrgustiku (näituse geopoliitiline fookus oli Ida-Euroopa ja Põhjamaade kunstil) osana kujuneva LGBTQI (lesbi, gei, bi- ja transseksuaalse, *queer* ja interseksuaalse) kogukonna ja geiliikumise positiivne representeerimine. See eesmärk nõudis suhestumist samal ajal Eesti ühiskonnas toimuvate avalike debattidega sooneutraalse partnerlusseaduse ja geiõiguste

teemal. Teisalt, hoolimata positiivse representatsiooni olulisuse tunnistamisest, toetus näituse teoreetiline raamistik valdavalt *queer*-teooriast pärit identiteeti eitavale agendale ning suhtus normaliseerimise ja assimileerimise diskursustesse valdavalt kriitiliselt (Sõnastamata lood 2011; Kivimaa 2012).

Vajadust edendada feministlikku kureerimist kui poliitilist ja kollektiivset praktikat on selgelt väljendatud mitte ainult kuraatoritöös, vaid ka viimasel ajal avaldatud Eesti naiskunstirühmitusi puudutavates käsitlustes (vt. nt. Laanemets 2009). Feministliku kuraatoripraktika strateegiate, teemade jms. määratlemisel on politiseeritud hoiak endist viisi oluline, kui tahame feministlikku kureerimist käsitada tegutsemisena ühiskondlike muutuste kontseptualiseerimise ja nende elluviimise ning võrdsema ühiskonna nimel.

Viimasel ajal aset leidnud feministlike ja *queer*-projektide küllus, mille on algatanud uus põlvkond kuraatoreid ja kunstnik-kuraatoreid, annab kahtlemata tunnistust kunsti-professionaali rolli ümbermõtestamisest. See tähistab ka teatavat põlvkondlikku nihet võrreldes 1990. aastatega, osutades järjest kasvavale teadlikkusele ühiskondliku ebavõrdsuse mitmesugustest vormidest ja liberalismi kui puhta individuaalse vabaduse ideoloogia piiratusest. Samamoodi paljastab politiseerunud kureerimine ja kunstiloome praeguse kunstielu – ja ühiskonnaelu – võitlusliku olemuse. Praeguseks võib öelda, et 10–15 aasta jooksul on feministlikul kureerimisel Eestis (ja vähem ka teistes Balti riikides) õnnestunud luua oma koht kunstielus ning ta kasvatab endale jätkuvalt publikut. Küsimusele, mille Dimitrakaki esitas, analüüsides seda, kuidas Eesti ja Ungari 1990. aastate naiskunstnikud hoidusid poliitilisest ja feministlikust seisukohavõtust, “Kas postkommunistlike riikide naiste loodud kunsti võib pidada avangardseks ses mõttes, et see *tekitab* omale (feministliku) publiku, sõltumata sellest, mis toimub mujal?” (Dimitrakaki 2005, 282) – võib 2012. aastal vastata reservatsioonidega, kuid siiski jaatavalt.

Simon Sheikh on kureerimise eesmärgi ja tehnikaid käsitledes seadnud esikohale avalikkuse (avaliku arvamuse) produtseerimise (Sheikh 2011, 53). Näitusetegijate võime ette kujutada uusi ja erinevaid avalikke arvajaid ja arvamusi on Sheikhi jaoks poliitiline ja muutmisjõuline akt ning ta leiab, et institutsionaalsetes ruumides mittedomineerivaid ja mittenormatiivseid vaatamisviise edendavad feministlikud projektid on seda edukalt ära kasutanud. Ühiskondlik-poliitilise teadlikkuse ühendamine kultuurilise kujutlusvõime loova potentsiaaliga toetab feministlikku pürgimust muuta nii institutsioone kui ka meile üksikisikutena kättesaadavaid subjektipositsioone.

„Kui me oleme rahul olemasoleva maailmaga, peaksime jätkama näituste tegemist samamoodi nagu varemgi ning kordama seniseid formaate ja ringlusi. Kuid kui maailm, milles elame, ei rahulda meid ei kunstimaailma enda ega ka laiemas geopoliitilises mõttes, peame hakkama looma teistsuguseid näitusi – produtseerima teistsuguseid subjektivusi ja kujutlusi.“ (Sheikh 2011, 54)

Üks artikli eesmärgi oli näidata, kuidas Balti riikide kunstis on mõned tingimused ja eelkõige soov sellise kuraatoripraktika järele olemas, seda hoolimata feministliku poliitika ja kultuuriloome marginaliseerimisest. Sõltumata

Vaade näitusele „Untold Stories” Tallinna Kunstihoones. Esiplaanil Madis Luige installatsioon „Top 5 Parades” (2009–2011).

ebahütlastest arengutest eri maades, näivad kuraatoritöös järjest selgemalt väljenduvad feministlikud probleemiasetused ja sihid osutavat kasvavale vajadusele võtta feminism omaks kohalikult juurdunud praktikana.

Märkused

- 1 Käesolev artikkel toetub varem ingliskeelsena ilmunud artiklile „Rethinking Our Im/possibilities: Or Do the Baltic States Need Feminist Curating?” – Kivimaa, Katrin (ed.) 2012. *Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe*, Tallinn University Press, 64–97.
- 2 Feminismi eitamine iseloomustas näiteks Leedu naiskunstnike näitus „Jeanne d'Arc: Kaheksa kommentaari” (1995), kuraatoriks Kestutis Kuizinas (*Jablonskiene* 2010, 147).
- 3 Mees- ja naiskunstnike esindatuse puhtarvuline võrdlemine ei ole iseenesestmõistetavalt probleemivaba, eriti kuna valikuprotsessid on eri riikides mõnevõrra erinevad (avalik konkurss žürii valikuga vs. kuraatori valik). Kuid see, et kõige prestiižsemat rahvuslikku kunstiekspositsiooni on valitud valdavalt esindama meeskunstnikud, ei ole juhuslik ja peegeldab sooideoloogia toimimist riigi ja rahvuse esindamises üldisemalt.
- 4 Olen Eesti 1990. aastate feministlike näituse varem põhjalikult käsitlenud (Kivimaa 2000; Kivimaa 2001) ja võtan vaatluse alla seetõttu vaid kaks kõige märkamatamat näidet.
- 5 Enne „Est.Femi” oli 1994. aastal toimunud Linnagaleriis kaasaegsete Rootsi naiskunstnike näitus, mis lähtus otsesõnu feministlikult positsioonilt. Esimese Eestis toimunud feministliku näitusena löi see mõistagi teatava ettekujutuse, milline on kaasaegne feministlik kunst. Seega võib seda vaadelda omamoodi eelmänguna aasta hiljem toimunud märksa laiahaardelisemale Eesti analoogile.
- 6 Vt. kokkuvõtet <http://common-differences.artun.ee/speakers/laimute-kreivyte>. Sümpoosiumi helifailid on saadaval <http://arts.brighton.ac.uk/research/irn/workshops-and-symposia/estonia> (01.12.2014).
- 7 Euroopa Sotsiaalfondi rahastatud ja Eesti Tervise Arengu Instituudi ellu viidud EQUAL projektil oli mitmesuguseid väljundeid: tehti esimene süstemaatiline prostitutsiooniteemaline uuring Eestis, et teha kindlaks ühiskonnas levinud hoiakud prostitutsiooni suhtes üldiselt ja konkreetselt inimkaubanduse ohvrite suhtes; Tallinnas asutati päevakeskus, mis

pakkus seksitööliste nii psühholoogilist ja karjäärilast nõustamist kui ka tervisekontrolli võimalust. Uuringutulemused on saadaval eesti, vene ja inglise keeles <http://www.tai.ee/instituut/koostooprojektid/loppenud-projektid/equal-projekt-2005-2008> (01.12.2014).

- 8 Läti võimud esitasid filmile hulga vastuväiteid. Nagu Hollender hiljem mõõnis, ei olnud kõik filmis esitatud väited tõesed (nt. et ta seksis juhuslikult kohatud Läti naistega, kuigi tegelikult kasutas professionaalset prostituute). Vt. <http://www.ce-review.org/01/8/latvianews8.html> (01.12.2014).
- 9 Sümpoosiumi helifailid on saadaval <http://arts.brighton.ac.uk/research/irn/workshops-and-symposia/estonia> (01.12.2014).

Artikkel on valminud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtfinantseeritud uurimisprojektide SF0160047s09, IUT 32-1 ja ETF grandid 8875 raames.

Kirjandus

András, E. 1999. Gender Minefield: The Heritage of the Past. *n.paradoxa: international feminist art journal*, 11, 4–9. http://www.ktpress.co.uk/pdf/nparadoxaissue11_Edit-Andras_4-9.pdf (01.12.2014)

Archaeology 2006. = Archaeology of Reality. <http://old.lcca.lv/projects/archaeology/> (01.12.2014)

Baert, R. 2006. Editorial. *n.paradoxa: feminist art journal*, 18, 4.

Baert, R. 2010. Of Other Sites. In Hedlin Hayden, M.; Sjöholm Skrubbe, J. (eds.), *Feminisms Is Still Our Name: Seven Essays on Historiography and Curatorial Practices*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 157–180.

Dimitrakaki, A. 2000. Space, Gender, Art. In Dimitrakaki, A.; Skelton, P.; Tralla, M. (eds.), *Private Views: Spaces and Gender in Contemporary Art from Britain and Estonia*. Women's Art Library, London, 36–52.

Dimitrakaki, A. 2005. 'Five O'Clock on the Sun': Three Questions on Feminism and the Moving Image in the Visual Arts of Non-Western Europe. *Third Text*, 19, 3, 269–282.

Dimitrakaki, A. 2012. Feminist politics and institutional critiques: Imagining a curatorial commons. In Kivimaa, K. (ed.), *Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe*. Tallinn University Press, Tallinn, 19–39.

- Hedlin Hayden, M.; Sjöholm Skrubbe, J. 2010. Preface. In Hedlin Hayden, M.; Sjöholm Skrubbe, J. (eds.), *Feminisms Is Still Our Name: Seven Essays on Historiography and Curatorial Practices*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, xiii–xviii.
- Härm, A. 2012. Kunst ja publiku hulk. *Sirp*, 5. aprill.
- [Inčiūraitė Kristina 2007]. Among Us. <http://www.cac.lt/en/exhibitions/past/07/1349> (01.12.2014)
- Jablonskienė, L. 2010. 'Just an Artist?' An Imaginary Exhibition Project. In Hedlin Hayden, M.; Sjöholm Skrubbe, J. (eds.), *Feminisms Is Still Our Name: Seven Essays on Historiography and Curatorial Practices*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 141–155.
- Kivimaa, K. 2000. Revolting 1990s. In Dimitrakaki, A.; Skelton, P.; Tralla, M. (eds.), *Private Views: Spaces and Gender in Contemporary Art from Britain and Estonia*. Women's Art Library, London, 84–99.
- Kivimaa, K. 2001. Introducing Sexual Difference into Estonian Art: Feminist Tendencies during the 1990s. *n.paradoxa: international feminist art journal*, 14 (võrguväljanne). http://www.ktpress.co.uk/pdf/nparadoxaisue14_Katrin-Kivimaa_14-29.pdf (01.12.2014)
- Kivimaa, K.; Talvoja, K. 2010. Nõukogude naine eesti kunstis / The Soviet Woman in Estonian Art. Näituse kataloog. Kumu Kunstimuuseum, Tallinn.
- Kivimaa, K. 2012. Interview with Rebeka Pöldsam and Airi Triisberg. In Kivimaa, K. (ed.), *Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe*. Tallinn University Press, Tallinn, 202–223.
- Komissarov, E. 1995. Pealkirjata. In *Est.Fem. Näituse kataloog*. Tallinn, 4–5.
- Kreivytė, L.; Lubytė, E. 2010. Exhibition "Women's Time: Sculpture and Film". http://www.ldm.lt/NDG/moters_laikas_en.htm (01.12.2014)
- Laanemets, M. 2009. Lõbu laialt. Ühest motiivist Eesti naiskunstnike kollektiivses praktikas. Rmt-s Ektermann, M.; Taidre, E. (toim.), *Rühmitused: koostöö võimalikusest kaasaegses Eesti kunstis*. Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, Tallinn, 11–19.
- Masso, I. 2001. Vabaduse eufooria või postkommunistlik pohmelus? Rmt-s Helme, S.; Saar, J. (toim.), *Ülbed üheksakümnendad. Probleemid, teemad ja tähendused 1990. aastate eesti kunstis*. Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, Tallinn, 23–35.
- Mourik Broekmann, P. van 2000. State of Play: An Interview with Mare Tralla. In Dimitrakaki, A.; Skelton, P.; Tralla, M. (eds.), *Private Views: Spaces and Gender in Contemporary Art from Britain and Estonia*. Women's Art Library, London, 18–26.
- Pollock, G. 2007. *Encounters in the Virtual Feminist Museum: Time, Space and the Archive*. Routledge, London, New York.
- Sheikh, S. 2011. Constitutive Effects: The Techniques of the Curator. In Kocur, Z. (ed.), *Global Visual Cultures: An Anthology*. Wiley-Blackwell, 48–56.
- Skelton, Pam 2000. Shifting Subjects – Beyond the East/West Divide. In Dimitrakaki, A.; Skelton, P.; Tralla, M. (eds.), *Private Views: Spaces and Gender in Contemporary Art from Britain and Estonia*. Women's Art Library, London, 10–17.
- Traumane, M. [2008]. Skirt Is not a Problem? Soviet Art in Latvia from the Perspective of Gender Studies. The Latvian Centre for Contemporary Art website. <http://lcca.lv/en/info/e-texts/traumane-skirt/> (10.04.2012)
- Traumane, M. 2012. Women's art and denial of feminism: History of exhibitions in Latvia 1977–2011. In Kivimaa, K. (ed.), *Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe*. Tallinn University Press, Tallinn, 165–189.
- Triisberg, A. 2009. Between Nation and People: On Concepts of (Un)Belonging. In Trossek, A. (ed.), *Kristina Norman: After-War. Näitusekataloog*. Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, Tallinn, 88–108.
- Sõnastamata lood 2011. Näituse ajaleht. Tallinna Kunstihoone ja MTÜ Kollaboratoorium, Tallinn.
- Volt, M. 2007. „Kehaturg” Kunstihoones: Prostitutsioonivaidluse järelkahtlusi. *kunst.ee: Estonian Magazine of Art and Visual Culture*, 2, 32–34.
- Žukauskaitė, A. 2008. Imaginary Identities in Contemporary Lithuanian Art. *Art and Research: A Journal of Ideas, Contexts and Methods*, 2, 1. <http://www.artandresearch.org.uk/v2n1/zukauskaite.html> (01.12.2014)

Romantiline *macho*: mässav mees Eesti punk-rokis

Hannaliisa Uusma

Artikli fookuses on punk-rokkmuusika mehelikkus. Kirjeldan ja seletan legendaarse Eesti punk-rokkbändi Vennaskond näitel mehelikkuse konstrueerimise viise ning meheks olemise kogemusi, hoiakuid ja tähendusi. Sealjuures olen arvestanud nii pungi- ja üldisema rokitraditsiooni rahvusvaheliste tavade ja normidega kui ka postsotsialistliku ühiskonna ja kultuuriruumi võimaliku mõjuga Vennaskonna mehelikkuse loomele.

Arutelu olulisimaks lähtepunktiks on uurimisprotsessis esile kerkinud järeldus, et Vennaskonna kuvand on kujunenud „mitmetasandilise identiteedilooma“ (Frith 1998 [1996], 203–225; Auslander 2006) käigus. Üksteisest eristub vähemal või rohkemal määral kolm identiteedilooma tasandit: looming ehk laulud, lavakuvand ja n.-ö. tavaelu. Kõiki tasandeid saab omakorda seostada sarnaste, ent identiteeditasandite kaupa mõneti erisuguste mehelikkuse konstrueerimise viiside, kogemuste, hoiakute ja tähendustega, mida artiklis kontekstitundlikult kirjeldada ja seletada püüan.

Artikkel põhineb aastail 2013–2014 tehtud kvalitatiivsel sotsioloogilisel uuringul. Uurimistulemusteni olen jõudnud peamiselt kahte tüüpi empiirilisi andmeid (intervjuud bändiliikmetega ja laulutekstid) sünteesides ning kvalitatiivseid sotsioloogilisi andmekogumise ja analüüsimetodeid kombineerides.

Artikli võtmesõnad on järgmised: sugu, mehelikkus, punk-rokk, rokitraditsioon, performatiivsus, postsotsialistlik Eesti ühiskond ja kultuuriruum.

Eesti kontekst

Eesti punkmuusika traditsiooni juurtest

Pungiuurija Hilary Pilkington on kirjutanud, et punk pole üheselt defineeritav (Pilkington 2014, 2). Pungi tähendus ja väljendusvormid on pidevas muutumises ning kohatundlikud ehk konkreetsetest sotsiaalsetest, poliitilistest, majanduslikest, kultuurilistest ning geograafilistest oludest sõltuvad (*ibid.*, 2). Seda tõdemust toetab ka (post) sotsialistliku Eesti pungitraditsioon. Nõukogude Liidus, sh. Eestis, hakkas punkkultuur kujunema 1970. aastate lõpul (Gololobov ja Steinholt 2014, 24; Gololobov, Pilkington, Steinholt 2014). Ühiskondlikest ja poliitilistest oludest tingituna väljendus sotsialismimaades üleilmse punksubkultuuri alusidee – võimu-, normide- ja massikultuurivastatus – suuresti totalitaarsele režiimile vastandumises¹ (Pilkington 2014, 2; Turk 2013). Ka Nõukogude Eesti punkkultuuris oli meie-identiteedi konstrueerimise põhilähtepunktiks vastandumine „kommunistlikule võõrvõimule ja selle ebameeldivatele produktidele, milleks olid vägivaldselt pealesunnitud ja isiksusi mahasuruv tööliste ühiskond ning seda toetav üheülbaline (massi)kultuur², kultuuritsensuur, sotsialistlik defitsiidimajandus jne.“³. Nii on Eesti

kultuuriruumis nõukogude- ja taasiseseisvumisaegset punkmuusikat ning kunsti kirjeldatud ka osana rahvusliku taasiseseisvumise narratiivist (Turk 2013) ja vabadusliikumisest (Allaste 2013, 16), samuti kui rahvusromantist dissidentluse vormi (Kiwa 2014). Seetõttu on väidetud, et erinevalt näiteks 1970. ja 1980. aastate lääne pungist oli nõukogude juurtega pungitraditsioonil nõrgem seos anarhismi, situatsionismi, dadaismi ja neoismiga (*ibid.* 2014).

Esimesed punkansamblid alustasid Eestis tegevust 1970. aastate lõpul. Nagu üleilmses punkkultuuris laiemaltki, oli punkmuusika ka siinsete punkarite lahutamatu enesedefineerimise ja protestivahend. Loomulikult avaldasid Eesti punkmuusika tekkele mõju kuulsad lääne punkbändid Sex Pistols, Clash, Ramones⁴ jne. Väga olulist mõju avaldas Eesti pungile ka tollal n.-ö. mitteametlikult Eestisse levinud Soome punk: Pelle Miljoona, Eppu Normaali, Ismo Alanko, bändid Hassisen Kone ja Sielun Veljet, Lama jne (Niineste 2015). Väidetavalt mängisid Eesti punkbändid kuni 1980. aastate keskpaigani „valdavalt nn. klassikalist briti punk-roki stiilis muusikat, 80ndate keskpaigast alates tekkis varasemast rohkem muusikalisi hübriide ja sünteesi“⁵. Punkmuusikat kui antivõimu ja -kunsti ilmingut, mis püüdis massikultuurist (sh. muusikast) sisuliselt ja vormiliselt eristuda, iseloomustas üldiselt öeldes lihtsus ja n.-ö. traditsioonilise poplauluga võrreldes vabam struktuur ning tunduvalt kiirem tempo (tüüpiliselt 140 lööki minutis). Pungi protestimeelsusele, häälekuusele ja meelekindlusele viidati punkmuusikale omasel moel tugevate ehk n.-ö. maskuliinsete muusikaliste väljendusvahenditega, nagu müra-*sound*, forsseeritud häälekasutus ning agressiivne, taotluslikult amatöörlik mängulaad jms. Kehtis ka pungile laiemalt omane soov šokeerida ja arusaam, et punkbändi võib teha igäüks, kes kannab pungi hoiakuid (Turk 2013; vt. ka Laing 1978).

Nõukogudeaegsete punkbändide visuaalimagoologia oli vägagi varieeruv ja pigem juhuslik – sulam juhuslikult kättesaadavast riidekraamist, tutvuste kaudu välismaalt saadust ning koduste vahenditega jäljendatud lääne pungi esteetikast (vt. ka Turk 2013). Näiteks võis kohata esteetiliselt väljapeetumat, *rockabilly* elementidega punkimidžit, millel omakorda polnud viltuse ja väljakasvanud harja, täisneeditud kaks numbrit suurema nahktagi, pleegitatud ja lõhkiste teksade ning tolmuste saabastega ehk n.-ö. klassikalise Eesti agro(maa)pungiimidžiga eriti pistmist jne.

Punkmuusikas oli/on oluline roll ühiskonnakriitilistel laulutekstidel. Sotsialismi- ja maade punkmuusikale (sh. laulutekstidele) kriitikavormina erilisel omane iroonia (vt. nt. Perasović 2012, 290) ning absurdihuumor oli ühelt poolt kultuuritsensuuri tulem, n.-ö. ridade vahele kirjutamise ilming. „Otsesõnu ei saanud nõukogude tsenseeritud ühiskonnas 80ndate lõpuni midagi kritiseerida, sellel olid üldjuhul piisavalt ebamugavad tagajärjed. Kui laveerisid absurdi piirimail, olgugi et alltekstiga, jätsid pealiskaudsele mulje kui lihtsalt ullikesest“⁶, kirjeldas üks Vennaskonna liige intervjuus. Teisalt on n.-ö. utreeritud absurd kriitilis-ironilise eneseväljenduse ja esteetika vormina olnud alati ka üleilmsele punkkultuurile omane (Laing 1978; Leblanc 1999). Sellega on viidatud oma teadlikkusele poliitika ja ühiskonna absurdi ulatuvast vastuolulisusest, olukorrast üle olemisele ning vaimsusele ja ühiskonna normatiivsusest üle astumisele. Selliseid hoiakuid kandev punkkultuur (sh. punkmuusika) oli nõukogude ideoloogia silmis lääne dekadentsi ilming ning seega ohtlik ja keelatud. Seetõttu hakkasid esimesed kassetid kohalike punkbändide muusikaga levima alles 1980. aastate lõpul, s.t. leebema poliitika ja kultuuritsensuuriga perestroika meeoludes. Aastatel 1988–1989 trükiti esimest korda ka Eesti punkluulet (Viires 1999).

ENSV juurtega punkbändid võiks ehk ajaliselt kategoriseerida kolmeks üldisemaks laineaks (Niineste 2015)⁷. Esimene punklaine sai alguse 1970. aastate lõpul ja koondas esimesi end punkhoiakute ja -ideoloogia kaudu defineerinud bände, nagu The Rebels ja The Cheese, millele lisandusid Punk T, Generaator M, Ajutine Valitsus, Uus Kanalisatsioon, Osa-kond 79, Kolonn, Sex Telegramm jne. 1980. aastad oli aeg, mil mitmetel tollaste bändide liikmetel tuli minna sõjaväkke. Sunniviisiline ja vältimatu sõjaväekohustus oli bänditegemise seisukohalt laastav, sest punkbändid koosnesid siis ja hiljem peaaegu eranditult noortest meestest. Seega võiks 1980. esimesi aastaid pidada ajaks, mil esimene punklaine vahetus sujuvalt teisega. Tegutsema hakkasid uued ansamblid: Velikije Luki, Pahad Päevad, Turist, J.M.K.E. ning 1984. aastal Vennaskond. See oli pungi põrandaalune (Niineste 2015; vt. ka Gololobov 2014) või teisisõnu illegaalne periood (Viires 2014), mil dissidentlik punk sai ühelt poolt jõulisemalt hoo sisse, teisalt hakkas nõukogude riigiaparaat seda ka jõulisemalt korrale kutsuma. Põrandaalune periood sai läbi 1980. aastate lõpus, mil algas perestroikapungi periood (Niineste 2015). Perestroikameeoludes „läks punk massidesse, tekkisid võimalused korralikult salvestada, rohkem ja suuremaid kontserte anda, mõningal juhul lugusid raadiosse viia“ (*ibid.* 2015).

„Tollaste punkaritega suheldes jääb mulje, et eesti pungi ajaloo seisukohalt peetakse olulisteks, tõsisteks punkbändideks eelkõige kahe esimese punklaine bände. Nad kas punkisid esimestena või julgesid tegutseda siis, kui miilits ja KGB kõige rohkem taga kiusasid“ (Niineste 2015). Ka Vennaskond tuli (tollal 21-aastase) Tõnu Trubetsky algatusel kokku 1984. aastal ehk olulisel põrandaalusel perioodil. Bänd on tänaseni aktiivne ja tähistas 2014. aastal 30. tegevusaastat. Kuigi Vennaskond sai kokku punkbändina, omandasid bändi hoia-

kud ja esteetika (nii visuaalimagoloogiline, tekstiline kui ka muusikaline) 1990. keskpaigas nii muusikakriitikute kui ka paljude punkarite silmis pigem peavoolu rokkbändi tähenduse. Vennaskonna muusikaliselt ja sõnumi poolest üsna eklektilised (sh. tihti lüürilised) laulud vallutasid 1990. aastatel kohalikke peavoolu popmuusika edetabeleid, bänd oli populaarsete kogupereürituste ja suvetuuride peaesineja jne. Märkiliseks kujunes 1994. aastal albumil „Võluri tagasitulek“ ilmunud, muu hulgas lüüriliste viiulisoolode poolest kuulsaks saanud rokkklugu „Pille-Riin“ – sellest sai kohalikul popmuusikamaastikul megahitt. „Pille-Riin“ võidutses Eesti esimeses interaktiivses muusikaedetabelisaates „7 vaprat“, mida näitas ETV ning kus televaatajatel oli võimalus studiosse helistades lugusid hinnata. 1990. aastatel kujunesid rahvalikeks hittideks ka mitmed teised Vennaskonna lood (nt. „Insener Garini hüperboloid“ ja „Disko“). Eelnevat arvesse võttes on Vennaskonda tagasivaatavalt tituleeritud Eesti pungi üheks lipulaevaks (vt. nt. Turk 2013, 101), samas ka 1990. aastate Eesti rokkmuusika defineerijaks (Kahu 2004). Ka bänd ise on end vahelduva eduga kirjeldanud nii (ENSV) pungi kui ka neoromantistliku roki esindajana (nt. Vikipeedias, kus kajastuvat infot Trubetsky väidetavalt ise korras hoiab, bändi koduleheküljel ja *Facebook*'is). Seega, kui võtta arvesse bändi sünniideed ja hilisemat peavoolu transformeerumist, võiks Vennaskonda tõenäoliselt käsitada üleminekuühiskonna oludes jõuliselt peavoolustunud punkbändina. Peavoolustumisega kaasnes 1990. aastatel omakorda ambivalentne ehk isegi varasemaga võrreldes jahe suhe pungi, näiteks on lisaks Tõnu Trubetskyile vaid vähesed bändiliikmed end pärast nõukogude aja lõppu punkaritena defineerinud. Pungiuurijad on omakorda täheldanud, et punkbändide peavooluni ulatuv esilekerkimine oli hilis- ja postsotsialistlikes ühiskondades laiemalt levinud nähtus (Gololobov, Pilkington, Steinholt 2014) – tollaste punkbändide

dissidentlik ideoloogia sobis hästi rahvusliku taasiseseisvumise miljöö või hiljem selle nostalgiaga. Nagu näitlikustab ka 1990. aastate Vennaskond, kaasnes peavoolustumisega loominguuline professionaliseerumine (sh. instrumentide käsitsemises, bändi lisandusid elukutselised, akadeemilise taustaga muusikud) ning „hoiakuline, stiililine ja ideeline eklektika ning hübriidiseerumine“ (Gololobov 2014, 23), mis väljendus või mida võidi tajuda n.-ö. päris pun-gist eemaldumise ning peavoolu rokki transformeerumisenä. Täna defineerib Vennaskond end *Facebook*’is jälle punk-rokkbändinä.

Mis soost on Eesti punkmuusika traditsioon?

Eesti punk-skeene, nagu ka rokk- ja popmuusikamaastik laiemalt, on alati olnud meesdominantne (vt. ka Uusma 2013). Punkbändi tegemine oli juba Nõukogude Eestis „noorte mässumeelsete meeste pärusmaa“⁸. Teisisõnu, punkiv ja rokkiv on eelkõige mees. Naine on üksikute ennast kehtestavate eranditega olnud Eesti pungis pigem marginaalne nähtus (vt. ka Uusma 2013). Alates Eesti pun-gi esimestest jõulisematest ilmingutest 1970ndatel (Turk 2013) on naised pun-giga seostunud pigem kaasne-jate ja toetajatena – aktiivsetena fännidena lava ees ja taga, mitte punkmuusiku-tena laval. 1980. aastatel kerkisid Nõukogude Eestis esile küll paar naispunkansamblit, nt. Saudi-Araabia ja Ave Luna, samuti punkluuletaja, muusik ja näitleja Merca (Merle Jääger), kellest 1983. aastal sai punkbändi Verine Pühapäev liige. Eesti pun-gis ja üldisemas popmuusikaelus ei saa aga ei tollal ega hiljem siiski täheldada sellise ennastkehtestava anarhistliku naiselikkuse laiemat ülevõtmist. Samuti pole Eestis märgata 1990. aastate alguses Ameerikas ja Suurbritannias jõuliselt hoo sisse saanud feministliku pun-gilaine (*riot grrrl*, *pussy punk*) ning juba varem esile kerkinud *queercore*’i kandumist kohalikku muu-

sikasse (Uusma 2013). Ka viimasel ajal raamatupoodidesse jõudnud Eesti pun-gi ajalood kinnitavad naise pigem passiivset positsiooni skeenel (vt. nt. Blackplait ja Bloomfield 2009; Trubetsky ja Lehola 2012). Naisi ei kujutata neis ajalugudes mitte irriteerivate loojate või esitajatena, vaid ennekõike *groupie*’de ja fännidena või anonüümse illustratiivse materjalina fotodel.

Eesti mehelikkustest üldisemalt

Postsotsialistlike üleminekuühiskondade mehelikkusi⁹ on kujundanud nii nõukogude aeg kui ka taasiseseisvumine ning sellele järgnenud poliitiline, majanduslik ja kultuuriline kursivõtt nn. läänelike väärtuste ja struktuuride suunas (Hearn ja Pringle 2006; Novikova 2000; Galligan, Clavero ja Calloni 2007; Pajumets 2012). See tähendab eeskätt seda, et turukapitalismi tingimustes muutus nõukogude ajaga võrreldes patriarhaalse võimu toimimise loogika (Novikova 2000; Hearn ja Pringle 2006). Näiteks tõusid taasiseseisvunud Eesti ühiskonnas 1990. aastatel esile rahvuskonservatiivsed ja nn. läänelikud neoliberaalsed väärtused, mis omakorda peegeldusid ka soorollootustes (Pajumets 2012; Pilvre 2011). Tähtsaks said tugevad väärtused ehk majandusliku edu, jõu ja nooruse kultus, tähtsustati võimet karmi konkurentsiga turul toime tulla, samas kui hoolitsus ja emotsioonid, st. pehmed väärtused jäid tagaplaanile. Muutunud väärtused ja olud, sh. 1990. aastatele eriliselt iseloomulik mure rahvuse säilimise pärast, sidusid ideaalnaiselikkuse kodu ehk enesetõestusega privaatsfääris (Pajumets 2012; Pilvre 2011; 2014). Sellises taustsüsteemis võeti 1990. aastate Eestis omaks „korporatiivrahvuslik mehelikkuseideaal“, nagu on kirjutanud Barbi Pilvre (2014, 47). Pilvre (*ibid.*, 47) hinnangul „sulandusid selles taasiseseisvunud Eestis levinud arusaam EW aegsest

ideaalsest härras- ja riigimeheliikkusest ning jõudsalt levima hakanud läänelikust ärimeheliikkusest“. Selline ideaal sidus täisväärtuslikuks peetava meheliikkuse omakorda enesetõestusega avalikus sfääris ning stereotüpselt peretoitja rolliga.

Uut tüüpi ideaaliga ehk „hegemoonilise maskuliinsusega“ (Connell ja Messerschmidt 2005) kohanemine polnud alati ja kõigi meeste jaoks lihtne. Endiste sotsialismimaade näitel on räägitud taasiseseisvumisega kaasnenud maskuliinsuse kriisidest (Novikova 2000). Barbi Pilvre (2014) on erinevaid Eesti meheliikkusetüüpe analüüsid esile tõstnud just loome- ja vaimuinimeste varasemast tunduvalt ebamäärasemat positsiooni 1990. aastate neoliberalistlikus äri- ja *macho*-ühiskonnas. Tõenäoliselt polnud ellujäämine loomeinimesele nn. džungliseadustel põhinevas, meessoost peretoitja normiga ja kõrgeid majandusliku edu kriteeriumeid (läänelik leib laual, suur maja ja hea auto) seadvas varakapitalistlikus ühiskonnas kuigi lihtne (Pilvre 2014). Peale selle olid (on) üleminekuühiskonna kultuurimaastiku majanduslikud võimalused piiratud. Ka kogemused olid 1990. aastatel kasinad – tõenäoliselt laostus osa loomeringkonnast just võimetuses või soovimatuses kohaneda kultuuri kommertsialiseerumise ja eneseturundamise strateegiatega. Usutavasti õõnestas nõukogude taustaga loome- ja vaimuinimese positsiooni 1990ndatel ka nõukogudekriitilise, nn. ridade vahele kirjutamise diskursuse funktsiooni hääbumine uuenduslike kommerts-kultuuriilmingute ees (nt. läänelik pop- ja klubikultuur, suvetuuride fenomen 1990. aastatel, seltskonnaajakirjanduse teke jne.). Võis tekkida tunne, et uutes oludes ollakse ebavajalik. Ajakirjandusse jõudsid lood tuntud meesnäitlejate, -kirjanike ja -muusikute alkoholisurmast ning enesetappudest. Ka paljudele nõukogude taustaga levimuusikatähtedele oli uus aeg valulik. Sellest annavad tunnistust legendaarse Gunnar Grapsi surm üksinduses ja vaesuses, Jaak Joala

absoluutne eraldumine, Tõnis Mäe religioos- sed eneseotsingud Rootsisis jne.

Eelnevat kokku võttes võib ehk oletada, et neotraditsionaalse soosüsteemiga majanduslikule edule orienteeritud ühiskonna tingimustele jäi 1990ndatel sagedamini jalgu just loome- ja/või vaimuinimesest keskealine mees. Arvatavasti peitub selle põhjus omakorda mitmete keerukate protsesside koostõhus: koos poliitiliste ja sotsiaalmajanduslike muutustega kaotas boheemlaslik kultuur kapitalistlikus ühiskonnas oma endise tähenduse, nooruse kultus tõi kaasa keskealiste marginaliseerimise jne. Samal ajal kindlustas eakatele tagasihoidlikud elutingimused siiski riik, nooremaid, st. nn. võitjate põlvkonda (nt. Allaste 2013, 13) soosis võimalus alustada puhtalt lehelt ja kohe uute vahenditega. Viimast näitlikustab ka raudse eesriide taga võrsunud noore boheemlasliku kultuuriavangardi (sh. ka mitmete punkarite) etableerumine 1990ndatel, osaliselt ka ühiskonna eliidi hulka tõusmine¹⁰.

Mitmed Eesti sotsiaalteadlased on ka praeguseid meheliikkuse norme tõlgendanud 1990ndate aastate turbulentsina (Pilvre 2014; Pajumets 2012; Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013). Vaimuinimesi võib Pilvre (2014) hinnangul endiselt pidada „allutatud maskuliinsusega“ (Connell ja Messerschmidt 2005, 832–389) grupiks Eestis.

Teoreetiline taust

Muusikameheliikkused

Pole kahtlust, et meheliikkuste spekter on kirev ja kõik mehed pole sugugi ühesugused. Akadeemilisemalt öeldes, soouurijad jagavad arusaama, et ühiskonnas eksisteerib meheliikkuste paljusid (Connell ja Messerschmidt 2005; Hearn ja Pringle 2006). Ent igas kultuuris kehtivad siiski teatud arusaamad

„õigest“ ja „mehelikust“ mehest, sellest, mida selles kultuuris elavatelt meestelt eeldatakse ning millest paljud mehed ka lähtuda üritavad (Kaufman 1987; Hearn ja Pringle 2006). Sellist kultuuri- ja ajaspetsiifilisest võimukat mehelikkuseideaali, mis naiselikkuse ning paralleelselt eksisteerivad teistsugused mehelikkused allutab, nimetab R. Connell hegemooniliseks mehelikkuseks (Connell 1987; Connell ja Messerschmidt 2005). Samas rõhutavad maskuliinsuseuurijad aina rohkem, et Connelli käsitlus jääb kitsaks ning ühe kultuuri ja ühiskonna näitel saab rääkida erinevatest paralleelselt eksisteerivatest idealiseeritud võimukatest mehelikkusetüüpidest (Wetherell ja Edley 1999; Demetriou 2001; Elias ja Beasley 2009 jne.). Sellistest seisukohtadest lähtub ka sootundlik popmuusikauurimus. Näiteks tähendab maskuliinsuse ja popmuusika uurijate Ian Biddle'i ja Freya Jarman-Ivensi (2007, 1–20) käsitluses muusikamehelikkus eeskätt seda, mida konkreetsetes muusikažanris tegusvatelt meestelt eeldatakse. Idealiseeriv arusaam sellest, milline on „õige“ mees ja mis on „mehelik“, on jällegi üldjuhul kombinatsioon üldistest ehk globaalsetest žanrinormidest ja kohalikes oludes kujunenud normidest. (Cohen 1997; Whiteley 2010; Lieb 2013). Popmuusikamehelikkusi peetakse seega žanri- ja skeene-, aga ka aja- ja kohaspetsiifilisteks ning väga varieeruvateks (Lay 2000). Seega, loominguiliste eneseväljendusviiside stiil ning nende konkreetsetes žanrites ja sotsiaalsetes kontekstides (skeenedel) omistatud tähendused kujundavad arusaama autorist ja/või esitajast kui mingit tüüpi (popmuusika)mehelikkuse kandjast ning tema staatusest. Omakorda ei pruugi konkreetse muusikamehelikkuse tüübi staatus koduskeanel olla samane staatusega, mis sellele tüübile omistatakse teistsugustes sotsiaalsetes kontekstides (nt. teistel popmuusikaskeenedel, kogu popmuusikamaastiku lõikes või ühiskonna „erinevate mehelikkuste võimuhierarias“ (Connell ja Messerschmidt 2005) (vt. nt. Biddle ja Freya Jarman-Ivens 2007).

Universaalsetest mehelikkuse normidest rokkmuusika diskursuses

„Rokk on meeste mängumaa: stereotüüpiselt andekate, elult veidi peksta saanud, vastupanuliste ja ülbelst ennast kehtestavate meeste taimelava,“ on kirjutanud legendaarne rokkmuusikauurija Simon Frith (1978). Muusikateadlane Sheila Whiteley (1997) on rokki omakorda kirjeldanud kui fallilist muusikažanri, mille laialdane ja varieeruv esteetika lubab mehel manööverdada küll eneseväljenduse stiiliga, kuid eeldab, et mees ei loovuta võimupositsiooni (vt. ka Cohen 1997, 17–36). „Rokk ja selle allžanrid (punk, glämm, *heavy metal* jne.) on väga mitmetahuline ja vastuoluline patriarhaadi ilming,“ lisavad Jarman-Ivens ja Ian Biddle (2007, 1–20). Nende sõnul on rokikultuur ennekõike hoidnud alal androtsentrismi, heteronormatiivsust ja eeldanud mehelt dominantsust kinnitavaid *macho*-rituaale. Samas on see alati meelitanud ka soonormidega mängima (nt. Schippers 2002). On ju rokikultuur andnud võimaluse heteronormatiivsuse, emotsionaalse ja füüsilise tugevuse nõude, normatiivsete iluideaalide, samas ka traditsiooniliselt tugevat rokimehelikkust peegeldava muusikaesteetika jms. nihestamiseks. (*ibid.* 2007; Smith 1996 jne.). Seega jagavad rokkmuusika uurijad arusaama, et rokk on küll patriarhaalne (näiteks juba seetõttu, et proportsionaalselt on meesmuusikuid olnud üleilmsel rokiskeanel alati rohkem), kuid samas on ka selge, et mehelikkused, samuti konkreetset mehed kui indiviidid on üleilmses rokidiskursuses vägagi varieeruvate eneseväljendusviiside, orientatsioonide, ideaalide ning võimupositsioonidega.

Mehelikkusest punkmuusika traditsioonis¹¹

Punk on maskuliinne subkultuur ning punkmuusika on selle lahutamatu ilming

(Leblanc 1999; Laing 1978, 123; Hebdige 2002 [1979], 62–73). Milles siis pungi maskuliinsus õigupoolest seisneb? Ühelt poolt sai punk 1960. aastatel alguse noorte valgete meeste võimuvastase manifestina USA-s ja Suurbritannias. Teisalt ei tee punki maskuliinseks pungi pioneeride meessugu, vaid pigem traditsioonilised tunnused ja avaldumisvormid, mida on pungi üleilmselt (sh. ka punkmuusika esteetikas) väärtustatud ning mida peetakse stereotüüpsetele meestele loomumaseks. Sellisteks tunnusteks ja avaldumisvormideks on mässumeelsus, tugevus, ultraegoism, seksuaalne aktiivsus, naiseihalus, vastupidavus, lärmakus, iseseisvus, enesehävituslikkus (toksikomaania jne.), individualism käsikäes vendlusega jne. (Laing 1978; Leblanc 1999). Teisisõnu, hegemoonilist punkmehelikkust võib seostada võitleva ja/ehk mässumeelse hüpermehelikkuse ehk teisisõnu *macho*-tüübiga (Laing 1978; Leblanc 1999; Pilkington 2014).

Punk seostab nooruse võimalusega vabana ja eristuda peavooluideoloogiast (Laing 1978). Nii viitab ka mehelikkuse ideaal punkrokis pigem poisilikkusele kui väljakujunenud (st. peavooluideoloogias kujundatud) mehele (vt. ka. Biddle ja Jarman-Ivens 2007). Seda toetab ka algupärasel pungi ilmnemisel arusaam, et punk-roki *sound* on nooruse, mässumeelsuse ja (valge) mehelikkuse sümbol (*ibid.* 1978). „*Play it like a white boy!*“¹² võttis punkroki kõlapildi olemuse kokku legendaarne punkbassist Darryl Jenifer¹³ (2011). Omakorda loovad ka punk-roki algupärasel muusikalised tunnused – kõrva kriipiv kõla, müraefekt, forsseeritud häälekasutus, agressiivne ja amatöörlik mängulaad, lugude ebakorrapärane ülesehitus, suhteliselt kiire tempo jms. – jõulist, toorest ja atonaalset kõlapilti. Selline kõlapilt omakorda jällegi toetab pungi mässava ja (noor)maskuliinse olemuse ideed (vt. ka *ibid.* 1978).

Loomulikult ei ole mehed reaalses pungi praktikas olnud kunagi universaalselt noored, valged ja hüpermaskuliinsed (st. ka heteroseksuaalsed). Punkivate meeste ja

punkmehelikkuste spekter on olnud alati võraturalt kirevam – nn. mehelikkuse ja naiselikkuse koode sünteesiv ja heteronormatiivsuse nõuet nihestav. Soonormidega mängimine on olnud eriti silmapaistev glämm-pungis ja *queercore*'is ning feministlikus pungi laiemalt. Punkmehelikkused on erinevad ka kontekstist lähtuvalt (vt. ka Gololobov, Pilkington, Steinholt 2014; Turk 2013). Näiteks ei saa Nõukogude Liidus tegutsenud punkarite ja nende Briti pungiendade või tänapäeva Eesti tänavapungi näitel rääkida identsetest mehelikkustest. Ometi on teatavad hüpermaskuliinsed tunnused neis kõigis olemas.

Pungi ja punkmuusika (nagu ka üldisemas rokokultuuris ning noortekultuurides) on mehed olnud alati proportsionaalselt rohkem esindatud, aktiivsemad ja silmapaistvamad (sh. punkbändide koosseisudes) (Leblanc 1999). Naine on pungi olnud oluline, kuid tema positsioon on üsna ambivalentne. Ühelt poolt on naine sümboliseerinud passiivset seksobjekti või seksuaalselt aktiivsemat *groopie*'t (Laing 1978, 125) ehk olnud meesdominantsuse kinnitamise vahend. Teisalt on antinormatiivsuse ja individuaalsuse ideest lähtuv punkfilosoofia võimaldanud ka naise (stereotüüpset passiivse ja subjektina silmapaistmatu) emantsipatsiooni ning sobinud feminismiga (Leblanc 1999). Siiski on ajalugu näidanud, et subjekti staatuse pälvivad pungi üldjuhul need naised, kes on tõestanud oma osavust stereotüüpset mehelikeks peetavates tegevustes ning suhestunud pungi tähtsate ehk stereotüüpset mehelike tunnustega (vt. ka Leblanc 1999; Whiteley 2004 [2000]). Seega on subjektiks saamise lähete punktiks põhimõtteliselt ikkagi mehelikkus.

Lõhestunud artistiidentiteedid

Popmuusiku identiteeti võib seletada mitmetasandilisena. Näiteks nimetab popmuusika uurija Simon Frith (1998 [1996], 203–225) artisti tervikidentiteeti *persona*'ks ja jagab selle *on*- ja *offline*-identiteediks. Kui üks

väljendub laval, on teine lavaväline *mina*, mis on isiklikum ja avalikkuse eest varjatud. Ilmselt sõltuvad *on-* ja *offline*-identiteetid teineteisest ja mõjutavad üksteist. Seega pole need tasandid selgesti eristatavad, piirid nende vahel on hägusad ja muutuvad pidevalt. Nii põimub *persona*'s teatraalsus (sh. kostüümid) isiklike tunnete ja lavavälise lugudega. Erinevalt teatrist, kuid sarnaselt näiteks *reality show*'ga pole popmuusikas „loojal ja loodul füüsilises mõttes seega selget vahet, kuna esitaja on eeldatavasti olnud ise endale materjaliks, osalenud loomingu oma isikuga tervenisti“ (Mutt 2014, 694). Lavaväline *mina* tuleb kaasa lavale ja lavamina mõjutab lavaväliselt elu.

Philip Auslander (2006) on Frith'i duaalse artistiidentiteedi ideed edasi arendanud David Bowie näitel. Glämm-rokkmuusika legend Bowie on ühtaegu tuntud nii muutliku eraelu kui ka vahelduvate lavarollide poolest. Auslander läheb Frith'ist veel kaugemale, eristades Bowie näitel popartisti *persona*'s isegi kolme identiteeditasandit: artisti lavaväline *mina* (ingl. k. *the real person*), lavakuvand (ingl. k. *the performance persona*) ja tegelane, kes kajastub laulusõnades, ehk tekstitegelane (ingl. k. *the character*). Seega näitab Auslander ka lavaidentiteedi mitmetasandilisust: Bowie't, tema lavarolle (nt. biseksuaalne koomiksitemelane Ziggy Stardust) ja tekstitegelasi, kelle sotsiaalne taust, sugu ja vanus on üsna varieeruvad, võib käsitada ühe *persona* erinevate ilmingutena. Samas on sellises kolmikidentiteedimudelil tasandid selgelt üksteisest tingitud.

Persona tasandid on omakorda seotud sooidentiteedi loomega (Auslander 2006). Kui ühendada filosoof Judith Butleri (1990) performatiivse soo¹⁴ kontseptsioon Auslander kolmikidentiteedimudeliga, võiks artisti lavaidentiteedi olemust käsitada topeltperformatiivsenä. Kuna n.-ö. soo-*show* käib juba väljaspool lava, elus eneses, muutub igasugune esitus laval topeltperformatiivseks. Lava pakub artistile ka mõneti teistsuguseid eneseväljendusvõimalusi, sest esituse (sh. sooesituse) sobilikkuse kritee-

riumid (nt. skeene ja žanri nõuded mehelikkusele ning naiselikkusele) ei pruugi täpselt kokku langeda väljaspool lava eksisteerivatega (vt. nt. Fischer-Lichte 2008). Seda isegi siis, kui laval etendatakse iseend ja taotletakse loomulikkust, nagu on popmuusika traditsioonile tihti omane. Kas suuremat mänguruumi soolise identiteedi konstrueerimisel võimaldab lava- või lavaväline identiteet, on siiski omaette küsimus.

Meetod

Uurimuse eesmärk on ansambli Vennaskond näitel kirjeldada ja selgitada mehelikkuse konstrueerimise viise ning sellega seotud kogemusi, hoiakuid ja tähendusi Eesti punk-rokis. Empiirilisi andmeid tõlgendades olen arvesse võtnud nii pungi ja rokikultuuri üleilmseid norme kui ka postsotsialistliku konteksti võimalikku mõju mehelikkuse konstrueerimisele.

Uurimus põhineb avatud intervjuudel bändiliikmetega ja laulutekstide analüüsil. Intervjuusid tegin, analüüsisin ja tõlgendasin konstruktivistliku põhistatud teooria (KPT) tehnikaid kasutades (Charmaz 2006), laulutekstide puhul tegin temaatilise sisuanalüüsi (Bernard ja Ryan 1998). Seega olen uurimistulemusteni jõudnud kahte tüüpi empiirilisi andmeid sünteesides ning kvalitatiivseid sotsioloogilisi andmekogumise ja analüüsimeetodeid kombineerides. Empiiriliste andmete tõlgendamisel toetusin ka uurimispäeviku märkmetele, mida kirjutasin jooksvalt Vennaskonna kontserte külastades, muusikat kuulates, plaadikaasi ja muusika- ning reisifilmide vaadates.

Uurimuse fookus

Konstruktivistliku põhistatud teooria (Charmaz 2006) põhimõtetest lähtudes ei formuleerinud ma enne andmekogumist hüpo-

teese ega täpseid uurimisküsimusi, selge oli vaid raamteema: mehelikkuse konstrueerimine Vennaskonna kui 1980. aastate Eesti pungi ja 1990ndate rokimaastiku mõjuka esindaja näitel. Uurimuse täpne fookus (sh. teoreetiline vaatepunkt) kujunes meetodile omaselt välja jooksvalt, st. intervjuusid tehes ja neid analüüsid. Selline käsitlusviis on KPT üks olulisemaid lähtepunkte, mis peaks soodustama uuritava fenomeni võimalikult tundlikku ja kompleksset refleksiooni (Charmaz 2006, ptk. 2). Näiteks ilmnis intervjuude käigus, et Vennaskonna näitel toimub mehelikkuse konstrueerimine mitmetasandiliselt. Küsimustest, miks ja kuidas erinevatel identiteeditasanditel mehelikkust konstrueeritakse ning milliste tähendustega on mehelikkuse konstrueerimise viisid identiteeditasandite kaupa seotud, kujunes uurimuse fookus.

Esmased empiirilised andmed

Uurimuse esmaseks andmekogumise meetodiks olid struktureerimata ehk avatud intervjuud bändiliikmetega. Kuigi ma ei koostanud intervjuudeks kava ega küsimustikku, tõstataks vestlusteemasid, mida pidasin oluliseks mehelikkuse reflekteerimise seisukohalt. Näiteks palusin rääkida eneseväljendusest laval ja väljaspool lava, loomingust, bändi olemusest ja tähendusest, meenutada Vennaskonnaga seotud juhtumisi jne. Intervjueeritavad teadsid ka uurimuse üldisemat raamteemat ja keskendusid seetõttu oma mõttearendustes sageli mehelikkusega seonduvale. Nii võimaldasid avatud intervjuud pääseda ligi bändiliikmete isiklikele kogemustele, samas ka väljakujunenud arusaamadele, hoiakutele ja ettekujutustele iseenda, Vennaskonna ja mehelikkuse kohta. Avatud ja vabas vormis kulgev vestlus soodustas ka implitsiitsemate hoiakute ja arusaamade ilmnemist.

Võtsin intervjueeritavatega ühendust *Facebook*'is. Kuus endist ja/või praegust bändiliiget vastasid kirjale kohe nõusole-

kuga. Ühelt isikult vastust ei tulnud ja teine keeldus põhjendusega, et Vennaskond on möödunud eluetapp, mille juurde ta ei soovi tagasi pöörduda. Seega intervjueerisin kokku kuut Vennaskonda kuuluvat või kuulunud inimest: nelja meest ja kahte naist. Kui esimesed kaks bändiliiget valisin valimisse ise¹⁵, siis ülejäänud intervjueeritavateni jõudsin lumepallimeetodil: esimesena intervjueeritud soovitasid pöörduda inimeste poole, kellel on pikaaegne Vennaskonnas mängimise kogemus ja/või kes on teksti ja muusika autorina bändi loomingulise käekirja kujunemisesse olulisema panuse andnud. Kõik kuus intervjueeritud on/olid Vennaskonnas mänginud vähemalt viis aastat. Neist kolm on vähemalt 15 Vennaskonna laulu sõnade ja/või muusika autorid¹⁶.

Intervjuud toimusid ajavahemikul 2013. aasta sügis kuni 2014. aasta kevad. Vestluste pikkus varieerus 1,5 tunnist 5 tunnini. Kõik intervjuud on salvestatud diktofoniga ja transkribeeritud. Intervjueeritavad valisid ise välja endi jaoks mugavaima kokkusaamise aja ja paiga. Näiteks päädis üks kohtumine varahommikuse vestlusega Hesburgeri kiirtoidusööklas. Vestluspaikadeks olid ka KuKu Klubi, Kassisaba sušibaar ja Õismäe grillpubi. Üks intervjuu toimus bändiliikme kodus.

Intervjuude analüüs

Meetodile iseloomulikult toimus intervjuude tegemine, kodeerimine ja esmane tõlgendamine (sh. memode kirjutamine) üheaegselt (Charmaz 2006, 14). Selline lähenemine võimaldas analüüsi käigus esile kerkinud küsimuste kohta intervjueeritavalt lisa-infot koguda, analüüsi kulgu tähtsate teemade täpsustamiseks fookustada ja jooksvalt võimalike tõlgendusteni jõuda. Täiendavat infot küsisin bändiliikmetelt kahel korral telefonitsi ja kolmel korral *Facebook*'i sõnumivahetusprogrammis. Integreerisin kommentaarid memodesse, mida kirjutasin terve andmeko-

gumise ja analüüsi vältel ning millele tõlgenduste formuleerimisel toetusin.

Intervjuude analüüs põhines kolmel kodeerimise etapil (Charmaz 2006, 46). Esmalt kodeerisin intervjuud n.-ö. avatult. Tähistasin intervjuude lõigud (nt. bändiliikmete seisukohad, väited, hoiakud, mõtted, tunded, situatsioonikirjeldused, ilmingute konteksti ning struktuuri jne.) võimalikult täpselt kokkuvõtva sõna ehk koodiga. Järgnes fookustatud kodeerimine. Teisisõnu kujunesid välja koodikategooriad ehk abstraktsemad teemad, mis ühendasid algseid koodi ja selgitasid, millele teemad osutavad. Sellisteks abstraktsemateks teemadeks olid lavaidentiteet, lavaväline identiteet, identiteet loomingus, mehelikkus, seksuaalsus, mehelikkuse rituaalid, mehelikkuse kriisid, rokiskeene normid, enesetõestuse strateegiad, Vennaskonna tähendus, rollid bändis ja väljaspool bändi, võimuhierarhia bändis, naise roll Vennaskonnas, rahvuslikkus, nõukogude minevik, lääneihalus, taasiseseisvumise mõju Vennaskonnale jne.

Fookustatud kodeerimisele järgnes teoreetiline kodeerimine, kus kategoriseerisin koodid kõrgemal abstraktsustasandil. Seega seostas in ja koondasin kategooriaid omavahel veelgi. Lõpuks suhestasin uurimuse tuummõiste – mehelikkuse – kõigi kesksete kategooriatega (nt. minakäsitus, lavaidentiteet, lavaväline identiteet, identiteet loomingus, nõukogude taust, üleminekuühiskond jne.). Nii joonistusid välja koodikategooriate ja seega katustemadest mustrid (omavahelised täpsemad seosed ja tähendused) ning nende avaldumistingimused ehk formuleerus põhistatud teooria. Kõige lõpuks suhestasin Vennaskonna refleksiooni olemasolevate teooriatega. Seega on uurimistulemusteks kirjeldused, seletused ja tõlgendused, mis on tuletatud empiirilistest andmetest, mitte varasematest uuringutest ja teooriatest.

Artiklis on uurimistulemustena esile toodud analüüsi käigus väljajoonistunud Vennaskonna ja mehelikkuse konstrueerimisega seotud peamised teemakategooriad.

Kirjeldusi ja järeldusi olen illustreerinud asjakohaste intervjuuväljavõtetega. Intervjuueeritavate konfidentsiaalsuse huvides olen transkriptsioonides kasutanud nende tähistamiseks pseudonüümi Vennaskonna liige.

Andmestiku täiendamine

Kui meheks, punkrokkariks ja/või lihtsalt Vennaskonna liikmeks olemise vahetut kogemust ja sellele omistatud tähendusi reflekteerisid intervjuud koos täiendava infoga (kontserdid ja videosalvestised) üsna hästi, siis lauludest kui mehelikkuse konstrueerimise vahendist intervjuude käigus terviklikku pilti ei tekkinud. Pigem olid bändiliikmete tõlgendused, seletused ja hinnangud analüüsil taustinfoks. Kuna kõikides intervjuudes tõsteti Vennaskonna loomingust rääkides siiski esile just tekstipõhisust, otsustasin laulusõnu eraldi analüüsida ja tulemused uurimusse integreerida.

Samal ajal viimase kolme intervjuu tegemise ja kodeerimisega töötasin läbi Vennaskonna laulutekstid kõigilt üheksateistkümnelt ilmunud helikandjalt. Bändi esimene album „Ltn. Schmidt pojad“¹⁷ ilmus 1991. aastal ja senini viimane album „Linn süütab tuled“ 2014. aasta kevadel. Valimisse kuulus 223¹⁸ erinevat laulu.

Kolmekümne aasta jooksul ilmunud salvestistel on laulude autoritena teistest proportsionaalselt suurem roll olnud Tõnu Trubetsky, Allan Vainolal, Mait Vaigul ja Kaspar Jancisel. Kui võtta arvesse kavereid ja muid pistelisi muusika- ja tekstilaene¹⁹, läheneb Vennaskonna loomingu autorite hulk sajale. Hoolimata kirjutajate rohkusest, on vaid viie laulu autoriks või kaasautoriks olnud naine²⁰: Doris Kareva sulest pärineb „Ajastu“ ning „Rotipüüdja“ ja „Luulud“ on kahasse kirjutatud Mercaga. Allan Vainola viisistatud „Eleegia“ sõnade autoriks on tema toonane naine Maire Mürk. Mitte ühegi Vennaskonna loo muusika autor pole naine. Samuti pole ühtegi repertuaari kuuluvat laulu

kirjutanud mõni naissoost bändiliige. Seega kujunes Vennaskonna laulude tõlgendamisel lähtepunktiks eeldus, et tekstid on kirjutatud mehe perspektiivist ja reflekteerivad erineval moel meeskogemust.

Laulusõnade temaatiline analüüs

Laulusõnade tõlgendused põhinevad kvalitatiivse temaatilise sisuanalüüsi (Bernard ja Ryan 1998) tulemustel. Analüüsisin albumeid ilmumise järjekorras. Selline lähenemine reflekteeris laulusõnades väljajoonistuvate oluliste teemade kujunemist, samas ka nende muutumist ajas.

Kodeerisin laulutekstid esmalt avatult ning seejärel fokuseeritult. Esimesena kodeerisin Vennaskonna esimese albumi laulutekstid. Esimese albumi kodeerimise põhjal kujunes analüüsiskeem, st. koostas tabeli, mis koondas esimesel albumil esile kerkinud katustemasid. Järgnevate albumite puhul kodeerisin iga loo eraldi ja sidusin selle koodidest lähtuvalt iseloomustava katusteemaga või vajaduse korral mitme katusteemaga. Võimaluse korral liigitasin iga järgneva albumi uue laulu katusteema(d) süsteemselt olemasolevate katusteemade tabelisse. Albumilt albumile korduma hakanud katusteemad olid näiteks vendlus, poisi-mehe võimumaatriks, rahvus- ja linnaromantika, vabadus, anarhia, depressioon ja eksistentsiaalsed küsimused, (laps) naised, heteroerootika, ambivalentne suhe lääne ja nõukogude taustaga, reisimine, alkohol ja toksikomaania jne. Iga järgmise laulu kodeerimise tulemusel ilmnes uusi koode ja teemakategooriaid. Seega lisandus tabelisse katusteemasid kogu analüüsi vältel²¹.

Käesolevas artiklis olen kirjeldanud, omavahel sidunud ja tõlgendanud neid mehelikkuse konstrueerimist reflekteerivaid katusteemasid, mis kordusid Vennaskonna diskograafias kõige järjekindlamalt. Mõnel juhul olen välja toonud ka tekstinäiteid, mida võib pidada erandlikeks, kuid mis on oma erisuses

ilmekad ja kinnitavad sisuliselt reeglipäraselt esile kerkinud teemade esiplaanilisust Vennaskonna loomingus. Kirjeldusi ja järeldusi olen illustreerinud iseloomulike väljavõtetega laulutekstidest.

Analüüs

Vennaskonna *persona*: mitmetasandilise identiteediloome tulem

Vennaskonna näitel võib identiteediloomet seletada kolmetasandilisena (vt. ka Auslander 2006). Vähemal või rohkemal määral eristuvad üksteisest lavakuvand, lavaväline identiteet ehk n.-ö. tavaelu ja laulutekstides ilmnev fantaasiamehelikkus. Samas on sellises kolmikidentiteedimudelil tasandid selgelt üksteisest tingitud (Auslander 2006) ehk vastastikmõjulised. Allpool keskendungi sellele, kuidas Vennaskonna näitel mehelikkust erinevatel identiteeditasanditel täpsemalt konstrueeritakse ja milliste mehelikkuse avaldusvormide, hoiakute ning kogemustega on tasandid üldisemalt seotud.

Esimene identiteediloome tasand: Vennaskonna laulutekstid

Vennaskonna laulusõnad on kirjutanud mehed ja neis tsiteeritakse (sh. kaverites) teisi Vennaskonnas tähtsaks peetavaid/peetud mehi (Smuul²², Sex Pistols²³, Schiller²⁴, E. A. Poe²⁵, Tolstoi²⁶, Proudhon²⁷, Dostojevski²⁸ jne.). Lugusid esitab alati bändi solist Tõnu Trubetsky ja need on üldjuhul jutustatud (meessoost) kolmandas isikus, mina-narratiivis ning heteromehe perspektiivist.

Vennaskond on 19-st helikandjast 13 välja andnud 1990. ning kuus 2000. aastatel. Seega on enamik repertuaarist ilmunud 1990. aastatel²⁹.

Suur osa 1990ndatel ilmunud lauludest oli aga kirjutatud juba nõukogude ajal – 1989. aastaks oli Vennaskonna repertuaaris 50 lugu. Enamik neist lindistati ning ilmus 1995. aastaks. Valdav osa Vennaskonna laulutekstidest on autorite tegevuskeskkonnast tingituna nõukogude aja lõpu ning 1990ndate olustiku hõngulised. Need on seotud nii tollases punkkultuuris kui ka üleminekuühiskonnas üldisemalt tähtsaks peetavate teemade, väärtuste ja kogemustega. Oluline on seegi, et mehed, kes 1980ndatel ja 1990ndatel Vennaskonna laule kirjutasid või repertuaari koostasid, olid tollal üldjoontes 20ndates ja 30ndates eluaastates. Seega julgen arvata, et suur osa Vennaskonna lauludest reflekteerib eeskätt noore või nooremapoolse meessoost punkari ja/või boheemlasliku loomeinimese kogemusi, väärtusi ja ideaale hilis- ja postsotsialistlikus Eestis. Tundub, et sellist noorus-nostalgilist atmosfääri hoitakse alal tänase päevani – kui välja arvata plaadiesitluskontserdid, mängib Vennaskond esinemistel pigem 1990ndatel välja antud lugusid, st. bändi hiilgeajast pärit repertuaari.

Vennaskond ja vabadusvõitlus

Nagu nõukogude juurtega Eesti pungitraditsioonile üldisemalt omane, on ka Vennaskonna loomingus kaalukas roll vabadusvõitleja narratiivil ning seda just rahvusromantilises võtmes. 1980. ja 1990. aastatel kirjutatud laulutekste lugedes tundub, et Vennaskonna jaoks tähendas rahvuslik taasiseseisvumine vabadust nii indiviidi kui ka rahvuse tasandil. Rahvusromantiline vabadusvõitluse motiiv on sisse kirjutatud ka Vennaskonna sünniloosse. 1984. aastal Trubetsky kokku kutsutud Vennaskonna nimi on inspireeritud George Orwelli hoiatusulmeromaanist „1984“. Orwell kirjeldab *Vennaskonda* kui mehi koondavat müütilist organisatsiooni, kes võitleb *Suure Venna* võimu vastu. Siit joonistub välja Vennaskonna raudse eesriide tagune meie-identiteedi konstrueerimise alus – noorte meeste,

üksteise suhtes solidaarsete vendade julge vastandumine võimuaparaadile ehk tollases kontekstis nõukogude režiimile.

Vennaskonna liige: *Jah, eks see sünnilugu kunagi vist oli jah selline romantiline, Orwell jne., selline müütiline vist, noore Trubetsky selline müütiline romantika, Nõukogude Liidu vastu, ja mis oli väga lahe stiil tegelikult, see mõte oli mulle kohe sümpaatne, on ju. Punkarid versus nõukogude võim, et ikkagi usutigi, et sellel pungil on mõju, on ju.*

Vabadusvõitluse väli ehk keskkond, kus laulutekstide tegelane viibib, on sageli homotsiaalne. Näiteks on tähtsaid teisi, kes tegelest lugedes saadavad, kujutatud kõige sagedamini keelendite „vennaskond“, „vennad“, „poisid“ ja „mehed“ kaudu. Seeläbi on poliitiline punk ja rokk ehk Vennaskond, samas ka võimuaparaat ja peavoolusüsteem ehk opositsiooniline *Suur Vend* maskuliinsete metafooride kaudu konstrueeritud eeskätt meeste mängumaaks. Võimalik, et need metafoorid reflekteerivad igasuguse poliitika iseenesestmõistetavat patriarhaalsust nii Nõukogude Liidus kui ka hiljem taasiseseisvunud Eestis.

Võitlusvälja meesdominantsust ja homotsiaalsust toetab ka nõukogude ajal kirjutatud, ent 1991. aastal ehk Eesti taasiseseisvumise ajal ilmunud „Vennaskonna hümn“. See on justkui Vennaskonda defineeriv deklaratsioon, milles tekstitegelane tunnistab, et kuulub „ühte vennaskonda“, mille juhtmõtet – „minu jaoks ei ole riike, mida ümber jaotada“ – võib seostada arhetüüpse anarhiaideaaliga täielikult piirideta maailmast. Kui võtta arvesse 1990. aastate alguse konteksti, siis tundub, et laul kannab endas jällegi pigem rahvusliku eneseteadvuse narratiivi, kus Vennaskonnal on kodukaitsja roll – riigimehelikkus seguneb proudhon’liku (kellest Vennaskond ka laulab) filosoofiaga, mille kohaselt tsentraliseeritud valitsusvorm on kurjast ning tähtsate asjade otsustamine peaks toimuma kohalikul tasandil.

Poisi-mehe võimumaatriks

Kõigis Vennaskonna laulutekstides on äratuntav pungile omane „mehe-poisi võimumaatriks“ (Biddle ja Jarman-Ivens 2007, 8). Sellises maatriksis tähistab *mees* väljakujunenud peavoolu väärtusi ja süsteemi ning *poisi* staatus n.-ö. väljakujunenust distantseerumist. Seega ei tähenda *poisi* staatus alaväärset ebaküpsust, vaid pigem võimalust konstrueerida dissidentlikku mehelikkust ja „noore pere-mehe“ kuvandit. Nn. poisilike tunnusjoontega (ultraegoism, ettearvamatus, labiilsus, „teen, mida tahan“-hoiak) dissidentlikkust illustreerib Vennaskonna loomingus hästi „Vennaskonna hümn“. Juba hümnis esimeses salmis kirjeldab tekstitegelane, et „[tema] ei ole mingi mees“. Kui eeldada, et vahetult enne

taasiseseisvumist kirjutatud hümnis viitab *mees* kui metafoor veel nõukogude režiimile, ei tähistanud nõukogude mehe normi mittemahtumine Vennaskonna jaoks kindlasti mitte lööki allapoole vööd, vaid pigem elitaristlikku emantsipeerumist vastumeelsest.

„Mul ei ole oma nägu, mina olen tühi koht, mõtetes on mingi hägu,“ jätkab tekstitegelane irooniliselt hümnis teises salmis (iroonilisust toetab ka Trubetsky kõrge ja nasaalne hääletämber). Selline tekstitegelasele omistatud „mõttehägusus“ või süüdimatus ei tundu hümnis aga taas kord sugugi viitavat külalukese staatusele ehk feminiseerumisele, vaid pigem dissidentlikule võimukale mehelikkusele. Selline mehelikkus peaks olema hirmutav, sest temas „peitub mingi oht“ laiemale võimustusüsteemile. Hümnis read, mis defineeri-

Vennaskonna kontsert 1986. aastal. Foto pärineb T. Trubetsky erakogust.

vad tekstitegelase tema n.-ö. pöörasuses „ühiskonna aps[uks]“ ja „soovimatu[ks] laps[eks]“, tunduvad alltekstina viitavat pigem süsteemi poolt tekstitegelasele pandud valediagnoosile. Teisisõnu, need võivad osutada nõukogude ajal üsna tavalisele poliitilise nuhtlemise võttele, kus hullumeelsuse diagnoos võimaldas süsteemile tülikaid inimesi isoleerida (Kaasik 2011, 79). Tõlgendust, et tekstitegelasele omistatud nõukogude mehe normi mittemahtumise „diagnoos“ on aga eelkõige tugev, mitte alavääristav tunnus, toetab ka kolmeminutilise mažoorne ja toretsev kitarrisoole hümnid lõpus.

Macho-rituaalid ja mehelikkuse kriisid

Tekstitegelane jätab pungile, samas ka kogu rokitraditsioonile omaste mehelikkuse rituaalide ja ikooniliste sümbolite (must mootorratas, revolver, seks, joomine, gängikogunemised) kasutamise tõttu tihti *macho* mulje (nt. lauludes „Uimane ja väsinud“, 1991; „Hilisõhtune cowboy“, 1994; „Täna jälle me joome bensini“, 1995 jne.). Ta on jõuline nii oma mustal mootorrattal, baarides kui ka lõkkevalgel väljavalitutele anarhiaideid kuulutades (nt. „Musta lipu valguses“, 1993; „Elagu Proudhon“, 1993 jne.). Kui arvestada selget toksikomaania- ja depressioonidiskursust, mis iseloomustab olulist osa Vennaskonna loomingust, võiks tegelase väljapoole suunatud möllavat „mina“ pidada siiski pigem enesekaitserefleksiks. Vennaskonna loomingus on alati olnud nii muusikaliselt kui ka tekstiliselt luulelisemaid ja leebelt melanhoalseid laule, mis avavad mehelikkuse haavatavat poolt, vahel isegi suitsiidset loomust (nt. lauludes „Maailma lõpus on kohvik“, 1992; „Disko“, 1994; „Ootame sind pimedusemaal“, 1991; „Aeg“, 2001 jne.). Samas tundub, et tekstitegelase haavatavus ei viita niivõrd õnnetu armastuse masohhistlikule väljaelamisele, mis rokidiskursuses ka tugevale mehelikkusele vahel lubatud on (Biddle ja Jarman-Ivens

2007, 8), vaid pigem identiteedikriisile ja/või kuulumatusetundele. Seda illustreerib hästi järgmine tekstikatke:

„Ta lihtsalt hulgub linnast linna, tal pole kuhugile minna.

Tal pole numbrit ega nime, pole midagi, mis seoks.

Kõik soovid on tast jäänud maha ja ta mõtted tehtud teoks.

Ta lihtsalt hulgub linnast linna ja ta minek on nii suur.

*Et teda ootab veel vaid surm ja tema kaaslasteks on tuul.*⁶⁰

Tundub, et eksistentsialistlikud ängid reflekteerivad ikka ja jälle kohanemisraskusi üleminekuühiskonna muutuvate oludega, st. ka *Suure Venna* ehk võimuaparaadi sisulise teisenemisega. Kui algul peegeldavad laulutekstid nõukogude režiimi ahistavat mõju, siis 1990. aastatel juba rohkem kohanemisraskusi kaua oodatud uue aja reeglite ja struktuuridega, alates 1990ndate lõpust jällegi kauaoodatud ajas pettumist (sh. ilmus lauludesse kapitalismikriitiline diskursus), mida illustreerib muu hulgas näiteks „Viimane (altkulmu) pilk Tallinnale“ aastast 2011, kus on järgmised read:

*„Kõik, mis hea, on ammu möödas,
ainult tühjus tormab mõtetes,
lause „Maaslamajat ei lööda“
kehtib kuskil kaugel jätkates.“*

Seega põimuvad tekstitegelases ehk fantaasiamehes *macho*-rituaalid, eksistentsialistlikud valulemised, tundepehangud ja enesehävituslikkus. Heidetakse valgust punk-rokkaris varjul olevale romantilisele kangelasele, paljastub sisemine romantiline poeet. Samas pole punge ja romantismi ideed sisuliselt ju kuigi vastuolulised, sest mõlemad toetavad tekstitegelase individualistlikku ja elitaristlikku loomust, võõrdumist tegelikkusest, ekstsentrilist eluviisi, tundelisust ja pahelisust.

Valulema näib sellise romantilise *macho*-karakteri panevat see, et tema igatsused ja ihad on alati suuremad, kui ühiskond lubab. Seega on tema pettumine ja lüüasaamine (sh. mehena) juba eos ettemääratud. Sellist valulevat, poeetilist, ennasthävitavat, ent samas end *macho*'likkusega tasakaalustavat mehelikkusetüüpi on Vennaskonna loomingus tugevalt romantiseeritud.

Tüdruk: võimuka mehelikkuse konstrueerimise vahend

Noored naised on Vennaskonna lauludes kesksed (hetero)mehelikkuse konstrueerimise vahendid. Nad on laulutekstides olulised tegelased, ent üldjuhul alati objektid: *groupie*'d ja peategelase nimetud armukesed (nt. „Tüdrukud – brünett ja blond“, 1996 jne.). Vaid üksikudel kordadel on naissoost rääkides kasutatud sõna „naine“. Lugudes on naiskõrvalosatäitjad eelkõige „tüdrukud“, „tütarlapsed“, „näkid“, „neitsid“ või „neiud“, 1990. aastatel tollast iluideaali peegeldades mitmel korral ka „miss Estoniad“. Niisiis on peategelase naispartner üldjuhul lolitalik lapsnaine, fallilise fantaasia objekt. Ta on peamiselt passiivne ja tegelase eneseteostust toetav, seega vahend, mis võimaldab demonstreerida lauluteksti meespeategelase seksuaalset aktiivsust, st. täisväärtuslikkust heteromehena. Naised on tihti selleks, et neid jõhkralt ja romantiliselt võtta nagu *rock'n'roll*'is kohane.

Vennaskonna bändiliige: *No paljudest Vennaskonna tekstidest kumab läbi nooruspõlves vaadatud Prantsuse filme, on ju, noorena loetud raamatuid. Seal on teatud mõttes romantika, aga punk-roki tingimustes, mis tähendab seda, et sa oled tegelikult väga enesekeskne ja jõhker. Sinu romantika on see, et sa lähed kuhugi ja kuskil on paljas naine ja kui te ei jõua kokkuleppele, siis teete nii, nagu sina tahad, üks ole.*

Vaid vähesed tüdrukud kannavad laulusõnadest nime, nagu erootiline lapsnaine

Vennaskonna hitist „Pille-Riin“, kellele tekstitegelane teeb varakevadisel Tallinna tänaval väljakutsuva ettepaneku vahekorda astuda. „Soovin, et siinsamas õues riietaksid lahti end,“ palub tekstitegelane. Selle lapsnaise nimi pole tõenäoliselt juhuslik valik. Paratamatult tekitab see allusioone „kikkis patsidega tüdrukukesega“ Ellen Niidu lasteraamatust „Pille-Riini lood“.

Palju subjektsem tegelane on aga dostojevskilik Doris samanimelises laulus. Dorise subjektsust rõhutatakse anarhistliku („anarhistipilk silmis“) ja militaristliku ehk maskuliinse sümbolika („dünaamidipomm tasku peidet“, „granaat käes“ jne.) kaudu. Võimalik, et Siberi õudusi kogenud Doris on ka rahvusliku trauma narratiivi esindaja. Sellises käsitluses on Doris enesekindel ellujääja, kes pärast režiimi repressioonide kogemist asub võitlusse võõrvõimu vastu:

*„Ka Siberis, ta hallis vihmas poris,
sa käisid. Sind ei murdnud vangikong.
Nyyd ärklikorralt yhes Eesti linnas,
kus ettevalmistusel atentaat,
sa tahad blonde juuste lehvis minna
kui surmaingel, kahes käes granaat.“*

Doris on seksuaalne, kuid tundub, et oma eneseteadlikkuses tekstitegelasele pigem eemalt vaatamiseks. Dorise tüüpi naine, st. nõukogude taustaga ja sealjuures subjektne, on siiski Vennaskonna laulutekstides pigem erandlik. Subjektsema partneriga sovietromantikast illustreerivad tõenäoliselt siiski ka laulud „Riia, mu arm“ ja „Insener Garini hüperboloid“.

Linnaromantika

Suurt armastust esineb Vennaskonna albumitel vähestes tekstides. Need palavad armastuslood (muusikalises plaanis tihti pigem ballaadilikud) ei tundu siiski olevat kirjutatud otseselt pruutidele, vaid on igatsevad ülistus-

laulud läänemaailma suurlinnadele/riikidele (nt. „Kopenhaagen“, 1993; „Surm Pariisis“, 1992 jne.). Meelde jääv ja kütkestav tüdruk neis lauludes tundub olevat pigem heterotsentristlik metafoor, mis väljendab nõukogude taustaga inimese ihalust idealiseeritud läänemaailma järele, ning neid lugusid saab käsitada igatsevate hüüetena piiri taha. Kui tekstitegelase suhted tüdrukutega kodulinna kõrvaltänavast piirduvad eelkõige seksi või flirdiga, siis romantilisest armastusest kantud laulude „kangelannaks“ on subjektne *Lääs*. Piiritagusest saab *femme fatale*, inspireeriv ja üheksa saamisele ahvatlev subjekt. Samas seob selline sõltuvussuhe aktiivsema ja dominantsema poole julgemalt ka naiselikkuse, mitte mehelikkuse narratiiviga. *Lääs* ilmub ikka ja jälle naise kujul, kes eristuva ja emantsipeerununa köidab ning inspireerib tekstitegelast, luues samal ajal eelduse sõltuvussuhteks. Samas võib ka sellist enesekoloniseerimise peegeldust interpreteerida mõneti *macho*’likuma enesetöestusstrateegiana – tekstitegelane on suutnud takistustest hoolimata läbi murda *Läände* ning saavutanud seeläbi privilegeeritud kokkupuute raskesti kättesaadava, ent üleüldiselt ihaldatu ja igatsetuga. Samas on tekstitegelane ka subjektse temakese kui moodsalt ennast kehtestava naiselikkuse väljalaitu. Seega on tekstitegelane oma sovetitaustast hoolimata ihaldusväärne eksemplar parimate isaste seast. Võib-olla teeb nõukogude minevik ta lääne *femme fatale*’i silmis veelgi eksootilisemaks. Samas võib see viidata ka sellele, et peategelasel on õnnestunud lahti rebida nõukogude süsteemist kui võõrast ja n.-ö. vähem tsiviliseeritud ning nüüd on oluline tõestada, et just *Lääs* on see, kellega oma tsiviliseerituses tegelikult samastutakse ja kokku sobitakse.

Siiski jäävad suhted piiritagusega (Pariis, Kopenhaagen, New York, Helsingi jne.) Vennaskonna laulutekstides üsna üürikeseks. Seega ei konstrueerita neid suhteid sugugi kindlateks ega turvalisteks. Tekstitegelane pöördub (vahel näiteks „mustal mootorrat-

tal“) alati koju tagasi. „Jää hüvasti, mu Kopenhaagen!“ kordub ka Trubetsky kirjutatud armastuslaulu refräänis.

Teine identiteediloome tasand: Vennaskond laval

Hoolimata sellest, et Vennaskonna loomine on n.-ö. kollektiivse kirjutamise tulem ning lavale minnakse üldjuhul koosseisus vokaal, kitarr, basskitarr, trummid ja viiul, on bänd rokidiskursusele omaselt ikkagi solistikeskne. Vennaskonna näitel tähendab solistikeskus tugevat ja karismaatilist meesliidrit Tõnu Trubetskyt. Ta valib Vennaskonna repertuaari ja valib bändi liikmeid ning on Vennaskonna muusikavideote ja reisifilmide režissööriks. Lisaks dokumenteerib ta bändi ettevõtmisi ja hoiab info korras ning värske Vikipeedias, bändi koduleheküljel ja Facebook’is. Ka plaadikaaned on kujundanud (või vähemalt kujundada lasknud) Trubetsky. Vennaskonna liidrikeskust kinnitasid intervjuudes ka bändiliikmed, kes iseloomustasid Trubetskyt sõnadega „karismaatiline juht“, „karismaatiline jutlustaja“, „Vennaskonna kunstiline juht“, „bändiliider“, „Vennaskonna lavastaja“ jne.

Vennaskonna liige: *Vennaskond ongi Tõnu, ega see, kes seal veel on, ega see kedagi väga ei huvita. OK, on mõned legendaarsed kujud veel. Aga üldjuhul on see Tõnu ja tema fantaasiaprojektsioon. Vaevalt, et kellelgi tekiks üldse kahtlust, et Vennaskonna näitel oleks solist lihtsalt solistiks olemise pärast tähelepanu keskmes, nagu tihti on. Tõnu ei ole lihtsalt esitaja, vaid ka lavastaja, autor, ja publiku jaoks ikkagi karismaatiline jutlustaja, ta on väga karismaatiline kuju.*

Intervjuudes täheldati, et Vennaskond on nõukogude juurtega pungile omasel moel olnud eeskätt tekstipõhine ja sõnakeskne bänd. Sõna esiletõstmise soovi näib kinnitavat ka see, et aeg-ajalt nimetatakse Vennaskonna kontserte plakatitel (punk)teenistusteks. Idee

kontserdist kui teenistusest sobitub omakorda Trubetsky karismaatilise jutlustaja kuvandiga.

Mina: *Tunned Sa end läbi oma tekstide siis jutlustajana?*

Vennaskonna liige: *Mõnikord tunnen jah. Mõnikord see on eneseteostus või sihuke nagu kunst, valgustan omal moel võib-olla inimesi isegi. [...] Vahel tunnen jällegi, et ma ei pääse löögile, et minu see tõe kuulutamine ei pääse löögile ja et ma ei hinda üle selles suhtes ennast, või noh, et mõnikord tundub see võimatu. Saada seda kontakti, et esitleda niimoodi ennast, nagu ma seda ette kujutan. Noh, mõnikord tundubki, et see on nagu lihtsalt sült, on ju, ongi „Pille-Riin“ ja „Hüperboloid“, lihtsalt tuntud lood, mingid suvalised tädid tahavad nagu kaasa laulda. See ei ole mingi punk, üldse mitte midagi, lihtsalt sült.*

Tseremoniaalsust ja karismaatilise jutlustaja ja tekstilise sõnumi olulisuse ideed toetab omakorda näiteks bändi lavaline paiknemine kontserditel ehk Trubetsky füüsiline esiplaanilisus, poollaulav esitusmaneer ja teatraalselt staatiline kehakeel spontaanselt liikuva bändi keskel. Lisaks on Vennaskonna salvestistel n.-ö. traditsioonilisele punk-roki mehelikkusele mitteomasel moel solisti vokaal valdavalt mahe ja muusikas esiplaaniline. See tähendab, et Trubetsky häälekasutus pole üldjuhul agressiivne, vaid „pigem laisalt sensuaalne, samas alati selge artikulatsiooniga, et sõnum kohale jõuaks,“ nagu kirjeldas üks bändiliige. Siinkohal on ehk oluline mainida, et tseremoniaalsus ja meessolisti ikooniline jutlustaja roll ei ole pungis ega ka laiemas rahvusvahelises rokitraditsioonis iseenesest siiski midagi uut. Tegemist on rokidiskursuses üsna traditsioonilise, liidrikuvandit kinnitava rituaaliga, millega mängimine on laiema pop- ja rokkmuu-

sikamaastikul olnud eeskätt meeste privileeg (vt. nt. Whiteley 2004 [2000]).

Alul „pigem rajumat garaaži-punki viljelenud Vennaskonna firmamärgiks kujunes 80. aastate teisel poolel teravate lauluteks- tide kõrval ka omalaadne romantikahõngu- line rokokilik helikeel” kirjeldas Vennaskonna

liige. See tähendab, et punkroki mõistes olulist tugevust, reegli- test sõltumatust ja mässumeel- susest rõhutavad muusikalised tunnusjooned (nt. atonaalsus, dissonantsi rõhutav kõrva kriipiv kõla ehk müra-sound, agressiivset ja/või koleerilist meeleolu loovad jõulised hääle- ja instrumendikäsitlused jne.) asendusid üha rohkem heakõllalisema põhitooniga. Sealhulgas said Vennaskonna imago lahutamatuks osaks laulude meloodilisus ning kau-

Vennaskonna albumi „Mina ja Georg“ kaanepilt, 1996.

nikõllalised viuli- ja kitarrisoolid, samuti varasemaga võrreldes rahulikumad tempod ning varieeruvad rütmid. Sootundlikult lähenedes võib öelda, et Vennaskond hakkas muusika kaudu (mehelikkuse)identiteediloomesse põimima senisest rohkem „pehmemaid ehk feminiinsemaid muusikalisi tunnusjooni” (vt. ka McClary 2002 [1991]) ning andis see- läbi tugevase kõrval märku ka oma tundliku- mast loomusest. Omakorda markeerib selline n.-ö. tugevate ja pehmemate tunnusjoontega mängiv helikeel üsna ilmekalt ka lauluteks- tides kajastuvat romantilise *macho* kuvandit. Samuti põimuvad Vennaskonna muusika- ja reisifilmides ning plaadikaantel loodavas kuvandis tugevad ehk hüpermaskuliinsed sümbolid (sh. must mootorratas, vennaskond, subkultuuri- ja anarhiasümbolika, seksuali- seeritud lapsnaised, sekspood jne.) n.-ö. tun- delise ja/või haavatava mehe diskursusega (sh. melanhooline reisi-, loodus- ja linnaromantika temaatika jne.).

Naisinstrumentalistid

1980. aastate lõpust alates on bändis mänginud erinevad naisviuldajad ja peaaegu kümnendi ka naistrummar Annely Kadakas. Kui võtta arvesse, et Eesti peavoolu popmuusika ajaloos on olnud vaid üksikuid naisinstrumentaliste (Uusma 2013), on Vennaskond üsna märgiline ning Eesti popmuusikamaastiku mõistes muusikanaiselikkuse normi nihestav.

Vennaskonna liige: *Jah, see polegi Eestis kuigi tavaline ju, et naispillimängijad bändis. [---] See on veits nagu pungivärk, et naised ka bändis tegelikult. Nagu 70ndate punk sai kuulsaks selle poolest, et naisbassistid tulid bändidesse. Vennaskonnas pole küll bassimängijat naist, aga on väga hea trummar ja väga head viuldajad.*

Eranditult akadeemilise muusikaharidusega naised pole end siiski erinevalt Vennaskonna meesliikmetest defineerinud punkhoiakute ja muusikakirjutamise, vaid eeskätt professionaalse pillimängu, st. mittepungiliku omaduse kaudu.

Vennaskonna liige: *Mind pole kunagi punkmuusika ajalugu huvitanud. Ma pole kunagi süvenenud sellesse. Mind huvitab muusika tegemine, meil on see seltskond, kellega kokku mängime, ja seltskond on tore.*

Kui kõrvutada professionaalset naisinstrumentalisti ja pungilikult rohmakavõitu pillikäsitsusega meespunkarit, siis on viimase positsioon punki iseloomustava antikunstilise hoiaku tõttu bändis kõrgem.

Viiuldaja roll on Vennaskonnas võib-olla isegi kõige rohkem lavastatud ja „lavastaja“ Trubetsky on sellesse osatäitjaid väga hoolikalt valinud. Alates 1989. aastast on Vennaskonnas mänginud kümmekond viuldajat. Neist kõige kuulsam on tõenäoliselt Camille, kes Vennaskonnas tuule tiibadesse saanuna esindas Eestit 1996. aastal ka Eurovisioonil.

Vennaskonna liige: *Nad on kopeerinud, nad on pidanud nagu Camille'i kehastama.*

See on minu arvates olnud kirjutamata tingimus. Ta on neid viuldajaid valinud tavaliselt ühistranspordis. Sõidab mööda linna ja vaatab viiulikohvriga naise, nädalate kaupa vahel nii, siis vaatab, nii, käib neil järel, läheb samas peatuses maha, niimoodi uurib ja varitseb nagu (naer).

Sarnaselt fallilise fantaasiatüdrukuga Vennaskonna laulutekstides on viuldaja lavarolli juurde kuulunud lapsnaiselik, kuid seksikas imago, mille juurde kuuluvad väikesed kleidikesed ja võrksukad. Popmuusika ajaloos pole utreeritud naiselikkus ja naise seksuaalne ekspressiivsus sugugi mitte alati sümboliseerinud naise allutatud positsiooni. Näiteks on seda seostatud (sh. feministlikus pungis) vaoshoitud naiselikkuse normiga „manööverdamisega“ ehk võimukama naiselikkusega ja anarhistliku „teen, mida tahan“-hoiakuga (Schippers 2002). Siiski pole sugugi kõik Vennaskonna viuldajad orgaaniliselt sobitunud utreeritult naiseliku ja seksualiseeritud kuvandiga – seksistlike stereotüüpide pelgus ehk kartus, et lavavälise mina ja lavamina piir võib muutuda liiga häguseks, olevat nii mõnelgi juhul tekitanud viuldajates ebakindlustunnet.

Kolmas identiteediloome tasand: Vennaskond väljaspool lava

1990. aastate muusikamehelikkuse kandja: kas nn. pehmo või tugev isane Eesti mehelikkuste hierarhias?

Nõukogude aja lõpul kokku tulnud ja noortest meestest koosneva Vennaskonna jaoks oli peamiseks enesedefineerimise vahendiks punkmuusika ja -luule. Vennaskond, nagu ka ülejäänud perestroikapunk, oli loomult dissidentlik, st. nõukogudekriitiline ja mässumeelne ning imiteeris üsna kriitikavalt lääne pungi muusika- ja visuaalesteetikat. Ametlik arusaam õigest mehest kui sotsialist-

liku ühiskonna kuulekast teenijast tõrjus aga lärmaka, tüütu ja lõpuks veel ka dissidentliku perestroikapunkari ilmselgelt koos teiste pät-tidega mehelikkuste hierarhias paariate hulka.

Vennaskonna liige: *Ega see suhtumine oli jah selline halvustav, et mingid pätid, on ju, et tuleks ära koristada – pidevalt korjati kuskilt tänavalt keegi miilitsasse. Samas, ega sellist lärmamist ja tõllerdamist ja nagu sihipära-tut tõblemist oli ka omajagu palju ju. See oli ikka pull, kui sai hullu panna, on ju. Noh, selline teismeliste värk. [---] Aga tegelikult oli punkaritel ikkagi, no paljudel, ka tõsi taga, konkreetne nõukogudevastane sõnum, kirju-tati väga häid tekste, tehti moodsat muusikat, intelligentset seltskonda oli seal omajagu palju, seda teavad ju kõik jne.*

Samas sobis ametlik n.-ö. sobimatuks tun-nistamine punkari dissidentlike hoiakutega. Sobis ka see, et ärksam osa ühiskonnast tun-nistas nii mõnegi loomeinimesest punkari (sh. Trubetsky) osakeseks isamaalisest kul-tuuriavangardist – „tegemist polnud mingite pehmodega, tegemist oli ikkagi riigimeestega, ja andekate inimestega. [---] Neid ärksamaid oli palju, kes nii arvasid“³¹. Seega legitimeeris laulva revolutsiooni miljöös isamaameelsus ka alternatiivsema subkultuurse mehelikkuse täisväärtuslike mehelikkuste sekka. Samas polnud värskest taasiseseisvunud Eestis pere-stroikapunkari ja loomeinimese väljund ning seega ka sotsiaalne ja majanduslik olukord siiski sugugi kindel.

Vennaskonna liige: *See oli selline aeg, kui sa ei teadnud, mis homme toob, keegi ei tead-nud. [---] Samas, mõnel oli siin juba pere tek-kimas, on ju. Mingit kindlust oli vaja. Samas ikka jube kihk oli siit (Eestist) ära minna ka, mingit päris elu proovida, lääne värki kat-suda, et lootus ikka oli, et äkki saab bändiga läände, ägedamat elu, selline noore nõuko-gude inimese uljas lootus.*

Sarnaselt paljude teiste loome- ja vaimu-inimestega kasutas ka pilli- ja luulemeestest koosnev Vennaskond 1991. aastal seniolema-

tut võimalust ning suundus välismaale parema elu ja eneseotsingutele. Soomes oldi kaks aastat – elati pagulasmaja kesistes tingimus-tes³², tehti illegaalselt lihttöid (korjati kurke jne.) ning hinnati kõrgelt võimalust kvaliteetse lääne tehnikaga salvestada ja sotsiaalmajades bändiproovi teha.

Vennaskonna liige: *No tegelikult seal pagulasmajas ei olnud ju mingit elu. Tõnu elas ju Soomes terve aja kapis, riiulis. Oli korter, siis oli garderoob, kus olid riiulid, siis Tõnu voodi oli üks riiul. Allan elas naisega, neil oli väike laps ka, ühes toas, on ju, Mait Vaik ja Anti Pathique elasid teises toas, Tõnu elas riiulis, on ju. Et mingit rokkstaarielu seal küll polnud.*

Bändiliikmete sõnul polnud Soomes nõu-kogude „barbaarse mehe“ maine kuigi hea ja igasugune loominguline ning muu enese-tõestus oli Vennaskonnale seetõttu rasken-datud. Seevastu oli 1993. aastal läänest naas-nud rokkar kodumaal kindlasti nii mõnestki rohkem hinnas mees.

Vennaskonna liige: *Vahepeal nad saadeti kuhugi hästi pärapõrgusse pagulasmajast, kuhugi Põhja-Soome, ja see oli Eesti pättide viga, nad niimoodi röövvisid ja varastasid tollal seal, siis kuidagi võeti kõiki ühe puuga, siis saadeti ka teised, kes polnud sellised, kuhugi pärapõrgusse eest ära. [---] Siis kui tagasi tulime (Eestisse), siis kuidagi, pauhh, kohe oli kõik töös, kontserdid ja värgid.*

Soomes oli hakanud kujunema ka Ven-naskonna n.-ö. klassikalisest punk-sound'ist tunduvalt lüürilisem helikeel. Viimistletu-mana kõlav bänd, noores vabariigis endiselt kõrgelt väärtustatud rahvusromantika, mis tollal Vennaskonna laulutekste iseloomustas, ja macho'lik rokiimagoloogia – selline süm-bioos suhestus hästi läänejanulise ja samal ajal laulva revolutsiooni kütkeis Eesti popmuu-sika- ja meelelahutusmaastikuga. Vennaskond tõusis 1990. aastate alguses edetabelite tippu ja oli suveteuride peaesineja. Erinevalt palju-dest nõukogude taustaga n.-ö. vanema gene-

ratsiooni loome- ja vaimuinimestest õnnestus Vennaskonnal seega üleminekuühiskonna kommertsialiseeruva kultuurimaastiku maitse ning süsteemiga edukalt kohaneda. Eduga *show business*'is kaasnes omakorda „hea teenistus ja palju naisi“³³ ning isegi katsetused äriettevõtluses, st. tunnused, mis võimaldasid ka loomeinimesest mehele neoliberalistlikus väärtustesüsteemis tugeva mehe positsiooni. Sulandus riigimehelikkus ja ärimehelikkus. Teisisõnu võimaldas see poisi-mehe võimumaatriksis (Biddle ja Jarman-Ivens 2007, 8; vt. ka lk. 18–19) meheks saada, st. ühiskonnas laiemalt aktsepteeritud mehelikkuse normide ja käitumisviisidega suhestuda. Nii võib Vennaskonda pidada heaks näiteks nõukogudeaegse kultuuriavangardi etableerumisest taasiseseisvunud Eestis – perestroikapunkarite hulgast võrsus uue vabariigi ministreid, teadlasi, vabadusvõitluse liidreid ning Vennaskonna näitel ka kohalikke rokkstaare (vt. ka Trubetsky ja Lehola 2012; Turk 2013).

Sarnaselt paljude teiste 1990ndatel tuule tiibadesse saanud pop- ja tantsumuusikabändidega hakkas 2000. aastate alguses publiku huvi kahanemine kimbutama ka seni ülipopulaarset ja -produktiivset Vennaskonda. Bändi puhul sai tõenäoliselt määravaks seegi, et punk-roki sotsiaalkriitiline funktsioon oli Eesti ühiskonnas muutunud ebaolulisemaks kui kunagi varem – vabariik oli muutunud kindlaks reaalsuseks ja kapitalismikriitika, millest Vennaskond juba tollal oma lugudes rääkis, ei kõnetanud laiemat üldsust. Vennaskond andis aina vähem kontserte, bändi loomingu ei olnud muusikalisi arenguid ega suunamuutusi, uutest lugudest ei saanud hitte.

Vennaskonna liige: *No lihtsalt polnud enam kontserte nii palju jne. Seda pungi funktsiooni polnud ka ju ammu enam. Siis hakkasid bändiliikmed rohkem ka teisi bände tegema ja muid töid, mingid suuremad tülid tulid jne.*

Teatud mõttes leidis millenniumivahe- tuse aegu Eesti popmuusikamaastikul aset ka teine põhjalikum põlvkondade vahetus pärast

1990. aastate algust. Kui esimesest loomeringkondade kriisist õnnestus Vennaskonnal uute tulijatena kõrvale jääda, siis järgmine kriis vahetas välja ka nemad. Meelepärast tööd enam polnud ja olme muutus aina kesisemaks. Tekkis kuulumatuse tunne ja vajadus leida alternatiivseid teid n.-ö. vee peale jäämiseks.

Vennaskonna liige: *Kuskil 2000ndate alguses oli mingi suurem põlvkondade vahetus jälle, uued popmuusika tuuled tulid peale mu arust. [---] Mingil hetkel oled sa olnud maru suur staar Eestis ja mingil hetkel noored sind enam ära ei tunne, neil on teine muusikamaitse, enam ei kirjutata – fännikirju ei tule ühtegi. Võib-olla juba mingi viis aastat ei tule. Ka siis see kõik paneb küsima, et kes ma olen, mis on mu koht maailmas, kuhu ma lähen, mis on õige, mis on vale. Siis sa hakkad otsima kuidagi mingit esoteerilist jampsi ja põgened reaalsusest või katsud ratsionaalselt toime tulla, need on need valikud Vennaskonna näitel kohati.*

Näiteks proovis bändi liider Tõnu Trubetsky kätt poliitikas, kuid ei saavutanud edu. Seejärel tõmbus ta endasse ja üritab pooleli- olevates käsikirjades selgust tuua ufo-fenomeni ning ideid ka laiemale auditooriumile tutvustada. Kui siiani olid Vennaskonna loomingu kajastuvad utopiad olnud nõukogudeaegse taustaga pungile iseloomulikult vägagi realistlikud (nt. taasiseseisvumine, kapitalism, antikapitalism), siis viimane utopiakontseptsioon – ufonaudid ja planeedi Maa ülevõtmine kui uue ja parema maailma sünd – on märksa ulmelisem ja utoopialikum. Ufo- huvist tingituna on Trubetsky ümber nime- tanud ka bändi ingliskeelse nime Flowers of Romance'i Flowers of Universe'iks – “see võib vajadusel saada kanaliks, mille kaudu sellest teemast rääkida” seletas Trubetsky nime muutust intervjuus. Ka Vennaskonnas pikaajaliselt mänginud Roy Strider on seotud valgustuslike ideedega. Ta pöördus budismi ja tegeleb Eesti kui ökovabariigi kontseptsiooni väljatöötamisega ja tutvustamisega. Oma-

korda võib sellist karismaatilise valgustaja rolli omaksvõtmist eelnevate näidete põhjal ehk seletada kui alternatiivset mehelikku enesetõestuse strateegiat kapitalismiga n.-ö. liialdanud ühiskondades (nt. roheliste ja *new age*'i liikumine jne.) (vt. ka Pajumets 2012). Kas selline tavaarusaamade järgi ebaharilikke ideid propageeriv „valgustaja-tüüp“ sobitub Eesti ühiskonnas idealiseeritud ratsionaalsete, töö- ja tasukesksete mehelikkuse normidega (*ibid.* 2012), on muidugi omaette küsimus. Pigem võib eeldada, et Eestile omaseks peetavas neoliberalistlikus ja traditsioonilises väärtustesüsteemis kinnitab see vaimu ja/või boheemlasliku loomeinimese kuulumist marginaliseeritud mehelikkuste gruppi.

Samas rääkisid bändiliikmed intervjuudes, et huvi Vennaskonna vastu on viimasel paaril aastal jälle kasvanud. Kontserte on palju ning raadiod mängivad Vennaskonna laule. Ehk võiks sellist uut tulemist seostada retronostalgiaga, sh. nõukogudenostalgiliste ja 1990. aastate popkultuurielementide populariseerimisega (tollased bändid, plaadid, TV-saadet (sh. reklaamid), riided, disainmööbel, paken did jne. koguvad taas populaarsust) massikultuuris. Vennaskonna juhtum võib omakorda illustreerida sedagi, kuidas selline retronostalgia legitimiseerib 1990. aastate muusikamehelikkuse.

Kokkuvõte

Vennaskonna identiteediloome on mitmetasandiline. Vähemal või rohkemal määral eristuvad üksteisest kolm identiteedi konstrueerimise tasandit: looming, lava- ja n.-ö. tavaelu. Tasandite kaupa joonistuvad omakorda välja kolm mõneti erinevat mehelikkuse tüüpi: 1) loomingus (st. laulutekstides) kujundatud fantaasiamehelikkus ehk (rahvus)romantikat ja pungile ning üldisemale rokidiskursusele omast *macho*'likkust sünteesiv mehelikkus; 2) karismaatiline ja valgustajalik liidritüüp kui

solistikeskse rokkbändi üsna traditsiooniline ilming laval; 3) boheemlaslikust loomeinimesest mees kui pigem pehme mehelikkuse kandja (Pilvre 2014) postsotsialistliku Eesti ühiskonnas. Identiteediloome tasandeid ehk lavamehelikkust ja lavavälist mehelikkust võib seostada küll teineteist täiendavate, kuid siiski mõneti erinevate meheks olemise viisidega ning seeläbi ka eristuvate võimukogemustega. Vennaskonna näitel ilmnes, et tavaelus võib loomeinimesest mehe kui pehme mehelikkuse kandja enesetõestus olla üleminekuühiskonna väärtustesüsteemis keerulisem ja võimukogemused ebastabiilsemad (vt. ka Pilvre 2014). Laulutekstides kajastuv (rahvus)romantiline *macho* ja karismaatiline valgustaja laval aga võimaldavad konstrueerida stabiilsemalt võimukat mehelikkust.

Vennaskonna loominguline eneseväljendus on alati suhestunud pungi ja üldisema rokitraditsiooni mehekeskse ja maskuliinse olemusega. Rokkiv mehelikkus on Vennaskonna näitel alati olnud noor, falliline, heteroseksuaalne ja mässav, vahel ka pehmem, unistav ja lüüriline, kuid seda eelkõige (post)sovetliku ühiskonna seisukohalt tähtsate teemade, nagu dissidentlus, lääneihalus, üleminekuaja eksistentsiaalsed kriisid jne., käsitlemisel. Seega avalduvad Vennaskonna *persona* mehelikkuseilmingud loomingus (rahvus)romantilise *macho*'likkusena. Selline mehelikkuse tüüp on sulam eksootilistest Ida-Euroopa juurtest, nõukogude taustast, romantilise kangelas tunnusjoontest ning nn. läänelikest, pigem stereotüüpsetest roki- ja punglelementidest.

Kui (rahvus)romantiline *macho* ja karismaatiline liidritüüp on Vennaskonna näitel pigem teadlikult konstrueeritud loomingulised karakterid, siis mitmed nende karakterite tunnusjooned tunduvad olevat siiski ka juhuslikumat laadi, st. on tõlgendatavad spontaansimate reaktsioonidena loomekeskkonnale ja ühiskondlikele oludele. Need on tunnused, mis näitlikustavad Vennaskonna *persona*

identiteeditasandite vaheliste piiride haprust ja ebamäärasust ning lubavad uskuda, et laval toimuv on ehk võrreldav isegi *reality show*'ga. Siinkohal võib rääkida Vennaskonna loomingu iseloomulikust identiteedikriiside ja depressiooni diskursusest, mis lööb rohkem välja siis, kui lavaväline identiteet on ebakindel, ei vasta piisaval määral ühiskonna arusaamale õigest mehest ja on vähe väärtustatud. Näiteks siis, kui raudne eesriie ei lase Vennaskonnal end ülejäänud maailmale näidata, või siis, kui kaua oodatud uue aja väärtussüsteemis ei sobi loomeinimeseks ja meheks olemine enam omavahel kokku, või siis, kui perestroikapunkaril ei ole taasiseseisvunud riigis enam funktsiooni. Tundub, et sellistel aegadel on rahulolematuse ja eksistentsialistlikud küsimused ehk n.-ö. haavatava ja/või tundliku mehelikkuse diskursus intensiivsemalt kandunud ka Vennaskonna loomingusse.

Perestroikapungile ning laiemalt nõukogude juurtega pungile postsotsialistlikes ühiskondades (Ventsel 2013) omaselt on Vennaskonna loomingus kujutatud utopiad olnud alati pigem realistlikud: unistatud on (taas)iseseisvumisest ja kapitalismist, seejärel väljendatud kapitalismikriitilisi seisukohti jne. Samas tundub Vennaskonna loomingut analüüsid, et sellised kättesaadavad utopiad on alati valmistanud vähem või rohkem pettumust ning innustanud otsima, looma ja teistelegi kuulutama aina uusi ideaale. Vennaskonna liidri Trubetsky viimane, loomingus küll veel vähe kajastuv utopiakontseptsioon (ufo-fenomen ja planeedi Maa ülevõtmine) on siiski juba märksa irratsionaalsem. Kuidas tavaarusaamade järgi ebaharilikke ideid propageeriv „valgustaja-tüüp“ võiks sobitada Eesti ühiskonnas väärtustatud ratsionaalse, töö- ja tasukesse mehelikkusega, on siiski omaette küsimus. Ehk kinnitab see praeguses neoliberalistlikus ja -traditsionalistlikus väärtustesüsteemis loomeinimese kuulumist pigem marginaliseeritud mehelikkuste gruppi. Samas, ehk legitimizeerub praegusele

massikultuurile omases retronostalgias ka tavamõistes ebaharilike ideedega, kuid publiku kollektiivses mälus eeskätt 1980. ja 1990. aastatega ning tollaste mälestustega seotud muusikamehelikkus. Seda kinnitab ka asjaolu, et Vennaskonnal on jälle väga palju kontserte.

„Nii nagu paljudele riigikorra vahetuse üle elanud Eesti kultuuriilmingutele omane, on ka Vennaskonna näitel võimalik eristada kahte identiteedilist perioodi“, on kirjutanud Tõnis Kahu (2004, 106). Esimest, raudse eesriide tagust perioodi iseloomustab laias laastus küsimus, kuidas tulla toime vastuvõetamatu nõukogude režiimiga. Teine periood algas 1990ndatel, mil tänini aktuaalseks võtmeküsimuseks sai see, kuidas kohaneda muutustega pärast Eesti iseseisvumist, sh. rahvusvahelise kapitalismi, vaba turu ja koos sellega ka popkultuuri erinevate ilmingute tulekuga (*ibid.* 2004). Ka minu uurimus Vennaskonnast kinnitab seda mõtet ja näitlikustab, et need kaks perioodi on eristatavad nii Vennaskonna *persona* seisukohalt kui ka üldisemates mehelikkuse küsimustes. Vennaskonna identiteediloome viisid on seega selgelt aja- ja kontekstitudlik ehk reaktsioon üleminekuühiskonna olustikule.

Diskograafia

- „Ltn. Schmidt'i pojad“ (1991, MC, Vennaskond)
- „Rockpiraadid“ (1992, MC, Theka)
- „Usk. Lootus. Armastus“ (1993, MC, CD, EHL Trading/Vennaskond)
- „Vaenlane ei maga“ (1993, MC, Vennaskond)
- „Võluri tagasitulek“ (1994, MC, Vennaskond)
- „Inglid ja kangelased“ (1995, MC, CD, Vennaskond)
- „Mina ja George“ (1996, MC, CD, Vennaskond/Harley Davidson)
- „Reis Kuule“ (1997, MC, CD, Vennaskond)
- „Insener Garini hüperboloid“ (1999, MC, kogumik, Vennaskond)
- „Priima“ (1999, 2MC, 2CD, kogumik, HyperElwood)
- „Warszawianka“ (1999, MC, CD, HyperElwood)
- „Pirita Live“ (1999, CD, Fucking Cunt Records)
- „Ma armastan Ameerikat“ (2001, MC, CD, DayDream Productions/Kaljukotkas)
- „News from Nowhere“ (2001, MC, CD, Kaljukotkas/DayDream)
- „Subway“ (2003, CD, Vennaskond)
- „Riigas Kaos“ (2005, LP, Ligo)
- „Anarhia agentuur“ (2011, CD, Elwood)
- „Linn süütab tuled“ (2014, CD, Vennaskond)

Märkused

- 1 Seega, kui 1970. aastate Briti punk seostas end vasakpoolsete vaadetega, st. protestiti eeskätt klassiühiskonna ideoloogia ja kõrgklassi privileeeriva, samas ka inimese ihasid reguleeriva ja suunava kapitalismi vastu, siis Nõukogude Eesti kontekstis vastandus punk nn. vasakpoolsele režiimile, mis tollases Eestis tähendas nõukogude võlvõimu.
- 2 Vastandumine massikultuurile tähendas omakorda vastandumist 1970. aastatel Nõukogude Liidus levima hakanud diskokultuurile (Turk 2013; vt. ka Blackplait ja Bloomfield 2009), „mõningal määral ka estraadimuusikale“, nagu kirjeldasid kaks Vennaskonna liiget käesoleva uurimuse raames tehtud intervjuudes. See oli nõukogude aja kontekstis masside muusika, mis läbis edukalt atesteerimisi ning mille levikule aitas kaasa ka üleliiduline plaadikompanii Melodija. Pungi mõistes tähendas see võimemasinavärgi osaks olemist ja süsteemi taastootmist.
- 3 Tsitaat intervjuust Vennaskonna liikmega (2013).
- 4 Nende muusika salvestisi Nõukogude Liidus ei ilmunud, st. muusika levis illegaalselt.
- 5 Tsitaat intervjuust Vennaskonna liikmega (2013).
- 6 Tsitaat intervjuust Vennaskonna liikmega (2014).
- 7 Eesti punki on ka varem periodiseeritud (nt. Turk 2013; Viies 1999). Vennaskonna liikmeid intervjuueerides ja paari teise tollal tegutsenud punkariga vesteldes selgus, et seniseid periodiseeringuid oleks vaja täpsustada. Mina proovisin seda teha. Pungi perioodide kindlaksmääramisel olen peamiselt toetunud pungiteemalisele kirjavahetusele muusikakriitiku, -ajakirjaniku ja punkmuusiku Mart Niinestega ning infole, mille olen saanud Vennaskonna liikmeid intervjuueerides.
- 8 Tsitaat intervjuust Vennaskonna liikmega (2014).
- 9 Soouurimuslik traditsioon lähtub arusaamast, et sugu pole üheselt mõistetav, bioloogiliselt fikseeritud, staatiline identiteet, vaid kultuuriline ja sotsiaalne konstruktsioon. Teisisõnu, kui bioloogiast lähtudes määratakse inimese mees- või naissugu, siis kultuur määrab, mis tüüpi käitumist, eelistusi ja isikuomadusi peetakse meestele või naistele omasteks ja sobivaks ehk mida tähendab olla mees- või naissoost konkreetses ühiskondlikus kontekstis (Kimmel, Hearn ja Connell 2005). Arusaama, mida tähendavad „õige“ naiselikkus ja mehelikkus, peetakse omakorda ajas, erinevates kultuurides ja sotsiaalsetes kontekstides varieeruvaks.

- 10 Tendentsist annab põhjalikuma ülevaate Airi-Alina Allaste toimetatud kogumik „Subkultuurid“ (2013). Perestroikapunkari positsiooni ühiskonnas nii mehe kui ka loomeinimesena kirjeldan Vennaskonna näitel täpsemalt peatükis „Vennaskonna lavavälisest identiteedist: kas nn. pehmo või tugev isane Eesti mehelikkuste hierarhias?“.
- 11 Punkmuusika on roki kui laiema stiilivoolu spetsiifiline alaliik. See jaguneb omakorda erinevateks allžanriteks.
- 12 „Mängi seda nagu valge poiss“. Tegelikult lähtub punkmuusika siiski *blues*’ist ehk afroameerika muusikatraditsioonist (nt. Laing 1978).
- 13 Jenifer on legendaarse *hardcore*-punkbändi „Bad Brains“ liige. Bänd tuli kokku 1977. aastal Washington DC-s.
- 14 Butleri (1990) käsitluses on sugu läbinisti sotsiaalsete praktikate kordamise tulem, st. performatiivne. Performatiivsus ei tähenda Butleri järgi siiski soorollit teatrilavalikult teadvustatud etendamist, vaid ajalooliselt kujunenud sotsiaalsete tähenduste ja normide pidevat ning igapäevaselt teadvustamatut kordamist nii kõnes kui ka tegevustes.
- 15 Valimi koostamisel lähtusin teoreetilise valimi põhimõttest (Charmaz 2006), mis peab valimit küllastunuks ehk fenomenispetsiifiliste teoreetiliste järelduste tegemiseks piisavaks siis, kui uusi kategooriaid, katusteemasid või seletusi intervjuus enam esile ei kerki. Praegusel juhul sai valimit küllastunuks pidada alates viiendast intervjuust.
- 16 Tugimaterjaliks intervjuudest tulenevale empiirilisele infole kuulasin rohkelt Vennaskonna muusikat, vaatasin läbi Vennaskonna plaadikaaned, külastasin bändi kontserte ja vaatasin kontsertide videosalvestusi ja muusikavideoid. See võimaldas suhestada intervjuudes räägitut vahetu lavasituatsiooniga, andes seeläbi kogutud empiirilise materjali paremaks tõlgendamiseks ja analüüsimiseks laiema konteksti. Tähelepanekud märkisin üles vaatluspäevikusse, mida analüüsi kirjutamisel kasutasin.
- 17 Kõik Vennaskonna albumid on nõukogudeaegset pungi tsenseerimisest tingituna ilmunud taasise-seisvunud Eestis.
- 18 Vennaskonna diskograafiasse kuulub ka varem ilmunud lauludega kogumikke, samuti korduvad mõned laulud albumilt albumile. Korduvate lugude puhul on nende eeldatavat olulisust bändi ja fännide jaoks analüüsi käigus arvesse võetud. Näiteks märkisin katustemede tabelisse kommentaarina esinemise sageduse. Iga korduvust olen käsitlenud katustemete kinnitava näitena.
- 19 Näiteks laulud „Jaanipäev“ (Toomemets/Runnel, „Mina ja Georg“, 1996); „Naeratus“ (Šainski/Pljatskovski, tlk. Karmo; „Waszavianka“, 1999); „Kauge kodumaa“ (Tariverdijev/Rozhdestvenski, tlk. Karmo, „Warszavianka“, 1999); „Lili Marlen“ (Zink/Leip; „Usk. Lootus. Armastus.“, 1993); „Sinine vagun“ (Šainski/Uspenski, tlk. Karmo, „Reis Kuule“, 1997) jne.
- 20 Üksikutel juhtudel on ka nõukogude estraadiklassikast laenatud tekstide tõlkijaks naine.
- 21 Kõiki tabelisse laulupõhise katusteema järgi liigitatud laule täiendasin viitega albumile, illustreeriva väljavõttega laulust ja iseloomustavate analüütiliste märksõnadega, st. analüüsil esile kerkinud väiksemate temaatiliste koodidega. Seeläbi oli andmestikus lihtsam orienteeruda ja hiljem tõlgenduste lahtikirjutamisel inspireerivaid temaatilisi koodi ning illustreerivaid laulunäiteid leida.
- 22 „Enne, kui saabuvad rebased“ (Smuul/Trubetsky, „NFN“, 2001).
- 23 „No feelings“ („Sex Pistols“, „Subway“, 2003).
- 24 „Euroopa hümn“ (Beethoven/Schiller/Sepp, „Subway“, 2003).
- 25 „Kaaren“ (A. Vainola/T. Trubetsky/E. A. Poe, „Anarhia agentuur“, 2011).
- 26 „Insener Garini hüperboloid“ (A. Vainola/A. Tolstoi/T. Trubetsky, „Usk. Lootus. Armastus“, 1993).
- 27 „Elagu Proudhon“ (A. Vainola/T. Trubetsky, „Vaenlane ei maga“, 1993).
- 28 „Dostojevskilik Doris“ (T. Trubetsky/M. Magocy, „Inglid ja kangelased“, 1995).
- 29 Esimeste albumite lood on osaliselt kirjutatud juba nõukogude ajal. Omakorda nägid need nõukogude tsensuuri tõttu ilmavalgust alles 1990. aastate alguses.
- 30 Väljavõte laulust „Ta lihtsalt hulgub linnast linna“ (1993).
- 31 Tsitaat intervjuust bändiliikmega (2013).
- 32 Hiljem elati koos ka üürikorteris.
- 33 Tsitaat intervjuust bändiliikmega (2013).

Kirjandus

- Allaste, A-A. (2013). Subkultuurid. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinn.
- Allaste, A-A. (2013). Sissejuhatus. Rmt-s Allaste, A-A. (toim.), Subkultuurid. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinn.
- Auslander, P. (2006). *Performing Glam Rock: Gender and Theatricality in Popular Music*. University of Michigan Press, USA.
- Bernard, H. R.; Ryan, W. G. (1998). Text analysis: Qualitative and quantitative methods. In Bernard H. R. (ed.), *Handbook of methods in cultural anthropology*. Alta Mira Press, Walnut Creek.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble*. Routledge, London, New York.
- Blackplait, T.; Bloomfield, C. (2009). Eesti punk 1976–1990. Anarhia ENSV-s. Varrak, Tallinn.
- Cohen, S. (1997). Men Making a Scene: Rock Music and the Production of Gender. In Whiteley, S. (ed.), *Sexing the Groove: Popular Music and Gender*. Routledge, London, 17–36.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*. Stanford University Press, Cambridge.
- Connell, R. W.; Messerschmidt, W. J. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender & Society*, 19, (6), 829–859.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Sage, London.
- Demetriou, Z. D. (2001). Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique. *Theory and Society*, 30, (3), 337–361.
- Elias, J.; Beasley, C. (2009). Hegemonic Masculinity and Globalization: "Transnational Business Masculinities" and Beyond. *Globalizations*, 6, (2), 281–296.
- Jenifer, D. (2011). *Play Like a White Boy: Hard Dancing in the City of Chocolate*. Duncombe and Tremblay, 207–212.
- Frith, S. (1998 [1996]). *Performing Rites: On the Value of Popular Music*. Harvard University Press, USA.
- Frith, S. (1978). *The Sociology of Rock*. Constable and Company, London.
- Fischer-Lichte, E. (2008). *The Transformative Power of Performance: A New Aesthetics*. Routledge, New York.
- Galligan, Y.; Clavero, S.; Calloni, M. (2007). *Gender Politics and Democracy in Post-Socialist Europe*. Barbara Budrich Publishers, Leverkusen Opladen.
- Gololobov, I.; Steinholt B. Y. (2014). The Evolution of Punk in Russia. In Gololobov, I.; Plinkington, H.; Steinholt, B. Y. (eds.), *Punk in Russia: Cultural Mutation from the „Useless“ to the „Moronic“*. Routledge, London, New York, 22–48.
- Gololobov, I.; Pilkington, H.; Steinholt B. Y. (2014). Punk in Russia: Cultural Mutation from the „Useless“ to the „Moronic“. Routledge, London, New York.
- Hearn, J.; Pringle, K. (2006). *European Perspectives on Men and Masculinities: National and Transnational Approaches*. Palgrave Macmillan, UK.
- Hebdige, D. (2002 [1979]). *Subculture. The Meaning of Style*. Methuen, London, New York.
- Biddle, I.; Jarman-Ivens, F. (2007). Introduction. In Jarman-Ivens, F. (ed.), *Oh Boy! Making Masculinity in Popular Music*. Routledge, London, New York, 1–20.
- Kahu, T. (2004). Vennaskondlik (anti)utoopia. *Teater. Muusika. Kino*, 11, 105–111.
- Kaasik, P. (2011). Psühhiaatrilise ravi kuritarvitamisest Nõukogude Liidus. *Tuna*, 5, 79–96.
- Kaufman, M. (1987). *Beyond Patriarchy: Essays by Men on Pleasure, Power and Change*. Oxford University Press, Toronto.
- Kimmel, M.; Hearn, J.; Connell, R. (2005). *Handbook of Studies on Men and Masculinities*. Sage, London.
- Kiwa (2014). Näitus „Ajutine valitsus. Nelikend aastat punki“. Voronja galerii. Varnja alevik, Tartumaa.
- Kobin, M. (2013). Globaalsete subkultuuride avaldumine Eestis: hip-hop kultuur Rakveres. Rmt-s Allaste A-A. (toim.), Subkultuurid. Elustiilide uurimused. Tallinna Ülikool, Tallinn, 164–194.
- Lay, F. (2000). Sometimes We Wonder Who the Real Men Are – Masculinity and Contemporary Popular Music. In West, R.; Lay, F. (eds.), *Subverting Masculinity: Hegemonic and Alternative Versions of Masculinity in Contemporary Popular Culture*. Editions Rodopi B.V, Amsterdam, 227–246.
- Laing, D. (1978). *Interpreting Punk Rock*. *Marxism Today*, XXII, 123–128.

- Leblanc, L. (1999). *Pretty In Punk: Girls' Gender Resistance In A Boys' Subculture*. Rutgers University Press, New Jersey.
- Lieb, J. K. (2013). *Gender, Branding, and the Modern Music Industry: The Social Construction of Female Popular Music Stars*. Routledge, New York.
- McClary, S. (2002 [1991]). *Feminine Endings: Music, Gender, & Sexuality*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Mutt, M. (2014). Näitleja kui ajastu lühikroonika. *Looming*, 5, 688–697.
- Niineste, M. (2014). Abiks pungiurijatele. *Eesti Ekspress*, 19. august. <http://ekspress.delfi.ee/news/mart-niineste-abiks-pungiuurijatele?id=69566263> (19.08.2014).
- Niineste, M. (2015). Kirja teel toimunud intervjuu Eesti pungi ajaloo teemal (10. kuni 18. veebruarini 2015).
- Novikova, I. (2000). Soviet and Post-Soviet Masculinities: After Men's Wars in Women's Memories. In Breines, I. (ed.), *Male Roles, Masculinities and Violence: A Culture of Peace Perspective*. UNESCO, Paris, 119.
- Pajumets, M. (2012). *Post-socialist Masculinities, Identity Work, and Social Change: An Analysis of Discursive (Re)constructions of Gender Identity in Novel Social Situations*. Doktoritöö. Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste- ja Sotsiaaluuringute Instituut. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinn.
- Perasović, B. (2012). Pogo on the terraces: Perspectives from Croatia. *Punk and Post Punk*, 1 (3), 285–303.
- Pilkington, H. (2014). Punk, but not as we know it: rethinking punk in post-socialist perspective. In Gololobov, I.; Pilkington, H.; Steinholt B. Y. (eds.), *Punk in Russia: Cultural Mutation from the „Useless“ to the „Moronic“*. Routledge, London, New York, 1–21.
- Pilvre, B. (2011). Naiste meediapresentatsioon Eesti ajakirjanduskultuuri ja ühiskonna kontekstis. Doktoritöö. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja Kommunikatsiooni Instituut. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Pilvre, B. (2014). Eesti mehelikkused. *Vikerkaar*, 4–5, 45–55.
- Schippers, M. (2002). *Rockin' Out of the Box: Gender Maneuvering in Alternative Hard Rock*. Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, London.
- Smith, R. (1996). *Seduced and Abandoned: Essays on Gay Men and Popular Music*. Cassell, London.
- Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013 (2014). Sotsiaalministeeriumi Toimetised, 3. Sotsiaalministeerium, Tallinn.
- Trubetsky, T.; Lehola, K. (2012). *Eesti punk 1972–1990*. Haaknõela külm helk. Kunst, Tallinn.
- Turk, P. (2013). Eesti punk: miilitsast presidendini. Rmt-s Allaste A-A. (toim.), *Subkultuurid*. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinn, 79–118.
- Uusma, H. (2013). Põrandaalused jumalannad: naised, kes manööverdavad sooliste ja loomunguliste normidega. Rmt-s Allaste, A-A. (toim.), *Subkultuurid*. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinn, 282–323.
- Ventsel, A. (2013). Pungi-uurimine ja pungiapanemine. <http://www.rada7.ee/artikkel/69559/Pungi-uurimine-ja-pungiapanemine> (12.12.2014).
- Viires, P. (1999). Eesti punkluule. http://www.tuglas.fi/illimar/taustalukemiseksi/Eest_punkluule.html (31.01.2015).
- Wetherell, M.; Edley, N. (1999). Negotiating hegemonic masculinity: Imaginary positions and psychodiscursive practices. *Feminism & Psychology*, 9, (3), 335–356.
- Whiteley, S. (2004 [2000]). *Women and Popular Music: Sexuality, Identity and Subjectivity*. Routledge, London, New York.
- Whiteley, S. (2010). Britpop and the English Music Tradition. In Bennett, A.; Stratton, J. (eds.), *Britpop and the English Music Tradition*. Ashgate, Farnham, 55–71.
- Whiteley, S. (1997). *Sexing the Groove: Popular Music and Gender*. Routledge, Canada.

„Siis ma sain aru, et sa ei peagi tark olema – sul peab tutvus olema”: sotsiaalse kapitali kasutamisest venekeelsete naiste töönarratiivides

Kadri Aavik

Sissejuhatus

Eesti tööturgu iseloomustavad märkimisväärsed soolised (vt. nt. Anspal jt. 2010; Ainsaar ja Tälves 2012) ja etnilised lõhed (Bettio ja Verashchagina 2009, 32; Espenberg jt. 2013), mis on aja jooksul süvenenud (Hansson ja Aavik 2012). Vähemusrahvuste tööturupositsioon on alates taasiseseisvumisest olnud halvem kui eestlastel (Espenberg jt. 2013, 28). Mitte-eestlastest elanikkonna ebasoodsamat positsiooni Eesti tööturul on sageli selgitatud inimkapitaliga seotud teguritega, peamiselt kodakondsuse või piisava keeleoskuse ning kvalifikatsiooni puudumisega. Samas on viimastel aastatel leitud, et seos mitte-eestlaste sissetulekute ja eesti keele oskuse vahel on väike (Toomet 2011, 65). Võrreldes eestlastega jäävad madalamaks ka nende mitte-eestlaste sissetulekud, kes on

kõrgelt kvalifitseeritud ning valdavad hästi eesti keelt (Krusell 2007, 5). Tallinnas jäävad venekeelsed noored tööturul, vaatamata heale eesti keele oskusele, eestlastega võrreldes halvemasse olukorda (Lindemann 2014, 45). Seega mängivad venekeelsete inimeste ebasoodsa tööturupositsiooni kujunemisel ja säilimisel olulist rolli ka muud asjaolud, eriti arvestades, et viimase kahe aastakümne jooksul on venekeelse elanikkonna eesti keele oskus märkimisväärselt paranenud ning seda eelkõige noorema põlvkonna seas (Marksoo ja Järv 2008, 17).

Senistes uuringutes, mis käsitlevad ebavõrdsust Eesti tööturul, on üsna vähe tähelepanu pööratud soo- ja rühmaga sisemisele mitmekesisusele. Sageli keskendutakse sookategorias lähtuvates uurimustes naistele kui homogensele grupile ning etnilisust käsitlevates uurimustes eiratakse sooaspekti, arvestamata seejuures ka teiste relevantsete sotsiaalsete kategooriate mõju inimeste kogemustele. Sellised käsitlused aga jätavad tähelepanuta kategooriate ristumiskohtadel paiknevate unikaalsete gruppide kogemused ning viisid, kuidas need kategooriad inimeste kogemustes üksteist erinevates sotsiaalsetes kontekstides mõjutavad: näiteks olukorrad, kus etnilisus on soolistatud, või kuidas vanus ja etniline kuuluvus vormivad seda, mida mingis konkreetsetes olukorras tähendab soolisuus.

Seega on venekeelsete naiste unikaalne kogemus Eesti ühiskonnas jäänud suuresti tähelepanuta, seda teemat on puudutatud vaid mõnes üksikus uurimuses (vt. nt. Anspal ja Kallaste 2007; Aavik 2013; Hansson ja Aavik 2012; Espenberg jt. 2013). Kvantitatiivsetel andmetel põhinevad uuringud on näidanud, et venekeelsete naiste (eriti vanemaaliste) positsioon Eesti tööturul on võrreldes teiste soo ja rahvuse kategooriate ristumiskohtadel paiknevate gruppidega ebakindlam (Hansson ja Aavik 2012). Ometigi ei võimalda need andmed analüüsida venekeelsete naiste kogemusi, sealhulgas tööalase identiteedi kujunemist, ning nende

endi tõlgendusi oma karjääriteekonnale. Peaaegu puuduvad kvalitatiivsed uurimused, mis kasutaksid eksplitsiitselt interseksionaalseid perspektiive (vt. Aavik 2013). Naiste ja meeste käsitlemine homogeensete gruppidega jätab aga tähelepanuta marginaliseerituse või privilegeerituse kogemused, mida aitab vormida soo ristumine teiste sotsiaalsete kategooriatega erinevates kontekstides.

Artikli eesmärgiks on neid lünki täita, käsitledes sageli nähtamatuks jäävaid asjaolusid, mis avaldavad mõju venekeelsete naiste tööturupositsioonile, keskendudes täpsemalt sellele, kuidas esineb sotsiaalne kapital vene keelt kõnelevate naiste töönarratiivides. Keskendumispeetuseks, soo ja etnilisuse kategooriate mõistes nn. markeeritud grupi (Tallinnas ja Tartus elavad kõrgharidusega ning eesti keelt hästi valdavad, kuid töötud või lihttööd tegevad venekeelsed naised) kogemustele. Interseksionaalsest aspektist vaadatuna on tegemist huvitava grupiga, kellele haridustase, elukoht ning hea eesti keele oskus (võrreldes nende venekeelsete inimestega, kelle eesti keele oskus on madalam) võiks anda tööturul eeliseid, kuid kelle karjääridele ning tööalasele edukusele võivad sugu ja etniline päritolu ning mõnel puhul vanus või lapsevanemaks olemine seevastu mõjuda ebasoodsalt.

Eesmärgiks ei ole mõõta või kindlaks määrata „tegelikke” sotsiaalseid võrgustikke, milles need venekeelsed naised osalevad, vaid uurida, kuidas kerkib lugedes esile sotsiaalne kapital ning milline tähendus sellele antakse. Lähtun järgmistest kesketest uurimisküsimustest: kuidas kirjeldavad intervjueritavad sotsiaalse kapitali rolli töökohtade saamisel ja karjääri edendamisel, kui oluliseks seda peetakse ja milliseid tähendusi sellele antakse; kuidas esinevad sugu, etnilisus ja teised relevantid kategooriad narratiivides sotsiaalse kapitali kasutamisest tööturul; kuidas suhestub sotsiaalse kapitali esitamine töönarratiivides intervjueritavate „tegeliku kogemusega”.

Venekeelsed naised Eesti tööturul, ülevaade varasematest uuringutest

Võrreldes teiste soo ja rahvuse kategooriate ristumiskohtadel paiknevate suuremate gruppidega Eesti tööturul on venekeelsed naised sattunud kõige ebasoodsamasse positsiooni, arvestades sissetulekuid, tööga rahulolu ning tööga seotud turvatunnet, samas kui eestlastest mehed on vahemikus 1993–2008 tõusnud nende näitajate poolest Eesti tööturul kõige edukamaks grupiks (Hansson ja Aavik 2012). Tänapäeval tööturul on vähemusrahvustest naised koondunud väheväärtustatud ja alamakstud sektoritesse, nagu teenindus (Anspal ja Kallaste 2007, 8) ja sotsiaalvaldkond (Toomet 2011, 64). Vähemusrahvustest ning eestlastest naiste sissetulekute vahe on Tallinnas üle 38,3% (sh. 22,1% selgitamata), millest järeldub, et vähemusrahvustest naised kogevad korraka soost ja rahvusest tulenevat „topeltlõhe” (Anspal ja Kallaste 2007, 20). Mitte kõigis olukordades pole sugu, rahvus ja teised kategooriad ühtmoodi määrava tähtsusega: vähemusrahvustest naiste puhul mängib töötuse määrades soost olulisemat rolli etnilisus, kuna vähemusrahvustest naiste ja meeste töötus on sarnasel tasemel (Anspal ja Kallaste 2007). Eesti keele oskuse, sissetulekute ja tööpuuduse seoste analüüs (Toomet 2011, 67) on näidanud, et mitte-eestlastest naiste puhul on eesti keele oskus seotud 9% kõrgema palgaga ning 4–5% võrra madalama tööpuudusega.

Väiksemad sissetulekud ja suurem tööga seotud ebakindlus viitab haavatavale positsioonile tööturul ning tähendab ühtlasi, et töötuks jäämise korral ei pruugi töötulekku riiklik abiraha garanteerida raskusteta toimetulekut. Seega on vähemusrahvustest naistel võrreldes mitmete teiste gruppidega suurem risk langeda vaesusesse. Vähemusrahvustest naiste puhul mõjutab laste olemasolu muudele tegevustele pühendatud aega: neil on võrreldes lasteta vähemusrahvustest naistega umbes viis tundi vähem vaba

aega, mida võib selgitada nende madalama palgatasemega võrreldes eestlastega ning sellest tulenevalt püüdlustega sissetulekuid töötundide suurendamise abil tõsta (Espenberg jt. 2013, 26). Oma ebasoodsat positsiooni tööturul tajutakse üsnagi selgelt: 2013. aastal leiab 82% mitte-eestlastest naistest, et meestel on tööelus natuke või märgatavalt paremad võimalused (Aavik ja Roosalu 2014, 69–70).

Minu eelmine uurimistöö (Aavik 2013) osutas käesolevas uurimuses käsitletud grupi piiratud valikutele tööturul: valida oli kvalifikatsioonile mittevastavate lihttööde või vähemalt ajutise töötuse vahel. Töönarratiivide jutustamisel ei pööranud intervjueritavad sookategoriale olulist tähelepanu, vaid tõlgendasid oma ebaedu ja väheseid võimalusi pigem rahvusest või vanusest tulenevatena. Personaalsed narratiivid suhestusid praeguses Eesti ühiskonnas mõnede lihttööde (näiteks koristajatöö) puhul kehtiva ideaalse töötaja kuvandiga (Acker, 1991), millele nähakse sobivat eelkõige vanemaid venekeelseid naisi. Üldjuhul siiski ei vaidlustatud diskursiivselt seda samal ajal soolistatud ja etnilisustatud hegemoonilist kuvandit, küll aga tajuti kõrvalejätust etnilise päritolu tõttu. Uurimuses osalejate eneseesitlused osutasid kahtlustele endi tööalase kompetentsuse ning eesti keele oskuse suhtes. Neid asjaolusid nähti takistustena tööalase edu saavutamisel, vaatamata omandatud kõrgharidusele ning heale eesti keele oskusele. Enese olukorda tõlgendati individualistlikust diskursusest lähtuvalt, kuid põhjuseid leiti ka enesest väljapoole jäävates struktuursetes tegurites (Aavik 2013).

Teoreetilised lähtekohad

Interseksionaalsus

Praeguseks on interseksionaalsus teoreetilise ja metodoloogilise paradigmana saanud tänapäevase feministliku uurimistöö pea lahu-

tamatuks osaks¹. Interseksionaalse lähenemise järgi peaks ebavõrdsuse uurimisel sotsiaalselt konstrueeritud identiteedi- ja eristuskategoriaid – sugu, klass, etnilisus, rass jne. – käsitlema mitte eraldiseisvatena, vaid omavahel põimunutena. Üks kategooria saab tähenduse, suhestudes teis(t)ega (Shields 2008, 302–303), ning marginaliseeritus või privilegeeritus, mida inimesed erinevates sotsiaalsetes kontekstides kogevad, põimuvad unikaalseteks kogemusteks, mis ei ole kumulatiivsed ning mida ei saa lahutada (Browne ja Misra 2003, 448; Bagilhole 2009, 50). Seega tähendab interseksionaalsus soo, rassi ja teiste parasjagu relevantsete kategooriate omavahelist suhestumist indiviidide eludes, kuid ka laiematel ühiskondlikel tasanditel, näiteks sotsiaalses praktikas, institutsionaalses korralduses ja kultuuriideoloogiates, ning nende vastastikmõju võimusuhtega mikrotaandil (Davis 2008, 68). Interseksionaalne analüüs võib hõlmata erinevaid analüütilisi tasandeid, milleks on sotsiaalsed ontoloogiad, sotsiaalsed kategooriad ja konkreetset sotsiaalsed suhted (Anthias 2013). Oma uurimuses keskendun konkreetsete sotsiaalsete suhete uurimisele, kuid pööran seejuures tähelepanu sellele, kuidas sotsiaalsed kategooriad narratiivides esile kerkiavad ning kuidas nad omavahel suhestuvad.

Termin võeti esmakordselt kasutusele märkimaks olukorda, kus rassiliselt markeeritud naiste kogemused jäid välja nii feministlikest kui ka anti-rassistlikest diskursustest (vt. Crenshaw 1989, 1991). Interseksionaalne lähenemine sobib seega hästi ka etnilisuse, soo ja teiste kategooriate mõttes markeeritud gruppide uurimiseks, näiteks Eestis elavate venekeelsete naiste kogemuste analüüsimiseks (Koobak 2008), mis on jäänud eelnevatest soole või etnilisusele tähelepanu pööravatest uurimustest sageli välja. Keskendumine konkreetsetele sotsiaalsetele gruppidele seni tähelepanuta jäänud kategooriate ristumiskohtadel lähtub kategooriasisest (ingl. k. *intracategorical*) lähenemisest (McCall 2005).

Kuigi interseksionaaset lähenemist kasutavad teoreetikud keskenduvad enamasti eelkõige marginaliseeritud või rõhutatud gruppide kogemustele, tuleb silmas pidada, et kõik identiteedid, sealhulgas privilegeeritud, on interseksionaalsed. Keskendumine üksnes ebasoodsalt positsioneeritud gruppide kogemustele ja identiteediloomele aitab küll esile tuua nende agentust, kuid samas võib nende teisestamist ning erinevust isegi fetiseerida (Choo ja Ferree 2010, 133), jättes tähelepanuta võimupositsioonidel paiknevad normatiivsed grupid (Walby jt. 2012) ning diskrimineerivad sotsiaalsed struktuurid. Seega on oluline pöörata tähelepanu ka privilegeeritud ehk sotsiaalsete kategooriate mõttes markerimata gruppidele ja sellele, kuidas nad kehtestavad normatiivseid standardeid (Choo ja Ferree 2010, 133; Aavik, ilmumas) ning kuidas ühiskondlikud institutsioonid seda võimaldavad. Samas on Eestis siiski oluline pöörata tähelepanu nn. interseksionaalselt nähtamatute gruppide kogemustele, sest seda on senini liiga vähe tehtud. Seejuures tuleb aga silmas pidada nende positsioneeritust teiste gruppide suhtes, kuna marginaliseeritus on alati relatsiooniline ehk see saab tähenduse, suhestudes privilegeeritusega.

Inimesed võivad erinevate sotsiaalsete kategooriate mõistes erinevates olukordades kogeda nii marginaliseeritust kui ka privilegeeritust (Bowleg 2008, 314; Browne ja Misra 2003, 489). Seega ei ole erinevate sotsiaalsete kategooriate ristumine fikseeritud ja juba olemasolev (Hancock 2007), vaid sotsiaalkonstruktivistliku lähenemise järgi luuakse seda sotsiaalsete interaktsioonide käigus (Staunæs 2003). Teisisõnu, interseksionaalsus ei viita mitte konkreetsele positsioonile, millel individid või grupid püsivalt paiknevad, vaid protsessidele (Staunæs 2003, 104). Näiteks vormivad rass või sugu klassikategooriat konkreetsete inimeste jaoks mingis kindlas kohas ja ajas (Anthias 2013, 13). Lähtun arusaamast, mille kohaselt on kategooriad fluüidsed ning nende olulisus ning omava-

heline suhe ei ole enne kindlaks määratud, vaid tuleb tuvastada analüüsi käigus (Hancock 2007; Anthias 2013; Staunæs 2003).

Narratiivne tõde, „reaalsus” ja subjektiivsed kogemused

Käesolevas artiklis lähtun sotsiaalkonstruktivistlikust epistemoloogiast, mille kohaselt luuakse tegelikkus tähenduste omistamise kaudu inimeste omavaheliste interaktsioonide käigus. Poststrukturealistliku lähenemise järgi puudub meil otsene juurdepääs inimeste „tõelisele kogemusele” – kogemus ja identiteedid on diskursuse kaudu juba struktureeritud ning nende käsitlemine „tõena” võib viia identiteetide essentsialiseerimiseni, selle asemel, et uurida, kuidas need on konstrueeritud (Scott 1991). See aga tähendab, et uurijatel on võimalik vaid tõlgendada inimeste endi diskursiivseid esitusi nende eludes aset leidnud sündmustest. Seega, kui narratiivid sotsiaalse kapitali kasutamisest tööturul on vaid representatsioonid, siis kas saab üldse küsida ja väita midagi selle materiaalsete tagajärgede kohta inimeste (töö)eludes.

Siinkohal tasub hetkeks peatuda sellel, kuidas on mõtestatud tõde ja valiidsust narratiivses uurimuses. Polkinghorne'i (2007, 9) järgi ei ole narratiivse uurimuse eesmärgiks mitte selgitada välja, kas kirjeldatud sündmused ka tegelikult juhtusid, vaid olulised on tähendused, mida inimesed oma kogemusele omistavad. Neid tähendusi käsitatakse narratiivse tõena, mis tähendab, et jutustatud lood toimivad isiklike tähenduste tõendusmaterjalina (*ibid.*). Jutustatud lood ei teki aga tühjalt kohalt, vaid põhinevad kogitud elusündmustel, mis intervjuu toimumise ajal narratiivsesse vormi pannakse. Nn. tegeliku elu sündmused kujundavad narratiivseid ressursse (Gubrium ja Holstein 1995), millele inimesed narratiive üles ehitades toetuvad ning mille kaudu omakorda enese mina ja agentust loovad. Minevikusündmustele omistatakse tähendusi vastavalt sellele, millisel positsioonilt

on jutustamise hetkel võimalik rääkida ning milliseid tulevikuvõimalusi enda puhul nähakse (Gubrium ja Holstein 1995).

Seega ei ole narratiivid jutustajate jaoks vaid reaalsuse representatsioonid, vaid ka reaalsuse loojad (Bruner 1991, 5). Erinevate gruppide käsutuses on erinevad narratiivsed ressursid tulenevalt nende materiaalsest reaalsusest ja positsioneeritusest sotsiaalses hierarhias. Teisisõnu, inimeste positsioneeritus sotsiaalses hierarhias kujundab kogemuste representatsiooni. Enesepositsioneerimine toimub, suhestudes teiste gruppidega. Foucault (1977) järgi luuakse reaalsust võimumehhanismide kaudu ning võimusuhted vormivad individuaalseid identiteete. Interseksionaalne analüüs aitab aru saada sellest, kuidas inimesed end positsioneerivad ja kuidas nad on positsioneeritud sotsiaalses võimuhierarhias.

Sotsiaalne kapital ja selle ebavõrdsus

Sotsiaalne kapital viitab sotsiaalsetele suhetele, millele indiviidid ja grupid saavad teatud kontekstides enesele kasu lõikamiseks toetuda (Burt 1998, 7; 2001, 31). Sotsiaalne kapital aitab oluliselt parandada indiviidide positsiooni tööturul ning võib kohati olla isegi tähtsam kui inimkapital (Kazjulja 2011). Enamasti mõeldakse sotsiaalsest kapitalist rääkides sotsiaalseid võrgustikke.

Feministlikud teoreetikud on välja toonud, et sotsiaalset kapitali on senistes teooriates enamasti mõtestatud kui sooneutraalset ressursi (Franklin 2005, 2), sotsiaalsete võrgustike liikmeid on käsitatud kui sootuid ning muul viisil markeerimata indiviide, samuti on eeldatud, et kõigil on võrgustikele võrdne juurdepääs ning sarnane võimupositsioon võrgustike sees. Paralleele võib tõmmata tuntud feministliku organisatsiooniuurija Joan Ackeri (1991) teooriaga selle kohta, kuidas väliselt sooneutraalne ideaalne töötaja kuvand on vaikumisi tugevalt soolistatud.

Siiski on mõned tuntud sotsiaalse kapitali uurijad pööranud tähelepanu selle ebavõrdsusele. Lini (2002, 100) järgi kuuluvad erinevad sotsiaalsed grupid tulenevalt nende soodsast või ebasoodsast struktuursetest positsioonist erinevatesse sotsiaalsetesse hierarhiatesse ja võrgustikesse, mis hõlbustavad või takistavad neil sotsiaalse kapitali omandamist. Seega on näiteks marginaliseeritud gruppidel vähem võimalusi sotsiaalsete võrgustike kaudu mobiliseerida sotsiaalseid ressursse karjääriteekonna edendamiseks (Lin 2002, 95).

Viimastel aastakümnetel on ebavõrdsust tööturul hakatud järjest enam käsutama kui sotsiaalse kapitali ebavõrdsuse tulemit (Smith 2000, 510). Võrreldes domineerivatesse rassi- ja rahvusgruppidesse kuuluvate meestega on vähemused vähem seotud elitaarsete võrgustikega, mis pakuksid neile võimalusi oma tööturupositsiooni parandada (*ibid.*). Seega, sotsiaalse kapitali kasulikkus sõltub suuresti indiviidide positsioonist sotsiaalses hierarhias (*ibid.*).

Kokkuvõttes viib ebavõrdsus erinevat tüüpi kapitali kasutamisel sotsiaalse ebavõrdsuseni (Lin 2002). Sellele vaatamata ei ole sotsiaalse kapitali markeeritus soo või teiste sotsiaalsete kategooriate mõttes enamiku sotsiaalse kapitali teoreetiliste mudelite keskseks osaks. Veelgi enam, senised teoreetilised käsitlused ei arvesta interseksionaalsusega, vaid keskenduvad ühele sotsiaalsele kategooriale korraga (sugu, rass jt.). Selline mitte-interseksionaalne sotsiaalse kapitali käsitlus aga aitab varjata viise, kuidas interseksionaalselt privilegeeritud grupid võrgustikest kõige enam kasu lõikavad.

Enamasti keskendutakse sotsiaalse kapitali uurimisel otsesele kasule või tulemustele, mida see annab – tööturu kontekstis näiteks töökohtade saamine või karjääriredelil ülespoole liikumine (vt. nt. Kazjulja ja Roosalu 2011). Siiski räägivad teoreetikud ka sotsiaalse kapitali kinnistamisest, mis viitab laiematele sotsiaalse kapitali kasutamise tagajärgedele. Sotsiaalsete suhete kaudu saab luua oma identiteeti ning

saada kinnitust ja tunnustust enda väärtuse kohta indiviidina ning sotsiaalse grupi liikmena (Lin 2002, 20).

Eelöeldust tulenevalt lähtun arusaamast, mille kohaselt on erinevalt positsioneeritud indiviididel erinev juurdepääs sotsiaalsetele võrgustikele ning mõned võrgustikud on enam seotud võimuressurssidega erinevates ühiskonnaelude valdkondades, näiteks tööturul. Gruppidel, kelle käsutuses on teistega võrreldes enam materiaalseid ja diskursiivseid võimuressursse, aitab sotsiaalse kapitali kasutamine neid ressursse võimendada. Bruegel (2005, 5) väidab, et sotsiaalset kapitali tuleks käsitada kui sotsiaalseid suhteid, mis kaasavad ja välistavad, ning kus kaasamise ja välistamise piirid on pidevas muutumises. Elitaarsed võrgustikud välistavad indiviide sageli soo, rahvuse, klassi ning teiste kategooriate põhjal (Friedman ja Krackhardt 1997, 316).

Sotsiaalse kapitali kasutamine tööalase positsiooni parandamisel vähemusrühvuste puhul, ülevaade senistest uurimustest Eestis

Varasematest uurimustest selgub, et 1990. aastatel mängis sotsiaalne kapital Eestis töökohtade saamisel olulist rolli (Hansson 2001; Kazjulja 2002) ning ka tänapäeval on sellele ressursile toetumine tööturul erinevate gruppide puhul oluline. Seda tunnetavad ka vähemusrühvuste esindajad, leides, et töö leidmisel on võtmetähtsus tutvustel, mida hinnatakse isegi olulisemaks, kui eesti keele oskust (Espenberg jt. 2013).

Eesti tööturul on sotsiaalseid võrgustikke seni käsitletud enamasti interseksionaalset lähenemist arvestamata: võrgustike puhul on keskendutud kas soo või etnilisuse kategooriale. Siiski kerkib ka neis uurimustes esile sotsiaalse kapitali ebavõrdsus.

Sooaspektile keskendunud uuringutes on analüüsitud soolisi erinevusi töökohtade leid-

misel sotsiaalsete võrgustike kaudu ning leitud, et meestel on suurem tõenäosus sel viisil tööd leida (Kazjulja ja Roosalu 2011; Jeenas 2011). Võttes seejuures arvesse ka etnilisuse kategooriat, on tõenäoline, et teatud elitaarsed võrgustikud, näiteks poliitilise ja ärieliidi liikmeid koondavad võrgustikud, mis koosnevad suures osas eestlastest meestest, toimivad sageli teiste gruppide jaoks välistavatena ning jätavad nad kõrvale võimuressurssidest.

Praegusaegset Eesti ühiskonda iseloomustab vene- ja eestikeelsete tutvusringkondade segregatsioon (Drozdova 2013, 46), mis takistab venekeelsetel inimestel jõudmast töökohtade hierarhias kõrgele, kuna kõige prestiižsematel ja hästi tasustatud töökohtadel töötavad peamiselt eestlased, kellega neil on vähe kontakte. Espenberg jt. (2013, 33) järeldavad, et eestlastel on paremad võimalused tutvuste kaudu (häid) töökohti saada, kuna nad on tunduvalt enam esindatud juhtide ja spetsialistide ametikohtadel.

Kazjulja ja Roosalu (2011) on leidnud, et grupid, kes lõikavad sotsiaalsetest võrgustikest enam kasu, on need, kellel on formaalsete kanalite kaudu töö leidmine raskendatud. Sotsiaalsete võrgustike puhul etnilisuse kategooriat arvestavates uurimustes on leitud, et samasse rühmaga kuulumistest kuuluvatest tuttavatest ja sugulastest koosnevad sotsiaalsed võrgustikud ei anna inimestele tööturul eeliseid (Kazjulja 2001). Need võrgustikud aitavad küll töökohti leida, kuid mitte tööalases hierarhias ülespoole liikuda (Saar ja Kazjulja 2007, 162; Kazjulja ja Roosalu 2011). Selleks, et võrgustikke saaks käsitada indiviidi jaoks toimiva sotsiaalse kapitalina, peavad need sisaldama piisavalt ressursse ja mõjuvõimet (Saar ja Kazjulja 2007, 162).

Eesti tööturul mitte-eestlaste sotsiaalseid võrgustikke käsitletud uurijad on vähemusrühvuste marginaliseeritud tööturupositsiooni osaliselt tõlgendanud nende nõrgemate ja väiksemate sotsiaalsete võrgustike (Marksoo ja Järv 2008) ning kõrvalejätuse kaudu eestlaste võrgustikest (Krusell 2007; Toomet 2011;

Lindemann 2014). Krusell (2007, 7) leiab, et vähemusrahvustest inimeste suurem tööpuudus võib olla seotud sellega, et mitte-eestlastel võib olla vähem informatsiooni töövõimaluste kohta kui eestlastel, ning järeldeb, et palgaerinevused ja ametialane segregatsioon võivad olla osaliselt selgitatud segregeeritud võrgustikega. Toomet (2011, 66) oletab, et venekeelse elanikkonna puhul võib sotsiaalsete võrgustike puudumine saada takistuseks keeleoskuse realiseerimisel. Lindemann (2014, 45) on leidnud, et Tallinnas on vähemusrahvusesse kuulumine vene noorte jaoks heale eesti keele oskusele vaatamata ebasoodne: eestlastega võrreldes kogevad nad pikemat töötust ning on hõivatud madalamatel töökohtadel. Lindemann (*ibid.*) pakub, et selle põhjuseks võib olla kontaktide vähesus eestlastega. Seega, eelised, mille annab hea eesti keele oskus, võib neutraliseerida kõrvalejätetus tööalaseltselikest sotsiaalsetest võrgustikest, mis moodustuvad rahvuse ja teiste sellega põimuvate kategooriate alusel.

Artiklis uurin hästi eesti keelt valdavate venekeelsete naiste narratiivide kaudu, kuidas osalemine ja ligipääs sotsiaalsetele võrgustikele aitab kujundada nende tööturupositsiooni.

Valim ja meetodid

Analüüs põhineb 11 intervjuul, mis on tehtud Tallinnas ja Tartus elavate emakeelena vene keelt rääkivate naistega vanuses 32–62 eluaastat. Artikli autor tegi intervjuud ajavahemikul detsembrist 2011 märtsini 2012 ning need toimusid eesti keeles. Intervjuu toimumise ajal olid intervjuueeritavad töötud või tegid lihttöid. Intervjuueeritavad leiti lumepallimeetodil. Kaheksa neist on sündinud Eestis ning kolm mujal Nõukogude Liidus, kuid lapsena Eestisse migreerunud. Kõik intervjuueeritavad, välja arvatud üks, on omandanud venekeelse keskhariduse, misjärel nad jätkasid

haridusteed ülikoolis, enamasti venekeelsetel erialadel.

Andmeid kogusin ja analüüsisin narratiivse meetodi abil (Riessman 2008; Gubrium ja Holstein 2009), mis soodustab lugude jutustamist, sealhulgas selliste, mis ei pruugi olla intervjuu keskse teemaga otse seotud, kuid mis olid intervjuueeritava jaoks parajasti olulised. Palusin intervjuueeritavatel esmalt jutustada oma karjääriteekonnast alates keskkooli lõpetamisest kuni praeguse töökohani või töötuse kogemuseni, mida palusin lähemalt kirjeldada. Seejärel küsisin narratiivides esilekerkinud teemade kohta täpsustavaid küsimusi, sealhulgas töötöingute ja värbamiskogemuste kohta. Andmete analüüsimisel toetusin uurimisküsimustele ja tuvastasin intervjuudest narratiive ning nendes leiduvaid keskseid teemasid.

Eesti tööturul jälgitakse rangelt eesti keelt emakeelena mitterääkivate töötajate keelenõuete täitmist (Lindemann 2013, 42). Samas ei kontrollita sarnasel viisil eestlaste keelekasutust, vaid lähtutakse vaikimisi eeldusest, et see on alati grammatiliselt korrektne. Keelenõuete kesksus töötajate pädevuse üle otsustamisel aga aitab kaasa eesti keelt emakeelena mitterääkivate inimeste – sealhulgas nende, kes väljendavad end eesti keeles arusaadavalt – teistestamisele ja marginaliseerimisele tööturul ning see omakorda mõjutab muukeelsete inimeste enesehinnangut töötajate ja kodanikena (vt. Aavik 2013). Järgnevas analüüsis osas esitatud tsitaadid olen jätnud keeleliselt toimetamata, et tunnustada uuringu osalenute keeleoskust ning rõhutada, et tekstist on võimalik hästi aru saada ka siis, kui see ei vasta täielikult keelereeglitele.

Artiklis on intervjuueeritavate anonüümsuse tagamiseks kasutatud varjunimesid.

Tulemused ja analüüs

Sotsiaalsetele võrgustikele omistatud tähendus töö leidmisel

Narratiivid osutavad, et uurimuses osalenud on tööturul aktiivsed ning soovivad parandada oma tööalast positsiooni. Tööotsingutest rääkides rõhutati erinevate nii ametlike kui ka mitte-ametlike kanalite kasutamist.

Ekaterina (32): Tööd ma alati otsisin kõikide kanalite kaudu: tutvuste kaudu; ajalehtedes ilmuvate kuulutuste kaudu; CV-Online ja muudes andmebaasides, lisades sinna oma CV ja vaadates läbi kõiki pakkumisi; surfates internetis, mõned ettevõtted lisavad oma kodulehekülgedele rubriigi nimetusega „Tule tööle” või „Vabad töökohad” ja kui ametikoht sobis mulle, siis saatsin oma CV; ka isiklikult käies erinevates ettevõtetes jätsin oma CV koos kontaktandmetega.

Lisaks tööotsingutele intervjuuväljavõttes loetletud kanalite kaudu kerkisid narratiivides esile kogemused Töötukassas, kus pea kõik uuringus osalejad intervjuu toimumise ajal või lähiminevikus registreeritud olid ning mille kaudu püüdsid tööd leida. Muu hulgas rõhutati aktiivset osalust Töötukassa pakutud koolitustel, sealhulgas suuresti sellistel koolitustel, mis ei olnud seotud nende omandatud kvalifikatsiooniga (vt. lähemalt Aavik 2013).

Kuigi töö otsimisest rääkides nimetati erinevaid kanaleid, peeti tutvuste olemasolu töö leidmisel oluliseks ning enamasti tähtsustati seda enamgi kui ametlike kanaleid. Need intervjuueeritavad, kelle õpingud ja tööelu algus jäi Nõukogude aega, tõid tutvuste kaudu töö saamisest rääkides paralleele tolle ajaga ning leidsid, et ka praegusel tööturul aitab sotsiaalsete võrgustike pakutud ressurssidele toetumine oluliselt tööturupositsiooni parandada.

Kadri: Kas te arvate, et tööd on tutvuse kaudu leida kergem või ametlikult ikkagi Töötukassa [kaudu]?

Svetlana (49): Oi no tutvuse järgi, see on sotsajast juba. Kui on sul tuttavad, ta ikka lööb sind kuskile ruumi ja no, loomulikult siiamaani on niimoodi, et ... Issand jumal, et kui ta on tuttav või kellegi sugulane, ta võib sulle vea tegema, no sa paned silmad kinni, ei ole midagi, [---] Minu arust see ajaloost juba niimoodi, et kui on tutvuskond olemas. Sellepärast ongi vot, see elu ongi selline, et vot me peame ennast näitama ja käime kuskil pidudes ja siis me üksteisele valetame, maskid paneme pähe, aga see on selle tuttav [---] Minu jaoks on väga tüütu ja ja ... no ma näen, et inimesed valetavad, nad ei ole tõsised, et sees on väga palju, mida võiks parandada, aga ees me paneme siis maskid ette. Ahah, ainult selle jaoks, et vot jah, et kui on sul siin tuttavad, seal tuttavad, siis on väga hea. A muidu nad võivad üksteise mitte sallida üldse. Ja-jah, seda küll, see on ammust ajast juba, et tutvuse kaudu sa tuled ikka tööle või sattud kuskile niimoodi, et soe kohale.

Kuigi Svetlana leiab, et tutvuste olemasolu ei ole töö saamisel tähtsust kaotanud, ei kiida ta sellisel viisil töö saamist heaks. Samas aga idealiseerib ta tutvuste toimimist Nõukogude ajal, jutustades ühest eelmisest töökohast kaubanduses.

Svetlana: Kui kaubahallis, no kaubamajas niimoodi tutvuskond olid või need kohad sotsajal mitte midagi meil ei olnud ju. Ja meil olid kõik olemas. Üksteisele, mina olen lihaletis, sina oled majandus, seal osakonnas onju, tulid mingid taldrikud, ahhaa, ma tõin sulle ... kilo viinerit, sina teed mulle, kõik raha eest muidugi, raha eest, aga lihtsalt vot

see tutvus, tutvus selline, mina sulle, sina mulle, vot niimoodi et.

Ka teised Nõukogude ajal töötanud intervjueeritavad jutustasid tol ajal töötamisest nostalgiliselt, viidates seejuures tutvustele, mille kaudu nad tollal töökohti said. Taolised nostalgianarratiivid ei ole üksnes personaalsed lood, vaid neid tuleks vaadelda konkreetse sotsiaalses kontekstis (Duncan, Stevens ja Sonn 2012, 207). Kuigi narratiivide kaudu edastavad inimesed kuulaja(te)le minevikusündmusi, omistavad nad nende lugude kaudu tähendusi olevikus toimuvale ning vaatavad ka tulevikku. Kasutatud nostalgianarratiiv suhestub implitsiitselt praeguse ebakindla tööturupositsiooniga ning seda tuleks tõlgendada intervjueeritavate praeguse töötuse või lihttöö kogemuste valguses. Praegusel tööturul marginaliseeritud gruppidel on oma ebasoodsa tööalase positsiooni ja kõrvalejätuse kogemuste mõtestamisel enam põhjust toetuda nostalgianarratiivile, võrreldes privilegeeritud gruppidega, kellele pole praeguse edu valguses tarvidust sellise narratiivi juurde pöörduda. Seega, taoline vastuoluliste tähenduste omistamine sotsiaalsele kapitalile toetumisele minevikus ning tänapäeval on seotud erinevusega intervjueeritavate tööturupositsioonis ja laiemas ühiskondlikus staatuses Nõukogude ajal ja tänapäeval. Kriitiline hinnang töö leidmisele tutvuste kaudu võib tuleneda sellest, et uurimuses osalejatel pole praegusel tööturul õnnestunud sel moel töökohta leida.

Esinesid erinevused enese mina esitamises töötaja ja inimesena kaugemas minevikus ning hiljuti aset leidnud töökogemustest jutustamisel. Eelkõige Nõukogude ajal tööelu alustanud vanemad intervjueeritavad konstrueerisid enese mineviku-mina tänasest julgema, eneseteadlikuma ja edukamana. Enda praeguse tööalase mina esitamine kõhklevamana tuleneb ka üleminekuaja sotsiaalsetest ja poliitilistest muutustest, mis tõid kaasa olulise nihke venekeelse elanikkonna staatuses Eestis: varasem staatus

privilegeeritud etnilise grupina Nõukogude impeeriumis asendus vähemusrahvuse staatusega uues rahvusriigis (Kennedy 2002, viidatud Kazjulja 2011 kaudu), mis mõjutas negatiivselt ka nende tööturupositsiooni.

Suuresti tulenevalt praegusest ebakindlast tööturupositsioonist konstrueeriti karjääriteekondi allapoole liikuva trajektoori, paigalseisu või tõusude ja mõõnade lainena (Aavik 2013), mis aitab selgitada minevikus aset leidnud tööalastele kogemustele, sealhulgas tutvuste kaudu töö saamisele, positiivsemate tähenduste omistamist.

Kõrvalejätetus „õigetest” sotsiaalsetest võrgustikest, rahvuspõhiste piiride tajumine

Isegi kui tutvuste kaudu töö leidmist peeti oluliseks, ei nähtud seda enese puhul ressursina, mida saaks töö leidmisel kasutada. Eelkõige arvasid nõnda intervjuu toimumise ajal töötu staatuses olnud uurimuses osalejad. Seejuures saab oluliseks nende positsioneeritus etnilise kuuluvuse, soo ja ka väikelapse vanemaks olemise mõttes. Seda illustreerivad Marina, Julia ja Svetlana kirjeldatud kogemused.

Intervjuu toimumise ajal töötu staatuses olnud Marina näeb oma olukorda surnud ringina: ta soovib tööle naasta, kuid ligi kümneaastane tööturult eemalolek õpiraskustega lapse eest hoolitsemise tõttu on muutnud ta ebakindlaks oma tööalase pädevuse ning eesti keele oskuse suhtes ning seetõttu näeb ta enda võimalusi saada tööd äärmiselt piiratudena.

Marina (35): No peamine probleem on see, et ma ei tea, kust otsida [---]. Mul on probleeme lapsega, ma ei oska keelt, ei tea, mida konkreetset teha, kus ja millal. Vot need on suured probleemid.
[---]

Kadri: Aga praegu, et millist töökohta te tahaksite muidu leida?

Marina: Praegu vot ... lapseprobleemidega seoses ma tahan mingit, noh kontoritööd muidugi, pool päeva on vaja muidugi mulle. No ... kaupluses ma ei saa töötatud, sellepärast, et ma ei saa rääkida eesti keeles nii hästi, kui on vaja.

Selleks, et töösaamise võimalusi suurendada, peab Marina vajalikuks oma eesti keele oskust parandada, kuid seejuures peab ta peamiseks takistuseks praktikavõimaluste puudumist. Sellest võib järeldada, et tal pole eestlastest tuttavaid, mis omakorda viitab sotsiaalsete võrgustike rahvuspõhisele segregeeritusele Eestis. Eelnev uurimistöö on näidanud, et eelkõige vähemusrahvustest naistel on keeruline pärast lapse sündi tööle naasta (Espenberg jt. 2013, 42). Kõrvalejätust sotsiaalsetest võrgustikest illustreerib ka Marina viide infopuudusele töotsimise võimaluste kohta.

Ka Julia räägib, et kasutas tööotsinguteks nii ametlikke kui ka mitteametlikke kanaleid. Kolmeaastase väikelapse hooldamise kõrvalt soovib ta naasta tööturule ning leida esimest korda tööd eestikeelses kollektiivis sekretäri, raamatupidaja või assistendina, et nagu mitmed teisedki intervjueeritavad, parandada oma eesti keele oskust (Aavik 2013).

Kadri: Kas te nagu kuidagi ka tuttavate kaudu proovite otsida tööd või pigem nagu...?

Julia (41): No ma proovin, aga ei ole ... Ma olen liiga kinnine inimene ja mul ei ole palju sõbrad ja tuttavaid ... vot ... ja selletõttu ... minu tutvusringkond on väike jah ... sellepärast.

Kuigi Julia ei räägi oma tutvusringkonnast lähemalt, võib oletada, et ta peab silmas eelkõige selliseid tutvusi, mis aitaksid tal leida meelepärast tööd. „Õigete tutvuste” puudumist esitab ta isikliku probleemina, viidates oma isikuoma-

dustele, mis takistavad tal tutvuste kaudu tööd leidmast. Implitsiitselt peab ta aga silmas just eestlastest koosnevatest tutvusringkondadest kõrvalejätust, tajudes takistusena tugevaid etnilisel põhinevaid piire Eesti ühiskonnas ja tööturul (vt. lähemalt Aavik 2013). Siin aga näeb ta takistusena eelkõige endast väljapoole jäävaid põhjuseid.

Julia: Väga raske vene inimesele ... leida endale töökoht ... eestikeelne kollektiivis ... sellepärast ... mina mõtlen, kui ma ... leian endale ... töökoha eestikeelne kollektiivis, siis ... siis ma räägin eesti keelt ... hästi ... kiiremini ... [---]. Väga raske ... leida töökoht eestikeelse kollektiivis ... sellepärast, et ... nad ei võta ...

Rahvuspõhiste piiridele viitab ka Svetlana, kes räägib kõrvalejätusest prestiižsetest sotsiaalsetest võrgustikest, mille kaudu ta näeb võimalust leida erialast tööd.

Kadri: Aga [---] need juuraõpingud, et ma saan aru, et te ei olegi töötanud nagu sellel erialal üldse?

Svetlana: Ei töötanud, keeras täitsa hoopis teisele poole. Proovisin ... Tähendab no üks asi, muidugi sa saad aru kohe, et et sul on väga pikk perekonnanimi. ... Teiseks no see on teine asi. ... Esimene asi muidugi, ma võin seda avalikult öelda täitsa, ... et muidugi, kui sul ei ole tuttavaid, kui sa ei astu või ei ole nagu selle seltskonnaga ümbruses, kes on need ... no nad tegid, ma ei tea 93 või 97 midagi tegid ... advokaadi kollegioon või kuidas öelda [---]. Lihtsalt sul on tuttavaid ja. ... Ja näiteks ma nägin ise oma silmaga, kui tal on ema mingi advokaat ja vanaema oli kohtus. ... [---] Ja tema on olnud täitsa no ... aju ei tööta selles suunas onju, aga ta ikkagi saab, satub sisse. Nii et see ei olnud põhiline, ... siis ma

sain aru, et sa ei peagi tark olema, sul peab tutvus olema.

Svetlana ja minu erinevat positsioneeritust etnilisuse kategooria mõttes illustreerib fakt, et ta ei pidanud esialgu vajalikuks selgitada lähemalt väljendi „väga pikk perekonnanimi” tähendust. Kuna mulle jäi see arusaamatuks, siis palusin tal seda selgitada.

Kadri: Te mainisite korra veel selle advokaadi ... ja juuraõpingute juures ... tähendab, te rääkisite sellest ühingust, et raske on nagu sisse saada, et te ütlesite, et pikk nimi nagu, et te rääkisite enda nimest siis?

Svetlana: Jah.

Kadri: Teil on siis, nagu ma saan aru, topelnimi et...või kuidas?

Svetlana: Ei, ei, me naerame niimoodi, venelased naeravad niimoodi, et et meil ei ole perekonnanimi Mets või Oru, aga on mingi Vinogradova, Kuznetsova, et pikad.

Kadri: Aa, selles mõttes, ma ei saanud nagu täpselt aru, mis te mõtlete.

Svetlana: Jaa, jah [naerab] ... see on meil naeratus selline, et no jaa, kuhu nüüd, et sul on pikk nimi et ... Selles suhtes sa oled nagu venelane, vene rahvusest, see on ka üks põhiline muidugi.

Väljendit „pikk perekonnanimi” kasutades viitab Svetlana venepäraste nimede eristumisele eesti nimedest ning kõrvalejätusele, mida venekeelne elanikkond Eesti ühiskonnas oma päritolu tõttu tajub, nii tööturul kui ka laiemalt. Fakt, et Svetlana kasutas väljendit esimest korda ilma lähema selgituseta, annab mõista, et venekeelne kogukond jagab arusaama rahvuspõhistest barjääridest ja ebavõrdsest kohtlemisest

tööturul, millega eestlastel puudub domineerivasse rahvusgruppi kuuluvuse tõttu kokkupuude. Ka varasemates uuringutes on leitud, et Eesti tööturul tajuvad inimesed, kelle emakeeleks ei ole eesti keel, vene perekonnanime või aktsendi olemasolu tööalast edukust takistava tegurina (Kallas jt. 2013, 47).

Sotsiaalsetest võrgustikest kõrvalejätust põhjendati individuaalsete teguritega või selgitati rahvusliku päritoluga, eksplitsiitsed viited sookategooriale puudusid. Ka teiste tööalaste kogemuste puhul ning laiemalt tööalase identiteedi esitamisel said enam tähelepanu rahvus ning vähem esitleti endeid ning oma kogemusi soolistatutena (vt. lähemalt Aavik 2013).

Sotsiaalsete võrgustike abil saadud töökohad, prekaarne töö

Vastukaaluks olukorrale, kus ei nähta endi puhul võimalust toetuda sotsiaalse kapitali ressurssidele ning problematiseeritakse „õigetest” võrgustikest kõrvalejätust, on tutvuste kaudu töö leidmine ka õnnestunud, kuid töökohad, mis on sel moel saadud, ei vasta kvalifikatsioonile või ei taga stabiilset või ametlikku sissetulekut, mida illustreerib Tatjana lugu.

Tatjana (62): Praegune töökoht on ka jälle niimoodi see ... kohvik-restoran ja kutsuti. Minu vana töökaaslane seal tööl [---]. Aga nemad kedagi võõrast ei tahtnud, sest noh ... mitteametlikult [---]. Sinna ka jälle viis kandidaati kohe niimoodi oma inimeste hulgast, olin mina siis ka. Ja viis kandidaati ... valisid mind välja [---]. Seal on niimoodi, et hommikuti koristustöö, aga siis päeval peale koristamist kokaabina nagu koorida kartuleid, noh juurvilju ... lõigata ... riivida. ... Kõik need asjad, vot niukene nagu abistaja, sest ... koormus on suur, [---] peremees juurde kokkasid ei taha võtta ...[---]. Kollektiiv jälle suurepärase, kõik on noored ja eestlased jälle kõik. Ja ... noh ... lõbusad ja

noh vastutulelikud ja kõik on ... me lihtsalt üks tiim niukene, tõesti nagu ... vot meeldiva tiimi ... ee ... võtame teid tööle ... [---] lihtsalt mind valisid välja ja tõesti meeldiv tiim, see on lihtsalt super tiim, super kõik on nii ... noh, tüdrukud ja poisid, noh. Ma olen ainuke vana inimene, veel üks seal niimoodi nõudepesija ... vot. Aga noh, ta on minust tugevam, terviselt tugevam ... tema peab vastu.

Tulenevalt oma prekaarsest positsioonist tööturul ning ebakindlusest, mida ta tunneb oma vanuse tõttu, ei näe Tatjana endal palju valikuvõimalusi. Ta on olukorras, kus tunneb, et ei saa valida mitte erinevate töökohtade, vaid töötuse või ükskõik millise töö aktsepteerimise vahel. Säärane positsioneeritus mõjutab oluliselt seda, kuidas Tatjana olukorda tõlgendab. Tema tõlgendused lähtuvad suuresti individualistlikust ideoloogiast, mille kohaselt peituvad tema olukorra põhjused pigem temas endas, mitte tööandjas, tööturu institutsioonilises korralduses või muudes struktuursetes tegurites.

Selles narratiivis kirjeldab Tatjana tuttava kaudu töökohta saamist kui teenet, mis talle osutati ning mille eest tal tuleb olla tänulik. Üheks tänu avaldamise viisiks on töötajana tööandjale lojaalsuse ülesnäitamine, vaatamata sellele, et töö on tema jaoks füüsiliselt kurnav ega vasta tema kvalifikatsioonile. Samuti ei pea Tatjana probleemiks seda, et tööandja rikub seadust, jättes temaga töölepingu sõlmimata, ega pane tööandjale vastutust selle eest, et tööandja käitumine aitab kaasa tema prekaarse positsiooni jätkumisele tööturul. Senised uuringud on näidanud, et Eesti elanikud ei ole kursis tööandja seadusjärgse kohustusega hoida ära ebavõrdset kohtlemist töökohal ning edendada võrdset kohtlemist (Kallas jt. 2013). Samuti ei julge viiendik inimestest ebavõrdse kohtlemise korral oma õiguste eest välja astuda, kuna kardavad soovimatuid tagajärgi, sealhulgas töökohta kaotamist (*ibid.*).

Eneseväärikuse säilitamiseks töötaja ja indiviidina peab Tatjana aga tegema identiteeditööd, mis väljendub tema identiteedikõnes (vt. nt. Snow ja Anderson 1987). Tema narratiivis esinevad vastuolud: vaatamata sellele, et ta kirjeldab tööd kui füüsiliselt kurnavat, iseloomustab ta praegust töökohta ka kui meeldivat. Tööalast eneseväärikust võimaldab tõsta selle töökohta mõtestamine teatud viisil erilise ja ihaldatuna: Tatjana väljendab uhkust selle üle, et ta kuulub väikesesse „oma inimeste” ringkonda, kelle hulgast just tema välja valiti.

Tatjana kirjeldatud töökohta puhul on tööalast eneseteostust ja -väärikust raske leida tööülesannetes (nõudepesimine ja koristamine), millega ta iga päev hõivatud on, mistõttu otsib ta seda mujalt, esitades ennast kui meeldiva ja ühtehoidva töökollektiivi liiget. Ta rõhutab uhkusega, et saab kuuluda kollektiivi, mis koosneb eestlastest ja noortest – Eesti tööturul idealiseeritud töötajad, kelle hulka kuulumine aitab enda jaoks sellel ametikohal töötamist legitimeerida.

Tuttavate kaudu lisatöö leidmisest räägib ka Larissa (58), jutustades sellest, kuidas tema põhitöökoht keeltekoolis ei võimalda talle piisavalt tööd, et tagada miinimumpalka, mistõttu tal puudub ravikindlustus, mille üle tunneb Larissa oma tervise ja vanuse tõttu muret.

Kadri: Kuidas te leiate need inimesed, kellele te [eratunde] annate?

Larissa: Tavaliselt helistavad mulle tuttavad, küsivad, kas sa tahad võtta. Ma ei tee kulu- tust, ma kardan neid võõraid inimesi võtta. Ja teisest küljest ausalt öelda mul korter on niivõrd vana ja hirmus, ... et ma lihtsalt [naerab] ... noh kutsuda sinna.

Sellisel viisil saadud, samuti mitteametlik ning prekaarne töö ei suurenda Larissa hinnangul tema tööga seotud turvalisustunnet, pigem rõhutab ta tuttavate kaudu lisatöö

võtmisega kaasnevaid võimalikke probleeme. Sellise tuttavate kaudu saadud lisatöö tegemine eeldab, et ta lubaks oma eraellu võõrad inimesed, kes jäävad väljapoole tema otsest tutvusringkonda. Olulise takistusena näeb ta muu hulgas oma majanduslikult ebasoodsat olukorda ehk esineb viide klassiprivileegi puudumisele. Usaldamatust võib olla süvendanud ka prekaarsest tööst tingitud pettumus tööandjas ning tööturuinstitutsioonides laiemalt, mida ta näeb oma tööalase ebakindluse peamise allikana.

Kokkuvõte ja järeldused

Artikli eesmärgiks oli aidata täita lünki senises uurimistöös, kus on käsitletud sotsiaalset kapitali, kuid jäetud seejuures arvestamata soo ja etnilisuse aspektid või lähtunud kummastki kategooriast eraldi, pööramata tähelepanu gruppidesisesele mitmekesisusele ning jättes unikaalselt positsioneeritud gruppide kogemused tähelepanuta.

Täpsemalt käsitlesin sotsiaalse kapitali esitamist spetsiifiliselt positsioneeritud grupi töö narratiivides. Uurimuses osalejad pidasid sotsiaalset kapitali praegusel tööturul oluliseks töö leidmise ning tööalase staatuse parandamise allikaks, kuid nägid endi puhul vähe võimalusi toetuda töö leidmisel tutvustele, tuues takistavate teguritena esile isikuomadusi ning individuaalset elukäiku, aga ka struktuurseid ja institutsionaalseid piiranguid. Eelkõige nähti sotsiaalsete võrgustike piire etnilise päritolu alusel, implitsiitsemalt mõningatel juhtudel ka vanuse ja lapsevanemaks olemise alusel, kuid mitte niivõrd sookategooria põhjal. Narratiivides rahvuse- ja keelepõhiste piiride esiletoomise võimalikuks tõlgenduseks on etnilisuse kategooria tugevam politiseeritus Eesti ühiskonnas, võrreldes soo ja teiste kategooriatega. Venekeelsed naised võivad seetõttu oma tööalaseid kogemusi mõtestades olla tundlikumad etnilisuse alusel esineva

ebavõrdsuse suhtes ning neil võivad seejuures jääda märkamata või tagaplaanile võimalikud soolise ebavõrdsuse kogemused (Aavik 2013). See tähendab, et tööalaselt kasulikest sotsiaalsetest võrgustikest kõrvalejätuse puhul ollakse tundlikumad eelkõige rahvuspõhise välistamise suhtes, teistel alustel (nt. sugu ja vanus) kõrvalejätust võidakse pidada loomulikumaks ja vähem probleemseks.

Käesoleva analüüsi tulemused toetavad eelnevates uurimustes leitud: kvalifitseeritud ja hästi eesti keelt valdavate venekeelsete inimeste ebasoodsam positsioon Eesti tööturul tuleneb osaliselt vähestest kontaktidest eestlastega ning juurdepääsu puudumisest domineeriva rahvusgrupi võrgustikele, mille abil tööturupositsiooni parandada (Toomet 2011; Lindemann 2014; Krusell 2007).

Sotsiaalse kapitali tajutud roll, subjektiivsete narratiivide olulisus

Järelduste tegemine sotsiaalse kapitali kasulikkuse kohta artiklis käsitletud interseksionaalselt unikaalse grupi jaoks nii tööalase kui ka laiemalt sotsiaalse positsiooni parandamisel on seotud laiema epistemoloogilise küsimusega, kuidas suhestuvad subjektiivsed representatsioonid ehk individuaalsed narratiivid „objektiivse reaalsusega” – teoreetilis-metoloogiline küsimus, millel peatusin ülalpool.

Uurimuses osalenud venekeelsed naised väljendavad diskursiivselt jõuetustatust nii formaalsete kui ka mitteformaalsete kanalite kaudu töö leidmisel. Sellise jõuetustatuse, kõrvalejätuse ning võimaluste piiratuse kogemine tööturul aga kujundab enesepresentatsiooni ning mõjutab edasist agentsuse väljendamist. Arusaam sotsiaalsete võrgustike eba piisavusest tööturupositsiooni parandamiseks võib tekitada tunde, et endal puudub võimalus olukorda mõjutada. Seega, intervjuueeritute jaoks lähtub esitatu materiaalsest reaalsusest, kuid ka kujundab seda.

Sotsiaalse kapitali ebavõrdsus ja narratiivne kontekst

Sotsiaalse kapitali akumuleerimist ehk enese tutvusringkonna laiendamist võib hõlpsasti näha iga indiviidi isikliku ülesandena. Samas aga ei sõltu praegusel juhul tööalasel kasulike kontaktide olemasolu ainult inimesest endast, vaid struktuursetest teguritest, mis positsioneerivad inimesi soo ja etnilisuse kateegooriate mõttes erinevalt. Teisisõnu, määravaks saab sotsiaalse kapitali ebavõrdsus.

Joan Scotti (1991, 26) järgi tuleks inimeste kogemuste analüüsimisel keskenduda sellele, kuidas kogemus ja identiteedid on diskursiivselt konstrueeritud ning kuidas identiteete omaks võetakse, vaidlustatakse jne. Subjektidel on küll agentsus (Scott 1991, 34), kuid selle rakendamisele seavad piiranguid situatsioonid ja staatused, mida subjektidele omistatakse. Teisisõnu, subjekte vormivad sotsiaalsed süsteemid (Staunæs 2003, 103). Minu uurimuse kontekstis seostub see tõdemus personaalsete narratiivide ja narratiivse konteksti või narratiivse keskkonna (Gubrium ja Holstein 2009, 21) omavahelise suhtega.

Narratiivne keskkond viitab kitsamale intervjuukontekstile, intervjuerija ja intervjueritute omavahelisele positsioneeritusele, kuid ulatub ka sellest kaugemale, käsitledes intervjueritute positsioneeritust sotsiaalses hierarhias. Personaalsete narratiivide loomisel toetatakse alati laiematele kultuurilistele ressurssidele (Phoenix 2008), mida interseksionaalses mõttes erinevalt positsioneeritud grupid narratiive luues erinevalt kasutavad. Personaalseid narratiive uurides saab aimu sellest, kuidas subjektid narratiivselt neile omistatud staatustega suhestuvad.

Narratiivse konteksti mõttes olid uuringus osalejad valimisse sattudes positsioneeritud kui venekeelsed naised, kes vaatamata heale eesti keele oskusele ja kõrgharidusele kogevad tööturul raskusi, ehk ma olin nad juba varem sel moel kategoriseerinud ning nad olid sellisest

positsioneerimist teadlikud, mis mõjutas kahtlemata nende narratiivide esitust. Isegi kui nad ei olnud endast varem sellises interseksionaalses positsioneerimises mõelnud, siis kutsus selline intervjuu lähtepunkt esile teatud identiteedikõne ja narratiive. Intervjuu andis võimaluse sellise kuvandiga suhestuda – seda vaidlustada või kinnitada. Üldjuhul seda kuvandit ei vaidlustatud, vaid pigem kinnitati, vastupidiselt Polkinghorne'i (2007, 11) väitele, mille kohaselt püüavad inimesed (intervjuukontekstis võõrale inimesele) vältida selliste kogemuste jutustamist, millega nad võivad luua ebasoodsa eneseportree. Samas jällegi võivad intervjueritud olla avatumad oma tähendusi esitama, kui nad tunnetavad, et intervjuerija on nende suhtes toetavalt meelestatud (*ibid.*), mis käesoleva uurimuse puhul kindlasti kehtis.

Ühtlasi peegeldub narratiivides see, kuidas konstrueeritakse ja positsioneeritakse venekeelseid naisi Eesti tööturul ja ühiskonnas laiemalt. Intervjuude käigus esilekerkinud narratiivide paigutamisel laiemasse ühiskondlikku konteksti tuleb arvestada struktuurset süsteemi, mis eelistab Eesti kontekstis eestlust, maskuliinsust, noorust, kehalist võimekust jne., teisestades neid, keda nähakse nende kateegooriate mõttes normist eristuvatena või markeeritutena. Seega, kehtiv sotsiaalne kord aitab käesolevas uurimuse tarbeks intervjueritud naisi positsioneerida „sisemiste võõrastena” (ingl. k. *outsiders within*) (Staunæs 2003, 102), kellel tuleb isiklike lugude ja endi käsutuses olevate narratiivsete ressursside kaudu selle väljastpoolt neile omistatud positsioneerimise suhestuda. Narratiivsete ressursside olemasolu ja kasutamise juures juhin tähelepanu kahele asjaolule.

Esiteks kerkib esile nn. puuduvate narratiivide küsimus. Uurimuses osalenutel ei olnud narratiivseid ressursse (mis lähtuvad omakorda materiaalsest reaalsusest), mis võimaldanuks toetuda tööalastele edulugudele praegusel tööturul, näiteks (eestlastest) tuttavate kaudu heade töökohtade leidmisele, ehk kirjeldustele, mis

tulevad selgelt esile näiteks eestlastest meesjuhtide narratiivides. Puuduvate narratiivide küsimus on omakorda seotud metodoloogilise probleemiga, kuidas uurida sotsiaalse kapitali kaudu töö saamist tööturul ebasoodsal positsioonil paikneva grupi puhul, kelle tööturupositsiooni parandamiseks sotsiaalsed võrgustikud kaasa ei aita.

Teiseks, praegune ebakindel tööturupositsioon ning markeeritus normist eristuvatena ei võimalda intervjueeritutel esile tuua oma tugevusi ja kompetentsust töötajatena, näiteks kakskeelsust. Eesti ühiskonnas on sellel küll diskursiivsel tasandil mõningane sümboolne väärtus (eestlaste hulgas leviv metanarratiiv, mille kohaselt annab kakskeelsus venekeelsetele inimestele Eesti tööturul eelise), kuid kuna nendele naistele ei ole see oskus praegusel tööturul eelist andnud, ei saa sellele ka oma tööalaste kogemuste jutustamisel narratiivse ressursina toetuda.

Vaikimisi kehtivast normist eristujate narratiivid suhestuvad alati hegemooniliste metanarratiivide ja võimustruktuuridega. Seega tuleks edaspidi uurimustes, mis käsitlevad interseksionaalselt mitme kategooria mõttes ebasoodsal positsioonil paiknevaid grupe, uurida lisaks indiviiditasandil toimuvale identiteediloomele kindlasti ka seda, kuidas struktuurid tegurid ning privilegeeritud grupid neid määratlevad, aidates kaasa nende püsimisele marginaliseerituna.

Märkused

1 Saamaks ülevaadet senistest peamistest teoreetilistest lähenemistest ja dilemmadest vt. Walby jt. 2012.

Artikli kirjutamist toetasid Eesti Teadusagentuuri grant PUT106 ja Euroopa Liidu Euroopa Sotsiaalfond programm DoRa raames, mida viib ellu Sihtasutus Archimedes.

Kirjandus

Aavik, K. (2013). Strategies of managing difficulties related to employment: narratives of Russian-speaking women in Estonian labor market. In Allaste, A.-A. (ed.), "Back in the West": Changing Lifestyles in Transforming Societies. Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 203–224.

Aavik, K. (ilmumas). Resistance to gender equality at work: discursive practices of Estonian male managers. In Flood, M.; Howson, R. (eds.), *Engaging Men in Building Gender Equality*. Cambridge Scholars Publishing.

Aavik, K.; Roosalu, T. (2014). Naiste ja meeste võimalused tööturul. Rmt-s Roosalu, T. (toim.), *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013*. Sotsiaalministeerium, Tallinn, 66–74.

Acker, J. (1991). Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. In Lorber, J.; Farrell, S. A. (eds.), *The Social Construction of Gender*. Sage, Newbury Park, CA, 162–179.

Ainsaar, M.; Talves, K. (toim.) (2012). *Sooline ebavõrdsus tööelus: arengud Eestis ja rahvusvaheline võrdlus*. Lõppraport. Tartu Ülikool, Tartu.

Anspal, S.; Kallaste, E. (2007). *Vähemusrahvustest naiste olukord Eesti tööturul*. Uuringuraport Eesti Sotsiaalministeeriumile. Poliitikauuringute Keskus PRAXIS, Tallinn.

Anspal, S.; Kraut, L.; Rõõm, T. (2010). *Sooline palgalõhe Eestis*. Empiiriline analüüs. Eesti Rakendusuuringute Keskus CENTAR, Poliitikauuringute Keskus PRAXIS, Tallinn.

Anthias, F. (2013). Intersectional what? Social division, intersectionality and levels of analysis. *Ethnicities*, 13, 1, 3–9.

- Bagilhole, B. (2009). For Diversity Against Discrimination: From Gender Mainstreaming, through Multiple Discrimination, to Intersectionality. In Franken, M. *et al.* (eds.), *Teaching Intersectionality: Putting Gender at the Centre*. ATHENA3 Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe. University of Utrecht and Centre for Gender Studies, Stockholm University.
- Bettio, F.; Verashchagina, A. (2009). Gender segregation in the labor market. Root causes, implications and policy responses in the EU. European Commission's Expert Group on Gender and Employment (EGGE), Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Bowleg, L. (2008). When Black + Lesbian + Woman ≠ Black Lesbian Woman: The Methodological Challenges of Qualitative and Quantitative Intersectionality Research. *Sex Roles*, 59, 312–325.
- Browne, I.; Misra, J. (2003). The Intersection of Gender and Race in the Labor Market. *Annual Review of Sociology*, 29, 487–513.
- Bruegel, I. (2005). Social Capital and Feminist Critique. In Franklin, J. (ed.), *Women and Social Capital. Families and Social Capital ESRC Research Group*, London South Bank University, London, 4–17.
- Bruner, J. (1991). The Narrative Construction of Reality. *Critical Inquiry*, 18, 1–21.
- Burt, R. S. (1998). The Gender of Social Capital. *Rationality and Society*, 10, 1, 5–46.
- Burt, R. S. (2001). Structural Holes *versus* Network Closure as Social Capital. In Lin, N.; Cook, K.; Burt, R. S. (eds.), *Social Capital: Theory and Research*. Aldine de Gruyter, New York, 31–56.
- Choo, H. Y.; Ferree, M. M. (2010). Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities. *Sociological Theory*, 28, 2.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 140: 139–167.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review* 43, 6, 1241–1299.
- Davis, K. (2008). Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful. *Feminist Theory*, 9, 1, 67–85.
- Drozdova, M. (2013). D-klaster: kodaniku- ja keelesoskuse mõõtmise lõimunud. Rmt-s Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring. Uuringu raport. TLÜ RASI, Tallinn.
- Duncan, N.; Stevens, G.; Sonn, C. (2012). Introduction. Of Narratives and Nostalgia. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 18, 3, 205–213.
- Espenberg, K.; Ainsaar, M.; Kasearu, K.; Lilleoja, L.; Nahkur, O.; Roots, A.; Rämmer, A.; Sammul, M.; Soo, K.; Vihalemm, T. (2013). Vähemusrahvustest inimeste töö- ja pereelu ühitamise võimaluste analüüs. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut, Tartu.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punishment*. Tavistock, London.
- Franklin, J. (2005). *Women and Social Capital*. Families and Social Capital ESRC Research Group, London South Bank University, London.
- Friedman, R. A.; Krackhardt, D. (1997). Social Capital and Career Mobility. A Structural Theory of Lower Returns to Education for Asian Employees. *Journal of Applied Behavioural Science*, 33, 3, 316–334.
- Gubrium, J. F.; Holstein, J. A. (1995). Narrative Resources. In Gubrium, J. F.; Holstein, J. A. (eds.), *The Active Interview*. SAGE Publications, Thousand Oaks, CA, 30–38.
- Gubrium, J. F.; Holstein, J. A. (2009). *Analyzing Narrative Reality*. SAGE Publication, Thousand Oaks, CA.
- Hancock, A-M. (2007). When multiplication doesn't equal quick addition. *Perspectives on Politics*, 5, 1, 63–79.
- Hansson, L. (2001). Networks Matter. The Role of Informal Social Networks in the Period of Socio-Economic Reforms of the 1990s in Estonia. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- Hansson, L.; Aavik, K. (2012). The Effect of Gender and Ethnicity and Their Intersection on Work Satisfaction and Earnings in Estonia, 1993–2008. *Studies of Transition States and Societies*, 4, 2, 3–19.
- Jeenas, P. (2011). Töökoha leidmine sotsiaalsete võrgustike abil: meeste ja naiste erinevused. *Ariadne Lõng*, 1, 2, 35–56.

- Kallas, K.; Kaldur, K.; Raudsepp, M.; Roosalu, T.; Aavik, K. (2013). Võrdse kohtlemise edendamise ja teadlikkus Eestis. Uuringuaruanne. Balti Uuringute Instituut, Tallinn.
- Kazjulja, M. (2001). Kuidas saada hea töö: sidemete olulisus saajandilõpu tööturul. Rmt-s Saar, E. (toim.), Treppist alla ja üles: edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 108–125.
- Kazjulja, M. (2011). Social Network and Education as Resources for Agency Formation on the Estonian Post-Socialist Labour Market. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 54. Tallinna Ülikool, Tallinn.
- Kazjulja, M.; Roosalu, T. (2011). Achieving High Level Occupational Status: The Relevance of Social Network Capital. In Saar, E. (ed.), *Towards a Normal Stratification Order: Actual and Perceived Social Stratification in Post-Socialist Estonia*. Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 219–252.
- Kennedy, M. D. (2002). *Cultural Formations of Post-Communism: Emancipation, Transition, Nation, and War*. University of Minnesota Press, Minnesota.
- Koobak, R. (2008). Interseksionaalsusest ehk lugusid feministliku mõtte rändamisest. *Ariadne Lõng*, VIII, 1/2, 31–40.
- Krusell, S. (2007). Noorte eestlaste ja mitte-eestlaste tööturupositsioonid. Rmt-s Purju, A. (toim.), *Sotsiaaltrendid*, 4. Eesti Statistikaamet, Tallinn, 56–62.
- Lindemann, K. (2013). Structural Integration of Young Russian-Speakers in Post-Soviet Contexts: Educational Attainment and Transition to the Labour Market. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 51. Tallinna Ülikool, Tallinn.
- Lindemann, K. (2014). The Effects of Ethnicity, Language Skills, and Spatial Segregation in Labour Market Entry Success in Estonia. *European Sociological Review*, 30, 1, 35–48.
- Lin, N. (2001). Building a Network Theory of Social Capital. In Lin, N.; Cook, K.; Burt, R. S. (eds.), *Social Capital: Theory and Research*. Aldine de Gruyter, New York, 3–31.
- Lin, N. (2002). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Structural Analysis in the Social Sciences, 19. Cambridge University Press, Cambridge.
- Marksoo, Ü.; Järv, K. (2008). Risk Groups of the Labour Market. In Marksoo, Ü. (toim.), *Employment and Working Life in Estonia 2007*. Series of the Ministry of Social Affairs, 5, 10–18.
- McCall, L. (2005). The Complexity of Intersectionality. *Signs*, 30, 3, 1771–1800.
- Phoenix, A. (2013). Analysing Narrative Contexts. In Andrews, M.; Squire, C.; Tamboukou, M. (eds.), *Doing Narrative Research*. SAGE Publications, London, 65–78.
- Polkinghorne, D. (2007). Validity Issues in Narrative Research. *Qualitative Inquiry*, 13, 4, 471–486.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative Methods for the Human Sciences*. SAGE Publications, Los Angeles.
- Saar, E.; Kazjulja, M. (2007). Individual Planning or Adaptation: Personal Destinies of Non-Estonians in the Period of Socio-Economic Reforms of the 1990s in Estonia. *Qualitative Sociology Review*, 3, 2, 144–170.
- Scott, J. W. (1991). The Evidence of Experience. *Critical Inquiry*, 17, 4, 773–797.
- Shields, S. A. (2008). Gender: An Intersectionality Perspective. *Sex Roles*, 59, 301–311.
- Smith, S. S. (2000). Mobilizing Social Resources: Race, Ethnic, and Gender Differences in Social Capital and Persisting Wage Inequalities. *The Sociological Quarterly*, 41, 4, 509–537.
- Snow, D.; Anderson, L. (1987). Identity Work Among the Homeless: The Verbal Construction and Avowal of Personal Identities. *American Journal of Sociology*, 92, 6, 1336–1371.
- Staunæs, D. (2003). Where Have All the Subjects Gone? Bringing Together the Concepts of Intersectionality and Subjectification. *NORA*, 2, 11, 101–110.
- Toomet, O. (2011). Venekeelse elanikkonna eesti keele oskus, sissetulek ja tööpuudus Eestis: miks naistele on keeleoskus olulisem? *Ariadne Lõng*, 1/2, 58–68.
- Walby, S.; Armstrong, J.; Strid, S. (2012). Intersectionality: Multiple Inequalities in Social Theory. *Sociology*, 46, 2, 224–240.

„Ma tahaks olla Pommimees!“ – laste- aialaste meedia- lemmikute analüüs ja nende võimalik kasutamine väärtus- kasvatuses ja soo- tundlikus hariduses

*Andra Siibak
Kristi Vinter*

Sissejuhatus

Meediat on tänapäeva laste jaoks saanud vanemate, eakaaslaste, õdede-vendade ja õpetajate kõrval üks mõjusam sotsialiseerija (Vinter 2013; Vandewater, Lee ja Shim 2005). Muu hulgas peetakse meediat laste sugupoolt puudutavate rollide ja arusaamade mõjusaks kujundajaks, sest lapsed otsivad juhiseid sugupoolele kohase käitumise kohta sageli just ekraanilt (Witt 2000; Aubrey ja Harrison 2004; Aavik 2009). Kuna inimese põhilistele väärtushoiakutele ja arusaamadele soorollidest ja -suhetest

pannakse alus paljuski just koolieelses eas, võib eeldada, et lasteaialaste meedialemmikutel on selle väärtusmaailma kujundamisel täita üsna oluline roll.

Eeltoodu ei tähenda, nagu me käistleks ekraanimeediat kui stereotüüpe ja traditsioonilisi soorolle peale suruvat identiteetide konstrueerimise vahendit või et lapsed tingimata lihtsalt samastuvad ja võtavad üheselt omaks ekraanil nähtud lemmikute käitumusmustreid. Käesolevas artiklis lähtume mõttest, et paljud lapsed kujundavad arusaama iseenest meedia kaasabil (Marsh jt. 2005). Meedialemmikute toel proovitakse uusi rolle, konstrueeritakse identiteete ning kujundatakse sotsiaalseid suhteid teiste lastega. Tegime oma uuringu eesmärgiga välja selgitada ja mõista, milline meediasisu eelkooliealistele lastele kõige enam meeldib, kes on nende lemmik meediakangelased, kuidas lapsed neid iseloomustavad ja mida oma lemmikutes hindavad.

Vanemaid ja õpetajaid näeme selles kontekstis aga kui „pedagoogilisi referente“ (Giroux 1998, 98), kelle ülesandeks on aidata lastel meediasõnumite sisu tõlgendada. Kuna 88% Eesti 3–6-aastastest lastest käivad lasteaias (Statistikaamet 2014), siis „lasub just lasteaiasõpetajatel erakordselt suur vastutus uue põlvkonna sooideoloogia kujunemisel“ („Soovitused soolise [---]“ 2008, 1). Kahjuks on senistes Eestis tehtud uuringutes täheldatud, et lasteaiadades käib endiselt aktiivne soostereotüüpide taastootmine ja õpetajakoolituse õppekavadeski on sooküsimustele endiselt vähe tähelepanu pööratud (vt. „Soovitused soolise [---]“ 2008, 1), mistõttu ei tunneta lasteaiasõpetajad sageli stereotüüpsete hoiakute problemaatilisust (Aavik ja Kajak 2009a). Vaatamata sellele, et lasteaiasõpetajate jaoks on välja töötatud isegi metoodilisi juhendeid, kuidas tõhustada sooliselt tasakaalustatud õppe- ja arendustööd (Aavik ja Kajak 2009b), ei ole sootundliku pedagoogika põhimõtete järgimine meie lasteaiadades veel kuigi

levinud. Kuna ka meediakasvatuse ei ole siiani eraldi õppe-kasvatustegevuse valdkonnana koolieelse lasteasutuse riiklikus õppekavas, siis ei pööra lasteaiad õpetajad laste meediatarbimisele piisavalt tähelepanu ning neil pole piisavalt teadmisi, kuidas kasutada meediat kui õppimis- ja õpetamisressurssi (Vinter 2013; Siibak ja Vinter 2010).

Ka paljud välisautorid (Souto-Manning ja Price-Dennis 2012; Arthur 2001; Marsh 2000 jt.) on rõhutanud, et praegusel ajal ei võta lasteaiad ja koolieelsete lasteasutuste õppekavad laste popkultuurist pärinevaid huvisid piisavalt arvesse, samas kui võimalused nende kasutamiseks oleksid ulatuslikud. Näiteks Davies ja Saltmarsh (2007) toonitavad vajadust näha meediatekstide olemuslikku funktsiooni sugupoolega seotud teemade puhul. Souto-Manning ja Price-Dennis (2012) seevastu rõhutavad vajadust kaasata meediatekste koolieelse lasteasutuse õpetaja eriala õppekavadesse, kuna need võimaldavad käsitleda sotsiaalselt olulisi valdkondi, mis väljendavad pakilisi ja teravaid teemasid, nagu sugupool, rass, keel ja klassid ühiskonnas.

Meedialemmikute kasutamine formaalse õppegevuse protsessis eeldab õpetajatelt kõigepealt aga orienteerumist laste popkultuurilises kompetentsuses ning eelteadmisi, millised tegelased laste ekraanilemmikute hulka kuuluvad. Seetõttu keskendumegi oma uuringus sellele, milline meediasisu eelkoolieelistele lastele kõige enam meeldib, kes on nende lemmik meediakangelased, kuidas lapsed neid iseloomustavad ja mida oma lemmikutes hindavad. Analüüsime 5,5–7-aastaste lasteaiastega tehtud 25 fookusgruupiintervjuus (N = 61) kuuldot ning seejärel pakume uuringutulemustele toetudes mõningaid ideid, kuidas arvestada koolieelse lasteasutuse riiklikus õppekavas ja väärtuskasvatuses enam laste meedialemmikuid, et aidata nii õpetajatel kui ka lastel sugupoolega seotud teemadega ühiskonnas toime tulla.

Teoreetiline ülevaade

Populaarsed meediatekstdid ja laste sugupooleidentiteedi kujunemine

Kuna inimesed ei vaja õppimiseks reaalseid elukogemusi, vaid õppida võib ka teisi kas või ekraanilt jälgides (Bandura 1977), rõhutavad paljud uurijad (nt. Souto-Manning ja Price-Dennis 2012; Aubrey ja Harrison 2004) vajadust vaadata laste hulgas populaarseid meediakanaleid, programme ja tegelasi tõenäoliste rollimudelite ja õppimiskontekstina, mis aitavad kujundada laste käitumist, väärtusi ja emotsionaalset heaolu.

Enda lemmiktegelasi vaadates võib lastes tärgata samastumissoov (ingl. k. *wishful identification*, Hoffner 1996), mille käigus laps identifitseerib ennast tegelaskujuga ja elab kaasa tema tegemistele, mis omakorda viib soovini olla sarnane ning käituda nii nagu tegelane. Taoline protsess võib viia aga soovini oma lemmiktegelasi ja nende käitumist imiteerida ning hiljem võidakse ekraanil väljendatud emotsioone, mõtteid ja hoiakuid omaks võtta (Huessman 1988). Ekraanimeediast tuntud tegelaste matkimine ja oma mängudesse toomine on koolieelikute seas väga tavaline (Hadley ja Nenga 2004; Dickie ja Shuker 2014; Marsh ja Bishop 2014). Vaatluse teel õppides matkivad eelkoolieelised lapsed tavaliselt seda, mida ekraanil näevad, olgugi et nende endi kogemused, oskused ja teadmised ei pruugi olla piisavad mõistmaks või märkamaks käitumist, mis võib olla ohtlik või suisa sotsiaalselt sobimatu. Näiteks väikeste poiste peamised matkimismängud on sageli seotud hea ja kurja vahelise võitlusega (Kalliala 2002), mistõttu on nende seas populaarsed erinevate superkangelaste ja kurikaelte mängud (Logue ja Shelton 2008). Eeltoodust nähtub, et mäng ei ole süütu tegevus (Wohlwend 2012, 19), mistõttu peaks veelgi enam pöörama tähelepanu sellele, kuidas lapsed ekraanilt nähtut tõlgendavad ja ekraanifiktioone enda mängudes kasutavad (Cul-

lingford 1984, 180 (viidanud Kline 1995, 319 kaudu)).

Olgugi et meedia mõjusid uurinud David Buckinghami (2003, 18) arvates tuleks meediasisu võimalikust mõjust lapse arengule rääkides hoiduda mustvalgetest sõnavõttudest, leiavad paljud teadlased siiski, et meediatekstides nähtu ja kogetu võib lastele negatiivse jälje jätta, soodustades näiteks ebamoraalset ning agressiivset käitumist (Vandewater jt. 2005) või problemaatiliste väärtushinnangute kujunemist ja negatiivsetest käitumismudelitest õppimist (Villani 2001). Muu hulgas nähtub uuringutest, et just laste meedialemmikuid seostatakse selliste probleemsete ilmingutega nagu agressiivne käitumine (Krcmar ja Hight 2007), oma kehaga rahulolematuse (Anschutz, Spruijt-Metz, van Strien, Engels 2011) ja soostereotüüpsed hoiakud (Lieberman, Fisk, Biely 2009). Samas rõhutavad mitmed teadlased (nt. Marsh 2003; Wohlwend 2012) vajadust näha meediatekste hoopis kui vahendit, mis võib aidata lastel näiteks sugupoolte temaatika kompleksust mõista. Taas saame kinnitust, et meediatekstil on suur pedagoogiline potentsiaal.

Meedialemmikute pedagoogilised kasutusvõimalused koolieelses lasteasutuses

Kuna televisioon võib mõjutada laste kognitiivseid protsesse ja emotsionaalset seisundit ning muu hulgas muuta ka nende uskumusi, leiavad Singer ja Singer (2007), et õppekavades tuleks meediakirjaoskuse õpetamisega arvestada varasemast enam.

Mitmed autorid on jaganud erinevaid soovitusi, kuidas kasutada laste popkultuurist pärit lemmikuid formaalses õppetegevuses ning õpetada lastele seeläbi ühiskonnas käibel olevaid norme, väärtusi ning hoiakuid. Näiteks leiab Martin (2007), et superkangelaste (nt. Superman, Batman, Ämblikmees jt.) kaasamine õppetegevusse aitab lisaks õppimise toetamisele lastele paremini selgeks teha positiivse ja nega-

tiivse käitumise võimalikke mõjusid. Mitmed teisedki uurijad soovivad superkangelasi kasutada väärtuskasvatuse vahendina ja leiavad, et superkangelaste abil saab õpetada lapsi kohtlema teisi inimesi sobival viisil ja toimima ühiskonnas soovitud moel (Bauer ja Dettore 1997) või tutvustada neile sotsiaalselt olulisi teemasid (Haas Dyson 1997). Nii näiteks toonitavad Cole, Labin ja del Rocio Galarza (2008), et meedias nähtu võib aidata lastel inimestevahelisi erisusi paremini mõista ja aktsepteerida meid iga päev vahetult ümbritsevat mitmekesisust.

Popkultuurist pärit lemmikuid on soovitatud (Dunn, Niens ja McMillan 2014) kasutada ka laste kirja- või lugemisoskuse arendamisel. Näiteks Batmani ja Kassnaist (Marsh 1999) ning teletupse (Marsh 2000b) on edukalt kasutatud õhutamaks lapsi mängima kirjaoskust arendavaid rollimänge ning ninjakilpkonni, X-meest ja teisi meedialemmikuid peetakse headeks abilitest lastele sugupoolst ja ühiskonna võimusetest rääkimisel (Haas Dyson 1994). Mitmete uurijate (Dunn jt. 2014; Dickie ja Shuker 2014; Wohlwend 2012) kogemustest ilmneb, et kui pakkuda lastele kooliülesandena võimalust kirjutada enda lemmik meediakangelastest, kasvab nende huvi ülesande vastu ja õpimotivatsioon ning seeläbi paranevad ka kirjutamis- ja lugemisoskused. Näiteks Dickie ja Shukeri (2014) uuringus osalenud Austraalia lasteaiapäetajad olid näidanud lastele nende lemmiktegelastega videoklippe ning palunud neil seejärel paarides nähtu üle arutleda ning arutelu seejärel kirja panna.

Selliste formaalsete õppeülesannete lahendamisel on meedialemmikud andnud lastele ainet nii teatrietenduste lavastamiseks kui ka raamatute kirjutamiseks (Wohlwend 2009; Dickie ja Shuker 2014). Soostereotüüpide teemaga tegelemiseks on soovitatud kasutada ka rollimänge, mille kaudu saab aidata lastel stereotüüpseks peetavaid mõttemustreid ja käitumispraktikaid murda või taastoota (Wohlwend 2011).

Vaatamata sellele, et lasteaiaõpetajaid julgustatakse üha aktiivsemalt kasutama lastele suunatud meediasisu formaalses õppetöös ning huvituma laste meediatarbimise eelistustest ning nende kultuurililisest kompetentsusest (Dunn jt. 2014), puudub paljude riikide lasteaiaõpetajate koolituses endiselt sellisuline ettevalmistus (Marsh 2009; Siibak ja Vinter 2010; Vinter 2013). Eesti lasteaiaõpetajate koolituses on meediakasvatus õppekavadesse lisatud alles viimastel aastatel, kuid paljud tegevõpetajad pole seda valdkonda siiski piisavalt teadvustanud (Vinter, Siibak, Kruuse 2011). Õpetajad küll märkavad üha enam laste käitumises muutusi ja tõlgendavad neid paljuski just meediast tulenevaiks, kuid tunnistavad oma oskamatust rakendada meediasisu lapse arengu teenistusse (*ibid.*).

Eelkooliealiste poiste ja tüdrukute meedialemmikud

Eelkooliealised lapsed ootavad peamiselt, et televisioonisaated oleksid köitvad, naljakad, tegevusrohked ja meelelahutuslikud (Hill 2004). Sageli on koolieelses eas laste kõige meelepärasemaks meediažanriks animafilmid, sest need on naljakad ja kaasahaaravad (Chambers jt. 1998).

Lemmiktegelaste valikul lähevad poiste ja tüdrukute eelistused siiski enamasti lahku (Hoffner 1996; Jennings jt. 2008). Võrreldes tüdrukutega, kellele meeldib end samastada nii atraktiivsete mees- kui ka naistegelastega (Hoffner 1996; Aubrey ja Harrison 2004), meeldivad poistele kõige enam just fantaasiakangelased ning seetõttu valivad nad oma lemmikuteks fantaasiategelasi oluliselt sagedamini kui tüdrukud (Woolley 1997). Näiteks täheldasid Austraalia lasteaiaõpetajad, et kui väikeste poiste seas on populaarsemateks tegelasteks sellised üleloomulike võimetega fantaasiakangelased nagu Ben10, Ämblikmees, Superman, Batman või Power Rangers, siis

tüdrukutele meeldivad enim pigem printsessid, ponid ja Barbie'd (Dickie ja Shuker 2014). Samasugused maitse-eelistused joonistuvad välja ka Eesti lasteaias (Lapp 2011) ja põhikoolis käivate laste seas korraldatud uuringutest (Lukas 2003; Hermann 2012).

Lisaks sugupoolepetsiifilisele maitsele kalduvad lapsed väärtustama oma lemmikute juures sugupoolega seotud iseloomulikke jooni. Näiteks on tegelase atraktiivsus (nii poiste kui ka tüdrukute puhul) üheks samastumise ennustajaks (Hoffner 1996). Kui poistele meeldimist ennustab pigem tegelase füüsiline tugevus (Wilson ja Drogos 2007) ja võimsus, siis tüdrukud eelistavad tegelasi, kes on lisaks ilusale välimusele ka meeldiva käitumisega (Hoffner 1996).

Ka Eestis tehtud uuringud kinnitavad samu trende. Kui tüdrukud peavad oma lemmikute puhul kõige olulisemaks ilusat välimust (Lukas 2003; Lapp 2011; Hermann 2012), kuid väärtustavad ka heatahtlikkust, head käitumist, viisakust, hellust, headust ja korralikkust (Lukas 2003) ning sõbralikkust ja huumorisoont (Hermann 2012), siis poisid hindavad oma lemmikkangelastes peamiselt supervõimeid (Lukas 2003; Lapp 2011; Hermann 2012).

Siiski ei tohi ära unustada tööka, et laste meedialemmikud ei ole universaalsed ning mitte kõigile poistele ja tüdrukutele ei meeldi sarnased tegelased.

Metoodika

Valim

Valimi moodustasime Eesti lasteaegade põhjal ning seepärast osalesid uuringus vaid eesti keelt kõnelevad lapsed. Vene õppekeele lasteaiad välistasime valimist, kuna võis eeldada, et eesti ja vene rahvusest laste meediatarbimise harjumustes ja sisus võib esineda erinevusi. Samuti oleksid uuritavate tausta-

tunnused muutnud sotsio-kultuurilise konteksti liiga heterogeenseks.

Uuringu tegime kolmes munitsipaallasteaias, mis paiknesid erinevates regioonides – Tallinnas, väikelinnas ja maapiirkonnas. Igast lasteaiast osales uuringus kaks rühma, kuhu maapiirkonnas kuulusid erinevas vanuses laste rühm ja mõlemas suuremas lasteaias samaealiste laste rühmad. Uuringu tegemise ajal, 2010. a. sügisel oli Eestis 631 lasteaeda (Haridus- ja Teadusministeerium 2014), neist 594 munitsipaallasteaeda (sh. lasteaed-alkkoolid ja lasteaed-põhikoolid), millest 130 asus Tallinnas ja 50 teistes Eesti suuremates linnades (Eesti Hariduse Infosüsteem 2014).

Enne uuringu tegemist küsisime kõikidest lasteaedadest luba. Pärast nõusoleku saamist kohtus Kristi lapsevanematega, kelle lapsed olid kavandatud uuringus osalema. Kohtumise eesmärk oli tutvustada lapsevanematele uuringu eesmärke ja protseduuri ning vastata nende küsimustele. Kõik lapsevanemad said ka kirjaliku kokkuvõtte uuringust ja kirjaliku kokkuleppe vormi, mille allkirjastamisega andsid nad loa oma lapsel uuringus osaleda. Pärast vanemaga kokkuleppe sõlmimist küsiti uuringus osalemiseks nõusolekut ka lapselt. Kuna kõik kuue rühma lapsevanemad kirjalikku kokkulepet ei allkirjastanud, ei osalenud uuringus kõik lapsed valimisse kuulunud rühmadest. Lõplik valim koosnes 61 eelkooliealisest lapsest (31 Tallinnast, 18 Eesti väikelinnast ja 12 maapiirkonnast). Valimisse kuulus enam-vähem võrdselt poisse ($n = 31$) ja tüdrukuid ($n = 30$). Enamik lapsi osales kahes, kuid mitte enamas erinevat teemat käsitlevas fookusgrupis. Kõik uuringus osalenud lapsed jäid vanusevahemikku 5,5–7 eluaastat. Selle vanuserühma kasuks otsustasime sellepärast, et nimetatud vanuses lapsed on võimelised iseseisvalt ja arusaadavalt suuliselt oma mõtteid väljendama (Darbishire jt. 2005) ning suudavad seetõttu eesmärgipäraselt oma kogemusi reflekteerida.

Protseduur

Uuringu andmestiku kogumiseks tegime 25 fookusgruupiintervjuud. Laste endi arvamusi otsustasime intervjuude kaudu uurida seetõttu, et täiskasvanud kalduvad hindama lapsi oma vaatevinklist ning alatahtsustavad laste isiklikke arusaamu (Lansdown 2004). Kõik intervjuud tegi Kristi, kes on töötanud muu hulgas lasteaias rühmaõpetajana ning saanud erialase ettevalmistuse. Toetudes Hilli jt. (1996) kogemusele, toimus enamik intervjuudest 3–6-liikmelistes (enamasti kuulus fookusgruppi 5–6, ühel puhul 3 ja ühel 4 liiget, sest laste kohalkäimine oli uuringu toimumise ajal tavapärasest väiksem) ja enamasti nii poistest kui ka tüdrukutest koosnevates segarühmades. Kahes fookusgrupis osalesid vaid poisid ja ühes ainult tüdrukud. Konkreetset fookusgruppide rühmad kujunesid juhuslikult, kuid eakaaslaste surve vähendamiseks moodustasime fookusgruppid kahte erinevasse lasteaiarühma kuuluvatest lastest. Võib oletada, et segarühmades võis valimi disain mõjutada sooliselt soovitatavat esitust ning seetõttu võivad neis antud vastused erineda pisut samasoolistes rühmades antud vastustest. Teisalt olid uuringus osalenud lapsed vanuses, kus lasteaias eelistatakse sookaaslaste seltskonda ning teisele sugupoolele püütakse pigem vastanduda.

Fookusgrupid toimusid pärast lõunauinikut ning kuna intervjuueerimine oli mänguline, lapsi küsitleti ajakirjanikumängu kaudu, siis oli laste huvi osalemise vastu suur. Fookusgruppide suurus tulenes pilootuuringu kogemusest, mis näitas, et 5–6-liikmelises rühmas olid lapsed julgemad ja jutukamad ehkki katsetati ka kolme- ja neljaliikmelist fookusgruppi. Pilootuuring tehti kuu enne põhiuuringut kolmes fookusgrupis kokku 13 lapsega.

Intervjuud tegime 10-nädalase ajavahemiku jooksul 2010. aasta septembrist detsembrini, kuni andmete küllastumiseni. Intervjuud kestsid 15–30 minutit. Intervjuude pikkus sõltus

lasterühma jutukusest. Vanuselisi erisusi intervjuude pikkuse vahel ei ilmnud. Kõik fookusgruppiintervjuud lindistati ja transkribeeriti.

Fookusgruppe tehes toetusime Darbshire'i jt. (2005) kogemustele. Fookusgrupi aluseks olid mõned varem kirja pandud küsimused, mille sõnastus oli paindlik ja sõltus vastustest, mida lapsed andsid. Intervjuu küsimused olid jagatud kolme teemarühma: (1) laste ekraanilemmikud, (2) eelistused ja emotsionaalsed reageeringud ekraanilt nähtule ja (3) laste tähelepanekud meedia sisu ja lastevanemate juhendamise kohta. Teemarühmade loomise põhjuseks oli soov koguda andmeid lastele eakohaselt mõistetavamate teemade kohta, mida nad ka tavapäraselt omavahelises vestluses puudutavad. Igas fookusgrupis keskendusime vaid ühele teemale, mis tähendas, et 9 fookusgruppi (42 osalejaga) keskendus meedialemmikute teemale, laste meediaeelistuste ja emotsionaalsete reageeringute üle arutleti 9 fookusgrupis (44 osalejat) ning sisu ja vanemate juhendamise temaatikale keskendus 7 fookusgruppi (35 osalejat). Hoolimata soovist tegeleda fookusgrupis konkreetse teemaga, näitas kogutud uurimisandmestik, et laste meedialemmikud ja -sisu eelistused olid läbivad teemad kõikides fookusgruppides, mistõttu sai kõikide fookusgruppide materjali ka käesoleva artikli koostamisel kasutada.

Andmeanalüüs

Andmeanalüüs toimus kahes faasis. Esimeses faasis analüüsisime intervjuusid eraldi. Andmete analüüsimisel kasutasime põhistatud teooria elemente, nagu seda on kirjeldanud Strauss ja Corbin (1990), kuna nende metodoloogia edasiarendus on liberaalsem selles osas, mis puudutab kirjandusega tutvumist enne kodeerimisega alustamist.

Kristi kasutas andmete analüüsimisel NVivo programmi, Andra mitte. Toetudes Hutchison'i, Johnstone'i ja Breckoni (2010) seisukohale, et NVivo kvalitatiivse andmeanalüüsi tarkvara

saab kasutada kõrgetasemelise põhistatud teooria loomiseks, otsustasime neid kahte lähene-mist omavahel kombineerida.

Tööd andemetega alustasime sõltumatu kodeerimisega, mille käigus töötasime mõlemad sama materjaliga. Andmeanalüüsi teises faasis võrdlesime kodeeritud kategooriaid, et saavutada põhikategooriate osas konsensus. Kasutades konkreetseid tekstinäiteid intervjuude transkriptsioonidest, tuvastasime põhilised teemad, mis olid seotud laste meediaeelistustega, ja selgitasime välja tähendused, mida lapsed ekraanilt nähtule andsid. Tulemuste juures esitatud illustreerivates intervjuukatketes tähistab (T) tüdruku vastust ja (P) poisi vastust. Samuti on ära märgitud, millisest regioonist pärit lapsega on tegemist.

Kuna põhistatud teooria on väga nõudlik metoodika, siis mõõname, et me ei ole oma analüüsis Straussi ja Corbini (1990) kirjeldatud põhistatud teooriat täielikult järginud. Põhistatud teooria eeldab lisaks väga tekstilähedasele kodeerimisele ka analüüsi vältel varasemate teoreetiliste teadmiste peast heitmist. Meie kasutasime oma uuringus veidi üldsõnalisemat kodeerimist ning arvestasime oma varasemate taustateadmistega pisut enam, kui see Straussi ja Corbini (1990) lähenemise puhul tavaks on saanud.

Tulemused esitame järgmiselt: (1) laste meediasisu eelistuste üldised karakteristikud; (2) soospetsiifilised meediaeelistused; (3) poiste ja tüdrukute meedialemmikud; (4) meedialemmikud soolistatud rollimudelina.

Tulemused

Laste meediasisuga seotud eelistuste üldised karakteristikud

Intervjuude analüüsist nähtus, et lastele meeldivad eelkõige meelelahutuslikud telesaadet, mille vaatamine ei nõua neilt erilist intellektuaalset pingutust. Peamiste lemmikžanritena

nimetasid uuringus osalenud lasteaialapsed multfilme ja lasteprogramme, mida vaadatakse meelsasti nii internetist kui ka televiisorist. Koolieelikute (6–7-aastased) hulgas olid populaarsed ka erinevad täiskasvanute seriaalid ja välismaised filmid (nt. „Avatar”¹, „Transformerid”², „Videviku saaga”³ jms.).

Oma lemmik meediasisu kirjeldades kasutasid lapsed sageli sõnu „naljakas” ja „põnev”. Laste poolt naljakaks peetud meediasisu kirjeldusi analüüsid võis täheldada, et poisid ja tüdrukud peavad naljakaks sarnaseid asju. Kõige naljakamate olukordade kirjeldused ja kõige naljakamaks peetavate saadete loetelu („Rajalt maha”⁴, „Ameerika naljakamad koduvideod”⁵, „Tom ja Jerry”⁶) viitavad sellele, et lapsed peavad kõige naljakamaks situatsioonikoomikat, eriti selliseid olukordi, kus keegi kukub pikali või juhtub mõni õnnetus. Teisalt töid lapsed välja ka momente, kus halb sai karistuse, isegi kui see oli esitatud huumori võtmes.

T (1, Tallinn): „Beethovenis”⁷ oli lahe asi see, kui see kuri mees veeres ühelt kännult alla ja pea peal oli üks känd ja kukkusid mutta.

P (2, maapiirkond):[Kõige naljakam on] siis, kui lehed kukuvad suhu näiteks.

Võõrkeelseid filme naudivad lapsed üldjuhul siis, kui seal on palju eriefekte ja kiire sündmustik. Näiteks peeti just neil põhjustel huvipakkuvaks selliseid Hollywoodi filme nagu „Muumia”⁸ ja „Batman”⁹. Samas pidasid seriaale, draamasid, uudisteprogramme ning koka- ja kodusateid igavaks nii uuringus osalenud poisid kui ka tüdrukud.

P (1, Tallinn): Mulle tundub üks emme lemmikfilm „Südameasi”¹⁰ [igav], sest seal käiakse lihtsalt ringi ja räägitakse ja käivad külalised ja juhtub igasuguseid värke.

T (1, Tallinn): Mulle ei meeldi „Vaprad ja ilusad”¹¹ ka, mida mu vanaema ja vanavana-

ema vaatavad, kuna seal on kõik teises keeles ja siis teevad igavaid asju seal.

Kõik valimisse kuulunud lapsed väitsid, et on televiisorist nähtud oma mängudes kasutanud ja järele mänginud. Kõige sagedamini matkivad lapsed enda sõnul mängudes loomi ja tegelasi täiskasvanute filmidest ja saadetest. Samas nimetasid lapsed mängueeskujudena ka multifilmide ja lastesaadete tegelasi.

P (6, maapiirkond): Ma olen mänginud veel „Tommi juures”¹², mina olen olnud Tommi ja siis ma olen veel mänginud indiaanlasi, mida ma olen kanal 3¹³ näinud.

P (4, Tallinn): Mina vaatasin zombifilmi ja siis mängisin.

T (1, väikelinn): Ma nägin telekast „Tommyt ja Jerryt”, et mina olen kass ja sõber on hiireke ja ma teen talle kogu aeg kōdi.

Stsenariume ja tegelasi, keda on mängudes matkitud, kirjeldati suure innuga, mis näitab, et lapsed kasutavad mängudes teadlikult meedias nähtut ning saavad sealt mängustsenariumiteks ainet.

Soospetsiifilised meediaelisted

Intervjuudest nähtus, et vaatamata sellele, et poistel ja tüdrukutel on naljakast ja igavast meediasisust sarnane arusaam, ilmnevad erisused selles osas, mida peetakse põnevaks. Kõige põnevamate telesaadetenähtude nimetas enamik fookusgruppides osalenud poistest selliseid sarju ja filme, milles näidatakse kas autosid (nt. „Top Gear”¹⁴) ja autode võidusõitu (nt. F1) või võitlusstseene, lahinguid ning hirmutavaid seiku. Taolised huvid tingisid tööga, et seiklus- ja õudusfilme, aga ka filme, kus leidis vampiire või kummitusi, pidasid „poiste filmideks” nii uuringus osalenud poisid kui ka tüdrukud.

Intervjuerija (Tallinnas toimunud poiste fookusgrupi vestlust kokku võttes): Kas teile meeldivad siis sellised filmid, kus keegi saab surma ja kus võideldakse?

Poisid (kõik koos väga emotsionaalselt):
Jaaaaa!!!

Intervjuerija: Aga miks need meeldivad teile?

P (1): Sellepärast, et need on hästi lahedad ja need on meestefilmid.

P (2): Poistefilmid, mitte mingite nõrkade tüdrukute filmid.

T (1, väikelinn): Mulle ei meeldi telekas poistefilmid, ma panen need kinni ja jooksen emme juurde, need on igasugused poiste püssifilmid, ma jooksen emme juurde ja hakkam värisema.

T (2, väikelinn): Kõige hirmsamad on need poiste kummituste filmid. Mina kohe jooksen emme juurde, laua alla poeni ja siis ütlen: „Emme, emme, appi, appi, kummituste filmid tulevad!” Aga emme teeb teleka lahti ja vaatab ning paneb mulle ühe teise filmi ja emme ütleb, et see pole mingi kummitustefilm ja ma rahunen maha.

Vaatamata sellele, et enamasti kirjeldasid lapsed (eriti poisid) seiklus- ja õudusfilmides nähtut väga suure õhinaga, ilmnes intervjuude transkriptsioonidest, et nimetatud meediasisu tekitab neis ambivalentseid tundeid ja reaktsioone. Nagu ülaltoodud intervjuukatketest ilmneb, kirjeldasid nii poisid kui ka tüdrukud vastuolulisi emotsioone siis, kui jutuks tulid sellised üleloomulikud tegelased nagu vaimud ja vampiirid ning nende võimalik olemasolu. Ilmnes, et piir selle vahel, mis on päris ja mis mitte, ajab koolieelses eas segadusse nii poisid kui ka tüdrukud. Uurimisandmete analüüs

näitas, et isegi need lapsed, kes olid veendunud, et koletisi ja muid selliseid olevusi ei eksisteeri, hakkasid kahtlema, kui rühmas oli kasvõi üks laps, kes väitis, et nad siiski on olemas.

P (1, maapiirkond): Kummitusi pole üldse olemas.

T (2): Öösel ma ei näinud und kummitustest, ma nägin päriselt kummitust.

P (1): (üllatunult) Päriskummitust?

Samasugused vastuolulised emotsioonid valdasid mitmeid fookusgruppides osalenud poisse ka *action*-filmidest rääkides. Sarnaselt tüdrukutele, kelle lemmikute hulka nimetatud žanr tapmistele ja kaklustseenide tõttu ei kuulunud, tunnistas ka osa poistest, et selliseid filme ei ole alati just meeldiv vaadata. Samas nimetasid mitmed uuringus osalenud poisid just seda žanri üheks oma lemmikuks, seevastu kui valimisse sattunud tüdrukud eelistasid vaadata näiteks hoopis perefilme, *-show*sid ja komöödiaid.

Poiste ja tüdrukute meedialemmikud

Laste lemmikute valikul ja nende valikute põhjendustes ilmneb soo põhjal samuti nii sarnasusi kui ka erinevusi. Näiteks nii poisid kui ka tüdrukud nimetasid oma lemmikutena realistlikke inimesesarnaseid tegelasi teleseriaalidest ja filmidest. Kui tüdrukute eelistused olid Laisk Liisu¹⁵ ja Harry Potter¹⁶, siis poistele meeldisid peamiselt kangelaslike elualade esindajaid, nagu tuletõrjuja Sam¹⁷ või politseinikud ja kriminaaluurijad.

Lastesaadetest ja multifilmidest pärinevaid loomi pidasid paljud lapsed samuti lemmikuteks. Erinevad multifilmidest pärinevad loomad, nagu Hello Kitty, Scooby Doo¹⁸, Tom ja Jerry ja lammas Shaun¹⁹ olid tüdrukute hulgas populaarsed. Neist Scooby Dood, Tomi, Jerry ja lammas Shauni nimetasid lemmikuna ka poisid.

T (1, väikelinn): Mulle meeldib kass ja hiir. See on multifilm „Tommy ja Jerry“, sest nad teevad seal naljakaid asju.

Kõige suuremad erinevused poiste ja tüdrukute meedialemmikute vahel ilmsesid selliste animakangelaste puhul nagu Spiderman, Bakugan, Batman, Ben Ten ja Iceman, kes olid uuringus osalenud poiste vaieldamatuteks lemmikuteks, samas kui tüdrukud ei maininud neid kordagi oma lemmikutena. Erinevad fantaasiakangelased sümpatiseerisid tüdrukutele küll, kuid lemmikuteks peeti hoopis Pinocchiot, Lumivalgekest, Väikest Merineitsit ja muumiseid. Fantaasialemmikutena nimetasid tüdrukud ka haldjaid, ingleid ja printsesse ehk tegelasi, kes poiste hulgas populaarsed ei olnud.

Intervjuudest nähtus, et enamasti nimetasid intervjuueeritud koolieelses eas lapsed oma lemmikutena väljamõeldud tegelasi. Päris inimesi (nt. Justin Bieber, Ithaka Maria) nimetati oma lemmikutena seevastu haruharva.

Meedialemmikud soolistatud rollimudelitena

Laste põhjendused, miks ühed või teised tegelased neile meeldivad, töid samuti esile erinevusi ekraanilemmikute valikuprintsiipides.

Tulemustest nähtub, et üleloomulike võimetega tegelased ning hea ja kurja võitlus (sh. võitlused ja lahingud, sõjarelvad jms.) paeluvad poisse enim. Ilmselt seetõttu domineerisidki uuringus osalenud poiste ekraanilemmikute seas üleloomulike võimetega (nt. lendamine) või agressiivse käitumisega (nt. löömine, poksimine) silma jäänud tegelased. Üldjuhul nimetasid poisid oma lemmikuteks tegelasi, kes vägivaldsest käitumisest hoolimata sobivad kandma üldnimetust „head“.

P (1, Tallinn): Mulle meeldib Batman, sest ta on heade poolt ja ta võib ainult üksinda võidelda, tal on pommid, mis ise plahva-

tuivad, ja ta tapab inimesi, pahasiid, mitte heasiid.

P (3, Tallinn): [Ma tahaks olla] Raketimees, ei Pommimees, siis ma pean pahad mehed õhku laskma.

Eeltoodud poiste lemmikute kirjeldused toovad esile potentsiaalselt ohtliku tendentsi – „head“ lemmikute agressiivsest käitumisest (tapmine, löömine jms.) võib saada õigustus äärmuslikule vägivaldale ehk teisisõnu, hea eesmärk õigustab ekstreemset käitumist. Nimetatud aspektile tuleb tüdrukute ja poiste lemmikuid silmas pidades eraldi tähelepanu pöörata. Julma käitumist ei tohi soodentiteedi kujunemist silmas pidades ei poiste ega ka tüdrukute puhul sugugi õigustada ning tüdrukute kasvatamisel on samavõrra oluline õpetada vägivaldset ja julma käitumist taunima.

Lisaks superkangelastele kuulub poiste lemmikute hulka ka anima- ja mängufilmidest tuntud supervõimetega tehnika, millega poisid samastuda soovivad. Kõige sagedamini mainisid uuringus osalenud ulmefilmist „Transformerid“ tuntuks saanud inimkujulisi hiigelroboteid, inimlikustatud autosid eesotsas Pikne McQueeniga animafilmist „Autod“ ning Jaapani animatsioonisarjast „Bakugan“ pärinevaid alternatiivmaailmas ellu ärkavaid plastmasskuulidest ning magnetitest metallmängukaarte. Allolevatest kirjeldustest ilmneb, et oma lemmikutes hindavadki poisid eelkõige nende ebarealistlike võimeid.

P (1, väikelinn): Mina tahaksin olla veoauto, mis sõidab, hüppab, siis veel igalt poolt sõidab ja mööda rada ja teed ja sõidab ringi ja keerutab ka, siis ta hüppab liiga kõrgele.

P (3, Tallinn): Mina tahaksin olla Transformeri moodi, ta on hiiglane.

P (1, väikelinn): Mina tahaksin olla Bakugan, sest kui viskab palli kaardi peale, siis muudab koletiseks, suureks.

Kui poiste lemmikud paistsid sageli silma mingite üleloomulike võimete poolest, siis tüdrukute puhul ilmnas, et viimased hindavad lemmikute valikul nende oskusi (nt. kiiresti ujumine ja jooksmine jms.).

T (1, väikelinn): Merineitsi moodi tahaksin olla, sest ta ujub kiiresti.

Andmeanalüüsist ilmnas, et tüdrukud hindasid ka üleloomulikke võimeid poistest erinevalt. Kui poisid väärtustasid kõrgelt tegelaste võimet ise muutuda ja moonduda, siis valimis olnud tüdrukud pidasid oluliseks tegelaste võlumisoskust ehk maagilisi võimeid. Tüdrukud pidasid väga tähtsaks, et nende lemmiktegelane oleks armas ja ilus.

T (1, väikelinn): Tahaksin haldjas olla, sest ta on nii ilus ja ta oskab võluda.

T (2, väikelinn): Mina tahaksin olla ingliske ja ta oskab ka võluda.

Erinevalt poistest toovad tüdrukud enam välja tegelase abivalmidust ning armastavad end samastada tegelastega, kes on lõbusad ja naljakad.

T (1, väikelinn): Mina tahaksin olla kloun ja Buratiino, sest nad teevad vigureid ja siis teised hakkavad kohe minu peale naerma.

Olgugi et poisid ei väljenda abivalmiduse tähtsust nii selgelt kui tüdrukud, ilmneb nende lemmikute kirjeldustest, et tegelikult hindavad nad kõrgelt abivalmis tegelasi, kes „päästavad maailma“.

P (1, Tallinn): Ninjakilpkonnad meeldivad, sest nad on nii tugevad ja nendel on nii palju relvi ja nad päästavad inimesi just.

Eeltoodu kinnitab, et hoolimata mõnedest eranditest, oli enamik uuringus osalenud las-

test omaks võtnud stereotüüpsed hoiakud ning lähtusid enda meedialemmikute valikul traditsioonilistest sugupoolele kohaseks peetavatest normidest.

Diskussioon

Meie uurimuse eesmärgiks oli analüüsida laste meediaeelistusi. Teema on nüüdisaegses meediast ümbritsetud kasvukeskkonnas oluline kas või koolieelse lasteasutuse õppekava kontekstis, sest ka multifilme võib muu hulgas vaadata kui „õpetamisvahendeid“ (Giroux 1995, 2), mis kujundavad laste teadmisi, hoiakuid ja käitumist. Eelkoolialiste laste vähesed reaalsed isiklikud kogemused ei võimalda paljut meediast nähtut tõsieluga võrrelda (Strasburger 2004), mis teeb omakorda lapsed meedia sisu suhtes eriti vastuvõtlikuks. Võttes arvesse asjaolu, et informaalne õppimine leiab sageli aset meediakeskkonnas (Schmidt ja Vandewater 2008), moodustavad laste meedialemmikud mõjuvõimsa, aga seni lasteaedades liiga vähe kasutatud õppimisressursi.

Sarnaselt mitmete välisautorite (nt. Gentile ja Gentile 2008; Wohlwend 2009; Marsh ja Bishop 2014) leitule ning Eestis varem tehtud uuringute tulemustele (Lukas 2003; Lapp 2011; Hermann 2012) võime enda empiirilise uurimuse põhjal väita, et eelkoolialised lapsed pole mitte üksnes aktiivsed ja entusiastlikud meediatarbivad, vaid taasesitavad agaralt telerist nähtud huvipakkuvaid situatsioone ja matkivad mängudes oma lemmiktegelasi. See tõik on üks peamistest põhjustest, miks täiskasvanud, nii lapsevanemad kui ka õpetajad, peaksid meie hinnangul laste meedialemmikutele enam tähelepanu pöörama ning jagama selgitusi, aitamaks lastel paremini mõtestada oma lemmikute käitumist, suhestades seda reaalse maailmaga ning selgitades ekraanilt nähtut sotsiaalselt sobiva käitumise kontekstis.

Lasteaialastega tehtud fookusgruupiintervjuudes kuulnud meedialemmikute kirjeldused

kinnitavad paljuski mitmetes varasemates Eesti (Aavik ja Kajak 2009a; Lapp 2011; Hermann 2012) ja välisautorite (Hoffner 1996; Dickie ja Shuker 2014) uuringutes leitud trende ning võimaldavad algatada lastega diskussioone nn. „hea, halva ja ilusa” (Northup ja Liebler 2010, 265) teemadel. Uuringus osalenud poiste hulgas olid populaarseimad erinevad üleloomulikud võimeid omavad superkangelased, nagu Superman, Batman või Ämblikmees. Need jõudu, aktiivsust, võitluslikkust ja liikuvust sümboliseerivad tüüpilised poiste kangelaskujud vastavad hästi hegemoonilise maskuliinsuse ideaalile (Aavik ja Kajak 2009a) ning ilmestavad hästi tööka, et meedias domineerib endiselt nn. „meessoost superkangelase kultus”, mistõttu jäävad erinevaid maskuliinsusi esindavad tegelased tahaplaanile (Marsh 2000, 211). Ka meie valimisse sattunud tüdrukute mitmed lemmikud ning neis hinnatavad iseloomujooned ja omadused – ilusa välimuse ning hea iseloomu ja käitumisega haldjad, printsessid ja erinevad animafilmidest tuntud loomad – olid varasemaid uuringuid arvestades ootuspärased. Olgugi et mõned tüdrukud nimetasid lemmikutena ka selliseid karaktereid, kelle puhul tõsteti esile nende oskust kiiresti ujuda (Väike Merineitsi) või teisi naerutada (Pinocchio), olid valimisse sattunud laste lemmikud üldjuhul siiski üsna soospetsiifilised ning ka neis hinnatavad omadused enamjaolt traditsioonilistest rolliootustest kantud.

Tulemustest ilmneb, et on küllalt ainet ning põhjust sootundlikuks kasvatustegevuseks, kus laste meedialemmikute toel saaks õpetada lastele nende soo mõttes „ebatüüpilisi” tegevusi ja avaradada nende mänguruumi (Aavik ja Kajak 2009b). Seejuures on aga oluline märkida, et nii Eesti lasteaia- (Aavik ja Kajak 2009a) kui ka algklasside õpetajad (Hermann 2012) kipuvad ise samuti väärtustama ning oma praktikas rõhutama pigem traditsioonilisi soorolle, mistõttu võib sootundliku hariduse edendamine ning teistsuguste mehelikkuste ja naiselikkuste või-

malikkusele tähelepanu juhtimine, jääda tahaplaanile. Pealegi, kuna Eesti lasteaiaõpetajate koolituses on meediakasvatust lisatud õppekavadesse alles mõni aasta tagasi, siis napib praegu ka õpetajatel endil teadmisi, oskusi ja kogemust, et meediasisu kompetentselt tõlgendada ning õppetöös kasutada (Vinter 2013; Siibak ja Vinter 2010).

Iseenset oleks sugupoolte temaatikat võimalik laste meedialemmikute kaudu edukalt õpetada ja seeläbi ühtlasi ka laste meediakirjandusest arendada. Näiteks saaks lastega lemmiktegelastega salvestisi vaadates arutleda selle üle, millised sõnalised, visuaalsed ja kehakeele märgid võimaldavad aimata tegelase tundeid ja emotsioone ning kuidas neid vaatajale mees- ja naistegelaste puhul näidata; millised helid ja hääled lubavad oletada, et tegelane on sõbralik, kuri või rõõmus, millised on tegelaste valdavad emotsioonid, kas need on nais- ja meestege- laste puhul sarnased või erinevad; millised on tegelastevahelised suhted, kas need on mees- ja naissoost tegelaste puhul sarnased või erinevad jms. Nimetatud tegevused õpetavad lapsi sugupoolstereotüüpseid tegelaskujusid märkama ja arutlema selle üle, kas päris elus on mehed ja naised nii erinevad.

Soostereotüüpide käsitlemisel võib abi olla stsenaariumite kirjutamisest, kus tegevuse keskmes on laste lemmiktegelased (Singer ja Singer 2007). Õigupoolest võiks lasteaia õppeprotsess enam sisaldada võimalusi, kus lapsed saaksid ise meediasisu luua, nt. teha animatsioone või filmida tegevusi ja lavastusi (Marsh 2009). Taoline praktika oleks edukas, kuna laste lemmiktegelastega seotud rollimängude ja etenduste lavastamise ja filmimise ning ekraanilt nähtu analüüsimise ühendamine võimaldaks olla lastel veelgi isiklikumalt teemaga seotud. Rollimängud pakuksid võimalust motiveerida lapsi ka nende soole „ebatüüpilisi” rolle proovima, aidates seeläbi kaasa nn. soopiiride ja stereotüüpide ületamisele. Samast mõtteviisist ajendatuna on näiteks Marsh (2000) tutvustanud tüdrukutele

Batwomani²⁰ karakterit ning andnud neile see- läbi ainest poiste hulgas populaarsete superkan- gelaste mängudeks.

Koolieelse lasteasutuse riikliku õppekava §-s 5 (2008) on välja toodud, et lasteae peab arendama lapse võimet „seostada uusi teadmisi varasemate kogemustega ja kasutada omanda- tud teadmisi erinevates olukordades ja tegevus- tes“ ja „arendama lapse arusaama ümbritsevast maailmast“. Kasutades laste meedialemmikuid õppetegevuses, peab seetõttu hoolega meeles pidama, et eelkoolialiste laste jaoks on keeru- line teha vahet päris ja kujuteldaval maailmal. Sarnaselt Cantori, Byrne'i, Moyer-Guse'i ja Riddelli (2010) leitule ilmnes ka meie uuringu tulemustest, et hoolimata laste suurest entu- siasmist (eriti poiste puhul), mida näidatakse välja, rääkides filmidest, nagu „Transformerid“ ja „Muumia“, viitavad nende reaktsioonid sageli hirmule ning need tekitavad lastes küsimusi ekraanilt nähtud üleloomulike tegelaste (vam- piirid, vaimud ja koletised) olemasolu kohta. Täiskasvanute tähelepanu ja selgitused on sel- lisel puhul äärmiselt olulised. Samuti vajavad koolieelikud täiskasvanute juhendamist ja suu- namist, et hakata tegema vahet „õigel“ ja „valel“ ning anda kas või Ämblikmehe, Batmani või transformerite tegevusele sobilikku tähendust. Sotsiaalne õppimine on eelkoolialistele lastele eakohaseks õppimisviisiks (Bandura 1977). Meie valimisse sattunud poiste kirjeldustest ilmnes, et fantaasiakangelaste seiklused paku- vad neile sageli ainest matkimiseks ja män- gusüzeedeks. Hoidmaks ära ekraanilt nähtu võimalikke hilisemaid negatiivseid mõjutusi, oleks meie hinnangul oluline leida võimalusi nende karakterite käitumist ja tegevust lastega koos arutada. Üheks võimaluseks, kuidas seda teha, on tuua laste meedialemmikute seiklused ja tegevus päris elu konteksti ja aidata lastel luua realistlikke seoseid ning panna neid mõistma näiteks fantaasiakangelaste poolt sageli kasu- tatava ekstreemse vägivalda tegelikke tagajärgi. Pedagoogilisest vaatenurgast ei saa eespool nimetatud tegelasi kasutada mitte üksnes dis-

kussioonide algatamiseks, vaid ka selleks, et aidata lastel formuleerida meid ümbritsevast maailmast realistlikke arusaamu ja hinnata adekvaatselt, kas üks või teine käitumisviis on ohtlik või sotsiaalselt sobilik. Teisisõnu leiame, et laste meedialemmikuid saab kasutada näi- teks ümbritseva keskkonna ja eetilise käitumise mõistmise kujundamiseks, mis on muu hulgas ka üks riiklikus õppekavas välja toodud vald- kond (Koolieelse lasteasutuse [---] 2008, § 3).

Laste väheste elukogemustega, mis ei või- malda hinnata kõikide tegevuste tagajärgi ini- mestele reaalses maailmas (Bergen 1998), on seotud ka laste huumoritaju. See on ka põhjus, miks nad peavad agressiivset meediasisu tihti naljakaks. Ka meie uuringus osalenud laste kir- jeldustest ilmnes, et lapsed naudivad sageli „tort näkku“-tüüpi robusteid nalju (Buijzen ja Val- kenburg 2004, 162). Olgugi et taoliste naljade hindamine ei tähenda, et lapsed oleksid iseene- sest pahatahtlikud, on julgustamine ja toetav tagasiside lapsevanematelt ja õpetajatelt (vaja- duse korral ka halvaks panu) selliste reaktsioo- nide puhul vajalik (Bergen 1998), sest huumor ei ole mitte üksnes äärmiselt oluline õppimise soo- dustaja, vaid võimaldab pidada ka diskussioone moraalsete väärtuste üle. Popkultuuri sisu kasu- tamist lastega diskussioonide algatamiseks on soovitanud ka teised autorid, näiteks Willett (2005) ning Souto-Manning ja Price (2012).

Meetodi ja valimi kriitika

Meie uurimus pakkus väikese ülevaate eel- koolialiste laste meediaelistustest ja lemmik- tegelastest. Uurimistulemusi peaks aga vaatlema väikeste reservatsioonidega. Esiteks, tulenevalt suhteliselt väikesest ja homogeensast valimist, mis küll võimaldas analüüsida meediatarbimise eelistuste erisusi poiste ja tüdrukute vahel, ei saa tulemusi pidada siiski lõplikuks. Edaspidi tuleks uuringutesse kaasata nii lasteaias käivad kui ka kodused lapsed, et analüüsida, kas nende meediaelistustes võib olla erinevusi. Näiteks võib eeldada, et lasteaias käivad lapsed vaata-

vad vähem telerit kui kodused lapsed. Teiseks, ehkki fookusgrupid moodustati erinevate lasteaiarühmade lastest, on siiski võimalik, et laste vastuseid mõjutas eakaaslaste surve. Me ei saa täielikult välistada ka võimalust, et segarühmades toimunud intervjuu situatsioon võis lastes tekitada sotsiaalselt soovitatavate ja seetõttu stereotüüpsete vastuste andmise surve. Kolmandaks, me toetusime vaid laste vastustele ega saa välistada, et nende tegelikud igapäevapraktikad võivad olla räägitust pisut erinevad.

Hoolimata sellest kinnitavad tulemused ja kirjeldatud näited fakti, et laste meedialemmikud aitavad luua uusi tähendusi ja arusaamu laste jaoks tuttavlikus diskursuses (Marsh 2000). Teisisõnu, kasutades laste poolt armastatud ja tuttavat sisu, saavad lapsevanemad ja lasteaiatöötajad motiveerida lapsi õppima, arendada nende analüütilist mõtlemist ja tõlgendamiskust ning õpetada lastele sugupoole, väärtuste ja eetikaga seonduvat.

Märkused

Artikli valmimist on toetanud ETF grant 8527.

- 1 „Avatar“, 2009, USA.
- 2 „Transformers“, 2007, USA.
- 3 „Twilight“, 2008, USA.
- 4 „Wipeout“, telemäng.
- 5 „America’s Funniest Home Videos“, telesaade.
- 6 „Tom and Jerry“, animasari.
- 7 „Beethoven“, 1992, USA.
- 8 „The Mummy“, 1999, USA.
- 9 „Batman Begins“, 2005, USA.
- 10 „Heartbeat“, Inglismaa, teleseriaal.
- 11 „The Bold and The Beautiful“, USA, teleseriaal.
- 12 „Saame kokku Tomi juures“, Eesti, lastesaade.
- 13 Eesti kommentstelekanal TV3.
- 14 Inglise telesaade.
- 15 „Lazy Lucy“, 2006–..., Saksa animasari.
- 16 „Harry Potter“, 2004, 2005, 2007 jne., USA.
- 17 „Fireman Sam“, 2004–..., Inglise animasari.
- 18 „Scoobi Doo, Where Are You!“, 1969–1972, USA animasari.
- 19 „Shaun the Sheep“, 2007–..., Inglise animasari.
- 20 Batwoman, USA koomiksitegelane.

Kirjandus

Aavik, K.; Kajak, K. (2009a). Soo sotsiaalne konstrueerimine Eesti lasteaeades 7 Tallinna lasteaias vaatlusandmete põhjal: empiiriline uurimus. Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus, Tallinn. http://enut.ee/lisa/lasteaeade_uurimus.pdf

Aavik, K.; Kajak, K. (2009b). Lasteaed kaasaegseks: sooliselt tasakaalustatud õppe- ja kasvatustöö poole. Metoodiline juhendmaterjal alushariduse õpetajatele. Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus, Tallinn. http://enut.ee/lisa/metoodiline_juhendmaterjal.pdf

Aavik, K. (2009). Soo sotsiaalne konstrueerimine seitsmes Tallinna lasteaias. *Ariadne Lõng*, 1, (2), 12–25.

Anschutz, D. J.; Spruijt-Metz, D.; Van Strien, T.; Engels, R. C. M. E. (2011). The direct effect of thin ideal focused adult television on young girls’ ideal body figure. *Body Image*, 8, 26–33.

Arthur, L. (2001). Popular culture and early literacy learning. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 2, (3), 295–308.

- Aubrey, J. S.; Harrison, K. (2004). The Gender-Role Content of Children's Favorite Television Programs and Its Links to Their Gender-Related Perceptions. *Media Psychology*, 6, (2), 111–146.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New York.
- Bauer, K. L.; Dettore, E. (1997). Superhero Play: What's a Teacher to Do? *Early Childhood Education Journal*, 25, (1), 17–21.
- Bergen, D. (1998). Development of the Sense of Humor. In Ruch, W. (ed.), *The Sense of Humor: Explorations of a Personality Characteristic*. Walter de Gruyter GmbH & Co, Berlin, 329–358.
- Buckingham, D. (2003). *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*. Polity Press, Cambridge, UK.
- Buijzen, M.; Valkenburg, P. M. (2004). Developing a Typology of Humor in Audiovisual Media. *Media Psychology*, 6, 147–167.
- Calvani, A.; Fini, A.; Ranieri, M. (2009). Assessing Digital Competence in Secondary Education – Issues, Models and Instruments. In Leaning, M. (ed.), *Issues in Information and Media Literacy: Education, Practice and Pedagogy*. Informing Science Press, Santa Rosa, California, 153–172.
- Cantor, J.; Byrne, S.; Moyer-Gusé, E.; Riddell, K. (2010). Descriptions of Media-Induced Fright Reactions in a Sample of US Elementary School Children. *Journal of Children and Media*, 4, (1), 1–17.
- Chambers, S.; Karet, N.; Samson, N.; Sancho-Aldridge, J. (1998). Cartoon Crazy? Children's Perceptions of "Action" Cartoons. http://www.ofcom.org.uk/static/archive/itc/research/cartoon_crazy_1998.pdf
- Cole, C. F.; Labin, D. B.; del Rocio Galarza, M. (2008). Begin with Children: What Research on Sesame Street's International Coproductions Reveals about Using Media to Promote a New More Peaceful World. *International Journal of Behavioral Development*, 32,(4), 359–365.
- Corbin, J. M.; Strauss, A. (1990). Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria. *Qualitative Sociology*, 13, 1, 3–21.
- Cullingford, C. (1984). *Children and Television*. Gower, Aldershot.
- Davies, B.; Saltmarsh, S. (2007). Gender Economies: Literacy and the Gendered Production of Neo-Liberal Subjectivities. *Gender and Education*, 19, (1), 1–20.
- Darbishire, P.; MacDougall, C. J.; Schiller, W. (2005). Multiple methods in qualitative research with children: More insight or just more? *Qualitative Research*, 5, (4), 417–436.
- Dickie, J.; Shuker, M. J. (2014). Ben 10, superheroes and princesses: primary teachers' views of popular culture and school literacy. *Literacy Volume*, 48, 1, 32–38.
- Dunn, J.; Niens, U.; McMillan, D. (2014). "Cos he's my favourite character!" A children's rights approach to the use of popular culture in teaching literacy. *Literacy*, 48, 1, 23–31.
- Eesti Hariduse Infosüsteem (2014). www.ehis.ee
- Gentile, D. A.; Gentile, R. J. (2008). Violent Video Games as Exemplary Teachers: A Conceptual Analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 9, 127–141.
- Giroux, H. A. (1999). *The Mouse that Roared: Disney and the End of Innocence*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, MD.
- Giroux, H. A. (1995). Animating Youth: The Disneyfication of Children's Culture. *Socialist Review*, 24, (3), 32–55.
- Haas Dyson, A. (1994). The Ninjas, the X-Men, and the Ladies: Playing with Power and Identity in an Urban Primary School. Technical Report, 70. http://www.nwp.org/cs/public/download/nwp_file/102/tr70.pdf?x-r=pcfile_d
- Hadley, K. G.; Nenga, S. K. (2004). From Snow White to Digimon: Using popular media to confront Confucian values in Taiwanese peer cultures. *Childhood*, 11, (4), 515–536.
- Haridus- ja Teadusministeerium (2014). www.hm.ee
- Hermann, K. (2013). Ekraanimeedia roll soostereotüüpide kujundamisel: Eesti algklassiõpetajate ja õpilaste arusaam. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, Tartu. http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/31077/hermann_kristina.pdf?sequence=1
- Hill, M.; Laybourn, A.; Borland, M. (1996). Engaging with primary-aged children about their emotions and well-being: Methodological considerations. *Children and Society*, 10, (2), 129–144.
- Hill, A. (2004). The Idea of Learning. Young Viewers of Reality TV in the U.K. In von Feilitzen, C. (ed.), *Young People, Soap Operas and Reality TV*. Nordicom, Göteborg University Press, Göteborg.

- Hoffner, C. (1996). Children's wishful identification and parasocial interaction with favourite television characters. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 40, (3), 389–402.
- Hutchinson, A. J.; Johnston H. L.; Breckon, J. D. (2010). Using QSR-NVivo to facilitate the development of a grounded theory project: an account of a worked example. *International Journal of Social Research Methodology*, 13, (4), 283–302.
- Jennings, N. A.; Hunt, K.; Altenau, M.; Linebarger, D. L. (2008). *Electronic Company: Children's Parasocial Relationships and Loneliness*. A final report prepared for Corporation for Public Broadcasting. Annenberg School for Communication, University of Pennsylvania, Philadelphia, PA.
- Kalliala, M. (2002). Angel princess and suicide on the playground slide. The culture of play and societal change. *European Early Childhood Education Research Journal*, 10, (1), 7–28.
- Kline, S. (1995). *Out of the Garden: Toys, TV, and Children's Culture in the Age of Marketing*. Verso, London.
- Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava (2008). Riigi Teataja, 23, 152. <https://riigiteataja.ee/akt/12970917?leiaKehtiv>
- Krcmar, M.; Hight, A. (2007). The Development of Aggressive Mental Models in Young Children. *Media Psychology*, 10, 250–269.
- Lansdown, G. (2004). Participation and Young Children. *Early Childhood Matters*, 103, 4–14.
- Lapp, L. (2011). 5–7-aastaste poiste ja tüdrukute meediaeeskujud. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, Tartu. http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/18020/lapp_liivika.pdf?sequence=1
- Lieberman, D. A.; Fisk, M. C.; Biely, E. (2009). Digital Games for Young Children Ages Three to Six: From Research to Design. *Computers in the Schools*, 26, (4), 299–313.
- Lukas, E. (2003). Teletarbimise mõju laste arusaamadele soorollidest. Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool, Eesti Humanitaarinstituut, ühiskonna õppetool, Tallinn.
- Marsh, J.; Bishop, J. (2014). "We're playing Jeremy Kyle!" Television Talk Shows in the Playground. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 35, (1), 16–30.
- Marsh, J. (1999). Batman and Batwoman Go to School: Popular Culture in the Literacy Curriculum. *International Journal of Early Years Education*, 7, (2), 117–131.
- Marsh, J. (2000a). Teletubby Tales: Popular Culture in the Early Years Language and Literacy Curriculum. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 1, (2), 119–133.
- Marsh, J. (2000b). "But I want to fly too!": Girls and Superhero Play in the Infant Classroom. *Gender and Education*, 12, (2), 209–220.
- Marsh, J. (2009). Digital Beginnings: Young Children's Use of Popular Culture, Media and New Technologies in Homes and Early Years Settings. In Bus, A. G.; Neuman, S. B. (eds.), *Multimedia and Literacy Development: Improving Achievement for Young Learners*. Routledge, Taylor and Francis, New York, 28–43.
- Martin, J. F. (2007). Children's attitudes toward superheroes as a potential indicator of their moral understanding. *Journal of Moral Education*, 36, (2), 239–250.
- Northup, T.; Liebler, C. M. (2010). The Good, the Bad, and the Beautiful: Beauty ideals on the Disney and Nickelodeon Channels. *Journal of Children and Media*, 4, (3), 264–282.
- Schmidt, M. E.; Vandewater, E. A. (2008). Media and Attention, Cognition, and School Achievement. *The Future of Children*, 18, (1), 63–85.
- Siibak, A.; Vinter, K. (2010). Making Sense of the Virtual World for Young Children: Estonian Pre-School Teachers' Experiences and Perceptions. *Journal of Virtual Worlds Research*. *Virtual Worlds for Kids*, 3, (2), 3–27.
- Siibak, A.; Vinter, K.; Kruuse, K. (2010). Zum Verhältnis von Vorschulkindern und Medien und zu Möglichkeiten der Medienerziehung der Kinder aus der Sicht der Kindergartenerzieherinnen in Estland. *Merz Wissenschaft*, 6, 50–58.
- Singer, D. G.; Singer, J. L. (2007). *Imagination and Play in the Electronic Age*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Soovitused soolise võrdõiguslikkuse alaseks tööks lasteaeajades (2008). http://www.enu.ee/lisa/366_Haridus-soovitused5.pdf
- Souto-Manning, M.; Price-Dennis, D. (2012). Critically Redefining and Repositioning Media Texts in Early Childhood Teacher Education: What If? And Why? *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 33, (4), 304–312.

Statistikaamet (2014). www.stat.ee

Strasburger, V. C. (2004). Children, Adolescents, and the Media. *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 34, (2), 54–113.

Vandewater, E. A.; Lee, J. H.; Shim, M-S. (2005). Family Conflict and Violent Electronic Media Use in School-Aged Children. *Media Psychology*, 7, (1), 73–86.

Villani, S. (2001). Impact of Media on Children and Adolescents: A 10-Year Review of the Research. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 40, (4), 392–400.

Vinter, K.; Siibak, A.; Kruuse, K. (2010). Meedia mõjud ja meediakasvatuse eelkoolieas. Resümee. Eelkooliealiste laste meediatarbimise võimalikud mõjud ja meediakasvatuse võimalused nende suunamisel: Eesti lasteaiaõpetajate arusaam. *Haridus*, 4, 11–17.

Willett, R. (2005). “Baddies” in the Classroom: Media Education and Narrative Writing. *Literacy*, 39, (3), 142–148.

Wilson, B.; Drogos, K. (2007). Preschoolers’ Attraction to Media Characters. http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/9/2/5/9/pages192599/p192599-1.php

Witt, S. D. (2000). Review of Research: The Influence of Television on Children’s Gender Role Socialization. *Childhood Education*, 76, (5), 322–324.

Wohlwend, K. (2012). ‘Are You Guys *Girls?*’: Boys, Identity Texts, and Disney Princess Play. *Journal of Early Childhood Literacy*, 12, (1), 3–23.

Wohlwend, K. (2009). Damsels in Discourse: Girls Consuming and Producing Identity Texts through Disney Princess Play. *Reading Research Quarterly*, 44, (1), 1–81.

Woolley, J. D. (1997). Thinking about fantasy: Are children fundamentally different thinkers and believers from adults? *Child Development*, 68, (6), 991–1011.

Kooli sugupool ja sugupool koolis haridustegelaste tõlgendustes

Tiiu Kuurme

Ametlikult ja avalikult on rohkesti tegeldud sellega, mida lastele koolis õpetatakse. Sootuks vähem köidab tähelepanu, mida lapsed koolis õpivad, – ka meheks ja naiseks saamise mõttes. Kooli variõpe suunab lapsed ühiskonnale vastuvõetavatesse mõtlemis- ja toimimismudelitesse, ilma et õpetajad küsiks, kas see on hea, ning teadvustaksid, mil moel nad sellele ise kaasa aitavad.

Arvatavasti on Eestis mõjunud mõneti šokeerivalt teadaandmised Euroopa Liidu suurimast palgalõhest, paarisuhtevägivalla statistikast, naiste vähesest esindatusest kohtadel, kus tehakse otsuseid, meeste riskikäitumisest jne. Uskumus sugude võrdsusest on valitsenud ka tänu üldhariduskooli sooneutraalsuse ideoloogiale. Siiani on teadmised selle kohta, millist osa mängivad 12 kooliaastat sooidentiteedi kujunemisel ja kuidas tõlgendavad koolitegelikkust soolisuse aspektist need, kes on kooliga seotud, saadud juhuslikult ning muude uurimuste kõr-

valsaadusena (nt. Veisson jt. 2007; Kruusvall ja Tomson 2004). Kirjeldatud olukorra püsimine kui ka muutumine sõltub valitsevatest arusaamadest, hoiakutest, uskumustest. Nagu muu kultuuriline kapital, antakse seegi edasi järeltulemale põlvele.

2012. aastal lõppes Eesti Naisteühenduste Ümarlause (ENÜ) eestvedamisel algatatud INNOVE rahastatud projekt „Kas õpilased või poisid ja tüdrukud?“, mille raames uuris Tallinna Ülikooli kasvatusteaduste instituudis moodustunud väike rühm, kuidas tõlgendavad soolisuse avaldumist koolis eesti õpetajad ning teised haridustegelased. Allakirjutanule lisaks kuulusid gruppi Gertrud Kasemaa ja Elo-Maria Roots, kes osalesid intervjuude tegemisel. Kvantitatiivse uuringu (ilmunud eraldi artikkel) korraldas ja gruppi kureeris ENÜ esindaja Ülle-Marika Papp.

Artiklis tutvustan lähemalt, millised arusaamad, uskumused ja mõttekäigud tulid esile kümne haridusega tihedalt seotud inimesega tehtud süvaintervjuude diskursiivse analüüsi käigus ning milliseid järeldusi neist saab teha. Intervjueeriti õpetajaid, koolidirektoreid, õppejõude ning ka üht haridusministeeriumi tippametnikku. Tekste interpreteerin soo ja koolitegelikkuse vahekorrale pühendatud erialakirjanduse seisukohtadele toetudes. Minu eesmärgiks on pakkuda intervjuudes kajastunule teoreetiline raamistik, miks teeb kool seda, mida ta teeb. Lähtun soouurijate rohkesti kasutatud kriitilise teooria konteksti kuuluvast foucault'likust võimudiskursusest.

Kool täidab oma kohust

Kooli peamiseks kohuseks on peetud uute sugupõlvade eluks ettevalmistamist. Ühiskond toitub endist viisi uskumusest, et see käib aineõpingute kaudu. Eluks valmistatakse aga pigem formaalses ja informaalses reeglistikus toimides saadud kogemuste kaudu selle kohta, milline peab inimene olema, et olla vastuvõetav. Kooli

kirjutamata ülesandeks on hoida ära ettearvamatusi ning kooli tulevikudimensioon võimendab soovi hoida toimuv kontrolli all. Sellisena kannab kool eneses heakskiidetud visiooni inimesest, nagu teda näha tahetakse, ja ühiskonnast, nagu see on. Inimese sugu määrab selle, mida ühiskond temalt ootab. Kuigi ametlikult ei tohiks nii olla, kehtib see ka koolis. Kooliteoreetilises kirjanduses leidub ohtralt analüüse, miks on kooli mõju vastupidine selle deklareeritud eesmärkidele ja kuidas vastuolulise ühiskonnakorralduse tekitatud dilemmad väljenduvad kooli lahendamatu dilemmadena (vt. Salminen 2012). Rahulolematus kooliga on sajanditepikkune probleem. Kooli sotsialiseeriv iseloom ning selle vastuolu hariduse deklareeritud humanistlike eesmärkidega on paljusid põlvkondi saatnud probleem. Jari Salminen võtab kokku tänase seis: kooli tundevaene atmosfäär, õpilaste võimetus valitseda ja väljendada tundeid, kasvav masendus, sotsiaaldarvinism inimesuhetes, enesehävituslik toimimine. Tervikisiksuse areng enamasti ei teostu. Nn. põrgulikud dilemmad on nii koolile ühiskondlikult seatud kui ka temas eneses tekkinud struktuuraalsed ootused, mida on võimatu korruga täita. Olla sunnialusena ühtaegu vaba on raskesti täidetav ülesanne. Nii probleemide nägemine kui ka lahendused on seotud väärtuste, ideoloogiate ning huvirühmadega. (Salminen 2012) Ammu-sest ajast kõneks olnud kooli paturegistrit, nagu väärtuste institutsionaliseerumine, manipulaatiivne õppekava, indoktrineeriv passiivsust edendav õpetus, ei ole soolisusega nähtavalt seotud. Küll on aru saadud, et poisid ja tüdrukud reageerivad loetletud ilmingutele erinevalt.

Kriitiline pedagoogika ja selle üks hargnemisi, Foucault' võimufilosoofial põhineva normaliseerivate praktikate teooria sidumine koolitegelikkusega on kujunenud rohkesti kasutatavaks tõlgendusaluseliseks ka soo ja hariduse seoste uurijaile. Kooli nähakse foucault'likus vaimus kui biopoliitika, normaliseerivate praktikate ja diskursiivse võimu kaudu distsipliiniruumi ja

võimussuhteid taastootvat instantsi. Moodsa aja individuaalsus ei põhine niivõrd inimeste autentsetel kogemustel iseenesest kuivõrd normaliseerival võimul. Kool on koht, kus konstrueeritakse idee normaalsest lapsest. Nn. biopoliitika pürgib eluprotsesse hindama, kindlustama ja valitsema igapäevapraktikate ehk kooli enesestmõistetavuste poolt ettekirjutatud viisil. Aja ning ruumi ettekirjutised on ranged. Distipliiniaparaadi kehtestatud režiim tähendab ka kehade allutamist ruumilisele korrale. Laste kehad koolis on tihti just sooliselt korrastatud ja kontrollitud. Teadmine oma kuuluvusest kas domineerivasse või subordineeritud gruppi saadakse keha kaudu – kuidas tohib liikuda, rääkida ja käituda, olles poiss või tüdruk.

Inimeste objektiviteerimise vormid (see, millist inimest tahetakse) moodustuvad diskurssustes. Modernismiperioodiga kaasnenud nn. inimlikkuse mudelid, mis sündinud lootusest muuta maailm paremaks, on vastu ootusi kujunenud võimu tööriistadeks. Neis sõnastatakse, milline inimene (poiss, tüdruk) on soovitud. Nii kujundavad need norme, mis suunavad inimeste elu. Normist erinev indiviid nii-öelda normaliseeritakse soovitud inimese (õpilase) kuvandile vastavaks ja kohanematuid karistatakse. Normaliseerivates praktikates, mille rakendajaks standardiseerimislembene kool kindlasti on, otsustatakse inimese koha üle normaalsuse teljel. Rutiiniks muutunud võimused elavad oma elu, mõjutavad teadvust ja on raskesti tuvastatavad (Alhanen 2007; Paechter 2007.)

Ajalooliselt kujunenud soostereotüüpidel on kasvatuspraktikates märkimisväärne osa. Nende samastamine bioloogilise paratamatusega annab neile erilise mõjuvõimu, kuivõrd hämardab nende sotsiaalset päritolu ega luba neid muuta küsitavaks. Teeme nii, nagu on alati olnud ehk ühiskondlikult „loomulik“ saab loodusseaduse jõu.

Youdell kirjutab Foucault'le toetudes, et sotsiaalsed kooslused ei eksisteeri võimussuh-

teta. Avalik kooliga kokku käiv retoorika jätab paraku varju viisid, milles haridusbisnis konsistueerib ja limiteerib, millised on õiged teadmised ja väärtused, aktsepteeritud käitumine, mõistlikud ideed ja lubatud tunded ning kes on inimesena väärtuslik (Youdell 2011).

Kooli kohustused tema sotsialiseerimisülesandes on selges dissonantsis deklareeritud humanistlike väärtustega. Selle täitmise eespool kirjeldatud viisil teeb võimalikuks ka asjaolu, et sageli inimesed ei tea ega mõista, mida nad täpselt teevad.

Kas koolil on sugu?

Kas selline küsimus on õigustatud? Samas kerkivad kooli puudutavates ühiskondlikes debattides tihti esile sooküsimused. Tavapäraselt peetakse kooli naiste asjaks. Eesti õpetajakonnast on ligi 86% naissoost ja ka lõputunnistuseeni jõudnute seas on ülekaalus tütarlapsed. Näiteks Ameerikas on õpetajate seas naised 75% (Sadker ja Silber 2006). Kooli femineerumine on rohkest kasutamisest väsinud diskursus, millest ei ole mingeid lahendusi sündinud. Koolis heakskiidetav käitumine on loomult feminiinne – soositud on kuulekus, enesedistsipliin ja tagasihoidlikkus. Teisalt on feministid (Youdell 2011; Sadker ja Silber 2006 jt.) pidanud kooli maskuliinseks instantsiks. Oma avaldumisvormidelt ka rahvusvahelises mastaabis on kool hierarhiline, selgelt välja joonistunud võimulluvussuhetega, kontrolliv, kohustav, karistav, normeeriv. Kooli distsipliiniruumi iseloomustab tema haare – kogu õpilaste elu on peopesal ja väljastpoolt ära määratud. Paradoksaalsel viisil ei talu sellist kooli just meessoos esindajad ise.

Sageli on imestatud kooli muutumatu iseloomu üle ning selle kohta on kirjutatud mitmeid uurimusi. Nn. klassikaline kool, kus õpetaja õpetab, kontrollib ja hindab, ning õpilane allub, õpib ja on hinnatav, on olnud hämmastavalt sitke mis tahes režiimides ning epohhidel.

Foucault'ist lähtuva võimuteooria seisukohalt võib seda põhjendada iga režiimi taotlusega säilitada ühiskonnas väljakujunenud võimused, viia noorteni arusaam nende positsioonist ja ühiskonna seatud korrast. Selle kõige treenimiseks sobib klassikaline kool hästi ka täna. Ent tavapärase kooli püsimine vääriks analüüsi ka soolisest aspektist. Youdell hindab binaarseid opositsioone (aga meest ja naist on niimoodi nähtud) võimused säilitamisel produktiivseks – see annab legitiimsuse kuulutada üks pool eesõigusi omavaks ja teine allutatuks. Eelistatud olemine saab oma normatiivse jõu suhtes temast erinevasse (Youdell 2011). Lapsi võrreldakse, kategoriseeritakse, selekteeritakse, nivelleeritakse. Kujunevad vaatenurgad, kes on hea õpilane ja kes kõlbmatu. Taolisi tehnoloogiad toestab kooli hierarhiline iseloom (*idem.*).

Foucault' järgi on teadmine ja võim seotud. Ei ole võimusehet ilma teadmista ega teadmista, mis poleks moodustunud võimusehetest (Alhanen 2007). Legitiimne osa teadmises väljendub maksvusele pääsenud diskursustes, teine osa jäetakse kõrvale ja muutub tähtsusetuks. Carrie Paechteri järgi saab nii teadmista kui ka võimu vaadelda soolistatuna. Teadmine on olnud võimu instrument ning võim on kuulunud domineerivale sugupoolele. *Geeniuste surnuaed* (nii on nimetatud kooli minevikulisel teadmista põhinevat õppekava), kus õpilased määratud viibima ja kus puhkajate vaimutööst pärineb kohustuslik kooliteadmine, on ühtlaselt meessooline. Nii on ka eesti kooli ajaloo käsitlustes pälvinud naised minimaalselt tähelepanu (vt. Lembit Andreseni kooliajaloo uuringud). Lapsed valmistuvad eluks ühiskonnas, kus maskuliinsus on rohkem väärtustatud. See nõuab elukorraldust, mis säilitaks maskuliinsuse. 3–7 aasta vanuselt kujuneb lastes esmane mõistmine soolisusest. Lapse koolimineku tähendab minekut ühiskondlikule näitelavale. Sellega kaasnevad uued viisid enesest mõelda. Koolis tuleb õppida konformsust kooli määratud viisil.

Kooli argipraktikad kehastavad spetsiaalset võimu ja teadmise suhet, millega nähakse ette, millised peavad tuldrukud ja poisid olema, et olla edukad, ja kuidas nad peavad õppima. Sellest oleneb, kuidas neid hakatakse kohtlema ja kuidas nad käituvad klassis. (Paechter 2007) Idee normaalsest lapsest on seotud sooga ja esitatakse koolile ühiskondliku tellimuseks. Igapäevapraktikad vormivad, kuidas õpilased mõistavad iseend ja oma võimalusi. Paljud on kogenud haridust kui repressiooni vormi, kirjutab Sheila Riddell (2005). Autor väidab, et heitlus võimu pärast on tihti välja töötatud traditsiooniliste sookoodidega manipuleerides. Võimu märgistatud õhustikus pole enam vaja valvurit, vaid valvurina toimivad asjaosalised ise, kes on enesesse sisestanud normi, *kuidas peab*. Foucault on iseend korraldavat kontrolli nimetanud *panoptikumiks* – kõik on nähtaval kontrollija pilgule, ent pilk ise jääb varjatuks. Asjaosalised kontrollivad üksteist ise.

Patriarhaasel elukorraldusel toimiva kooli jätkusuutlikkust teenivad parimal viisil femiiniinse ellusuhtumisega naisõpetajad, sest neid on treenitud teadma oma kohta ja piire.

Haridustöötajate arusaamade diskursuseanalüüs

Analüüsides 10 haridustegelasega tehtud süvaintervjuusid, keskendusime järgmistele uurimisküsimustele.

- Milliseid soolisuse aspekte märkavad ja kuidas neid tõlgendavad meie haridustöötajad koolitegelikkuses?
- Milliseid diskursusi ning neis esinevaid stereotüüpe võib eristada intervjueritavate arusaamade põhjal?
- Kuidas soolisusega seotud arusaamadest räägitakse?
- Millest kõnelevad need arusaamad rahvusvaheliste uuringute kontekstis?

Diskursust võib mõista kõige laiemas plaanis kui kõnelust teatud teemal ning selle teema ümber koonduvaid arvamusi. Foucault näeb diskursusi võimuinstrumendina, mis legitimeerivad ja võimendavad teatud seisukohti (Alhannen 2007). Tihti saab tähenduse see, kes räägib, mitte see, mida räägitakse.

Diskursused toodavad enesestmõistetavusi ehk tõe režiime. Neist erinevaid seisukohti esitatakse sageli naeruväärsetena. Diskursused pole üksnes kirjeldavad, vaid need on ka produktiivsed – neis on elutegelikkuse reguleerimise potentsiaal. Mõnda diskursust võetakse kui tõe refleksiooni (Youdell 2011). Diskursused aitavad legitimeerida ja alal hoida mitmesuguseid sotsiaalseid ja institutsionaalseid struktuure, mis omakorda neid struktuure säilitavad (Lahebrand 2008). Diskursustes arusaamad kinnistuvad ja võimenduvad erinevate seletuste kaudu ning lähevad rändama. Teisalt võib diskursustes toimuda areng, avanuvad uued vaatenurgad, mis võivad saavutada laiema kõlajõu. Dominandid nihkuvad ja mõjutavad tegelikkust. Suur tähendus on keelekasutusel ja sõnavara valikul, mis loob kõneldavale tähendusliku fooni.

Sooga seotud koolielu erinevaid avaldusvormi ja nende tõlgendusi nähtavaks tehes kasvatame ühtaegu potentsiaali muutusteks. Inimesed võivad hakata eneselt küsima: kas ma tahan tõesti seda teha, mida ma teen? Vahet teeksin nüüd seda asja teisiti?

Andmed koguti poolstruktureeritud intervjuu meetodil. Uurimisprotseduuri käigus kategoriseerisin kõneldu teemadeks ja alateemadeks. Esile sai tõstetud erinevates intervjuudes korduvad motiivid ja domineerivad seletused. Iga teema juures vaatlen esile tõusnud tähendusüksusi, probleemide esitamist, nende selgitamise viise ja esitatu omavahelisi loogilisi suhteid. Püüan leida siin nii konsensuslikku kui ka vastuolulist. Fookuses olid kontekstide tajumine (kas paratamatu, loodupärane, muutmisele kutsuv?), isikute positsioneerumine ning subjektidele omistatud võimalused ja piirangud.

Omaette diskursustena võtsid kuju: 1) poiste ja tüdrukute erinevused, 2) soolistunud ootused ja soost lähtuv kohtlemine, 3) poiste ja tüdrukute eraldi õpetamine, 4) soorollid õppeainetes, 5) võrdõiguslikkus koolis, 6) sooline vägivald, 7) mees- ja naisõpetajate erinevused, 8) koolist väljalangevus ja haridussüsteemi femineerumine, 9) võrdõiguslikkus kui probleem, 10) muutuste saavutamine. Keskendun sellele, kuidas nähti ja tõlgendati poiste ja tüdrukute erinevusi, soolistunud ootusi ja soost lähtuvat kohtlemist, haridussüsteemi femineerumist ja võrdõiguslikkust.

Intervjueeritavaid on tähistatud järgmiselt: Õ - õpetaja, ÕJ - õppejõud, D - koolidirektor, A - ametnik. Tähtedega M ja N on märgitud kõneleja sugu. Küsitletud õppejõudude puhul ei ole sugu märgitud, sest kõik kolm olid naised.

Kuidas poisid ja tüdrukud omavahel erinevad?

Arvatavasti ei leita sellele igavesele küsimusele kunagi selget ja ühest vastust, sest iga vastus kätkeb eneses lisaks rääkija vaatenurgale ka kultuurides peituvaid/muutuvaid tõlgendusi ja vastaja enesetaju. Sooküsimustes ollakse tavalisest tundlikumad, sest need on alati seotud ka rääkija enese identiteediga. Arusaamades segunevad nii sotsiaalne kui ka bioloogiline vaatenurk. Selgitus „Poisid ongi niisugused“ kõlab koolile mõeldes siiski sagedamini kui põhjendus „Tüdrukud ongi niisugused“. Poiste loomuse avaldumisele annab bioloogia justkui tugevama õigustuse.

Küsitletute vastustes on ära tuntavad teadmised sugude bioloogilistest erinevustest. Peamisi erinevusi on märgatud arengurütmides, suhtumistes ja käitumises. Otseseid väiteid selle kohta, nagu oleks üks sugupool vaimselt milleski võimekam, ei esinenud. Samas ollakse veendunud, et on olemas selged poiste ja tüdrukute ained ja lapse võimekus on seotud tema sooga. Esile tuli ka arvamus, et kui mees sattub traditsioonilisele naiste alale, on tal tugev eeldus

kujuneda seal tipuks.

AM: [---] see tuleb juba õpetajate suhtumiste kaudu, et eeldatakse, et reaalsed on poiste ained ja humanitaarsed tüdrukute ained.

ÕN2: Kindlasti on koolides ka ikka puhtalt poiste alad ja tüdrukute alad. See võtab ilmselt kõik aega, et poisid läheksid, ma ei tea, õmblemist õppima? Aga samas jällegi need mehed, kes on tipud selle ala peal, on paljudest naistest ... võibolla ongi sellepärast üle, et vaadatakse, et oh, mees ja teeb seda.

Intervjueeritavad on veendunud, et tüdrukud erinevad poistest käitumise, olemuse ja hoiakute poolest, ning selline veendumus on tekkinud nende oma kogemuste põhjal. Tüdrukud on olemuselt leplikumad, stereotüüpsemad ja kasutavad teistsuguseid kohanemisstrateegiaid kui poisid. Aastaid õpetajana töötanud ÕJ3 on andnud tunde nii poiste- kui ka tüdrukuteklassides.

ÕJ3: Poistel puuduvad positiivsed strateegiad igavusega toimetulekuks. Tüdrukutel on need olemas. Meie ei sega kedagi ja selle tõttu me jätamegi sellise mulje, et meile võib igasuguseid loenguid-asju ja kõike teha. Aga poisid – kui nad saavad aru, et see ei paku, siis nad ei tee seda lihtsalt.

Tüdrukud ei otsivat toimuvale loogilist seletust, sest lepivad kõigega ja on vähenõudlikud, poisid aga teevad vaid seda, mil on nende jaoks mõte. Teisalt ei suuda ega soovi nad neis mõtet leida. Poistele omistatakse liikuvust ja rohkem tervet mõistust, samas kui tüdrukud on nõus tegelema ka mõttetustega.

ÕJ3: Poistele ei saa samamoodi asju seletada kui tüdrukutele, sest poiste hulgas on väga palju praktilise intelligentsusega inimesi. Tüdrukud võivad lahendada päheõpitud

valemi järgi mingisuguseid tühje reegleid. Ja vat siis ta saab koolistaadioni pikkuseks 400 kilomeetrit, siis ta on täiesti rahul.

Enamik intervjueeritavatest märkisid, et tüdrukud õpivad kõik korrektselt ära ja on korralikud. See on peaaegu loodusseadus. Samas see otsekui vastanduks vabadusele ja loovusele. Salamisi – kõnepruuk väljendab seda – väärtustavad ka intervjueeritavad vabadust ja loovust korralikkusest enam. Koolioskused ei taga eluoskusi ega edu. Seda tunnistatakse, ent samas ei nähta probleemi selles, et koolis õpetatakse ja hinnatakse asju, mis elus edu ei taga.

DM: *[---] miks need tüdrukud siis õpivad korrektsemalt ära? See on kuidagi loodusega kaasa tulnud. Mehed on loovamad, vabamad, võib-olla ei pea seda nii tähtsaks.*

DM: *Poistele võib-olla antakse natukene rohkem andeks. Samaväärse hindamise juures ma arvan, et tüdrukud saavad paremaid hindeid sellepärast, et tüdrukud õpivad korralikumalt ära. ... Õpetajad on ka poiste puhul väärtustanud rohkem leidlikkust ja ... sellist analüütilist taju. Tihtipeale tüdrukute puhul lihtsalt hinnatakse korrektset ärategemist.*

Teisisõnu, tüdrukuid võidakse ka orienteerida mitte olema leidlik ja probleeme lahendada. Tundub, et siin on üks varjatud soostereotüübi tootmise ala.

Tüdrukud on allhoidlikud, poisid ettevõtlikud, domineerimisvajadusega ja aktiivsed, ent haavatavamad ning tundlikumad. Viimast väidavad nii mees- kui ka naisõpetaja. Tüdrukuid peetakse sitkemateks, nemad tulevad olukordadest välja. Nii õigustatakse vaikselt poistele suurema tähelepanu pühendamist.

ÕM: *Poisid elavad kaotust alati palju ränge-*

malt läbi. Ja ütleme siis naistel ja tüdrukutel on, ma ei tea, kuidas seda seletada, aga kuidagi elavad nad tagasilööke paremini üle. Ja tüdrukud on ettevaatlikumad, võtavad siis sõna, kui on klassi üldine arvamus teada.

ÕNI: *Keegi psühholoogidest ütles, et kui maha suruda või painutada tüdrukut või poissi, siis tüdrukud on nagu visamad. Painduvad ja tulevad jälle tagasi, aga poisid murduvad.*

Samas on kooli soolises majapidamises muutusi märgatud ning kõik ei jaga automaatselt seisukohta, et tüdrukud üksnes tuubivad.

ÕNI: *On liikunud ka see kumu, et tüdruk on rohkem tuupur. Mina seda ei ütleks, sellepärast et ma olen näinud väga teraseid ja andekaid tüdrukuid, kes arutlevad.*

ÕM: *Samas on mõned sellised mõjukad tüdrukud, kelle sõna maksab, keda kuulatakse.*

Kuigi keegi ei räägi otsesõnu, et üks sugupool on teisest vaimselt võimekam, on selline suhtumine ja sümpaatia ühe sugupoole vastu ometi tajutavad. Tüdrukute eeldatavalt parem talumisvõime annaks justkui vaikimisi loa tunda nende vastu kasinamat huvi ja pöörata neile vähem tähelepanu. Sellist käitumist võib tõlgendada kui soovi valmistada tüdrukuid ette rohkem välja kannatama, rutiinsemalt toimima ja ka mõistma, et „poisid ongi niisugused“.

*

Rahvusvahelises teaduskirjanduses on käsitletud kõiki eespool kirjeldatud motiive. Rohkesti on kirjutatud sellest, et poisid domineerivad koolis, okupeerivad suurema osa füüsilisest ja verbalsest ruumist, saavad rohkem tähelepanu ja on rohkem seotud koolivastase kultuuriga. Tüdrukud on nähtamatutel positsioonidel ning

konformsed kooli eetosega (Holm 2010). Poiste arenguline mahajäämus koolis on ka neile pööratud suurema tähelepanu põhjuseks (Sadker ja Silber 2006). Soo sotsiaalse konstrueerimise vaatenurga pooldajad leiavad, et sugupoolte positsioonid ühiskonnas heiastuvad ka poiste ja tüdrukute käitumise erinevustes, mida õpetajad (ekslükult) kummagi olemusega seotuks peavad. Maskuliinsuste ja feminiinsuste esitused on sügavalt seotud identiteedi konstrueerimisega (Paechter 2007).

Mitmetes uurimustes on leitud sugude erinevusi mõningates vaimsetes võimetes (vt. Sadker ja Silber 2006). Ajutalitlustes on kindlaks tehtud sadakond erinevust. Näiteks on tüdrukute kuulmine tundlikum ehk siis peavad poisid arusaamise nimel rohkem pingutama. Aju-uuringutest on selgunud, et kõne, mõistmisvõime, verbaalne mälu ja teised keelelised funktsioonid küpsevad tüdrukutel varem kui poistel. Teadlased usuvad, et see lubab tüdrukutel täita keelel põhinevaid ülesandeid kergemini. Poistel on parem ruumiline orienteerumine (Wiens 2006). Samas rõhutavad teadlased (Hines 2008; Wiens 2006), et üldises intelligentsuses soolisi erinevusi ei ole ning kummagi ülimumlikkusest või alaväärsusest rääkida ei saa. On oletatud, et ka sotsialiseerimisel on oma roll käitumuslike erinevuste tekitamisel (Sadker ja Silber 2006). Näiteks kui tüdrukutelt oodatakse, et nad ei ole liikuvad ja häälekad, siis peetaksegi neid olemuslikult passiivseteks ja vaikseteks. Poiste puhul on aga võistluslik ja lammutav käitumine ühiskondlikult aktsepteeritum kui nende allumine reeglitele (Gordon 2006; Holm 2010; Riddell 2005).

Koolis pole tüdrukute õpiedu hinnas ja naiste kõrgem haridustase pole ka rahvusvaheliste uuringute järgi muutnud nende positsiooni tööturul paremaks. Kui koolis keskendutakse hinnetele, siis tööturul nende tähendus kaob. Majanduslikud, kultuurilised ja sotsiaalsed ressursid, mis aitavad konstrueerida oma elukäiku, on kergemini käes noortel meestel kui nais-

tel, väidavad mitmed uurijad (Lahelma 2005). Eestis on teada, et suurim palgalõhe valitseb kõrgharitud meeste ja kõrgharitud naiste vahel.

Väidetakse, et poiste ja tüdrukute erineva käitumise koolis võib tingida hegemoonilise maskuliinsuse kuvandi mõju. Connelli loodud termin „hegemooniline maskuliinsus“ tähistab sellist maskuliinsuse vormi, mis on ülimumlikuna mingis kultuuris esile tõstetud, et legitimeerida patriarhaalne ülevõim. Seda on vaja pidevalt taastoota käitumise kaudu, mille sisuks võimukus, domineerimine, võistluslikkus, agressiivsus, füüsiline tugevus, enesekindlus ja seikluslikkus. Lapsed pingutavad kõvasti, et väljendada oma soolist identiteeti vastuvõtaval moel ega lase end mõjutada teistest kuvanditest (Skelton 2001; Kenway ja Fitzclarence 2005). Sellele identiteedile orienteeritud poisid ei muretse akadeemilise edu pärast, kui see pole seotud spordiga. See seondub reetliku femineeritud orientatsiooniga olla tuupur, kuulekas ja koolisüsteemile alluv (Burman 2005; Renold 2001). Seega võivad olemuslikeks loetud omaduste taga olla hoopis püüdlused käituda „õigete“ soomudelite järgi.

Intervjuueritavad tõdesid nihkeid tüdrukute kuvandis, mis seondub uue tüdruku tulemise diskursusega, mis rahvusvaheliselt tekkis selle sajandi alguse erialakirjanduses. Holm kirjutab, et uurimused räägivad edukast kriitilisest tugevast tüdrukust, kel on klassis rohkem mõju kui poistel. Ilmneb, et sugude erinevus kahaneb ajaga (Holm 2010). Seda enam võib see soosida praegust soopoliitikat, mille fookuses on poiste ja meeste füüsiline ja psüühiline haavatavus (Burman 2005; Wien 2006).

Poisid on kui veetlevad loovad infantiilid ja tüdrukud igavavõitu institutsiooni alalhoidjad. Mitmed intervjueeritute märgatud poiste ja tüdrukute erinevused on seotud ühiskonnas laiemalt valitsevate kuvandite, jõujoonte ja mentaliteetidega, mis heiastuvad koolis. Tüdrukute mõttelageda kõigega leppimise ja poiste asjade mõtet otsiva toimekuse sidumine soo olemus-

like joontega valmistab ette sooliselt segregeerunud töömaailma. Kooliga seotud inimesed ei küsi enamasti, kas neilgi on oma osa selliste hoiakute kujunemisel. Rutiinsed nähtamatud ametid leiavad üles leplikud äratelijad, keda pole vaja ka hoida ja säästa, sest nad taluvad kõike. Olemuslikeks peetud joonte ühiskonnaseotust märgati vähe, tegu on ju ikkagi loodusega.

Poisid ja tüdrukuid koheldakse koolis erinevalt

Intervjuudest kasvas välja omaette diskursus, mille sisuks poiste ja tüdrukute erinev kohtlemine ja erinevad ootused nende suhtes. See äratundmine ei tekkinud iseenesest, sedalaadi praktikate märkamiseni tuli asjaosalised suunata.

Kooli sotsialiseerimisülesanne teostub kooli harjumuspärase struktuuri ning reeglistiku abil, nagu hierarhiad, kõnelemise kord, tööreeglid, jäigad rollid ja kooli üldine normatiivsus. Sageli on räägitud õpilase rolli feminiinsest iseloomust (nt. Naskali 2007) ja arvatavasti on see üks põhjus, miks poisid ja tüdrukud suhestuvad selle rolliga erinevalt. Rolliga liituvad koolipoolsed ootused ja kaasa mängivad tavapärased soostereotüübid, mis on kellelegi lubatud, keelatud ja heaks kiidetud.

Intervjueeritavad tõdesid, et ootused poiste ja tüdrukute suhtes on väga erinevad, ja tunnistasid ka nende seotust tavapäraste soorollidega. Tüdrukute puhul on märgatud suuremat survet olla selline õpilane, nagu norm ette näeb. Õppimisega seotud ootused on poiste puhul teistsugused, nt. ei eeldatagi, et nad teeksid oma koolitoidi tüdrukutega samaväärselt. Tüdrukute hea õppe edukuse staatus on tegelikult madal.

ÕJ3: *No see on ikka varasest lapsepõlvest niisugune stereotüüpne suhtumine, et sa pead olema ju korralik ja vaikne ja ... Poistelt oodatakse seda, et ta on initsiatiivikas.*

ÕN1: *Näiteks tüdruk ei tohi kunagi midagi*

halvasti öelda või käituda. Kasvanud ja süündinud sellised. Aga poisile me saame lubada, et ta jookseb natuke või õpetajal isegi jalge vahelt läbi. Õppimises, kuidas ikka tüdruk jätab asju maha või tüdruk üldse õppimata jätab. See pole lubatud. Tegelikult on nad lapsed ühtemoodi.

Nendes ootustes on oma osa intervjueeritavate oma kooliaja mälestustel, millest selgub, et tüdrukute tegevused olid piiratud. Nende käitumist jälgiti rohkem ja tüdruk kandis poistele eeskujuks olemise koormat.

DM: *Noh üks tüdrukuid toodi ju eeskujuks poistele, et oh, küll tema loeb ilusasti luuletust ja tema oskab hästi ilusa käekirjaga kirjutada ja nii edasi.*

DN: *Ja mis oli veel, tüdrukutelt oodati erilist korrektsust. Poiste puhul sellele niivõrd tähelepanu ei pööratud. Et kuidas riides, kuidas juuksed kammitud ja nii edasi.*

Rohkesti kordus (lausa kuue intervjueeritava ütlemistes) motiiv, et poistele anti siis ja antakse nüüd rohkem andeks. Poistele ja tüdrukutele seatud nähtamatud piirid on tuntavalt erinevad.

ÕN2: *Tüdrukud pidid olema sellised rohkem mahasurutumad. Tüdrukud pidid olema korralikumad ja poisid võisid möllata tõesti natukene rohkem. Et võib-olla mingi asi antaksegi poistele rohkem andeks.*

ÕJ2: *Hariduses on nii, et eksimusi ja hooletust antakse andeks pigem meestele ja poistele.*

Poistele antakse küll andeks, ent teisalt saavad nad rohkem noomida ja karistada. Poiste mahasurumine, millest rohkem räägitakse, näib toimuvat kooli õppetöö iseloomu

ning kodukorra tõttu, mis eeldab feminiinseks peetud käitumist: vaikust, paigalolekut ja kuulekust. Poisid ei ole õpetajatele mugavad. Alavääristamine ning vähesed eduelamused mõjuvad poiste enesehinnangule negatiivselt ja selles on nähtud ka põhjust, miks nende koolist väljalangevus on suurem. Arvatavasti on poisse, kes ei saa kunagi midagi andeks.

ÕN2: *No vahel on nagu pigem kahju, et koolis on poisid nii maha tehtud. Et noh, tüdrukud on ikka need korralikud. [...] et kui võib-olla vahel ei ole neid võimeid ka väga ja siis teinekord võib-olla tambitakse väga maha ka neid poisse ja siis enesehinnang lähebki maha ja miks meil pärast on siuksed mehed, kes ei hooli.*

Õpetaja näeb põhjust kooliõppimise iseloomus, millega tüdrukud kohanevad, ent millele poisid vastanduvad, see viib aga omakorda nende mahasurumiseni.

ÕN2: *Et need poisid surutakse kuskil juba varem maha. Meie kool on ka väga palju ikkagi faktipõhine ja jätabki sellise loova tegevuse ja isetegemise jaoks vähe ruumi ja meie õpetajad ei ole ka selleks valmis.*

Poiss ja kooli normatiivsus ei sobitu omavahel, kuid sellega lepitakse. Hoolimata sellest, et poistele antakse paljutki andeks, saavad nad siiski koolis kannatada. Kooli struktuuriline võim ja igiomase korra säilimine on vägevamad kui poiste maskuliinse identiteedi pürgimused. Poiste „loomusel“ tuleb seega taganeda kehtestatud ilmakorra ees nagu kooli kodukord. See võib tähendada automaatselt süüdimõistmist, poistelt eeldatakse halba rohkem kui tüdrukutelt. Ning tüdrukud võivad siin käiku lasta juba oma strateegiad. Ülikooli õppejõud räägib:

ÕJ1: *Stereotüüp on, et tüdrukud provotseerivad, saavad poistelt litaka, need saavad karistada. Poistega pahandatakse rohkem. Poisid maakoolis tähendab vahel seda, et ainsad väljendid nende suunas on olnud „Mokk maas, möla maha!“*

Poiste olukord koolis on ambivalentne, neid ühelt poolt mõistetakse ja teisalt karistatakse.

Lastelt oodatakse koolis ka vastassugupoole austamist ning häid kombeid, seda eriti poistelt. Õpetajatöö (vististi moest minevaks?) üheks ülesandeks on ka anda lastele teadmisi soorolli-dele sobivate käitumis- ja iseloomujoonte kohta. Rõhutatult just poiste puhul kohustab sugu ka heas mõttes – olema tahtekindel, vääristama inimeseks olemist. Sookuvandil võib olla heas mõttes kasvatav jõud.

ÕN2: *Kui on mingid viisakusnõuded, siis teatud juhtudel võib ju lasta tüdruku enne ustest sisse ja välja. Et me ei ütle, et keegi oleks nõrgem, aga et selline üksteise austamine, see peaks ikkagi olema.*

ÕM: *Meesõpetaja tavaliselt poistelt ootab, et nad oleksid ikka mehed, mitte kelgunöörid. Võib-olla see ikka on, et sa oled mees, võta ennast kokku! Või et sa oled tüdruk, kuidas sa oled nii räpakas ja ... tüdrukutelt eeldatakse nagu korralikkust ja poistelt, et nad ei oleks sellised lõdvad ja et sisu oleks ikka meestel olemas.*

Intervjueeritute teadmised ootuste ja kohtlemise erinevusest tunduvad samuti olevat looduse poolt paika pandud. Samas kasutatakse neid ootusi selgelt kasvatuslikel eesmärkidel heade kommete juurutamisel. See, et poistele andestatakse rohkem ja kergemini, võiks tekitada mõtteid, milline toime on sel soosüsteemile ühiskonnas, näiteks ebaküpsuse ja vastutus-tunde õigustusena. Ent ka õpetaja ei hakka koolikorrale vastu, see on ülimuslik ka tema jaoks.

*

Ühiskond on kihistunud ja nii on ka kool sotsiaalne areen, kus tekitatakse privilegeeritud identiteete. Erinevuste tootmine on sisse kirjutatud õppekavasse, ootustesse, hindamisse, distsiplinaarsetesse praktikatesse (Hirst ja Cooper 2008). J. Walkerdine'i uuringud 1980. aastail panid aluse uuele diskursusele tüdrukute kooliedust. Ilmnes, et koolis tunnustati poiste andekust rohkem kui tüdrukute tööd. See, et tüdrukute edu tõlgendati usinusega ning poiste tööd andekusega, kujunes omamoodi rändavaks diskursuseks (Burman 2005; Lahelma 2005; Gordon 2006; Leino 2007).

Paljudes uuringutes on kindlaks tehtud, et poisid saavad rohkem tähelepanu ning õpetamisel lähtutakse rohkem poistest ja nende huvidest. Domineerivad poisid okupeerivad suurema osa füüsilisest ja verbaalsest ruumist ja on rohkem seotud koolivastase kultuuriga. Tüdrukud on mugandujad ning nii õpetajate kui ka laste eneste kontrolli all: nende liikumine, ruumi ja hääle kasutamine on limiteeritud. Nende avalikku huvipuudust on tõlgendatud ka kui vastupanu avaldumisvormi (Holm 2010; Gordon 2006). Sheila Riddell (2005) juhib tähelepanu, et nii õpetajate toimetulekustrateegiad kui ka õpilaste vastupanu koolile on tihti rajatud soomudelitele: poiste poolehoidu püütakse võita tüdrukute halvustamisega ja õpisisu kallutamiselega nende maitsele vastavaks. Tüdrukud aga kasutavad ära abitu naise kuvandit.

Poiste ja tüdrukute ebaõnne mudelid koolis ja neisse suhtumine on erinevad. Tüdrukute edu nähakse probleemina ja poiste edutust heroiseeritakse. Tüdrukud kukuvad läbi vaikselt, poiste ebaõnn on kärarikkam ja märgatavam. Ka hind, mida kumbki maksab, on erinev: tüdrukutel esineb psühho-somaatilisi häireid rohkem ning nende pingutusi ei krooni tihti samaväärne edu (Gordon 2006; Reay 2001; Leino 2007).

Üldist soolisuse mudelit on defineeritud kui sugude korda (ingl. k. *gender order*). Mehi

ja naiti nähakse kindlate ootuste, käitumise ja huvidega rühmadena. Lastele on sugu maailma korrastamise viisiks, et leida siin oma koht hea poisi või tüdrukuna. Sugude kord sisaldab võimu dimensiooni, mis väljendub väiksemates lokaalsetes kultuurides. Praktika defineerib kogukonna. Identiteet on mõistetud praktikate kaudu, kuidas me end selle kogukonnaga seome. Praktikate omandamine on selle selgeks õppimine, kuidas ja milline peab olema, et saavutada kuuluvus. See on ka identiteedi õppimine: kuidas liikuda, rääkida, käituda, kuidas esitleda ette nähtud identiteeti. (Paechter 2007)

Ent on vihjeid ka uutele arengutele. Sugude suhetes on rohkem variatsioone, alternatiivseid feminiinsusi ja maskuliinsusi, on kriitilisi ja karme tüdrukuid ning häbelikke poisse. Praegustes diskursustes on keskseks teemaks poiste nõrgenenud ja marginaliseerunud positsioon võrdluses edukate tüdrukutega ehk nn. *failing boys* (Holm 2010). Sellises olukorras võib õpetaja tüdrukuid ära kasutada ja panna nad mõne poisi eest hoolitsema, tehes neist nn. surrogaatõpetajad (Hirst ja Cooper 2008). Diane Reay (2005) märgib, et plahvatuslikult on suurenenud selliste sõnavõttude arv, kus räägitakse vajadusest poistest hoolida. Ta toob näiteks nn. meeste akadeemiad Austraalias, mis arendavad programme just poistele. Poisse kujutatakse feminismi ees jõuetuina ning oma meheliku eneseteadvuse ohvritena. Inglismaal kestab nn. moraalne paanika selle üle, kuidas poisid teevad asju halvasti. Hool läbikukkunud poiste eest on seotud viisidega, kuidas teised meestegrupid säilitavad oma sotsiaalseid eelseid. Reay tehtud etnograafilisest uuringust algklassiõpilaste seas selgus, et nii poisid kui ka tüdrukud väidavad, et poiss olla on parem. Tüdruk on igav olla, poiste tegevused on huvitavamad. Meeldivat ja soovitud tüdrukut iseloomustati kui hästi käituvat, töökat ja tarka, kel on vähe vabadust. Üldjuhul ei soovitud selline olla. Valge keskklassi maskuliinsus on domineeriv norm ka algklassilaste jaoks, järeldab uurija. (Reay 2005)

Kooliedu samastatakse praegusel ajal pigem naiselikkusega ning aktsepteeritud mehekuvand ei sisalda enam akadeemilist edu. Hästi õppivad poisid näevad vaeva, et peita kaaslaste eest oma huvi ja pingutused, et mitte kahjustada oma staatust eakaaslaste seas (Wiens 2000; Renold 2001). Nii Eestis kui ka mujal täheldatakse, et hariduslikult edukad tüdrukud on ängistatud ja rõhutud.

Võib järeldada, et meessoos domineeriv positsioon vahetab küll avaldumisvormi, ent ei kao kuhugi. Meil väidetud poiste allasurumine ei pruugi tähendada poiste üldist halvemat seisundit, vaid et poisid põhjustavad probleeme ja (väsinud autoritaarne naissoost) õpetaja reageerib närviliselt. Arvatavasti ei pea poisid oma kooliedu nii oluliseks kui tüdrukud, kelle jaoks see võib olla nende väärtuse mõõdupuuks. Asjaolu, et poistele antakse palju andeks, võimaldab neil vabaneda vastutusest nii koolis kui ka hili-semas elus ning toetuda täie enesestmõistetavusega naispoolele. Kujuneb omamoodi *habitus* (P. Bourdieu loodud termin väljendab indiviidi varasemaid kogemusi koondavat ja tema tegevusi suunavat dispositsioonide süsteemi) ehk liik mehi, keda naised tööl ja elus *järele lohistavad*, sest neil pole olnud vaja võtta vastutust. *Habitus* on sotsiaalselt determineeritud ja kujutab enesest omandatud hoiakute, tegutsemisviiside ja mõttemustrite süsteemi (Rehbein 2006), mis saab sisu ja vormi argipraktikates. Meedias ja elus kurdetud nn. meeste allakäik võib alguse saada eelkirjeldatud hoiakutest poiste suhtes. Koolipõlves raamidesse surutud tüdruk ei pruugi aga jääda vaikseks kannatajaks, ta võib kujuneda mis tahes institutsiooni seatud korra karmiks valvuriks.

Meessoost haridusministeeriumi ametnik aga ei näe viga ühiskonnas.

AM: [---] *mulle tundub, et ühiskond ei ütle naisõpetajale, et pane poisile kehvem käitumishinne. Mulle tundub, et ta ei tee seda.*

Kas õpetaja sugu on tähtis?

Õpetajaskonna sooline koosseis koolis on erutav ning ikka ja jälle esile kerkiv teema. Kahe soo arvuline vahekord ei ole tasakaalust väljas mitte ainult Eestis, vaid on naissoo suunas kaldu ka teistes Euroopa riikides. Eestis on arvud drastilised: üldhariduskoolides on naisõpetajaid 86%. TALIS-e 2013. a. uuringu järgi on OECD riikides see protsent 68,1. Tähelepanuvääriv on ka, et Eestis tajub oma ametit väärtustatuna 13,7% põhikooliõpetajatest, teistes maades aga keskmiselt 30,9% õpetajatest (Klein 2014). Ilmselgelt on valdkonna sooline koosseis ja selle ühiskondliku väärtuse taju seotud – naise töö on vähem väärt. Meie uuringus osalenute jaoks oli teema tundlik ning olukorrale pakuti mitmeid seletusi. Kuigi asjade sellise seisuga on harjutud, pidasid nii mees- kui ka naissoost intervjueritavad olukorda ebaloomulikuks.

Kooli formaliseerituse ja toodangumudeli kihtide alt tõuseb kõnelustes jõuliselt esile arusaam, et õpetaja on siiski kasvataja, praegusel juhul siis mehelike ja naiselike elumudelite esindaja. Kõik küsitletud töid esile just meesõpetaja kui kasvataja olulisust ja sellega haakuvaid nüansse.

AN: [---] *kool võiks olla ikka nagu ühiskonna minimudel, seal on kaks sugupoolt ja see võiks olla tasakaalus. Muidu juhtubki see, et osad naised võtavad meeste rolli lihtsalt.*

ÕJ2: *Praegused noored ongi näinud ainult naisõpetajaid. 60 aastat on kasvatud naisõpetajate käe all. Noored peaksid koolis nägema ka mehi, et siduda meest ja õpetajaks olemist.*

Õpetaja on intervjueritute vaates eeskuju. Õpetaja aitab kujuneda noore inimese identiteedil. Mõlemast soost õpetajaid vajaksid nii poisid kui ka tüdrukud, sest naistel ja meestel on erinev maailmakäsitlus, millega kokkupuutumine rikastaks õpilaste maailmapilti.

Olgugi et kooli sooline koosseis on nõnda asümmeetriline nagu eespool kirjeldatud, on enesestmõistetav, et kooli juhib mees.

ÕM: *No ma arvan, et lihtsalt poistel on natuke eeskujusid vähemaks jäänud. Tüdrukutel niisamuti. Mitte ainult direktor ei pea olema mees.*

DM: *Väga raske on naisõpetajal edasi anda neid signaale, mida meesõpetajad annavad ja vastupidi. [...] ma arvan, et see, et meesõpetajaid vähe on, see on probleem nii õpilaste jaoks, õpetajate jaoks kui tervikuna kooli jaoks. Mehed näevad ühtemoodi, naised teistmoodi, see mõjuks nagu lastele rikastavalt.*

Meesõpetajate puudumine paneb poisid halvemasse olukorda, sest nendega samast soost õpetaja tajuks paremini poiste probleeme ja saaks olla neile usaldusaluseks.

ÕJ2: *Tüdrukute rutiinsete probleemidega saavad tegeleda naisõpetajad. Ent kelle juurde saavad minna poisid oma probleemidega? Mehed mõistavad poisse paremini, naised tüdrukuid.*

Arvati aga ka, et mehe õpetuse kaal on suurem.

DN: *Võib-olla tema sõna maksab mõnes kohas rohkem, kui maksaks naisõpetaja sõna. Ütleme jõulisemad eriained, nagu füüsika. Ja kogu selle aine vedamine meesõpetaja poolt võib-olla toekam. Naisõpetaja eelised on teatud vanuseastmes. Nad tunnetavad seda, mida meesõpetaja ei tunnetata. ... Naisõpetajal on teatud eelised, mida võib-olla meesõpetaja ei märka.*

Teisalt leiti, et sugu ei tee kummastki paremat õpetajat. Mõnel juhul teeb naisõpetaja

kvaliteetsemat tööd, sest mees peab ühiskondliku arvamuse kohaselt suutma perekonda ülal pidada ning on sunnitud seetõttu võtma suurema koormuse, mis omakorda tähendab, et tal on keerulisem teha oma tööd vajaliku põhjalikkusega. Meesõpetajate vähesus võib anda neile soost tuleneva lisaväärtuse ja nagu poistele antakse ka neile rohkem andeks.

ÕN1: *Ütleme ausalt – kui mees on koolis, siis ta on juba rõõm omaette. Et mõnikord tunnustatakse seda meest ainult selle eest, et ta on mees. Kas ja mis ta seal tunnis täpselt teeb, kui kaugele ta lapsed viib... No igal juhul küsitakse alati, mitu meest teil koolis on. Aga üldiselt ma tahan öelda, et ei saa koolis ka hinnata meest ainult selle järgi, kas ta on mees.*

ÕJ2: *Ootused kummalegi... meesõpetaja puhul on nii, et tule ainult kooli! Neile enam ei pandagi ootusi, et nad oleksid head õpetajad, vaid et nad vaid tuleksid kooli. Teatud piirini antakse ka meesõpetajatele rohkem andeks.*

Ministeriumiametnik pakub välja mitmeid kordi avalikult kõneks olnud lahenduse probleemile, kuidas tuua kooli rohkem meesõpetajaid, ehkki teab, et seda ei saa kasutada. Aimata võib suhtumist, et meesõpetaja on koolis naisõpetajast parem ainult juba sellepärast, et ta on mees.

AM: *Kas te olete nõus näiteks sellega, et maksta meesõpetajale poole rohkem palka kui naisõpetajale selle jaoks, et saada meesõpetajaid kooli?*

Soolisusest rääkides tõusis kõneks kooli institutsionaalne raamistik, mis öeldi mehele olevat kitsas ja teda alla suruv. Naine taluvat seda paremini.

ÕNI: *Nad (meesõpetajad) on andekad ja loovad. Ja siis nad lähevad sinna selle rütmi sisse ja [...] kool annab ikkagi neile mingid hästi kitsad raamid ja võib-olla nad ei taha nendesse raamidesse jääda. Ja sellepärast kaovad ära koolist.*

Meesõpetaja erakordsus sütitab laste huvi. Lapsed võivad temalt oodata hoopis midagi muud kui õpetajatelt tavaliselt. Poisid võivad näha ja otsida meesõpetajas seda, mida ühiskond on traditsiooniliselt meherollile ette kirjutanud.

ÕNI: *Ma olen märganud lihtsalt seda, et algselt ikkagi tormi joostakse meesõpetaja kas ringi peale või mingi aine peale. Aga just poisid eriti kuidagi ei anna andeks, kui see mees on siis sama nõudlik kui naine. Nad ootavadki temalt rohkem semulikkust. Kusjuures mehed võluvad lapsi. Mul on endal teismelised suured 16–15-aastased lapsed. Kui ajalooõpetaja on mees, siis ta on ikkagi väga tore. Poisid on vaimustust ja just see võimutaotlus on selles mehes, meesõpetajas. Seda poisid ootavadki, seesama, et poisse sütitatakse ka siis ambitsioonikaks.*

Poisid võivad meesõpetajas näha selle rollimudeli kehastajat, mille järgi kuulub ühiskonnas võimalusterohkus meestele. Naisõpetaja ei suuda sellist rolli kunagi täita. Meesõpetaja on rareteet. Meeste vähesus paneb kaaluma nende väärtust ja toob päevavalgele, et mõnes mõttes võivad nad tänu soole saavutada koolis eeliseid. Ka neile antakse kergemini andeks, nad võluvad õpilasi. Nagu poiste nii ka meeste jaoks võivad kooli jäigad raamid olla ahistavad. Naisõpetajate puhul sellist probleemi ei nähta. Stereotüüpsed soorollimudelid näivad toimivat ka siis, kui keskkond on läbini femineerunud. Leplikust kohusetruust kunagisest koolitüdrukust on saanud samasugune õpetaja.

*

Diskursus mees- ja naisõpetajate erinevustest ja kummagi eelistest on pärinud tähelepanu ka rahvusvahelises teaduskirjanduses. Ameerika uurijate Sadkeri ja Silberi järgi on õpetaja elukutsel nagu ka õpetaja madalal palgal soolistunud ajalugu. Üks naisõpetaja rollimudel peitub ideoloogias, mis näeb naisi kui moraalseid emasid. Kummagi traditsioonilised rollid perekonnas kirjutasiid ette õpetaja professiooni tunnused. Koolis õpetamine oli isetu hoolitsemise töö, seega naiselik. (Sadker ja Silber 2006)

Ajalooliselt välja kujunenud naise kui hoolitseja roll tundus koolile sobivat, et kergendada valdavalt reproduktiivset õppimist. 20. saj. alguse Eestis ja Skandinaaviamaaades pidid naised enesele nii hariduse kui ka õiguse koolis õpetada kätte võitma. 1938. aastal rääkisid eesti naisliikumiste eestvedajad uhkusega, et algkoolide õpetajaist on juba pooled naised (Mäelo 1957). Traditsiooniliselt kuulus õpetajakutse meestele, naiskoolijuht oli aga suur erand. Passiivne roll suhtumises teadmistesse kuulus nii (nais)õpetajale kui ka õpilastele. Tänapäeval on traditsioonilises hariduses määrava tähtsusega maskuliinsed kvaliteedid, nagu võistlus, individualism, ratsionaalsus ja instrumentaalsus. Naisõpetajad ei pruugi enam olla tundlikumad (Reay 2001). Seega võib järeldada, et praeguseks on õpetaja kui kasvataja roll taandunud.

Lahelma kirjutab, et meesõpetajate puudusest kui probleemist on hakatud rääkima juba 19. sajandil (Eestis kujunes sellest probleem II maailmasõja järel meeste küüditamise ja sõjas hukkumise tõttu). Mure põhjuseks on oletus, et poisid, kes vajaksid mehelikkuse mudeleid, jäävad ilma vajalikust kasvatuses. Rohkem mehi oleks kooli vaja ka selleks, et parandada õpetajakutse staatust ja koolikliimat. Tema uuritavad on oma koolimälestustest rääkides väitnud, et meesõpetajad on pingevabamad ja huumorimeelsed, naisõpetajad kohusetundli-

kud ja tegelevad igavusega. Ent jooned, mida õpetajate puhul üldiselt väärtustatakse, ei sõltu nende soost, enim hinnatakse nende professionaalsust. Lahelma väidab, et sugu ei ole noore inimese jaoks õpetaja puhul kõige tähtsam. Teisalt ei taha mehed, et naised neid koolis kontrolliks. (Lahelma 2000)

Mida võib mees anda õpetamises kui mees? Davison ja Nelson väidavad, et viimasel paarikümnel aastal on poiste kooliedust ja eneseot-singutest rääkides rõhutatud vajadust mehelike rollimudelite järele, sest küsimuseks on soo mõju õpilase sotsiaalsele ja hariduslikule elule. Ent pole täpsustatud, milliseid rollimudeleid poisid ja noored mehed vajavad. Nüüdisaegne refleksiivne õpetamise praktika võiks haarata ka soolise prisma. (Davison ja Nelson 2011)

Õpetajaskonna sooline asümmeetria on mitmetasandiline ja selgelt koolielu häiriv. Ühiskondlikul tasandil madaldab see nii õpetaja-kutse staatust kui ka kooli väärtustamist. Võimalik, et kujunenud oludes saab meesõpetajale probleemiks tema enese identiteet.

Haridus on naiste asi ja poisid/mehed langevad koolist välja

Haridussüsteemi femineerumine on pika-aegne ja kõiki haridussüsteemi tasandeid haarav probleem. See on häiriv ja ebaloomulik ning kõigi intervjueritavate arvates oleks sellega vaja tegelda. Poisid hakkavad haridussüsteemist kaduma põhikooli lõpus. Potentsiaalse haritlaskonna taimelavas, gümnaasiumis on neid alles kolmandik. Youdell (2011) toob välja, et Ühendkuningriigis on poisse identifitseeritud erivajadustega õpilasteks kolm korda rohkem kui tüdrukuid. Avalikus meedias domineerib arusaam, et kool ei sobi poistele ning kooli õppemeetodid on igavad ja vananenud. See tähendab vaikimisi arusaama, et tüdrukute jaoks käib kool küll.

Meie intervjueritute tähelepanekuil peegeldab kooli sooline koosseis kummagi soo erinevat käitumist ühiskonnas laiemalt. Nii kraavis kui ka tipus on ülekaalus meessoos esindajad. Naise alalhoidlik instinkt aitab neid äärmusi paremini vältida.

ÕM: *Poiste puhul on ju nähtav see asi, et poisid kas jõuavad tippu või kukuvad ära. Tüdrukutel... nad on nagu keskmised, et kui naine, või tüdruk ütleme, ebaõnnestub, siis see ebaõnnestumine ei saa olla nii kolos-saalne.*

ÕJ3: *Ma arvan, et kui nad (naissoost õpetajad) veel nii emalikud ka ei oleks, siis see väljalangevus oleks veelgi suurem.*

Hariduse femineerumise peamiseks seletuseks on pakutud väikesi palku. Mees ei saa säilitada traditsioonilist perekonnaapea staatust, pealegi alandab väike palk meest. Valitseb arusaam, et amet määrab palga. Keegi küsitletutest ei võtnud kõneks, et palga püsiv väiksus võiks olla õpetajaskonna soolise koosseisu tulemus.

ÕN1: *Me käisime seal miitingul, kus noor meesõpetaja ütleb, et kas mul on midagi viga, et ma sellise palga eest töötan? Ega esimene asi on ikkagi raha. Kui me räägime ikkagi stereotüübist, et mees on see perekonnaapea, kes toob raha koju, siis õpetaja ei ole see perekonnaapea.*

ÕJ2: *Õpetajakoolituses õppija ütles: mulle meeldib see töö, aga kui minust saab abielu-inimene, pean hakkama peret ülal pidama ja siis ei ole raha. Ütleja oli poiss.*

Palga problemaatilisust toetab loomulikult teine stereotüüp, milles ei kahelda ja mille kohaselt peab mees toitma pere. Ei nähta seost, et selline tõekspidamine aitab omakorda õigustada naiste madalamaid palku.

Femineerumine taastoodab iseend. Leitakse ka, et õpetajaamet sobibki naisele tema loomumomaduste pärast paremini kui mehele. Nendesamade loomumomaduste pärast ongi see amet naiselik, tema staatus ühiskonnas madal ning alandab meest.

DM: *Naiste selline teenindamine, hoolitsemise, suhtumise, empaatia, enesest andmise võime ja vajadus ja oskus on suurem kui meestel. Noh, juba emarollist tulenevalt. Ma ei oska seda seletada, aga kui sa oled koolis õpetaja, siis sa ei ole nagu kõva mees. Ja eesti mees tahab olla kõva mees.*

ÕM: *Kui räägitakse õpetajast, siis räägitakse enamasti nendest inimestest, kes on vanemad naised. See on tüüpiline ettekujutus õpetajast.*

Kaks õppejõudu leidsid, et kooli femineerumise taga on ka meie ajalugu.

ÕJ: *Siin mõjus kaasa sõda – mehed olid tapetud, naised sattusid kooli tööle, seal oli kergem. Haritlased viidi Siberisse. Nüüd on haridus naiste pärusmaa. Ühiskonnas on aga kuvand, et kui on meesõpetaja, siis mis tal viga on.*

Hoopis ootamatu nurga alt ilmneb, et mehi peletab koolist ka koolitöö raskus. Üks põhjusi on lühike karjääriredel. Ning taas – naise sitkus ja vastupidavus päästab kooli.

DN: *Õpetaja amet on tegelikult üks raskeimate ametite killast. Et siin on võib-olla ka see pool, et kes on kangem. Kas naine või mees? Kes alati veab rohkem elus läbi tegelikult? Väga paljud meie noored mehed ei ole valmis sellist koormat vedama.*

Kooli naiste pärusmaaks muutumise põhjustena kerkisid esile palk ja töö nõudlikkus, millele mehed vastu ei pea. Naiste loomujooned

aitavad aga kõik välja kannatada. Amet ei pälvi oma nõudlikkusele vaatamata paremat palka, vaid pigem märgistab seda pidava mehe ebamehelikuks.

*

Poiste mahajäämus kooliedus ja võimekuses on mitmeplaaniline. Statistika näitab, et poisid ei tee kodutöid, pühendades neile kordades vähem aega kui tüdrukud, samuti ei huvitu nad koolist. Lasteaias on poisid kirjutamises ja lugemises tüdrukutest kaks aastat tagapool. Võrreldes tüdrukutega diagnoositakse poistel kolm korda sagedamini hüperaktiivsust, düsleksiat ja autismi. Ka kolledžites ja ülikoolides täheldatakse meeste alasaavutatust ja madalamaid hindeid. Lõpetanute seas tõuseb tüdrukute osakaal. See on kogu ühiskonna probleem ning keegi ei saa aru, mis läheb valesti, et noored mehed on taolises positsioonis (Wiens 2006).

Kooli femineerumisega kaasnevad tüdrukute paremad tulemused ning tippsaavutused ka traditsioonilistel meeste aladel. Tüdrukud saavad kõrgemaid hindeid enamikus ainetes. Akadeemilise survega on saavutatud, et tüüpiline tüdruk on hea, kõvasti töötav õpilane (Gordon 2006; Burman 2005).

Konservatiivselt tiivaldab, et kooli orientatsioon tüdrukutele kahjustab ning marginaaliseerib poisse ja tuleb tekitada poliitika, mis keskenduks poistele. Kooli tuleb tuua veelgi rohkem traditsionaalseid vorme, nagu karm distsipliin, mõõdikud ja konkurents. Poiste edasijõudmine koolis pälviv hoolitsust niihästi sotsiaalsetes kui ka emotsionaalsetes aspektides. Õpetajad pingutavad, et teha kool poistesõbralikuks. Otsitakse praktikaid ja strateegiaid, kuidas kasutada tüdrukute tugevusi poiste õppimise toetamiseks (Gordon 2006; Skelton 2001).

Erinevates feministlikes käsitlustes aga jagatakse hoopis vaadet, et koolid on endiselt maskuliinsuse agendid nii struktuuraalselt kui ka oma taotlustes. Traditsioonilisel haridusturul on

määravad klassikalised meeskvaliteedid, nagu võistlus ja individualism, mitte aga feminiinne toimimisviis (Reay 2001; Skelton 2001). Ühiskond esitab naissoole järjest suuremaid nõudmisi, ent feminiinsete väärtuste positsioon ei ole paranenud. Tüdrukud ja naised maksavad oma edu eest kõrget hinda. Nad kannatavad ülepinge ja stressi all, et teenida nagu mees, ning püüavad ühendada akadeemilist edu naiseliku atraktiivsusega. Hariduses edukad tüdrukud on ängistatud ja rõhutatud, on kujunenud uus viis, kuidas naised tööügamisega välja kurnatakse neile madalat palka makstes (Skelton 2001).

Huhta ja Meriläinen kirjeldavad oma raamatus „Tublide mäss“ feminiinse tubliduse põhijooni ja selle ilmumist erinevates generatsioonides. Nende sõnul on ühiskonnas nn. hoolitsemise-ameteid pidanud praegu vanemasse generatsiooni kuuluvad naised, kes kasvanud kuuletumise kultuuris ja kujunenud abistamise meistriteks. Nemad on pidanud ülal Soome healuriiki, tehes hoolitsemise ja kasvatamise tööd väikese palga eest. Nende tubliduse tagant kumab aga lämmatatud agressiivsust, esimest korda elus tunnistavad nad nüüd oma vajadusi. (Huhta ja Meriläinen 2008)

Kes võtab aga naiste vabaduse kasvades needsamad ametid edaspidi üle?

Võrdõiguslikkuse diskursus

Sooline võrdõiguslikkus pole probleem, mis paneks õpetaja mõtlema või segaks tema tööd. Kuna pikka aega on deklareeritud, et kool on sooneutraalne, ei ole võrdõiguslikkuse diskursus ühiskonnas seotud niivõrd kooli kui eelkõige tööturuga. Võrdsete võimaluste probleem ei ole koolis nähtav, seda enam, et paremaid hindmeid saavad ja edasi õppima lähevad tüdrukud. Õpetaja ei tule selle peale, et *normaalne* suhtumine võiks kuidagi tingida ebavõrdsust.

Ametnik seob võrdsuse probleemi pigem vaimse võimekusega.

AM: *Eesti koolis ma ausalt öeldes ei tea, kas see (võrdõiguslikkus) on probleem. Et kuidas õpilased üksteisest eristuvad. Kas see, et osa neist on poisid ja osa neist on tüdrukud, või tegelikult on kõige suurem probleem selles, et osad on nupukamad ja teised on vähem nupukamad? [---] mõned võib-olla potentsiaalselt suuremad probleemid on hoopis tagaplaanil.*

Kuna õpetajaks õppijad juba ongi ühest soost, pole probleemi hoopiski. Või nagu viitab kõnepruuk: tüdrukud on *vallutanud* kõrgkoolid. Õpetajad aga arvavad, et mõlemaid sugu-pooli respektieritakse võrdväärselt.

ÕJ3: *Aga noh, ega me siin õpetajakoolituses ju sellest soolisest võrdõiguslikkusest... või neid teemasid suuremalt jaolt ei käsitle. Eks meil on probleem lihtsalt selles, et meil suur osa ongi naisüliõpilased.*

DN: *Tegelikult me arvestame võrdväärselt nii poiste kui ka tüdrukute arvamusi. See on ka meie väärtustes kirjas. Nii et tüdrukud käivad meil nikerdamas puutööd ja poisid, kellele meeldib rohkem, võib-olla koovad.*

Võrdõiguslikkus võib tingida ootamatu karmuse.

ÕJ2: *Võrdõiguslikkus tähendab, et samasugustes oludes oleksid kõik võrdsed. Tudengite töid parandades ei vaata ma nime, ma ei taha, et see mind kallutaks, või siis stipendiumitaotluste juures. Või et peaksin arvestama, et tüdruk kasvatab last. Tuleb lähtuda, kes see inimene on, mitte tema soost.*

Meie küsitluses osalenud haridustegelased tajuvad küll poiste ja tüdrukute erinevat kohtlemist, kuid ei näe seda soolise ebavõrdsuse ilminguna. Üksmeelselt ollakse veendunud kooli sooneutraalsuses või siis leitakse, et kooli

poistesõbralikkuses tuleks kahelda. Ometi ei tähenda seegi, et kahtluse alla seataks võrdõiguslikkus, kuigi väljaspool kooli võidakse soolist ebavõrdsust märgata.

Kokkuvõtteks

Haridustöötajad, keda intervjuerisime, on märganud ja teadvustanud, et kooli ootused ja elupraktikad on tüdrukute ja poiste suhtes erinevad. Nähtavaks sai neile ka biopoliitika – tüdrukute kehade teistsugune paiknemine, erinev suhtumine kummagi eluavaldustesse ja kontroll. Valuline ja erutav probleem on õpetajaskonna sooline vahekord. Ent selline olukord tundus neile pigem looduslikku kui sotsiaalset päritolu. See aga vähendab kindlasti nii usku muutuste võimalikkusse kui ka tahtmist midagi ette võtta – looduse vastu ju ei saa.

Intervjuude põhjal võib väita, et Eestis avalduvad needsamad tendentsid, millest kirjutatakse rahvusvahelises erialakirjanduses, kuigi mõneti äärmuslikumana, nagu õpetajaskonna sooline koosseis ja siit johtuv suhtumine mees-õpetajatesse. Olukorda võetakse kui antust – nii sugude loomus kui ka kooli iseloom on ära määratud jõudude poolt, mida inimene ei muuda, ja see tähendab, et nii ongi *normaalne*. Vaatamata oma kogemustele kooli argipraktikatest, mis toodavad ebavõrdsust, usutakse ideoloogiliselt deklareeritud kooli sooneutraalsust ja ollakse veendunud, et võrdõiguslikkusega meil probleeme ei ole.

Eesti kool sotsialiseerib noori endist viisi tegelikkusse, mis säilitab ühele sugupoolele omistatud väärtuste domineerimise. Paradoksaalsel moel on need väärtused aga asunud kahjustama sellesama domineeriva sugupoole väljavaateid. Või veelgi tõsisemalt: kahjustada on saanud hariduse ja harituse positsioon ühiskonnas üldisemalt, sest mehed ei pea neid enam püüdmisvääreiks. Eesti poliitiliste otsustajate ning kõrgete ametikohtade kuvandis pole haridus näiteks enam nõutud tingimus. Naiste

rahvusvaheliselt tähelepanu pälvinud pingutus tõusta hariduse abil hierarhiaredelil on soovimatu kaasandena arvatavasti vähendamas hariduse enese väärtust, sest üldine suhtumine naisesse muutub (kui muutub) aeglaselt. Kõik, mis on naisega seotus, on aga vähem väärt. Poistele suunatud rõhutatud tähelepanu soovimatu tagajärg võib olla nende privilegeeritud seisundi võimendamine ja vastutusvõimetuks kujunemine.

Kooli üheks põrgulikuks dilemmaks võib lugeda maskuliinse võimu ja eluhoiakute kindistamist kooli feminiinse koosseisu ja arginormaalsuse kaudu. Meie intervjueritud reflekteerisid olukorda täpselt, ent ei tuvastanud probleeme võrdõiguslikkusega ega näinud vajadust midagi muuta. Samas tajuti, et taolise olukorra püsimine kahjustab mõlemat sugupoolt. Ametlik kooli sooneutraalsuse deklareerimine nii haridust korraldavates õigusaktides kui ka õppekava üldosas pigem varjab kui kutsub nägema kummagi positsioone ja soostereotüüpide mõju. Modernismi valgustuse ja enesearengu idee on põrkunud sugude seatud korruga. Enne kui mõelda kooli argipraktikate muutmisabinõudele, tuleb need teha nähtavaks. Tee selleni tundub aga olevat pikk.

Kirjandus

- Alhanen, K. (2007). Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa. Gaudeamus, Tampere.
- Burman, E. (2005). Childhood, neo-liberalism and the feminization of education. *Gender and Education*, 17, 4, 351–367.
- Davison, K. G.; Nelson, B. G. (2011). Men and Teaching: Good Intentions and Productive Tensions. *The Journal of Men's Studies*, 19, 2, 91–96.
- Editorial (Sadker, S, Silber, E.S.) (2005). Gendered Childhoods. *Gender and Education*, 17, 5, 463–469.
- Francis, B. (2001). Beyond Postmodernism: Feminist Agency in Educational Research. In Francis, B.; Skelton, C. (eds.), *Investigating Gender: Contemporary Perspec-*

- tives in Education. Open University Press, Berkshire.
- Gordon, T. (2006). Girls in education: citizenship, agency and emotions. *Gender and Education*, 18, 1, 1–15.
- Hines, M. (2008). Androgeen, östrogeen ja sotsiaalne sugu. Rmt-s Eagly, A. H.; Beall, A. E.; Sternberg, R. J. (toim.), *Soopsühholoogia. Sugupoolte psühholoogia*. Külilm, Tallinn.
- Holm, A.-S. (2010). Gender Patterns and Student Agency: Secondary School Students' Perceptions over Time. *European Educational Research Journal*, 9, 2, 257–268.
- Huhta, L.; Meriläinen, R. (2008). *Kilttien kapina. Tottelemattomuuden alkeet naisille*. Edita OY, Helsinki.
- Kenway, J.; Fitzclarence, L. (2005). Masculinity, Violence and Schooling: Challenging „Poisonous Pedagogies“. In Skelton, C.; Francis, B. (eds.), *A Feminist Critique of Education. 15 Years of Gender Education*. Routledge, London, New York.
- Klein, M. (2014). OECD: Eesti inimesed on üha haritumad, aga õpetajaskond vananeb. *Õpetajate Leht*, 9. sept.
- Kruusvall, J.; Tomson, L. (2004). Tallinna kuue linnaosa koolide 8. klasside õpilaste turvalisuse ja riskikäitumise uuringu tulemused. Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuamet, Tallinna Pedagoogikaülikooli sotsioloogia osakond, Tallinn.
- Lahelma, E. (2000). Lack of male teachers: a problem for students or teachers? *Pedagogy, Culture & Society*, 8, 2, 173–186.
- Lahelma, E. (2005). School Grades and Other Resources: The „Failing Boys“ Discourse Revisited. *Nordic Journal of Women's Studies*, 13, 2, 78–89.
- Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinna Ülikool, Tallinn.
- Leino, M. (2007). Sooline aspekt koolis. Rmt-s Veisson, M. jt. (toim.), *Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilase toimetulek*. TLÜ Kirjastus, Tallinn.
- Mäelo, H. (1957). *Eesti naine läbi aegade*. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund.
- Naskali, P. (2007). *Yliopistollinen opetus ja lahja*. Niin & Näin, 51.
- Paechter, C. (2007). *Being Boys; Being Girls: Learning masculinities and femininities*. Open University Press, Berkshire.
- Reay, D. (2001). The paradox of contemporary femininities in education: Combining fluidity with fixity. In Francis, B.; Skelton, C. (eds.), *Investigating Gender: Contemporary Perspectives in Education*. Open University Press, Berkshire, 152–163.
- Rehbein, B. (2006). *Die Soziologie Pierre Bourdieus*. UVK Verlagsgesellschaft, Konstanz.
- Renold, E. (2001). Learning the „hard“ way: Boys, hegemonic masculinity and the negotiation of learner identities in the primary school. *British Journal of Sociology of Education*, 22, 3, 369–385.
- Riddell, S. (2005) *Pupils, Resistance and Gender Codes: A Study of Classroom Encounters*. In Skelton, C.; Francis, B. (eds.), *A Feminist Critique of Education. 15 years of gender education*. Routledge, London, New York.
- Sadker, D.; Silber E. S. (2007). *Gender in the Classroom*. Routledge, London, New York.
- Salminen, J. (2012). *Koulun pirulliset dilemmat. Kustannusosakeyhtiö Teos*, Helsinki.
- Skelton, C. (2001). Typical boys? Theorizing masculinity in educational settings. In Francis, B.; Skelton, C. (eds.), *Investigating Gender: Contemporary Perspectives in Education*. Open University Press, Berkshire, 165–176.
- Skelton, C.; Francis, B. (2001). Endnotes. Gender, school policies and practices. In Francis, B.; Skelton, C. (eds.), *Investigating Gender: Contemporary Perspectives in Education*. Open University Press, Berkshire, 189.
- Veisson, M.; Kallas, R.; Kuurme, T.; Leino, M.; Lukk, K.; Ots, L.; Pallas, L.; Ruus, V.; Sarv, E.-S.; Veisson, A. (2007). *Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilase toimetulek*. TLÜ Kirjastus, Tallinn.
- Wiens, K. (2006). The New Gender Gap: What Went Wrong? *Journal of Education*, 3, 11–27.
- Youdell, D. (2011). *School Trouble. Identity, Power and Politics in Education*. Routledge, London, New York.

Ülevaade Balti naiste lugemis- ja kirjuta- miskultuurist kuni 1840. aastani

Kairit Kaur

Artikkel on valminud ühena eeltöödest lähiaastatel ilmuva „Balti kirjakuultuuri ajaloo“ esimese köite (keskajast kuni 1840. aastani) naiste lugemis- ja kirjutamiskultuuri käsitlevatele peatükkidele. See määrab ka praeguse kirjutise ajapiirid. Olen püüdnud anda võimalikult ammendava ülevaate seni teadaolevatest vaadeldaval ajavahemikul Balti naiste sulest ilmunud trükistest. Käsikirjaliste teoste, kuid ka (välis)ajakirjanduses ilmunu kohta ootan aga raamatukogudest, arhiividest, muuseumidest ja ehk ka eraisikutelt tulevikus kindlasti lisateavet. Ajapiir 1840 sobib aga vahelõike tegemiseks üsna hästi ka Balti naiskirjanduse sisemist arengut arvestades: selleks ajaks olid siinsed naised jõudnud avaldamiseni kõigis kolmes kirjanduse põhiliigis.

Keskaeg

Oratio, lectio divina, labor manuum

Vähe on teada Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuurist enne 17. sajandit. Enamik siinseid naisi – nagu ka suur osa mehi – ei osanud keskajal ilmselt lugeda ega kirjutada. Eriti käib see kohalike rahvaste naiste kohta, kuid puudutab ilmselt ka suurt osa 13. sajandi võõrvallutuste tuules siiamaille saabunud (eelkõige saksa, kuid ka taani, rootsi jne.) kolonistide naisi, ehkki viimaste puhul ei ole välistatud, et vähesel määral lugemis- ja kirjaoskusega naisi võis leiduda selliste elanikkonnakihtide seas, kus kirjaoskus oli laialdasemalt levinud, st. eelkõige linna patritsiaadi, kaupmeeste ja käsitöölise perekondades, kuid ka vasallisuguvõsades. Vaimulikel ei tohtinud katoliiklikul ajastul ametlikult perekonda olla. Kuna naistel ei olnud kohta keskaegsetes administratiiv-institutsioonides ja nad ei kuulunud siinsetesse tsunftidesse ega gildidesse, siis on teateid varaste lugeda, harvem ka kirjutada oskavate naiste kohta loogiline otsida sealt, kuhu koondu keskaja vaimuelu, st. kloostritest. Naiskloostrid rajati tavaliselt linnade, kindlustatud asulate või kindluste lähedale (Mohn 2006, 19) (Eestis oli kindluse lähedale rajatud nt. tsistertslaste Lihula naisklooster). Balti naiste esmaseks institutsionaalseks hariduskoldeks paistavadki olevat olnud tsistertslaste ordu naiskloostrid (vt. Viia 2010, 107–109), mille mõju ulatus kloostriseinte vahelt kaugemalegi. On teada, et 1255. aastal Riias asutatud naistsistertslaste Maarja Magdaleena kloostris juures tegutses aadlile ja linna patritsiaadile mõeldud tütarlastepansionaat, kus õpetati usuõpetust, laulmist, käsitööd, viisakat käitumist jm. kõrgemast seisusest naisele vajalikke oskusi (Kestere 2009, 164). Kui viimases võib näha vastutulekut kliendile, siis esimesed kolm seostuvad selgelt tsistertsliku vaimsuse kolme põhiprintsiibiga: *oratio, lectio divina, labor manuum* (palvetamine, pühade tekstide lugemine, oma käte töö) (Viia 2010, 5).

Lugemisel oli tsistertslaste vaimuelus tähtis roll (vt. Viia 2010, 28), seda ka naiskloostrites. Ilmselt tuntumaid tsistertslastega seotud naiste kirjakuultuuri keskusi saksakeelses kultuuriruumis oli Eisenachi (hiljem Lutheri sünnilinn) lähistel Sachsen-Anhaltis asunud Helfta nunnaklooster, millel oli suur raamatukogu ja kus tegutsesid kolm silmapaistvat keskaegset saksa müstikut: Mechthild Magdeburgist (1207–1282), Mechthild Hackebornist (1231–1291) ja Gertrud Helffast (1256–1302). Nagu Lätiski olid Eesti ala esimesed tütarlaste õppeasutused seotud tsistertslastega, ehkki nähtavaks muutuvad need alles pärast reformatsiooni, kui hakati rajama luterlikke tütarlastekoole. Tallinnas loodi 1543. aastal rae algatusel reformeeritud Mihkli nunnakloostri ruumides kasvatusasutus, mida juhtis kloostri luterlusse astunud abtiss Elsebe (Elisabeth) Zoega. Siin õpetati lugemist, kirjutamist, katekismust, kirikulaulu ja käsitööd. Ka Tartus asutati gildide eestvedamisel 1555. aastal tütarlastekool just tsistertslaste Püha Katariina nunnakloostri juurde. Võimalik, et tütarlaste kasvatusasutus oli ka Pirita birgitiinide kloostri juures. Ei ole teada, kas naishariduse edendamise tegelesid ka Tartu klarissiinid. Liivi sõja tagajärjel lakkasid aga kõik teadaolevad Eesti ala tütarlastekoolid tegutsemast. On teateid, et Tallinnas taastus naisharidus 16. sajandi lõpus, mil tütarlastekool tegutses Pühavaimu seegi ruumes. (Varase naishariduse kohta vt. Liim 1999, 140; Eisen ja Laul 1989, 82–83; Kivimäe 1998, 194–196; Mäeväli 1981, 14.) Ka ei ole teadaolevalt säilinud Eesti naiskloostrite raamatukogud (*armarium*). Need olid kindlasti olemas – tsistertslaste kloostrid ei olnud lugemisvarata mõeldavad, Pirita kloostrist on arheoloogiliste väljakaevamiste käigus leitud raamatuköite elemente (Tamm 2001, 53). Võimalik, et mingeid viiteid siinsete naiste kirjakuultuurile võib leida Pirita kloostri peakloostrist Vadstenast Rootsist, Riia Magdaleena kloostri leiduvad käsikirjad viidi 1622. aastal Uppsalasse (Talve 2004, 62). Balti naiste keskaegse (kirja)kuultuuri süsteem-

sem uurimine alles kogub hoogu (vt. Kala 2002 ja 2007; Põltsam 2001 ja 2009; Põltsam-Jürjo 2004, 2009 ja 2009b; Mänd 2012 ja 2013). Vähesed teated koolide õppekavade kohta viitavad sellele, et naiste esmaseks lähemaks kokkupuuteks kirjasõnaga oli ilmselt piiratud valik kristlikku kaanonisse kuulunud tekste, palveraamatud ja kirikulaul. Nende kirjutatu jäi esialgu arvatavasti rohkem tarbetekstide valda (kloostrite ja majapidamiste asjaajamisega seotud tekstid, testamentide kohta vt. Põltsam 2009), sest neil puudus otsene vajadus ja võimalus liturgiliste tekstidega (nt. jutlus, koraalid) ülesastumiseks. Toetudes Pauluse ütlusele “Olgu naised koguduses vait, sest neil ei ole lubatud rääkida” (1. Kor. 14: 34), ei ordineeritud naisi alates 5. sajandi kirikukogudest preestriks või pastoriks (Becker-Cantarino 1987, 67–68); ka naiskloostrites pidasid jumalateenistusi mehed. Siiski võib oletada, et väiksema ulatusega, eraviisiliselt või kitsamas ringis tarbimiseks mõeldud käsikirjalisi vaimulikke tekste löid siinsed kõrgkihi naised juba enne 17. sajandit – alust selleks hüpoteesiks annab mõningate 17. sajandi naiste vaimulike tekstide mahukus, mis ei saanud tekkida täiesti tühjalt kohalt.

Ulatuslikumate tekstidega avalikult esileastumiseks pidi olema täidetud rida eeltingimusi: vaja oli naisi kammitsevate usuliste piirangute lõdvenemist, eriti mis puudutas nende õigust sõna võtta. Baltikumis võib seesuguse lõdvenemise märgiks pidada luterliku reformatsiooni vastuvõtmist, mis avas ligipääsu kirjasõnale senisest suuremale hulgale naistest. Samuti pidi üldine majanduslik arengutase olema üsna kõrge, et jaguks ressursse hariduse jagamiseks ka tüdrukutele, sest kirjakuultuuri eelduseks on kirjaoskus, kirjanduskultuuri eeldusena peab see olema ka kõrgel järjel. Tähtis oli ka spetsiaalselt naiste õigusliku ja majandusliku positsiooni tugevdamine ja kindlustamine, et tekiks naiste võimekus akumulierida kapitali, mis võimaldaks tegutseda ja suunata ressursse oma äranägemise järgi, kartmata liialt ühiskonna sankt-

sioone. Ei maksa ka unustada, et raamatute trükkimine oli tol ajal väga kulukas ettevõtmine. Baltimail rajati õiguslikke eeldusi naiste kapitali akumuleerimise võimekuse tekkeks keskaja vältel, nt. kajastub see üsna hästi rüütlimõisate pärimisõiguse laienemises naistele: Eestimaal juhtus see juba 1397. aastal Conrad von Jungingeni ediktiga, sarnast arengut kinnitavad ürikud on teada Riia piiskopkonnast aastast 1457, Saaremaalt 1524, Tartu piiskopkonnast 1540 ja ordumaadelt 1546 (vt. Bunge 1839, 235–236). Kuramaal leidis naisaadlike pärimisõiguse laienemine aset 1570. aastal (Pistohlkors 1994, 243). See ei tähendanud, et aadlisoost naised oleksid saanud pärida meestega võrdselt, kuid eeldus elementaarseks majanduslikuks sõltumatuseks oli loodud. Eeldused said siiski eelkõige realiseeruda seal, kus oli ka tegelikult tugev alus majanduskasvuks. Eelnevat arvestades ei panegi imestama, et esimesed mahukamate tekstidega üles astunud naised olid aadlikud Kura- ja Liivimaalt, samas kui Eestimaa kirjanaised ilmuvad tunduvalt hiljem – Eestimaa oli Balti provintsi-dest vaesem.

17. sajandist Põhjasõja lõpuni

Vaimulikud retseptiraamatud, „õpetatud naised“, juhuluule ja perekonnaalbum, „modestia“

Vaimuliku kirjanduse pikaajalisele retseptisioonile, kuid ka vaimuliku ja praktilise põimimisele osutab see, et vanim baltisaksa kirjandusleksikonides fikseeritud siitkandi naise trükitekst – kuramaalanna Anna von Medumi resp. Medemi (snd. von Tiesenhausen, ca. 1613–1674) kiliastlik, juutide ristiusku pööramisele suunatud teos „Vaimulik juudi haavapalsam“ („Geistlicher jüdischer Wundtbalsam“, 1646), kuulub pealkirja kohaselt baroksesse vaimuliku retseptiraamatu žanrisse (esma-, mitte päris täpne mainimine Snell 1786). Samasse žanrisse kuulub teinegi varakult fikseerimist

leidnud (Phragmenius, Riga literata, 1699) Balti naise teos, rootsi päritolu baltisaksa aadliku, liivimaalanna Catharina von Gyldensterni (Karin Gyllenstierna-Meck, ca. 1611–1682, vt. tema kohta Recke-Napiersky 1927–1832, II: 154; Taimiņa 2011) mahukas, 752-leheküljeline hardusraamat „Vaimulik raviplaaster ja hingeravim“ („Geistliches Heil-Pflaster und Seelen-Artzney“, 1677). Aasta hiljem avaldas daam analoogse kompilatsiooni ka rootsi keeles („Ett Andeligt Apoteek“). Siinsete naiste vaimulik kirjandustraditsioon paistabki kaua aega tugevamini seostuvat aadlisoost naistega.

Balti kodanlaseisusest naised tulevad trükitekstidega kõigepealt esile „õpetatud naistena“. Nii nimetati humanismi ja varavalgustuse naiseideaali ja -tüüpi, mis sai alguse renessansiajastu Itaaliast (nt. Isotta Nogarola, 1418–1466; Margaret Roper, 1505–1544; Olimpia Fulvia Morata, 1526–1555; Anna Maria van Schurman, 1607–1678; Sophia Elisabeth Brenner, 1659–1730; Luise Adelgunde Victorie Gottsched, 1713–1762). Nad võisid osata ladina ja muid võõrkeeli, kasutada oma teostes allusioone, tsitaate, motosid, marginaale, viiteid antiikmütoloogiale, kirikuisadele, humanistlikele autoriteetidele, lisaks kanoonilistele piiblitlugudele ka apokrüüfidele. Esimeseks teadaolevaks siitkandi „õpetatud naiseks“ on Riia humanisti ja luuletaja Daniel Hermanni (ca. 1543–1601) lesk Ursula (snd. Kröger), kes avaldas pärast mehe surma tolle teosed, mille igale kolmele köitele kirjutas ladinakeelse proosa-eessõna-dedikatsiooni (1614) (Kaur ja Viiding 2012, 417). „Õpetatud naisena“ astus üles ka esimene teadaolev Balti naisluuletaja, riialanna Gertrud Paffrath. 1654. aastal avaldas ta oma nime all Riia raesekretäri Hermann Meinersi ja Sophia von Dunteni pulmadele pühendatud, ladina- ja saksakeelseid luuletusi sisaldanud trükise, millega pani aluse siinsete naiste juhu- luuletraditsioonile, mis ulatus välja 19. sajandi esimesse poolde (vt. Gertrud Paffrathi kohta Kaur ja Viiding 2012 ning Kaur 2013, 41–56).

Naiste ladina keele oskus oli äärmiselt erandlik, sest koolis neile ladina keelt ei õpetatud, kuna see oli eeldus ülikooliõpinguteks ja varauusajal naisi ei immatrikuleeritud (ladina keeles kirjutatud naiste kohta vt. Stevenson 2008). See oli kultuuriline kapital, mida said oma tütardele võimaldada vaid haritud või väga heal järjel isad (palgates eraõpetaja). Ehkki Gertrud Paffrathi päritolu ei ole täpselt teada, pärinesid „õpetatud naised” tavaliselt (linna) haritlas perekondadest. Nii oli nt. järgmine teadaolev Riia naisjuhuluuletaja Gertrud Cahlen (1664–1695) arsti tütar; esimene Eesti alaga seotud juhuluuletajanna, end tartlannana määratlenud Regina Gertrud Schwartz (abielus König, 1690 – pärast 1739) muusiku kasutütar; ladinakeelsete kõnedega esinenud tallinlanna Anna Sidonia Morian (snd. 1689) õpetaja-koolijuhü tütar; juhuluuletusi kirjutanud, ladina jt. vanu keeli vallanud ja oma meest ja poega õigusalselt nõustanud kuramaalanna Dorothea Bolner (snd. Simonis, 1699–1789) pastori tütar (vt. Kaur 2013, 57–62; 77–81; Recke ja Napiersky 1827–1832, II: 217). „Õpetatud naise” ideaali kõrgaeg Baltikumis jäi 17. sajandi II poolde 18. sajandi algusesse. Naishariduse üle diskuteeriti sellal ka laiemalt – 1705. aastast on teada nt. Riia gümnaasiumi õpilase Bernhard Bade (juh. Daniel Eberhard) disputatsioon naishariduse kasulikkusest riigile (Berga 2011, 11–12). Kasvavast lugupidamisest naiste vastu, kuid ka tärkavast eneseteadvusest annab märku seegi, et ühe 17. sajandi viimasel veerandil sündinud riialanna sulest pärineb esimesi Balti naise autobiograafilisi tekstikatkeid – kaupmees Johann Helrich Brandti perekonnavalbumi (sks. k. *Stammbuch*) pidamise võttis Põhjasõja ajal, ilmselt 1707. aastal üle tema abikaasa Anna Dorothea (snd. Rauert, snd. 1684), pannes sellesse lühidalt kirja oma eluloo tähtsamad isikud ja sündmused (vanemad, venna ja laste sünd, (abiellumise 1700. aastal oli fikseerinud juba mees), 1709. aasta erakordselt külma talve ja kevadise Daugava üleujutuse kirjelduse, hauaplatsi ostmise Peetri kirikus ning laste ja

mehe surm 1709–1710 (vt. LVVA.4038.2.389).

Omamoodi vahelülilis vaimulikke teoseid kirjutanud maa-aadlidaamide ja õpetatud linnakodanlasenaiste vahel paistavad olevat olnud õuedaamid. Nii kirjutab Kuramaa õukonnaga seotud Judith von Alkens panegüürist juhuluulet (1677), mille loojad olid sagedamini kodanlased, kuid samas on tema luuletused traditsioonilisemalt kristlikud kui linnanaistel ja väldivad õpetatuse tulevarki (Kaur 2013, 62–71). Kirjutavad naised pidid oma teadmiste demonstreerimisega olema ettevaatlikud – ehkki tagasihoidlikkust (*modestia*) oodati nii naistelt kui ka meestelt, olid nõuded naiste puhul rangemad. Seetõttu läbivad varauusaegsete naiste teoseid erinevad tagasihoidlikkuse *topose* variatsioonid (Göransson 2002, 218, 222), neil oli ka tugevam surve jääda anonüümseks. Selles plaanis eristuvad kuramaalannad – neil oli tugev traditsioon avaldada oma nime all.

Naiste lektüür enne Põhjasõda

Nüüdsest on võimalik teha mõningaid järeldusi naiste lugemisvara kohta ka nende endi tekstide põhjal. Uuritud on Catharina von Gyldesterni rootsikeelse kompilatsiooni allikaid ja leitud autorite, nagu Martin Hyller, Joachim Iheringius, Johann Arndt, Thomas à Kempis, Ahasverus Fitsch, Philipp Kegelius, Josua Stegmann ja Philippe Mornay, mõju (Lindquist 1939, 113–122). Gyldesterni ja Medumi saksaakeelsete vaimulike raamatute allikad vajavad alles uurimist. Kuna raamatud olid väga kallid, siis vaatamata 17. sajandi naiste kirjatööde allusiooniküllusele, ei saa sellest järeldada, et nende käsutuses oleksid olnud suured raamatukogud. Sageli olid kirjutamisel abiks hoopis märksõnade abil korrastatud tsitaadikogud ehk florileegiumid. Kristi Viiding on nt. Gertrud Paffrathi kõigi ladinakeelsete tekstide alusena tuvastanud varauusaja tuntuima, Joseph Lange florileegiumi „*Polyanthea nova*“ ühe foolio-väljaande (Kaur ja Viiding 2012, 428–429). Lisaks tradit-

sioonilisematele allikatele, nagu Piibel, hardus- raamatud ja vaimulikud laulud (uute autoritena Paul Gerhardt, Johann Rist), leiavad 17. sajandil tee Balti naiste lugemislauale ka kaasaegsed saksa poeedid (Andreas Gryphius, Simon Dach, Martin Opitz) (Kaur 2013, 51, 60–61, 70–71).

18. sajand. Pärast Põhjasõda

Pietism, Gellert ja naiste tulek ajakirjandusse

Põhjasõda tõi kaasa pika katkestuse naiste säilinud trükitud kirjasõnas. Uuesti ilmuvad naiste nimed välja alles 1740. aasta paiku, kuid esialgu vaid meeste väljamõeldisena – fiktiivsete lugejakirjade autoritena Balti esimestes moraalsetes nädalikirjades. Naiste fiktiivsete lugejakirjade periood kestis 1770. aastateni (vt. Kaur 2011, 333–334 ja Kaur 2013, 20). Fiktiivsed naisautorid ei ilmu 1740. aastatel lugeja ette siiski mitte esimest korda. Juba 1636. aastast on teada kuulsa saksa barokkpoeedi Paul Flemingi Eestimaal kirjutatud sünnipäevaluuletus, mille lõpuread sisendavad, otseku oleksid selle kirjutanud naised – antiiksete saatusejumalannade parkadena ülesastuvad kolm kaupmehetütart õed Niehusenid (vt. Kaur 2013, 37). Hiljem võib seda nähtust tuvastada massiliselt 18. sajandi viimase kümnendi juhuluules. See on iseloomulik nähtus ajajärkudel, kui naiste avalik ülesastumine on tõkestatud, kuid samas osutab selle esiletulek alati ka sellele, et naiste positsioon on paranemas ja kindlustumas ning võib olla kindel, et põlvkond-kaks hiljem on oodata avalikkuses samaväärsel hulgal tegelike naisautorite esileastumist (vt. Kaur 2013, 37–39, 102–119, 135–138).

Hiljem ilmunud luulekogude analüüs näitab, et Põhjasõja-järgsel ajal, mil naiste endi hää avalikkusesse ei kostunud, olid nad tegevad pietistlik-hernhuutliku kirjanuse retseptisiooniga. Pietistliku sisevaatluse populaarsusega naiste seas võib selgitada ehk ka fakti, et sellest ajast on

teada esimene pikem naise päevikukatke Eesti alalt, liivimaalanna Ulrike von Strykilt (1748) (vt. Stryk 1905). Pietistliku päevikuna *par excellence*, mille adressaadiks on Jumal ja sisuks suuresti palve ja mõtisklused inimloomuse üle, leidub viiteid päevasündmustele aga vähe, on aga säilinud ärakiri eestimaalanna Anna Christine von Helwigi (snd. Duwall, 1725–1796) päevikust aastatest 1774–1783 (EAA.1418.1.8–10).

Alates 1750. aastatest on märke ka naiste juhuluule traditsiooni taastumisest. 1750.–1760. aastate olulisim autor siinsete naiste jaoks oli saksa kirjanik Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769), kelle vaimulikke laule esitati nii mõnigi kord just naiste initsiatiivil peetavatel koduhardustel (Rachel 1900, 39). Tema romaan „Rootsi krahvinna von G*** elu“ („Leben der schwedischen Gräfin von G***“, 1747/1748), mille protagonist ja mitmed kõrvaltegelased olid seotud Liivimaaga, paistab aga olevat pakkunud hiljem eeskuju baltisaksa naisautoritele nii pseudonüümi valikul (vt. Kaur 2013b, 169–170) kui ka oma liivimaisest autobiograafiast inspireeritud romaanitegelastele rootsi päritolu omistamisel (Barbara Juliane Krüdener, „Valérie“). On teada, et Soomes elanud Kuramaa juhuluuletaja Agatha Louisa de la Myle oli Gellertiga ka kirjavahetuses (Stålberg 1864–1866, 67). Naised olid tegevad ka vaimuliku kirjanuse tõlkijatena – kuramaalanna Elisabeth Charlotte Benigna von Hahn (abielus von Korff, vt. tema kohta Gottzmann ja Hörner 2007, II: 711–712) avaldas 1765. aastal Königsbergis prantsuskeelse tõlke Johann Jakob Duschi teosest „Moraalseid kirju südame harimiseks“ („Moralische Briefe zur Bildung des Herzens“, pr. k. „Les morales pour former le cœur“).

1760. aastatest alates ilmuvad baltisaksa ajakirjadesse esimesed arvatavasti tegelikud naiste kaastööd, esimesena Peter Ernst Wilde meditsiinilises nädalikirjas Der Landarzt (Maa-arst) kellegi anonüümse kuramaalanna kiri 1765. aastast, kelle allkirjast võib aimata initsiaale E. W. v. B. (Brief einer Kurländerin, 1769).

Vaimulike retseptide asemel jagas ta selles lugejatega õllevalmistamisõpetust. 1780. aastatest on teada ka naiste psühholoogia-alaseid nõuandeid. Naiste anonüümsete kaastööde periood kestis 1790. aastani.

1776. aastast on teada esimene arvustus siitkandi naise sulest – anonüümne liivimaalanna hindas Gottlieb Schlegeli retsensioonajakirjas *Mitmesuguseid Artikleid ja Hinnanguid Õpetatud Teostele* (*Vermischte Aufsätze und Urtheile über gelehrte Werke*) saksa esimest naisteajakirja, J. G. Jacobi ja J. J. W. Heinse *Irist* (1774–1776) (*An die Iris des Herrn Jacobi 1776*). Jacobi ja Heinse ajakiri oli eeskujuks ka mitmetele Balti väljaannetele. 1784. aastal anti August von Kotzebue initsiatiivil ja Martin Heinrich Arveliuse toimetamisel Tallinnas välja esimene spetsiaalselt naistele mõeldud almanahh *Liivimaa Iris* (*Die Liefländische Iris*). Nime *Iris* kandis ka 1808. aastal Riias ilmunud August Weyrauchi toimetatud illustreeritud *Nädalaleht Daamidele* – Balti esimene naisteajakiri.

Baltikumiga on seotud ka üks esimesi Saksamaal naisteajakirju väljaandnud naine – Charlotte Hezel (snd. Schwabe). Ta toimetas 1779. aastal Ilmenaus ilmunud naisteajakirja *Wochenblatt für's Schöne Geschlecht* (*Nädalaleht Kaunimale Soole*), olles ühtlasi esimene saksa naisteajakirjade toimetajate seas, kes julges tunnistada, et on naine (Weckel 1998, 27–28). Ta oli abielus K. J. Petersoni lemmikõppejõu, orientalist Wilhelm Friedrich Hezeliga ja on maetud Tartusse (Weckel 1998, 59–62). Balti naised ise vaadeldaval perioodil ajakirjade väljaandmiseni ei jõudnud, 1790. aastate algul nende kaastööd hoopis kadusid siinsest ajakirjandusest (Kaur 2013, 20–21).

Rousseau'lik „loomuliku naise“ ideaal

Selle põhjuseks võib pidada Rousseau vaimus uue naiseideaali kehtestumist – paleuseks oli nüüd „loomulik“ kodanlasesoost naine, kes oma bioloogilist „kutsumust“ teades

pühendub täielikult oma kodule, mehele ja lastele, jäädes privaatsfääri ja jättes avalikkuses tegutsemise täiesti meeste pärusmaaks. Varasem humanistlik ja varavalgustuslik „õpetatud naise“ ideaal sattus põlu alla. Saksamaal oli „loomuliku“ naiseideaali võidukäik alanud juba kümmekond aastat varem, olles osa suuremast kampaaniast patriarhaalse tuumperemudeli propageerimiseks, milles on nähtud katset astuda vastu kapitalistlikele tendentsidele, mis sundisid mehi töötama üha enam kodust eemal ja ähvardasid perekondi täieliku lagunemisega. Avalikkuses üles astunud naised tõrjuti tagasi pere rüppe (vt. Scholz 1992, 49–50). Selle põhjus oli järgmine: neid hakati tajuma võistlejatena teravneva konkurentsiga tööturul. Saksamaa ülikoolides õppinud kodanlasesoost noormehed tõid selle naiseideaali koju kaasa (vrd. Kaur 2013, 111–114) ja tänu asehalduskorra ajal (1783–1796) korraldatud reformidele (vt. Pistohlkors 1994, 287–294; Elias 1978 ja 2001), mis võimaldasid linnades suuremat sotsiaalset mobiilsust, kuid samas suurendasid konkurentsi, oli olemas ka soodus pind ideaali juurdumiseks kohalikes oludes. Kui kauaks naised Balti ajakirjanduse kaastööliste ringist eemale jäid, vajab veel täpsustamist, kuid esialgse mulje põhjal said nad anonüümsete kirjadega üles astuda jälle 19. sajandi esimese kümneni teisest poolest.

Privaatsfääri tõrjumisele eelnes aga naiste aktiivne tulek Balti kirjandusavalikkusesse 1770.–1780. aastatel.

Naiste esimesed luulekogud ja põige publitsistikasse

1777. aastal ilmus trükist esimene siitkandi naise luulekogu, Kuramaa hertsoginna Benigna Gottlieb von Bühreni (resp. Biron, snd. Trotta gen. Treyden, 1703–1782) „Suur ristikandja“ („Eine große Kreuzträgerin“). See sisaldas religioosseid luuletusi, samuti nagu sellele järgnenud luulekogu – Elisa von der Recke (snd. von

Medem, 1754–1833) „Suursuguse Kuramaa daami vaimulikke laule“ („Geistliche Lieder einer vornehmen Churländischen Dame“, 1780). Vahetult pärast seda jõudsid luulekogu mahus luuletuste avaldamiseni ka liivimaalannad – A. W. Hupel avaldas oma Põhja Mistsellides (Nordische Miscellaneen, nr 3, 1781) „Ühe kõrgemast seisusest liivimaalanna mitmesuguseid luuletusi ja laule“ („Vermischte Gedichte und Lieder einer Liefländerin von Stande“), autoriks Riia linnaarsti tütar Johanna Regina von Graf (abielus Kessler, 1742–1806, tema kohta vt. Kaur 2013b). Regina von Graf oli esimene baltlanna, kelle luulekogu väljus religioosse luule raamest. Eestimaalannad 18. sajandil luulekogu avaldamiseni ei jõudnud, kuid on võimalik, et nad olid mõnede luuletuste autorid Saksamaalt pärit abielupaari J. F. E. ja S. Albrechti väljaantud „Eestimaa poetilises antoloogias“ („E(h) stländische poetische Blumenlese“, 1779–1780) (Kaur 2013, 232; vt. ka Sangmeister 2011).

Balti naiste esimesed luulekogud ilmusid anonüümselt. Enne oma nime all luulekogu avaldamiseni jõudmist läbisid nad publitsistika vaheetapi. Prantsuse õukonnas kaelakeefääri avalikkuse huviorbiiti sattunud itaalia suurpetturi Giuseppe Balsamo *alias* krahv Cagliostro paljastamiseks kirjutas E. v. d. Recke pihtimuse „Ülevaade kurikuulsa Cagliostro Miitavis-käigust aastal 1779 ja tema sealsetest maagilistest operatsioonidest“ („Nachricht von des berühmigten Cagliostro Aufenthalte in Mitau“, 1787). Sellele suurema kaalu andmiseks avalikustas ta oma isiku ja saavutas tuntuse kogu Euroopas. Mõned raamatus esitatud väited viisid debatin Darmstadt ülemõuepastori Johann August Starckiga, oma vastuse Starckile vormistas E. v. d. Recke taas raamatuna (1788). Pärast seda avaldas ta oma nime all ka juba oma järgmise luulekogu „Elisa (kammerproua von der Reck) ja Sophie (madaam Schwarz, snd. Becker) luuletused“ („Elisens (Frau Kammerherrin von der Reck) und Sophiens (Madame Schwartz, gebohrne

Becker) Gedichte“, 1790). E. v. d. Recke sõbratar Sophie Agnes Schwarz (1754–1789) oli ühtlasi esimene luulekogu mahus luuletusi avaldanud kodanlasesoost Balti naine. Seejärel paistab aga rousseau'liku naiseideaali kehtestumine olevat avaldanud mõju ka luulekogude avaldamisele – järgmine teadaolev luulekogu Balti naise sulest, Caroline Stahli (snd. Dumpf, 1776–1837) „Romantilised poemid“ („Romantische Dichtungen“), ilmus alles 1817. aastal Nürnbergis.

Naiste proosa ja omaeluloline kirjandus

Vaimulikust ja juhuluulest väljakasvanud naiste luuletraditsiooni kõrval tõusis 18. ja 19. sajandi vahetusel uuele tasemele ka naiste proosa, mis toetus kirjakirjutamis- ja päevikukultuurile. Balti naiste varased kirjad alles ootavad süstemaatilist uurimist. 1788. aastast on teada fragmendiks ja käsikirja jäänud kiriromaani Sophie Schwarzi sulest (Hamburgi Riigiarhiiv, 622.1.86 Reimarus F8 (UA13); editeerimisel). Kiriromaani-like elemente sisaldab ka tema 1791. aastal postuum-selt ja anonüümselt ilmunud reisikiri „Ühe kuramaalanna kirju reisilt läbi Saksamaa“ („Briefe einer Curländerinn. Auf einer Reise durch Deutschland“), mis kujutab endast ümbertöötatud varianti Sophie Schwarzi reisipäevikust, mida ta pidas aastatel 1784–1786 Elisa von der Recke saatjana tolle esimesel Saksamaa-reisil (vt. Karo ja Geyer 1884). Traditsioonilise kiriromaani avaldamiseni ta siiski ei jõudnud, jutustavast ilukirjanduslikust proosast ilmus tema sulest postuum-selt aga esimene teadaolev Balti naise jutustus „Arindas, üks meie aja lugu“ („Arindas, eine Geschichte unsrer Zeit“, 1790). 1790. aastatel oli kirjažanriga seotud Elisa von der Recke tegevus. 1792. aastal lasi ta avaldada oma kirjavahetuse varalahkunud venna Friedrich von Medemiga (1758–1778) (Blessig 1792). 1793. aastal sai ta noorpõlvesõbratari Caroline Stolzi pärandist

tagasi oma kirjad aastatest 1771–1778, millest koostatud valikust sündis tema autobiograafia kirjades, mida tänapäeva uurijad on pidanud innovaatiliseks ja eriti hästi tollast naiste elukogemust väljendama sobivaks eluloo jutustamise vormiks (vt. Goodman 1986, 31–37; Schönborn 1999, 222–243; Niethammer 2000, 175–221; Hilmes 2005). 1795. aastal kirjutas ta sellele eellooks oma lapse- ja neupõlvemälestused, seda küll tavapärasemas proosajutustuse vormis. Nende väga avameelsete autobiograafiliste teoste ilmumine kaasajas oli siiski mõeldamatu, trükki jõudsid need alles aastal 1900 Dresdenis ja siiski mõningate väljajätudega (Rachel 1900). Elisa von der Recke pidas aastatel 1789–1806 ka päevikut, millest ta hiljem küll suurema osa hävitas. Säilinud on sellest üksikuid aastakäike 1790. aastatest (Rachel 1902; Werner 1927) ja 1815–1817 mõnevõrra ümbertöötatud kujul trükki jõudnud 1804.–1806. aasta Itaalia-reisi päevik. Eesti alalt on 18. sajandi lõpu naiste ulatuslikumatest omaeluloolistest kirjutisest säilinud Anna Sophie von Stackelbergi (snd. Zoege von Manteuffel, 1775–1828) reisipäevik aastatest 1797–1799 (masinakirjalise ära kirjana dr. Dorothee von Hellermanni (Essen) eravalduses; sellest reisipäevikust paistab olevat liikvel ka teine ära kiri, vt. Wistinghausen 1995, viide 90). Vahetult enne aastat 1800 saab alguse ka eestimaalanna Helene Marie von Kügelgeni (snd. Zoege von Manteuffel, 1774–1842) hiljem lapselaste poolt kokkupandud „Elupilt kirjades“ („Ein Lebensbild in Briefen“, ilm. Leipzig, 1900). 1803. aastal jõudsid Balti naised aga sentimentaalse kiriromaani žanris esimese täismõõdus romaani avaldamiseni – Barbara Juliane von Krüdeneri (snd. von Vietinghoff-Scheel, 1764–1824) „Valérie ehk Gustave de Linari kirjad Ernest de G...le“ („Valérie, ou Lettres de Gustave de Linar à Ernest de G...“) ilmus prantsuskeelsena Pariisis (vt. Krüdener 2003; Mercier 1974; Salu 1980).

Naiste lektüür 18. sajandi lõpukümnenditel

Huvi naiste elulugude ja sentimentaalsete armastusromaanide vastu jääb silma ka 18. sajandi lõpukümnendite naiste lektüüri vaatlusel. Elisa von der Recke lektüüri hulgast leiab saksa esimese naise kirjutatud kiriromaani, Sophie von La Roche'i (1730–1807) „Preili von Sternheimi loo“ („Geschichte des Fräuleins von Sternheim“, 1771) (Rachel 1900, 229). Riia juhu- luuletaja Johann Daniel Horeb aasis oma luuletuses „Naiselikud tegevused“ (1789) Goethe „Wertherit“ lugevaid tütarlapsi (Kaur 2013, 112). Tallinnas anti 1770. aastate alguses saksakeelses tõlkes välja Jeanne Antoinette Poissoni, markiis de Pompadouri (1721–1764) kirjad aastatest 1753–1762 ja inglise draamakirjaniku Nicolas Rowe (1673–1718) tragöödia „Jane Shore“ (Reimo 2001, 190). See oli aeg, kui Baltikumis hakati innukamalt koostama naistele soovitusliku kirjanduse nimekirju (nn. *Frauenzimmerbibliotheken*) ja selle üle arutleti ka kohalikus ajakirjanduses. Nt. 1786.–1787. aastal vaidlesid Tallinnas väljaantud ajakirjas Vaimule ja Südamele (Für Geist und Herz) naistele sobiliku lektüüri üle lugeja B. ja lugejanna G. (tõenäoliselt oli tegu siiski vaid fiktiivsete lugejate debatiga, mille „lavastas“ ajakirja toimetaja, tuntud näitekirjanik August von Kotzebue, vt. Jürjo 2004, 225). Esimene heitis eestimaalannadele ette tühise ajaviitekirjanduse lugemist, tuues näiteks Johann Martin Milleri sentimentaalse bestselleri „Siegwart, üks kloostri lugu“ („Siegwart, eine Klostersgeschichte“, 1776), ja soovitas Christoph Martin Wielandi „Oberoni“ (1780). Viimane lükkas soovitus tagasi, kuna tema lähikondsed seda raamatut tema kätte ei usaldavat, küll aga olevat ta lugenud Gotthold Ephraim Lessingi „Naatan Tarka“ („Nathan der Weise“, 1779). Samuti pidas ta lugeja B. tõsise lektüüri soovitusi silmakirjalikuks, kuna tegelikult mehed tema arvates paljulugenud, eriti aga antiikmütoloogiat tundvaid naisi ei hindavat, millele süü-

distatav vastas, et mütoloogiat tunda võib, kuid sellega ei tohtivat soovida välja paista („Schreiben einer Dame“ 1786, vt. ka Kaur 2011b, 327, 335). „Oberoni“ tähtsuse osas jäid omavahelises kirjavahetuses eriarvamusele ka Elisa von der Recke ja tema kirjanduslik mentor, Kuramaa pastor Christoph Friedrich Neander. Neander pidas seda keskaja rüütliromaani inspireritud romantilise süžeeaga värssepost ajastu saksa luulekunsti tippteoseks, Recke eelistas sellele Klopstocki vaimulik-ülevat „Messiast“ (Clemen 1917, 11). Wielandi teostest hindas ta tema varaseid vaimulikke laule ja saksa esimest kujunemisromaan „Agathon lugu“ („Die Geschichte des Agathon“, 1766–1767) (Rachel 1900, 212). Ajastu kõige tuntumaks naistele adresseeritud Balti autori kirjanduskriitiliseks teoseks võib aga ilmselt pidada Garlieb Merckeli (1769–1850) „Kirju ühele naisterahvale tähtsaimatest ilukirjanduse toodetest Saksamaal“ („Briefe an ein Frauenzimmer über die wichtigsten Produkte der schönen Literatur“, 1800–1803).

18. sajandi viimasel veerandil võisid aadli-daamid olla juba üsna suured raamatukogud. On teada, et Elisa von der Reckel oli kahekümnendates eluaastates 400-köiteline raamatukogu, mis ületab mitmekordselt paljude välismaal ülikoolis õppinud Riia kodanlastest noormeeste raamatukogude suurust (Rachel 1900, 252; Tering 2008, 513). Enam kui kolmest ja pool-esajast raamatust koosnev Liivimaa krahvinna Maria Aurora von Lestocqi raamatu-annetus, mis sisaldas lisaks usulisele, filosoofilisele ja ilukirjandusele ajaloo- ja geograafiaalaseid teoseid, pani 1800. aastal aluse tulevasele Tartu Ülikooli raamatukogule (vt. Tankler 1998, 99 ja TÕ Raamatukogu haruldaste raamatute kogu tutvustust http://www.utlib.ee/index.php?e_id=12&p_id2=74 [20.08.2014]). Ka olid naised osalised kohalikes lugemisseltsides (Jürjo 2004, 140).

19. sajandi algupool

Kodamajandus- ning laste- ja noorsoo-kirjanikuks

Ehkki 18. ja 19. sajandi vahetuse rousseau'lik naiseideaal nägi ette naise jäämise koduseinte vahele, hakati aegamisi aktsepteerima naiste tegevust avalikes sfäärides, mis olid lähedalt seotud kodanliku naise koduste kohustustega (kokandus, kodumajandus, lastekasvatus). Alles 19. sajandi algusest hakati naisi sagedamini palkama kooliõpetajaks – tütarlastekoolidesse. 1804. aastal asutatud Riia tütarlaste linnakoolis õpetajana tegutsenud Katharina Fehre (snd. Krohss, 1766–1829, tema kohta vt. Kaur, 2013, 142–143) kujunes ühtlasi kohalikuks koka- ja kodundusraamatu žanri rajajaks. 1816. aastal avaldas ta „Liivimaa koka- ja majapidamisraamatu“ („Livländisches Koch- und Wirthschaftsbuch“), millest ilmus lühikese aja jooksul mitmeid kordustrukke ja 1824. aastal tõlgiti see pealkirja „Uus Kögi- ja Kokaramat“ all ka eesti keelde. Enne seda oli eesti mõisakokkadele abiks esimest korda 1781. aastal eesti keelde tõlgitud rootslanna Christina Wargi kokaraamat (vt. Viies 1985, 158–160).

Samasse aega naiste esimese suurema ülesastumisega kodumajanduskirjanikuna jääb ka esimese laste- ja noorsookirjanikuna tuntuks saanud Balti naise – ülalmainitud Caroline Stahli – avaldamistegevuse algus, mis ulatus välja 1830. aastatesse. Tartus, Valgevenes ja Pihkvas kasvatajana töötanud naise raamatud ilmusid nii Riias, Tartus kui ka Saksamaal (vt. Gottzmann ja Hörner 2007, III, 1231). Lastele olid baltisaksa naised kirjutanud siiski juba ka varem. 1765. aastast on teada riialanna Katharina Müntzeli aabits (Recke, Napiersky 1827–1832, III: 290). Aastatel 1789–1792 tõlkis Latgalest pärit krahvinna Isabella von Plater (snd. von der Borch, 1752–1813) poola keelde Christian Felix Weisse ajakirja Lastesöber (Kinderfreund, vrd. Gadebusch 1777, II: 282; Recke, Napiersky

1827–1832, III: 422). 1793. ja 1795. aastast on riialanna Helena Naumowilt (snd. Magdalena Christina Roemer, 1741–1827) säilinud esimesed emaluuletused – žanr, mis saavutas suure populaarsuse järgmisel sajandivahetusel (vt. Kaur 2013, 145–148; Lukas 2006, 92–93).

Naised näitekirjanikena

Mõnevõrra hiljem jõudsid siinsed naised esimeste mahukamate näidendite avaldamiseni – Elisa von der Recke lugemisdraama „Perestseenid ehk asjade käik maskiballil“ („Familien-Scenen oder Entwicklungen auf dem Masquenballe“) ilmus 1826. aastal. Balti naiste draama kasvas välja juhuluulega lähedastest juhunäidendite žanrist. Esimeseks Balti naise draamatekstiks võib pidada Regina Gertrud Schwartzi Karl XII nimepäevale pühendatud muusikalise *festa teatrale* lühikest libretot. Teos „Rõõmupidu ammu oodatud rahu auks“ („Angestellte Freude über den längst gewünschten Frieden“) kanti ette 1707. aastal Saksamaal Sralsundis (vt. Woods 1985; Kaur 2013, 77–81). Lühikesi, ilmselt luuletustest koosnenud näidendeid kirjutas 1760. aastatel oma laste jaoks Elisa von der Recke kasuema Agnesa Elisabeth von Medem (snd. von Bruck(en) genannt Fock, 1718–1784) (Rachel 1900, 63). E. v. d. Recke enda esimesed draamakatsed võib kirjavahetuse põhjal C. F. Neanderiga paigutada 1770. aastate teise poole. Algne variant „Perestseenidest“ valmis 1794. aastal, 1797 pakkus kuraamaalanna seda avaldamiseks Friedrich Schilleri ajakirjale Hoorid, kuid mahukuse tõttu jäi see avaldamata (küll ilmusid selles Weimari klassika olulises häälekandjas kaks von der Recke luuletust – „Surnupead“ ja „Laul meie ajale“ (vt. Besserer Holmgren 2007, 128–149, 216–220). Lõpuks ilmus näidend Leipzgis õppivate noorte kreeka tudengite toeks. Naiste draamaretseptioon ei tuginenud loomulikult ainult kohalikele varasematele eeskujudele (keda sageli ei tuntudki), vaid ammutas ainekuid ja ideid

Lääne-Euroopa kirjandusest. Christoph Friedrich Neander tundis von der Recke esimeses draamakatses ära Richardsoni „Clarissa“ mõju (LVVA.5759.2.366, 1). 1828. aastal kurbmängu „Peeker“ („Der Becher“) avaldanud tallinlanna Jeanette (Jenny) Buller (1795–1850) sai ainekuid Ernst Theodor Amadeus Hoffmanni jutustusest „Aamissepameister Martin ja tema sellid“. Naised astusid üles ka draamakirjanduse tõlkijatena – Tallinna harrastusteatri rajaja August von Kotzebue abikaasa, eestimaalanna Christiane von Kotzebue (snd. Krusenstern, 1769–1803, tema kohta vt. Recke, Napiersky, 1827–1832, II: 539) tõlkis 1801. aastal prantsuse keelest saksa keelde Philippe François Nazaire Fabre d'Églantine'i Rousseau „Émile'i“ teemasid varieeriva näidendi „Koduõpetajad. Näitemäng viies vaatuses vanematele ja kasvatajatele“ („Die Hofmeister, ein Schauspiel in fünf Akten für Eltern und Erziehern“; orig. „Les Précepteurs“, 1799).

Kokkuvõtteks

Kokkuvõtteks võib öelda, et ehkki kogu vaadeldava ajavahemiku jooksul võib sule haaranud naised ühekaupa üles lugeda, olid Balti naised 1840. aastaks jõudnud avaldamiseni kõigis kolmes kirjanduse põhiliigis – nii luules, proosas kui ka draamas. Nad kirjutasid nii ilukui ka ainekirjandust, kuid ka kaastöid ajakirjandusele. Nende sihtgrupiks olid nii täiskasvanud kui ka lapsed. Lugejatena oli neist endist saanud arvestatav sihtgrupp. Samuti olid neist saanud Euroopa kirjanduse vahendajad. Eeldused naiste suuremaks tulemiseks kirjandusse 19./20. sajandi vahetusel (vt. Lukas 2006, 193) olid loodud.

Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grandid 9178 ja institutsionaalse uurimistoetuse IUT20-1 raames.

Kirjandus

Alkens, Judith von (1677). Ehren-Gedichte/ Auf der weiland Durchlächtigsten Fürstin und Frauen/ Frauen Lovysen Charlotten/ Gebornen Marggräffin und Churfürstlichen Princessin zu Brandenburg/ Magdeburg/ in Preussen/ Gülich/ Cleve und Bergen/ auch zu Stettin/ Pommern/ wie auch in Lieflland/ zu Churland und Semgallen/ Hertzogin/ Fürstin zu Halberstadt und Minden/ Gräffin zu der Marck und Ravensburg/ Frauen zu Ravenstein/ Eiligen und unverhofften jedoch Gottseligen Abschied/ Geschrieben von einem wolmeinenden Herten/ (wiewol es besser kan gegeben werden von hochgelahrten Leuten nach der Weltweißheit/) bleibend bey ihrer Einfältigkeit und guten Meynung/ und verbleibend des Fürstlichen Hauses unterthänigste Dienerin/ und bey Gott Vorbitterin/ solang sie lebet Judith von Alkens. Bessemesser, Riga.

An die Iris des Herrn Jacobi, von einem liefländischen Frauenzimmer, über den ersten Band ihrer Blätter; An den Herrn Jacobi von eben derselben (1776). Vermischte Aufsätze und Urtheile über gelehrte Werke, ans Licht gestellet von unterschiedenen Verfassern in und um Lieflland, 157–162; 162–163.

Arvelius, Martin Heinrich (Hrsg.) (1784). Die Liefländische Iris. Erster Theil. Reval.

Becker-Cantarino, Barbara (1987). Der lange Weg zur Mündigkeit. Frau und Literatur (1500–1800). Metzler, Stuttgart.

[Benigna Gottlieb(e), Kuramaa hertsoginna (1777)]. Eine große Kreuzträgerin. Steffenhagen, Mitau.

Berga, Renāte (2011). Essay by a Student of Riga Academic Gymnasium on the Need to Educate Women. 1705. In Dzimums, literārā konvencija un jaunrade. Tēzes = Gender, literary Convention, Creativity. Abstracts. International conference, Riga, University of Latvia, 29.IX–01.X.2011. Riga, 11–12.

Brief einer Kurländerin [E. W. v. B.] an den Herrn Landarzt [21.09.1765]. Der Landarzt, eine medizinische Wochenschrift. Frankfurt, Leipzig, 1769, St. 30, 379–385.

Buller, Jenny (1828). Der Becher. Trauerspiel in fünf Akten. Nach einer Erzählung von E. T. A. Hoffmann. Frey bearbeitet von Jenny Buller. C. Dullo's Witwe, Reval.

Bunge, Friedrich Georg von (1839). Das liv- und estländische Privatrecht. T. 2, Das Familien- und Erbrecht erhaltend. Kluge, Dorpat.

Clemen, Otto (Hrsg.) (1917). Briefe an Elisa v. der Recke. Aus den Originalen in der Museumsbibliothek in Mitau. Würtz, Berlin.

Elias, Otto-Heinrich (1978). Reval in der Reformpolitik Katharinas II. Die Statthalterchaftszeit 1783–1796. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte; Bd. 3). Verlag Wissenschaftliches Archiv, Bonn, Bad Godesberg.

Elias, Otto-Heinrich (2001). Der aufgemunterte Bürger. Ein aufklärerisches Stadtrecht sollte in Reval das Lübische Recht ersetzen. In Schweitzer, Robert; Bastmann-Bühner, Waltraud; Hackmann, Jörg (Hrsg.), Die Stadt im europäischen Nordosten. Kulturbeziehungen von der Ausbreitung des Lübischen Rechts bis zur Aufklärung. Beiträge anlässlich des II. Internationalen Symposiums zur deutschen Kultur im europäischen Nordosten der Stiftung deutscher Kultur (Aue-Stiftung) Helsinki in Zusammenarbeit mit dem Stadtarchiv Tallinn, dem Estnischen Kunstmuseum, der Ostsee-Akademie Lübeck-Travemünde und dem Deutschen Kulturinstitut Tallinn vom 10. bis 13. September 1998 in Tallinn, Estland. Aue-Stiftung, Helsinki und Lübeck, 297–317.

Gadebusch, Friedrich Konrad (Hrsg.) (1777). Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung, 4 kd. Hartknoch, Riga.

Gottzmann, Carola L.; Hörner, Petra (Hrsg.) (2007). Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburg. 3 kd. de Gruyter, Berlin, New York.

[Graf, Johanna Regina von (1781).] Vermischte Gedichte und Lieder einer Liefländerin von Stande. Nordische Miscellaneen, 3, 174–181.

Gyldenstern, Catharina von (1677). Geistliches HeilPflaster/ Und Seelen-Artzney/ In allerley Geistlichen Kranckheiten. Aus Gottes Wort zusammen getragen/ und oft bewähret erfunden: Anjetzo männighen zum seeligen Gebrauch mitgetheilet von Catharina/ Freyherrin von Gyldenstern. Wilcken, Riga.

Jürjo, Indrek (2004). Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel, 1737–1819. Rüigarhiiv, Tallinn.

Kala, Tiina (2002). 16. sajandi perekonnatüli. Tuna, 3, 18–27.

Kala, Tiina (2007). "Lühike kristlik korraldus neitsite kloostriks". Eyne Christlicke kortte Ordinantie ouer dat Junckfrawenn kloster. Rmt-s, Pullat, R. (toim.), Vana Tallinn XVIII. Estopol, Tallinn, 13–30.

Karo, G.; Geyer, M. (Hrsg.) (1884). Vor hundert Jahren. Elisa von der Reckes Reisen durch Deutschland 1784–

- 1786 nach dem Tagebuche ihrer Begleiterin Sophie Becker. (Collection Spemann). Spemann, Stuttgart, 1884.
- Kaur, Kairit (2009). Baltisaksa naiste juhuluulest XVII sajandi keskpaigast XVIII sajandi lõpuni. Keel ja Kirjandus, 1, 11–32.
- Kaur, Kairit (2011a). Baltisaksa naiste esimesed luulekogud ja -põimikud. Keel ja Kirjandus, 8–9, 614–627.
- Kaur, Kairit (2011b). Weibliche Autorschaft in deutschbaltischen Zeitschriften in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In Bosse, Heinrich; Elias, Otto-Heinrich; Taterka, Thomas (Hrsg.), *Baltische Literaturen in der Goethezeit*. Königshausen & Neumann, Würzburg, 323–351.
- Kaur, Kairit; Viiding, Kristi (2012). Die gelehrte Frauendichtung in Livland. Gertrud Paffrath. *Humanistica Lovaniensia*, LXXI, 415–442.
- Kaur, Kairit (2013a). Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden. University of Tartu Press, Tartu.
- Kaur, Kairit (2013b). Liivimaa luuletajanna preili von Graf ja tema luuletuste Hupeli „Põhja Mistellides“ ilmumise tagamaad. *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2012*. Tartu, 165–180.
- Kivimäe, Sirje (1998). Deutsche Frauenbildung im Nordosten. In Schweitzer, Robert; Bastman-Bühner, Waltraud (Hrsg.), *Der Finnische Meerbusen als Brennpunkt. Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten*. Beiträge anlässlich des „I. Internationalen Symposiums zur deutschen Kultur im europäischen Nordosten“ der Stiftung zur Förderung deutscher Kultur (Aue-Stiftung) Helsinki und der Ostsee-Akademie Lübeck-Travemünde in Zusammenarbeit mit dem Deutschen Kulturinstitut Tallinn und dem Finnland-Institut Tallinn vom 6. bis 10. September 1995 in Tallinn/Estland. Helsinki, 191–215.
- Kotzebue, Christiane von (tõlk.) (1801). *Der Hofmeister, ein Schauspiel für Eltern und Erzieher*. Aus dem Französischen des Fabre d'Églantine frey übersetzt. Kummer, Leipzig.
- Krüdener, Barbara Juliane von (2003). Valérie ehk Gustave de Linari kirjad Ernest de G...le. Eesti Raamat, Tallinn.
- Kügelgen, A.; Kügelgen, E. (Hrsg.) (1900). Marie Helene von Kügelgen, geb. Zoëge von Manteuffel. Ein Lebensbild in Briefen. Wöpke, Leipzig.
- Ķestere, Iveta (2009). Development of general education in Latvia until 1940. In Krūze Aīda; Ķestere, Iveta; Sirk, Vāino; Tījūnēliē, Ona (eds.), *History of education and pedagogical thought in the Baltic counties up to 1940. An overview*. RaKa, Rīga, 163–195.
- Eisen, Ferdinand; Laul, Endel (toim.) (1989). *Eesti kooli ajalugu I*, 13. sajandist 1860. aastateni. Valgus, Tallinn.
- Liim, Allan (koost.) (1999). *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*. (Ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani). Eesti Rahvusarhiiv, Tartu.
- Lindquist, David (1939). *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet, med särskild hänsyn till bön-, tröste- och nattvardsböcker*. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm.
- Lukas, Liina (2006). *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond, Tallinn, Tartu.
- Medum, Anna von (1646). *Geistlicher Jüdischer Wundtbalsam/ von der Allerheilsambsten vnd Herrlichsten Specereyen Göttliches Worts aus der Himmlischen Apotheke des H. Geistes bereitet vnd zugerichtet/ so da dienet für alle/ der Juden Gebrechen vnd Wunden/ wofern sie sich nur von dem rechten vnd Himmlischen Artzt dem Sohne David verbinden und heylen lassen wollen/ Das ist: Heilsame Lehre vnd Vnterrichtung allen Juden/ auß den aller Geistreichen Sprüchen der H. Schrift Altes Testaments/ die sie auß dem tiefen Irrthumb ihres Vnglaubens/ zur Erkänntniß der Warheit/ vnd ihres rechten Herrn Messiae führen kan/ so fern Sie seine Gnade nicht Vorsetziglich von ihnen stossen/ vnd durch beharrliche Gotteslästerung sich selbst in das Verderben vnd ewige Verdammniß stürzten*.
- Vnd begreift dieses Büchlein zwey Stück in sich/ 1. Eine Vermahnung an die Christen/ alle Ergerniß zuvermeiden. 2. Eine Ankündigung der Juden/ daß sie Gott wieder zu Gnaden annehmen wolle/ sofern sie seinen Sohn den Herrn Messiam im wahren Glauben ergreifen werden.
- Gestellet und zusammen getragen/ Durch Die WolEdle/ VielEhr- und Tugendreiche Fraw Anna von Medum/ des WolEdlen Sel. H. Johann Koschkul nachgelassene Wittibe. Gedruckt im Jahr Anno 1646.
- Mercier, Michel (1974). Valérie. *Origine et destinée d'un roman*. These présentée devant l'université de Paris IV, le 13. mai 1972. Service de reproduction de theses, Université de Lille III.

- Merkel, Garlieb (Hrsg.) (1800–1803). Briefe an ein Frauenzimmer über die wichtigsten Produkte der schönen Literatur. Sander, Berlin.
- Mohn, Claudia (2006). Mittelalterliche Klosteranlagen der Zisterzienserinnen. Architektur der Frauenklöster im mitteldeutschen Raum. (Berliner Beiträge zur Bau- forschung und Denkmalpflege; 4). Imhof, Petersberg.
- Mäeväli, Sulev (1981). Mihkli kloostri kujunemine Tallinna I Keskkooli hooneks. Eesti Raamat, Tallinn.
- Mänd, Anu (2012). Naised, *memoria* ja sakraalruum hiliskeskajal. Tuna, 3, 6–29.
- Mänd, Anu (2013). Kaupmeheproua Gertrud ja tema hauaplaat Risti kirikus. Tuna, 4, 26–35.
- Paffrath, Gertrud (1654). Cum/ Nobilißimum et LectißPar./ Nobilißimus et Doctißimus/ DN. HERMANNUS MEINERS, /et/ Nobilißima atque virtutibus dotatiß/ VIRGO, SOPHIA à DUNTEN,/ Sacrä connubii copulä Idibus Februarii Anni mil-/lesimi sexcentesimali quinquagesimi quarti/ connecteretur,/ Observatiæ et debita reverentiæ ergo ita/ modulabatur/ GERDRUTA PAFFRATH./ Literis GERHARDI SCHROEDERI, RIGAE.
- Pistohlkors, Gert von (1994). Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. Siedler, Berlin.
- Phragmenius, Johas Johann (Hrsg.) (1699). Riga literata. Richelius, Rostochi.
- Pölsam, Inna (1998). Naine keskaja Liivimaa linnas. Ajalooline Ajakiri, 1, 23–32.
- Pölsam, Inna (2001). Naised ja reformatsioon Liivimaal. Ariadne Lõng, 1–2, 52–57.
- Pölsam, Inna (2009). Brigitta testament anno 1549. Ariadne Lõng, 1–2, 125–137.
- Pölsam-Jürjo, Inna (2009a). Liivimaa väkelinn Uus-Pärnu 16. sajandi esimesel poolel. Argo, Tallinn, 305–348.
- Pölsam-Jürjo, Inna (2009b). Kõlvatud naised Tallinna eeslinnas anno 1660 und 1666. Tuna, 1, 72–87.
- Rachel, Paul (Hrsg.) (1900). Elisa von der Recke. Aufzeichnungen und Briefe aus ihren Jugendtagen. Dieterich, Leipzig.
- Rachel, Paul (Hrsg.) (1902). Elisa von der Recke. Tagebücher und Briefe aus ihren Wanderjahren. Dieterich, Leipzig.
- [Recke, Charlotte Elisabeth Konstantia von der (1780)]. Geistliche Lieder einer vornehmen Churländischen Dame, mit Melodien von Johann Adam Hiller. Junius, Leipzig.
- Recke, Charlotte Elisabeth Konstantia von der (1787). Nachricht vom des berühmigten Cagliostro Aufenthalte in Mitau, im Jahre 1779, und von dessen dortigen magischen Operationen. Nicolai, Berlin, Stettin.
- Recke, Charlotte Elisabeth Konstantia von der Recke (1788). Etwas über des Herrn Oberhofpredigers Johann August Stark Verteidigungsschrift nebst einigen andern nöthigen Erläuterungen. Nicolai, Berlin, Stettin.
- Recke, Elisa von der; Schwarz, Sophie (1790). Elisens (Kammerherrin von der Reck) und Sophiens (Madame Schwartz, gebohrne Becker) Gedichte. Vieweg der Ältere, Berlin.
- Recke, Elisa von der (1815–1817). Tagebuch einer Reise durch einen Theil Deutschlands und durch Italien. Von Elisa von der Recke, gebornen Reichsgräfin von Medem. Herausgegeben vom Hofrath Böttiger. 4 kd. Nicolai, Berlin.
- Recke, Elisa von der (1826). Familien-Scenen oder Entwicklungen auf dem Masquenballe. Schauspiel in vier Aufzügen von Elisa von der Recke, geb. Reichsgräfin von Medem. Zum Besten des Unterstützungsfonds für junge in Leipzig studirende Studenten. Fleischer, Leipzig.
- Recke, Johann Friedrich von; Napiersky, Karl Eduard (Bearb.) (1827–1832). Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. 4 kd. Steffenhagen und Sohn, Mitau.
- Reimo, Tiiu (2001). Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel. Tallinna Pedagoogikaukooli Kirjastus, Tallinn.
- Salu, Herbert (1980). Tantsiv pühak. Barbara Juliane von Krüdeneri elust ja loomingust. Rmt-s, Salu, Herbert, Must lagi on meie toal. Esseid kirjanudusest. Lund, 77–106.
- Sangmeister, Dirk (2011). Von Blumenlesen und Geheimbünden. Die Jahre von Johann Friedrich Ernst Albrecht als Verleger in Reval und Erfurt. In Bosse, Heinrich; Elias, Otto-Heinrich; Taterka, Thomas (Hrsg.), Baltische Literaturen in der Goethezeit. Königshausen & Neumann, Würzburg, 411–487.
- Scholz, Hannelore (1992). Widersprüche im bürgerlichen Frauenbild. Zur ästhetischen Reflexion und poetischen Praxis bei Lessing, Friedrich Schlegel und Schiller. (Ergebnisse der Frauenforschung; 26). Deutscher Studien-Verlag, Weinheim.

- Schreiben einer Dame [Leserin G.] an den Herausgeber (1786). Für Geist und Herz, Bd. 2, St. 6, 258–265.
- Schwartz, Regina Gertrud (1707). Angestellte Freude über den längst gewünschten Frieden/ welchen nunmehr der Großmächtigste König Carolus der XII. der Schweden/ Gothen und Wenden König etc. etc. Und der ebenfalls GroßKönig Fridericus Augustus mit einander geschlossen. In Vornehmer Personen Beyseyn Anno 1707 in Strahlsund Musicalisch praesentiert von Regina Gertrud Schwartzen/ von Dörpt in Livland. Wolfenbütteler Barock-Nachrichten, 12/3, 1985, 107–109. (Varem ilmunud: Happel, Eberhard Werner (Hrsg.) (1709). Relationes curiosae, Oder Denckwürdigkeiten der Welt, 1, 631–632.)
- Schwarz, Sophie (1790). Arindas, eine Geschichte unsrer Zeit. Deutsche Monatsschrift, 1, 87–96.
- Snell, Karl Philipp Michael (1786). Litterarische und biographische Nachrichten von gelehrten Frauenzimmern. Erste Probe. Zur Einladung auf die öffentliche Redehandlung, welche zur Gedächtnißfeier der Krönung der Allerdurchlauchtigsten Großmächtigsten Kayserin und großen Frau, Catharina Alexiewna, Kayserin und Selbstherrscherin aller Reussen u. u. u. den 24sten September dieses Jahres 1786 Vormittags um 10 Uhr in der rigischen Stadt-Domschule gehalten werden soll. Allen hohen Gönnern und Freunden zugeeignet von Karl Philip [sic!] Michael Snell, Rector der Domschule. Frölich, Riga.
- Stahl, Karoline (1817). Romantische Dichtungen. Campe, Nürnberg.
- Stålberg, Wilhelmina (1864–1866). Anteckningar om svenska qvinnor. Berg, Stockholm.
- Stevenson, Jane (2008). Women Latin Poets. Language, Gender, and Authority from Antiquity to the Eighteenth Century. Oxford University Press, Oxford.
- Stryk, Ulrike von (1905). Aus einem alten Tagebuch. Aufzeichnungen des Fräulein Ulrike von Stryk a. d. Haus Palla. Baltische Monatsschrift, 47/ LIX, 376–390.
- Taimiņa, Aija (2011). Karin Gyllenstierna-Meck, a Woman Author of the 17th cent. Vidzeme. In Dzimums, literārā konvencija un jaunrade. Tēzes = Gender, literary Convention, Creativity. Abstracts. International conference, Riga, University of Latvia, 29.IX–01.X.2011. Riga, 27.
- Talve, Ilmar (2004). Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvumiseni. Ilmamaa, Tartu.
- Tamm, Marek (2001). Kloostriiraamatud keskaegses Euroopas ja Eestis. Rmt-s Tender, Tõnu (toim.), Kloostri internetini. Eesti Raamatu Aasta Peakomitee, Tartu.
- Tankler, Hain (1998). [Tartu Ülikooli Raamatukogu] Bestandsgeschichte. In Fabian, Bernhard (Hrsg.), Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken. Bd. 7.2, Finnland. Estland. Lettland. Litauen. Olms-Weidmann, Hildesheim.
- Tering, Arvo (2008). Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides, 1561–1798. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu.
- Viiä, Marina (2010). Tsistertslased Eestis XIII sajandil: religioosuse tüüp ja praktilised väljundid. Magistriväitakeri. Tartu Ülikool, usuteaduskond, Tartu.
- Viies, Ants (1985). Kokaraamatud kultuuriloo kajastajana. Keel ja Kirjandus, 3, 158–166.
- Weckel, Ulrike (1998). Zwischen Häuslichkeit und Öffentlichkeit. Die ersten deutschen Frauenzeitschriften im späten 18. Jahrhundert. (Studien und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur, 62). Niemeyer, Tübingen.
- Weyrauch, August von (Hrsg.) (1808). Iris. Ein Wochen-Blatt für Damen. Häcker, Riga.
- Wistinghausen, Henning von (1995). Die Kotzebue-Zeit in Reval im Spiegel des Romans „Dorothee und ihr Dichter“ von Theophile von Bodisco. Henning von Wistinghausen, Tallinn.
- Woods, Jane M. (1985). „Angestellte Freude über den längst gewünschten Frieden“. Ein Festspiel der Regina Gertrud Schwartz auf König Karl XII. von Schweden (1707). Wolfenbütteler Barock-Nachrichten, XII/3, 106–111.

Kväärid kunstipraktikad Ida-Euroopas¹

Rebeka Põldsam

2011. aastal initsieerisin ja kaaskureerisin Airi Triisbergi ja Anders Härmiga näituseprojekti „Sõnastamata lood“ Tallinna Kunstihoones. Näitus keskendus Ida-Euroopa seksuaalvähemuste igapäevaelu käsitlevale kunstile. Paralleelselt näitusega peeti esimest korda Baltic Pride'i nädalat Tallinnas, mille programmi kuulusid ka meie näituse filmi- ja vestlusõhtud. Programmis oli ameerika *queer*-aktivistlik pornofilm „Community Action Center“. Sel õhtul oli publikuks umbes 25 naist. Mulle see film ülearu erutavalt ei mõjunud, kuna ma pole eriline pornosõber, ent selle filmi puhul ei vähenda pornograafilisus feministlike seisukohavõtude mängulist ilu ega vaimukust. „Community Action Center“ist“ meelierutavamaks kujunes filmile järgnenud diskussioon kohaliku publiku ja filmi kahe autori A. K. Burnsi ja A. L. Steineri vahel, kes olid tulnud Eestisse käputäie Stockholmi ja Berliini kväär-lesbaritest kunstnike ja muusikutega, kes samuti kirglikult sõna võtsid. Eesti publik väljendas tugevat vastumeelsust vägivaldsele pildikeelele, mida nad just näinud olid. Autoreid ajas selline reaktsioon pisut segadusse, sest seni olid nad saanud julgustavat tagasisidet. See oligi kultuuride kokkupõrge, mille üheks pooleks olid anglo-ameerika kväärid, kes võivad lubada endale pildikeele n.-ö. „queerimist“ ja eeldada, et teatud vägivaldseid võimustruktuure võib ellu viia heteronormatiivse korra üleselt,

kui subjektide vahel on vastastikune kokkulepe. Teisel pool olid aga Ida-Euroopa lesbid ja üks transsooline naine, kes peavad püsijäämiseks iga päev homofoobiaga võitlema ega jõua eriti luua omakultuuri.

*

See filmiõhtu on mind inspireerinud otsima tähendust *queer*'ile või eestindatult kväärile Ida-Euroopa kaasaegse kunsti kontekstis. Esmalt püüdsin leida erinevaid mõiste „*queer*“ tõlgendusi, kuni jõudsin järeldusele, et Eestis on kõige täpsem vaste kväärteooriale soo- ja seksuaalsuse kriitiline uurimus. Nimelt keskendub eesti akadeemiline või subkultuurne kväärkogukond eelkõige soo ja seksuaalsuse käsitlemisele, mitte niivõrd radikaalsele vastuhakule kapitalistlikule poliitilisele korrale. 2000. aastatest alates on Ida-Euroopas märgatavalt kasvanud kunstiproduktioon, mis käsitleb soolisust, sh. seksuaalvähemuste sotsiaalseid probleeme, ja viimase saja aasta jooksul toimunud, mis on meid toonud tänasesse. Nii on ka Eesti kunstis hakatud lihtsalt geide representatsioonide loomise kõrval uurima geide ja lesbide ajalugu nõukogude ajal, millest võib tulevikus välja kasvada pöördelisi teooriaid või kunstiteoseid.

Lisaks termini „kväär“ tähenduste otsimisele nüüdisaegses mõttevoolus, lõin oma uurimistöös valimi ligikaudu 60 Ida-Euroopa riikide kunstnikust ja kuraatorist, kelle looming keskendub seksuaalvähemuste poliitikale või nende nähtavaks tegemisele. Valisin välja kolm kõige mitmekülgsemat juhtumit, mille abil on võimalik analüüsida peaaegu kõiki trende, mis ilmnevad sealse sugu ja seksuaalsust kriitiliselt käsitlevas kunstipraktikas. Iga vaadeldava juhtumi puhul analüüsisin selle eetilist aspekti ehk mida ja milliste vahenditega püütakse kunstiteostega saavutada.

Kuigi nende juhtumite mastaabid on väga erinevad, saab nende mõju kokkuvõttes võrrelda. Esmalt annan ülevaata termini „*queer*“

ehk „kväär“ käibivatest tähendustest. Seejärel analüüsin Eestis loodud „Queer kleepekavihikut“ (2011), mille eesmärk ja sisu lähtuvad kväär mõiste sisu otsingutest ja üleilmse seksuaalvähemuste subkultuuri traditsioonidest LGBT kogukonnas Eestis. Teiseks vaatlen Poola kuraatori Pawel Leszkowiczi näituseid ja kirjutisi homoseksuaalide rollist Poola ühiskonnas. Kolmandaks uurin radikaalse mõtleja ja *performance*-kunstniku Ana Hoffneri loomingut. Tema kunstnikupositsioon on olla kväär Ida-Euroopa immigrant Läänes. Kuna tema kasutab mõistet „*queer*“ selgelt teistsuguses tähenduses, kui mina olen andnud terminile „kväär“, siis kasutan temast rääkides ingliskeelset mõistet, mis hõlmab laiahaardelisemat kapitalismikriitikat kui kväär.

Mõiste „*queer*“ ehk „kväär“ tähendused

Terminile „*queer*“ pole senini ühest definitiooni leitud. Isegi anglo-ameerika *queer*-teoreetikud, nagu Judith Butler, Michael Warner, Judith Halberstam või Eve Kosofsky Sedgwick, kes tänapäeva kväärteooriale aluse panid, pole selles küsimuses ühte meelt. Seda keerulisem on defineerida *queer*’i teistes keeleruumides, sealhulgas post-sotsialistlikus Ida-Euroopas, kus see termin – nagu mitmel pool mujalgi – jääb keeleliselt tõlkimatuks ning ajalooliselt ühildamatuks (Kulpa, Mizielińska 2011, 16). Keelepiiridest hoolimata on Põhjamaade ja Ida-Euroopa kväärfeministlikud mõtlejad, nagu Tiina Rosenberg, Annamari Vänskä või Joanna Mizielińska, kirjutanud kväärteooria kodustamisest mitte-angloameerika keskkondades.

Segadust mõiste „kväär“ ümber tekitavad erinevused ühiskonnakihtide vahel. Briti kirjanik Jonathan Kemp on märkinud, et mõnel pool on äärmiselt moodne sildistada ennast või midagi kvääriks, „märkimaks igasugust erinevust normaalsusest (samuti defineerimatu mõiste) või nentimaks, et identiteedil pole muu-

tumatut tuuma, sest identiteet on hoopis protsess“ (Kemp 2009, 12). Kvääri kasutamine igasugust tavapäratut kirjeldava käibeväljendina on väga levinud näiteks San Franciscos, Berliinis, Londonis, Stockholmis ja teistes Lääne metropolides ning internetis.

Teisalt on briti radikaalfeminist Sara Ahmed defineerinud kvääri anglo-ameerika konteksti genealoogiana, käsitledes seda järgmiselt: „*Queer*, kunagi vaid solvang, – st. olla *queer* tähendab mitte olla meie, mitte hetero, mitte normaalne, mitte inimene –, on muutunud ühe oponeeriva poliitilise orientatsiooni nimeks. Oluline on märkida, et kleepuva määrgina omandab *queer* uusi tähendusi eelmisi kontekste ära lõikamata, vaid hoopis neid üksteise otsa kogudes. *Queer* võimukäsitluses on solvangu jõud säilitatud [---]. Veel enam, me peame meeles pidama, et *queer*’il on endist viisi alavääristav tähendus ning sugugi mitte kõik, keda võime vaadelda kväärina, ei pruugi end selle nimetusega samastada või isegi olla võimalised kuulma seda nime, unustamata termini valulist ajalugu.“ (Ahmed 2004, 166)

Läänes kritiseerib kväärteooria kapitalistlikku heteronormatiivset poliitikat ehk korda, kus toetatakse ja eelistatakse eksklusiivselt reproduktiivseid peresuhteid, kuna need taastavad kapitalistlikku majandusmudelit ja kultuuri. Ahmedi sõnastatud kvääri negatiivsete konnotatsioonidega analüüsi vahendeid saab kasutada võrdsust tagavate, diskrimineerimist pärssivate seaduste käsitlemiseks. Kõige sagedamini kritiseerivad kväärid seadustega kindlaks määratud konstruktsioone, nagu sooneutraalne monogaamne abielu, lapsendamisõigus või sõjaväes osalemine.

Ida-Euroopas mõjub selline positsioon küllalt võõrikuna, nagu on kirjutanud poola sotsioloogid Robert Kulpa ja Joanna Mizielińska. Ida-Euroopas pole võrdsed õigused abielluda või teised võrdsed kohtlemise seadused veel jõustunud ega juurdunud (Kulpa 2008, 1). Võrdsed õigused loovad pinnase emantsipeerunud krii-

tikale. Niisiis kerkibki oluline küsimus: kas on võimalik teha mitte-identiteedipõhist poliitikat, st. lääne kväärteooria probleeme juba arvestavat poliitikat, esmalt läbi käimata tugeva identiteedipoliitika võidukäiku, mis sõnastaks ja kaitseks laiemalt ja põhjalikumalt ühe grupi (praegusel juhul seksuaalvähemuste) vähemtuntuid identiteete? (Kulpa, Mizielińska 2011, 18)

Robert Kulpa on kirjutanud, et üha enam nähakse Kesk- ja Ida-Euroopas spetsiifilise homfoobse diskursuse laienemist, nt. Poolas, Lätis ja Venemaal on *Pride*'id ehk gei aumarsid korduvalt ära keelatud või neid vägivaldselt rünnatud (Kulpa, Mizielinska 2011, 1). Siinkohal tuleb veel tähele panna, kuidas neis riikides homoseksuaalsust tavaliselt käsitletakse perekonna ja rahvuse kontekstis. Nagu selgub Darja Davidova raportist Leedu avalike diskussioonide kohta esimese *Pride*'i järel 2010. aastal, on „homofobia ja homoseksuaalsus rahvusidentiteedi kontekstis kõige sagedamini arutletud teema LGBT valdkonnas. Selles kontekstis on homofobia identne äärmusliku rahvusliku ideoloogiaga“ (Davidova 2012, 26). Davidova sõnul nähakse homoseksuaalsust Leedus ohuna moraalsele väärtustele, „neutraalset või positiivset teavet leedu LGBT inimestest peaaegu ei levi [...] ning LGBT kogukonna hääled ja arvamused on harva esindatud“ (Davidova 2012, 10).

Selle põhjal võib järeldada, et erinevates riikides toimub emantsipatsioon erinevalt. Me ei saa Lääne arenguid tõlkida teistesse situatsioonidesse, riskimata kultuurispetsiifiliste eripärade märkamata jätmisega (Mizielińska 2011, 102). Niisiis ka mitte-lääne kultuurides võib kväär olla vastuoluline silt, mis tõestab veel kord, miks kväär ei saa olla kõiki rahuldav katustermin, mida teoreetikud ja aktivistid on otsinud, ning miks tasub kultuurispetsiifiliselt sõnastada oma terminid (Butler 1992, 2). Kväär on igal pool suurlinnastunud subkultuur, mis maakohtades ja väikelinnades erilist auväarsust ei pälvi. Ida-Euroopas veel selliseid suurlinnu

pole, kus radikaalne kväärsubkultuur iseseisvat poliitilist jõudu omaks.

Praegune poliitiline õhustik tagab Ida-Euroopas nähtavuse nn. assimileerimis-altile seksuaalvähemuste diskursusele, mis end varmalt normi nõuetega sobitada püüab. Seksuaalvähemuste tavalise ühiskonna osana kujutamine laieneb ka sinsele kunstipraktikale. Ida-Euroopas võib nn. assimileerivat diskursust iseloomustada ühelt poolt võitlusena homofobia vastu kohalikus meedias, toetudes Euroopa Liidu direktiivide võrdõiguslikkuse põhimõtetele, ja teisalt direktiivide pidevale võimetusele teostuda (nt. Eestis ei rakendu vihakõnevastane seadus, kuna põhiseaduses sätestatud sõnabadius on alati suurema õigusjõuga). Paljudel on nn. „uusi“ vähemusi (aastatel 1945–1989 ei olnud Nõukogude Liidus ega sotsialismimaades huvigruppe, nagu geid või immigrandid) raske aktsepteerida, mistõttu on näiteks poolakad end amoraalse Euroopa Liidu viimaseks moraalsuse kantsiks nimetanud (Mizielińska 2011, 87; Davidova 2012, 25).

Teisest küljest väidavad mõned Kesk- ja Ida-Euroopa autorid, et anglo-ameerikalik Lääs ootab Idast vaid kurbi vägivalda ja homofobia lugusid ega ole huvitatud sellest, et postsotsialistlikud maad leiaksid teistsuguseid võimalusi homofobia vastu võitlemiseks või teoretiseeriks abstraktsemate probleemide üle kui igapäevapoliitika (Mizielińska 2011, 93). Olukorras, kus lääneriigid on tihtilugu Ida-Euroopa riikide sooküsimusi lahkavate uuringute rahastajaks, võib tellija huvipuudus teha alternatiivsete lahenduste leidmise keerulisemaks. Ent nagu on kirjutanud Michael O'Rourke, ühendab kõiki kväärteoreetikuid üleilmset üha leviv usk eetilise-poliitilise muutusse ning uude demokraatiasse, nii et vastandus Ida ja Lääne vahel pole nii täielik kui esmapilgul tunduda võib (O'Rourke 2005).

Lisaks seksuaalvähemuste poliitiliste situatsioonide analüüsidele lähtusin oma uurimistöös esteetikat ja eetikat koos käsitlevatest

teooriatest. Olulisemateks autoriteks kujunesid Jacques Rancière ja José Ésteban Muñoz, kes on kirjeldanud disidentifikatsiooni või eesti keeles *teooriat identiftseerimisest sobimatuse kaudu*. Sellise identiteedilooma aateks on luua ümbritsevat konstruktiivset kriitika abil, luua vastanduste sõnastamise asemel alternatiivne tegelikkus (Muñoz 1999, ix). Disidentiftseerivat tegelikkust võib kirjeldada praeguses kontekstis kunsti „dissensusliku kogukonnana“, mis kujundab ümber meelelise jagatud kogemuse (Rancière 2011, 107). Sobimatuse kaudu enese mõtestamine toimub ida-euroopa kväärvoolus samamoodi nagu mujalgi, ent samal ajal lisanud veel identiftseerimine läänest erinevana.

Selles uurimistöös on mind oluliselt mõjutanud ka Eve Kosofsky Sedgwicki kriitika tugeva afekti teooria suhtes, mis tõukub Melanie Kleini tugeva ja nõrga afekti teooriast. Tugeva afekti kutsus esile hirmutamise alandamisega, nt. meedia kõiki homoseksuaale hukkamõistvad spekulatsioonid mõne avaliku elu tegelase homoseksuaalsuse üle. Kleini ideedel on pike-malt peatunud ka Brown, Rancière ja Muñoz, kes on sõnastanud LGBT-diskussioonidega dünaamilisemalt sobiva *nõrga teooria* kontseptsiooni, mis pakub omamoodi reparatiivse või parandusliku lähenemismeetodi ebameeldivatele olukordadele (Kosofsky Sedgwick 2014). Nõrk teooria teadvustab inimese haavatavat positsiooni ning sestap püütakse selle abil toimida strateegiliselt võimalikult tõhusalt ehk energiasäästlikult.

Leidsin oma uurimistöös seisukohast sobivaima nõrga teooria käsitluse Gavin Browni esseest „Thinking Beyond Homonormativity“ (2009). Analüüsides kapitalistlikke tarbimisharjumusi, kritiseerib Brown pealtnäha radikaalkvääride põlgust assimileeriva geipoliitika vastu. Samas pole keegi tõestanud, et ühiskonda end tetrisena assimileerivad geid tõepoolest kapitalistliku korruga rohkem nõustuvad kui anti-kapitalistidest kväärid (Brown 2009, 149). Nii pakub Brown meile kaasavama võrdleva

analüüsi võimaluse kui radikaalne kväärkriitika või normaalsuse poole püüdlev vähemuspoliitika, kaotamata skepsist oma materjali vastu.

Vastu karva lugemise „Queer kleepekavihik“

Claire Colebrooki sõnul on „kväärteooria suures osas mobiliseeritud heteroseksuaalse iha kanooniliste piltide ütelugemisele, et näidata ebastabiilsuse, kõrvalekallete ja liikuvuse hetki“ (Colebrook 2009, 21). See on parim viis kirjeldamiseks „Queer kleepekavihik“ (edaspidi QK), mille koostasid küllalt tunnustatud eesti kunstnikud Anna-Stina Treumund ja Jaanus Samma, kelle kummagi kunstipraktika keskendub homoseksuaalsuse esteetika loomisele. Treumund on tuntud eelkõige lesbidest kõnelevat visuaalkultuuri loova fotokunsti poolest. Jaanus Samma seab geide subkultuure käsitledes esmaseks mehe seksuaalsuse kui sellise. Anna-Stina Treumundi loomingut on põhjalikult käsitlenud Redi Koobak doktoriväitekirjas „Whirling Stories: Postsocialist Feminist Imaginaries and the Visual Arts“ ning Jaanus Samma loomingut põhjalikumalt käsitlev kataloog ilmub Veneetsia biennaali Eesti paviljoni näituse raames 2015. aasta mais. Vaadeldavat kogumikku koostama asudes palusid Treumund ja Samma oma sõpradelt Eesti LGBT kogukonnast kujundada kväärkleepekad, täpsustamata, mida see termin tähendab.

QK on lisaks kunstiobjektile rohujuuretasandi aktivism, mis teadlikult „lihtsalt“ mängib kväär olemisega (ingl. k. *queerness*), järgides mingil määral Skandinaavia moodi, kus kväär on olnud mõnda aega trend (Rosenberg 2008). QK võis püüda kvääri Eestisse infiltreerida moena ehk osana tarbimiskultuurist samal ajal sellist lähenemist sisuliselt küsimärgi alla seades. QK-s kasutatakse värvilisi pilte, artikleerimata ühest poliitilist seisukohta. Nii viisi järgib kogumik kvääri iseloomustavat efemeerset loogikat, millele on omane tähenduste pal-

jusus. See projekt on järgmiste analüüsiojektidega võrreldes ehk tõesti vähem ambitsioonikas, ent nõrgast teooriast lähtudes on sellistel ettevõtmistel vähemustele kõige reparatiivsem mõju, kuna asjaosalistele pakub see võimalikult palju rõõmu.

QK kleepekad on tehtud ühekordseks kasutamiseks, neid saab lihtsalt eemaldada, aga samas pakuvad nad võimalust luua endale sobivat visuaalset maailma. QK annab ülevaate, kuidas läänes levinud kväärmõisteid Eesti kultuuriruumi lõimida (Põldsam 2012). QK loob visuaalmaterjali, mis läheneb Eestile kväärteoreetiliste ja -aktivistlike vahenditega, nt. vastukarva lugemine, statistika visualiseerimine, kollaažide abil piltide ja lausete „kväärimine“ ning ameerika LGBT-aktivismi sümbolite kättesaadavaks tegemine, nt. roosad kolmnurgad, üksarvikud, vikerkaared ja punased lindid, mis kõik tähistavad erinevaid ajajärke kvääraktivismi ajaloos.

QK toimib kui kvääri arhiiv, mille eesmärk on muuta vähemuse nägu nii, et tekkida saavad uued identiteedid. Näiteks võib kleepekakogu omanik mängida ka enese identiteediga nii vabalt, kui kleepekad lubavad. Sellise identiteediloo vahendite sõnastamise ja nähtavaks tegemise eesmärk on „autsaiderist“ vähemusele tekitada muidu küllalt ebataoline kuuluvustunne, nagu on välja toonud Robert Kulpa (Kulpa 2008, 31). Samas sarnaneb QK lääne feministlikus subkultuuris levinud *fanzine*'idele. Kogumik ilmus vaid mõned nädalad pärast filmi „Community Action Center“ linastust, mille tegijad olid aktiivsed kaasautorid kväärfeministlikule *fanzine*'ile LTTR (lttr.org), mis pakkus lisaks feministliku kunsti *hommage*'idele kväärpositsioonilt loodud kunstiteoseid ja lugusid.

Pawel Leszkowiczi utopiad

Pawel Leszkowiczi kuraatoriideed peegeldavad Poola poliitilist olukorda, kus võrdsed õigused ei laiene seksuaalvähemustele ja

homofobia on küllalt aktsepteeritud. Sellises situatsioonis on visuaalkultuur mänginud olulist rolli seksuaalsuse ja võrdõiguslikkuse teemaliste debattide pidamisel avalikus ruumis. Lisaks Poolale on samasuguseid trende võimalik märgata kõigis Ida-Euroopa riikides² (Leszkowicz 2006, 142). Kõigil Leszkowiczi näitustel on geiaktivistlik eesmärk seljatada patriarhaat ning seega on tema olulisim eesmärk suunata publikut vaatama Euroopa Liidu võrdõiguslikkuse direktiividele alt üles, stigmatiseerima homofobiat ning looma „uut vähem piinlikku Poolat, kus mehed pole legendaarselt ebastiilsed“ (Leszkowicz 2009, 5, 12).

Kõigis postsotsialistlikes Ida-Euroopa riikides on tõstnud pead rahvuslus, mis on leidnud väljundi erinevates organisatsioonides, mille nimetused kõlavad sarnaselt, nagu Rahvuslik Pere Liit või Seadus ja Võim Poolas. Sellised parteid või grupeeringud kasutavad tavaliselt Sara Ahmedi kirjeldatud armastuse ja hoolimise retoorikat, mille varjus suunatakse viha erinevate vähemuste vastu (Ahmed 2004, 122), nt. Eestis on SA Perekonna ja Traditsioonide Kaitseks asunud tuumikperekonna ideaali säilitamise nimel võitlusse homoseksuaalsuse vastu, jutlustades selle demoraliseerivast mõjust ja nõudes selle kõrvaldamist. Üldistavalt võib väita, et sellised grupeeringud seisavad rahvuse ja soorollide (naine kui lapsekandja ja mees kui rahateenija) reprodutseerimise eest, mis on retooriliselt sobilik traditsiooniliste kristlike väärtustega.

Selles kontekstis püüab Pawel Leszkowicz heteronormatiivsele korrale vastu astuda. Esmalt eksponeerides poola meeserootilist kunstiajalugu, raamistades seda anglo-ameerika aiasi-vastase aktivismi tuules levinud gei- ja lesbiaktivistlike nähtavust suurendavate strateegiate ajalooga (Leszkowicz 2011, 19). Teisalt ei püüa Leszkowicz oma loomingus valitsevaid homofobseid struktuure empaatiliselt sügavuti mõista, vaid juhib tähelepanu seksuaalvähemuste konfliktile religioosete ja poliitiliste

radikaalidega. „Sotsioloogilised uuringud Poola usklikkuse kohta näitavad, et suur osa poolakatest tunnistavad religioosset uskumusi ja õpetusi valikuliselt“ ning sugugi mitte kõik poolakad ei pea religiooni oma igapäevaelu olulismaks kompassiks (Kulpa 2008, 19).

Seega võib mõningaid Leszkowiczi välja toodud konflikte vaadelda isegi liialdustena, kuna ka religioosset äärmuslased on vähemus, kes sarnaselt seksuaalvähemustega võitlevad oma nähtavuse eest Poolas. Kokkuvõttes kasutab Leszkowicz mõistet „*queer*“, nagu mitmed teisedki kunstnikud üle maailma, seksuaalvähemusi tähistava katusterminina, pakkudes lisaks välja „intiimse demokraatia“ kontseptsiooni, mis võrdsustab homo- ja heteroseksuaalid³ (Leszkowicz 2011, 7–10).

Samal ajal keskendub Leszkowicz oma kuraatoripraktikas tihti homofoobsete konfliktide reflekteerimisele, näidates geisid ohvritena. Ta suunab tähelepanu asjaolule, et kuigi Poola kuulub Euroopa Liitu, ei ole riik diskrimineerimisvastaseid seadusi rakendanud ning sestap on Poola „alaarenenud“ ning peaks rohkem püüdlema läänelikkuse poole (Leszkowicz 2006). Merje Kuusi sõnul seisneb probleem nn. „lääneks saamisega“ selles, et Lääne silmis on see saamine lõputu, sest Ida-Euroopa pole kunagi olnud ei arenenud ega arengumaa (Kuus 2004, 475, 477, 483). Samas on Ida-Euroopas pärast 1989. aastat valitsenud skisofreeniline olukord, kus ühelt poolt suhtutakse lääne väärtustesse alati skeptiliselt, kuid samas püütakse olla kahtlemata osa Läänest (Kulpa 2008, 28).

Mõnes mõttes toetab assimileeruva ajaloonarratiivi läbikäimist asjaolu, et praegu Ida-Euroopas olulised rahvusluse ja rassismi probleemid olid suuremates lääneriikides, nagu Saksamaa, USA, Prantsusmaa ja Inglismaa, aktuaalsed kohe pärast II maailmasõda. Postsotsialistliku bloki riikides võib alles nüüd, 50 aastat hiljem lõpuks end defineerida vaba rahvana vaba turu olemasolu kaudu (Kulpa 2008, 5). Uued natsionalistlikud ideaalid Ida-Euroo-

pas pärinevad rahvuslikust liikumisest, kus on suur rõhk tuumikperekonnal ja etniliselt n.-ö. puhtal rahval. See on segatud vastumeelsusega kõige vastu, mis vähegi meenutab nõukogude aja tühja võrdsusretoorikat. Sealhulgas tekitab teravat vastumeelsust näiteks naiste emantsipatsiooni teema, sest sama retoorikat kasutades pandi Nõukogude Liidus naised ja mehed tegema sama tööd, maksti naistele vähem raha ja jäeti naiste hoolde kõik majapidamistööd ja lastekasvatamine (Leszkowicz 2006, 155). Selle tulemusena ei mõistagi idaeurooplased võrdõiguslikkuse printsiipi samamoodi nagu lääne inimesed (Leszkowicz 2006, 155), kelle jaoks on soolise ja etnilise emantsipatsiooni tähendus kujunenud läänest erinevalt ning kus nii abordi- kui ka naiste tööle käimise õigused on värskemad ja vastavad diskussioonid seotud üldiselt teistsuguste ajalooliste debattidega.

Peamine kriitika Leszkowiczi näitustele võiks olla, et hoolimata reparatiivse homoerootilise ruumi loomisest pealtnäha võimatus keskkonnas, kaotab ta praktika oma austusväärse eesmärgi, keskendudes vaid mehe homoerootilisele kujutamisel kvääri paljutähendusliku lipu all. Ta ei võitle kuigivõrd naiste ja transsooliste nähtavuse eest ega problematiseeri iluideaale, mis lähtuvad rassist, vanusest või kehakujust. Teisalt põhjendab ta väga õigesti, et valget meest kujutav homoerootika on nn. tavainimesele kõige segadustekitavam, samas kui lesbilisuse representatsioonid on laiatarbe pornotööstuses tavalised ja transsoolisust nähakse ravitava haigusena⁴ (Leszkowicz 2006, 155). Ta tõrjub etteheitteid vähese kriitilisuse kohta ning põhjendab noorte idealiseeritud kehade eksponeerimist, väites, et need sümboliseerivad „Poola uue demokraatia mehelikkuse liikide noorust“, mida „esitatakse kui objekti või kui erootilist, majanduslikku kostüümi, mis on paisatud paljudesse rollidesse ja identiteetidesse ning on seega vabastatud [vanade normide kütkeist]“ (Leszkowicz 2009, 33).

Leszkowiczi näitused täidavad olulist rolli, pakkudes homoseksuaalsetele meestele visuaalset identiteeti poola mehelikkuse kõrval ning tõstades küsimuse, kas homoseksuaalsus ikka on tolereerimatu. Leszkowicz tahab rõhutada, et lesbid ja geid on peamiselt samasugused nagu kõik teisedki inimesed – kõigil on eluõigus, sest seksuaalsus on vaid esteetiline väärtus (Kemp 2009, 5). Kuigi ta väidab, et uus demokraatlik mehelikkus on visuaalselt nauditav, ühiskondlikult emantsipeerunud ja avatud naiselikkusel, kuna erootikat peetakse enamasti naiselikuks, redutseerib ta naiselikkuse vaid meigi kandmisele ja heas füüsilises vormis püsimisele, viitamata kordagi sotsiaalpoliitilisele võrdsusele naiste ja meeste staatuse vahel ega sea küsimuse alla kodutoid, mida naised ja mehed n.-ö. tavaliselt teevad (Leszkowicz 2009, 17, 33).

Olgugi et Leszkowiczi eesmärgid on võrdõiguslikkuse poole pürgivad, võtab ta oma kuraatoritööd selgitades üsna robustseid seisukohti, viidates oma näitustele kui revolutsioonile Poolas. Tegelikult on Poola kunstis ka seksi vähem normeerivaid kunstipraktikaid, mis käsitlevad seksi mängulisemana ega vaata BDSM-i pelgalt perverssusena, nagu Leszkowicz seda tegema kipub (Leszkowicz 2011, 5; 2006, 145). Võib öelda, et Leszkowiczi autoripositsioon flirdib samuti klišeedega: ta representeerib hirmutatavat geid, kes tahab, et kõik heteroseksuaalsed mehed oleks tema maitse järgi, ning kõik, mida ta puudutab on otsekohe geilik (Leszkowicz 2011, 5). Samas ei erine ta niiviisi kuidagi paranoiat ja hirmu külvavatest kristlikest äärmuslastest, sest ta ei loo n.-ö. rahumeelset reaalspoliitilist alternatiivi, vaid geierootilisi näituseid, mis pakuvad antiiksete iluideaalide lembeliste silmarõõmu.

Queer-immigrant Ana Hoffner

Kontrastiks kahele eelmisele näitele analüüsin Ana Hoffneri kahte *performance*'it: „Movement. Privatized.“ (2009) („Liikumine.

Privatiseeritud.“) ja „I'm too Sad to Tell You, Bosnian Girl“ (2010) („Mul on liiga kurb sulle öelda, Bosnia tüdruk“). Hoffner kritiseerib oma kunstiloomingus normatiivsust ja neoliberaalset kapitalistlikku ühiskonda, mida omakorda võib käsitleda ülalmainitud Gavin Browni järgedes nõrga ja tugeva teooria positsiooni analüüsi abil. Kui paljud end feministiks või kvääriks tituleerinud ida-euroopa kunstnikud ei kipu põhjalikult süüvima lääne päritolu soo üle teoretiseerivatesse diskussioonidesse, siis Hoffneri praktika on sügavalt läbi imbinud lääne radikaalsest *queer*-teoriast, nt. jälgides Judith/Jack Halberstami sõnastatud anti-sotsiaalse pöörde kontseptsiooni kväärteoorias (Halberstam 2008, 154).

Anti-sotsiaalse või asotsiaalse pöörde kväärteooria ei püüa enam viisakalt ja mõistvalt repressioone ära kannatada, vaid lööb diskrimineerijat täie jõuga vastu. Asotsiaalse pöörde ideed on lisaks Halberstamile käsitlenud Lee Edelman raamatus „No Future. Queer Theory and the Death Drive“ (Duke 2004). Autorid võtavad omaks kaua ja tihti vägivaldselt esitatud homofoobse etteheite, et seksuaalvähemused tõepoolest ei ole reproduktiivsetes heteronormatiivi taastootvates suhetes ning väga paljud sellises kontekstis kväärikogukonnaks peetavad geid on surnud aidi, mis on muutunud geisubkultuuri ja -ajaloo teadvustatud osaks. Kui enamjaolt on neid fakte esitatud halvustavalt, siis asotsiaalse pöörde kväärid loovad jõupositsiooni, millelt solvajaid vastu solvata.

Ana Hoffner (endine Prvulovič) on Serbiast, kunagisest Jugoslaaviast pärit kunstnik, kes elab 1989. aastast Viinis (Hoffner, Uzbuna). Hoffner viljeleb postkontseptualistlikku kunsti ning on seadnud enda loominguks eesmärgiks leida *queer*-performatiivsuse väljendamiseks poliitiliselt võimalikult kõnekas vorm (Hoffner 2010). *Queer* on tema jaoks kasulik töövahend, mille abil luua radikaalpoliitilisi kunstiteoseid, loeng-*performance*'eid. Hoffneri meetod jutustada autobiograafilistest sündmustest, asetades need

laiemasse ühiskonnakriitika konteksti, võimaldab potentsiaalselt dekonstrueerida üldlevinud arusaamad ja suunata vaataja jätku norme nõrga teooria abil ümber mõtestama (Hoffner, Uzbuna).

Hoffneri loomingusse tuli seksuaalvähe-
muste teema 2008. aastal reaktsioonina olukor-
rale, kus „ajakirjanduses ilmunud reportaažid
tugevdasid binaarset opositsiooni barbaarse Ida
ja liberaalse Lääne vahel, kajastades homoofoob-
seid rünnakuid LGBT üritustel Ida-Euroopa
pealinnades“ (Hoffner, Uzbuna). Teisisõnu, kui
QK ja Leszkowicz on püüdnud Ida- ja Lääne-
Euroopa *queer*-kultuure sünkroniseerida, siis
Hoffner tahab erinevusi säilitada ja väärtustada.
Ta toob näitena Serbia (feministliku ja LGBT
liikumisega seotud) kultuurfestivali „Punane
koit“, mida rahastavad Hollandi võrdõiguslik-
kuse organisatsioon ja Euroopa Liit. See seab
tingimuseks või isegi normiks, et LGBT kogu-
konnad peavad olema MTÜ-d, mis peavad
taastootma lääne *queer*-liikumiste ajalugu, et
„järgi jõuda“ idealiseeritud lääne ajaloo narra-
tiivile, ent seejuures ei pruugita võtta arvesse
Ida-Euroopa ajalooliselt kujunenud sotsiaal-
poliitilist konteksti.

Hoffner näitab, et nii nagu traditsiooniliste
ühiskonnainormidega pealtnäha hästi sobitu-
vad inimesed lubavad endale vähemusgruppide
häbimärgistamist ja vähemuste marginalisee-
rimise kaudu oma jõupositsiooni taastootmist,
toimivad ka Lääne ja Ida suhetes sarnased meh-
hanismid ehk teise nõrkuste kaudu määratakse
oma tugevused. Ebavõrdsete võimustruktuuride
vastukaaluks seab Hoffner kahtluse alla repre-
sentatsioonide struktuurid, jutustades oma elu-
loost kontekstis, kus „migrantide hääled on ena-
masti kas vaigistatud või antakse neile sõna vaid
kui vähemuste esindajatele, kes peavad publikut
informeerima äärealade olemasolust“ (Hoffner,
Uzbuna).

Hoffner kontekstualiseerib alati meetodili-
selt ühe lääne *performance*-kunsti kaanonilise
teose ja nüüdisaegse ida-euroopa (etendus)

kunstiteose oma autobiograafia ja käesoleva
sotsiaalpoliitilise tegelikkusega, nagu ta seda
ise tajub, mõningal määral toetudes sotsiaaltea-
duslikele uuringutele. Sealjuures kasutab ta oma
isiklikku diskursust osana poliitilisest „ülestun-
nistuskultuurist“, mis on muutunud osaks nn.
queer- ja migrandi poliitilisest subjektsusest
(Hoffner 2010). Tema meetod toetub teadlikult
konstruktsioonidele, mis põhinevad *queer*-
teoorial ning sarnanevad mõneti Sara Ahmedi
queer’i definitsioonile: Hoffneri *performance*’id
loovad täiesti uued tähendused, kuid ka nendes
viidatud teoste tähendused n.-ö. lohisevad
kaasa.

Vastavalt anti-sotsiaalsele pöördele *queer*-
teoorias on Hoffner aldis „pöörama ära viisa-
kate vahetuste mugavustsoonist, et võtta tõe-
liselt omaks poliitiline negatiivsus, mis lubab
läbi kukkuda, tekitada segadust, olla vali, talt-
sutamatu, ebaviisakas, kibestunud, anda vastu,
väljendada oma arvamust, segada, tappa, šokee-
rida, põrmustada ja teha kõiki pisut vähem
õnnelikuks“ (Halberstam 2008, 154). Sellised
hariduslikud püüdlused on tõesti pigem eba-
meeldivad konventsionaalse esteetika raames,
ent ka tema sõnum, et marginaliseeritud in-
imestel „on õigus elada vägivaldahirmita“ on
paraku ebakonventsionaalne (Kemp 2009, 9).

Performance’is „Movement. Privatized.“
kombineerib Hoffner Bruce Naumani video-
performance’i „Walking in an Exaggerated
Manner around the Perimeters of a Square“
(1970), kus kunstnik kõnnib mööda oma atel-
jee põrandale joonistatud ruudu külgi, ning
Oleg Kuliku 1990. aastatest tuntud koera-
performance’i, kus kunstnik on alasti ja mängib
koera. Ta jutustab Naumani teose ajaloo, mida
nähti kuuekümnendate lõpu USA-s esteetilise
protsessina, läänelikku kunsti kaua defineeri-
nud jacksonpollockliku tegevmaali järglasena
(Hoffner 2009).

Hoffner väidab, et reproduktiivne hetero-
seksuaalne subjektiivsus elatub kõrvalekalletest.
Nagu Butler kirjutab, on heteromaailm alati

kvääre vajanud, et heterod saaksid performatiivse jõuga *queer* mitte tunnista neid rõvedalt kõlavate terminitega nimetades ja ise seeläbi „normaalseks“ ehk reproduktiivseks jäädes (Butler 1993, 223). Hoffner kaasab publiku oma kogemusse, karjudes, et pole olemas kodu ega väljapääsu ruudust nüüd, kui piirid on tõesti langenud pärast sotsialistliku idabloki kadumist. Enam pole vahet kodanikel (publikul) ja nende Teisel (kunstnik). Seejärel hakkab Hoffner Kulik-koera mängima. Koer sümboliseerib siin ida-euroopa (vene) naismigrante, kes töötavad koristajate ja seksitöötajatena, kes Hoffneri sõnul on esimese klassi kodanike eksistentsi tingimuseks, kes võivad sellest, et alaväärtustatud lihttoidid teevad Teised. Ruumist lahkudes lisab kunstnik, et publik peaks mõtlema, kes on kõrvalekaldunud mitte-inimesest migrandid ja kes on kodanikud ja peremehed, kellest ta oma etenduses rääkis.

Etenduses „Movement. Privatized.“ püüab kunstnik polemiseerida binaarsete suhete üle (Hoffner, Uzbuna). Ta pöörab tähelepanu migrantide rollidele lääneriikide majanduses ja ühiskonnas ning püüab teisalt oma kunstipraktikas kokku tuua *queer*-teooria ja postkolonialismi mõttevoolu, mis 2009. aastaks kunstis ega akadeemilises kirjanduses veel polnud saavutanud praegust populaarsust Ida-Euroopa kontekstis (Hoffner, Uzbuna), samas kui viimase 30 aasta jooksul on küllalt palju postkolonialistlikke ideid käsitlevaid *performance*’id ja fotosseesid mustanahaliste ajaloost USA-s, nt. Lorna Simpsoni, Coco Fusco teosed. Siin võiks Hoffnerile ette heita vaid seda, et kriitilist olukorda üha täpsemalt sõnastades lõpetab ta sarnaselt Leszkowiczile Ida-Euroopa seisundit enda kasuks ära kasutades, kuna ei paku välja lahendusi (Rancière 2009, 76).

Näib, et „Movement. Privatized.“ oli küsimus, millele „Mul on liiga kahju sulle öelda, Bosnia tüdruk“ vastab. Selles etenduses pannakse kokku hollandi kunstnik Bas Jan Aderi *performance* „Mul on liiga kahju sulle öelda“

(1971) ja bosnia kunstniku Šejla Kamerići poster „Bosnia tüdruk“ (2003). Etenduses „Mul on liiga kahju...“ püüab Hoffner ennast reflekteerida, etendades etendust etendamisest, kus kunstnik on korruga lavastaja ja näitleja, objekt ja subjekt (Hoffner 2010b). Hoffner ei lase Aderi pisaratel jääda apoliitiliseks formaalsuseks ise neid kaamera ees 40 aastat hiljem taas esile manades. Etenduse olulisim väide on, et videos nähtud pisarad ei kuulu Hoffnerile, vaid on tsitaat.⁵ Hoffner väidab, et terve ühiskond järgib stsenaariumit, mis omakorda dikteerib iga indiviidi ülesehituse tingimused. Ta märgib, et pisarad „on osa kunsti tegemisest, mis samal ajal muutub igapäevaseks tegevuseks, isegi eelistatavaks käitumiseks, allutamismeetodiks ja sentimentaalselt funktsioneerivate subjektide loomiseks“.

Rääkides surmast, võtab Hoffner taskust püstoli ja sihhib enda oimukohta samal ajal naeratades ja jutustades, et ta pole olnud nutmiseks võimeline sellest ajast, kui temast sai migrant. Pisarate valamise asemel on ta pidanud üle elama lõputut rassismi, mis kõige nähtavamal kujul on meedias ja tänavatel, kus migrante tihti healuriikidesse tungimise pärast alavääristatakse. Need Teised on kujutatud mittenauditavatena, kelle tundeid ei võeta arvesse, nii et Teised muutuvadki ammendamatuks kiusamise objektiks, nagu Hoffner oma etenduses välja röögib.

Lõpuks istub Hoffner maha ja näitab ekraanil kollaaži nutvast endast ja Kamerići autoportree plakatist, kus tsiteerib Potokari sõjaväekasarmust leitud teksti „Hambutu, vuntsidega, haiseb sita järgi – Bosnia tüdruk“, mille oli kirjutanud tundmatu hollandi sõdur 1994. või 1995. aastal, kui Kuninglikud Hollandi Sõjaväeosad vastutasid Bosnia ja Hertsegoviinas Srebrenica turvatsooni kaitse eest 1992.–1995. aastal osana NATO rahuvalve missioonist UNPROFOR (Hoffner 2010b). Hoffner valis Kamerići teose, kuna see artikleerib võimusuhteid ekstreemses olukorras, mille eest vastutavad koos tahes-

tahtmata kõik inimesed enne ja pärast (Hoffner 2010b).

Kokkuvõttes võime vaadata Hoffneri ühendamise akte nendes etendustes reparatiivsetena: ta muudab Bas Jan Aderi pisarad kaastunde väljendamiseks kõigi Srebrenica genotsiidis ja kasarmutes aset leidnud brutaalsustes kannatanutele. Nõnda näitab ta ühelt poolt, kuivõrd abitud need pisarad tegelikult on. Teisalt pakub aga välja, et lääne kodaniku tummad pisarad on paremad kui normaliseerivatele regulatsioonidele rõhuv silmakirjalik kaasatundmine „barbaarsete“ idale, mis peaks „progressimeelsele“ healuühiskonnale „järele jõudma“ (Kuus 2004, 483). Naumani ruudu kaudu artikuleerib kunstnik ühiskonna tervikliku loomuse, kus kõik ühiskonnaliikmed on üksteise olemise eeltingimuseks ning väärivad seega austust.

*

Kõik kolm analüüsitud juhtumit loovad vahendeid disidentifikatsiooniks. Kui kleepekavihik teeb seda vaid kogukonna lõbuks, lootmata suuremat disidentifikatsiooni efekti kui mõningane enese määratlemine lääne peegeldusena, siis Leszkowiczi ja Hoffneri praktika eesmärk on retooriline veenmine. Kuigi Rancière sõnul on iga „esteetiline efekt [...] algselt disidentifikatsioon“, siis emantsipatsiooni ei saa ette planeerida teadlikkuse suurendamisega (Rancière 2009, 59, 72–73, 75–76). Kuigi Hoffneri kunst pakatab teooriatest ja meetodikast, vastandub tema töö üsna tugevalt Leszkowiczi praktikale: Hoffner teadlikult ei kõneta vähemusi „normaalsete inimestena“, vaid seab lähtepunktiks, et „normaalne“ saab üldse eksisteerida ainult teisesusele vastandudes ja seda kaugemale perifeeriatesse lükates (Hoffner 2010b).

Leszkowicz katsetab kvääraktivismi Poola kontekstis, mis pole ajaloolise konteksti ühildamatuse pärast alati võimalik (Leszkowicz 2009, 3). Hoffneri esteetika on teadlikult ebanauditav viisil, nagu tema kaitstavad vähemused on

muudetud mittenauditavateks (Hoffner 2010b). Hoffner rõhub negatiivsusele, külvates publiku seas paranoiat. Sarnast paranoia sümptomit kannab ka Pawel Leszkowiczi looming, samas kui „Queer kleepekavihiku“ lähtepunkt on nn. nõrk teooria, mis ei püüa enam muuta kogu maailma, vaid leida alternatiivseid lahendusi ületamiseks inimestevahelist ebavõrdsust.

Kõik artiklis käsitletud juhtumiuuringud kinnitavad, et võib-olla just tänu sellele, et maailmas eksisteerivad korraga erinevad tegelikused ja ideaalid, on kellegi emantsipatsiooni võimalu standardiseerida. Ehk Euroopa Liidu seaduste ja põhimõtete abil ei ole võimalik saavutada indiviidis võrdse kohtlemise taju, see peab tulema inimese seest, kes peab süvitsi mõistma inimestevahelist vastastikust sõltuvust.

Märkused

- 1 Käesolev artikkel on eestindatud ja täiendatud versioon Goldsmiths College'is 2012. aastal kaitsitud magistritööst „Queer Art Practices in Eastern Europe“ ning põhineb samanimelisel ettekandel konverentsil „Soouringud Eestis: hetkeseis ja arengud“ Eesti Kirjandusmuuseumis, 3.–4. oktoobril 2013.
- 2 Vt. kampaaniat „Erinevus rikastab“ Eestis 2010–2012 ning 2012. aasta Balti *Pride*'i kampaaniat Lätis.
- 3 Soovin tänada Pawel Leszkowiczi, kes jagas minuga teksti enne selle avaldamist.
- 4 Kõige tavalisemad vähemusi kaitsevad seadused Kesk- ja Ida-Euroopas kaitsevad transsoolist tervist ja identiteeti.
- 5 Sarnaste struktuuride ja eesmärkidega teoseid, kus näitlikustatakse kultuuri ja emotsioonide väljaelamise viiside omavahelist suhet, on loonud ka Sharon Hayes, Antonia Baehr ja Renate Lorenz koos Pauline Boudryga.

Kirjandus

- Ahmed, S. (2004). *The Cultural Politics of Emotion*. Routledge, Edinburgh University Press, New York.
- Blagojević, J. (2011). Between Walls: Provincialism, Human Rights, Sexualities and Serbian Public Discourses on EU Integration. In Kulpa, R.; Mizielińska, J. (eds.), *De-Centring Western Sexualities*. Ashgate, London, 27–41.
- Braidotti, R. (2006). Ethics of Becoming Imperceptible in Deleuze and Philosophy. In Boundas, C. (ed.), *Deleuze and Queer Theory*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Brown, G. (2009). Thinking Beyond Homonormativity. *Environment and Planning*, 41, 1496–1510.
- Butler, J. (1992). The Body You Want: An Interview with Judith Butler by L. Segal, P. Osborne. *Artforum*, 31, (3), 82–89.
- Butler, J. (1993). *Bodies That Matter*. Routledge, London.
- Colebrook, C. (2009). On the Very Possibility of Queer Theory. In Nigianni, C.; Storr, M. (eds.), *Deleuze and Queer Theory*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 11–23.
- Davydova, D. (2012). Fragmented Subjects: The Changing Face of the Lithuanian LGBT Community in Public Discourse. In *Changing Faces*. LGL Vilnius, 9–62.
- Edelman, L. (2004). *No Future. Queer Theory and the Death Drive*. Duke University Press, New York.
- Halberstam, J. (2008). The Anti-Social Turn in Queer Studies. *Graduate Journal of Social Science*, 5, (2), 140–156.
- Kemp, J. (2009). Queer Past, Queer Present, Queer Future. *Graduate Journal of Social Science*, 6, 3–23.
- Kosofsky Sedgwick, E. (2014). Paranoiline ja reparaatiivne lugemine ehk sa oled nii paranoiline, et arvad tõenäoliselt, nagu käiks see essee sinu kohta. Rmt-s Põldsam, R. (toim.), *Kõhe tunne?! Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus*, Tallinn.
- Kulpa, R. Western Eye for the “Homophobic Guys”: Documentaries about Central and Eastern Europe (käikiri).
- Kulpa, R. (2008). Western Theories, Queer Possibilities, Polish Reality. Or, Do We Need Queer Political Theory? *Identities: Journal for Politics, Gender and Culture*, 13, 9–36.
- Kulpa, R.; Mizielińska, J. (2011). *Contemporary Peripheries: Queer Studies, Circulation of Knowledge and East/West Divide*. In Kulpa, R.; Mizielińska, J. (eds.), *De-Centring Western Sexualities*. Ashgate, London, 11–25.
- Kuus, M. (2004). Europe's Eastern Enlargement and the Re-Inscription of Otherness in East-Central Europe. *Progress in Human Geography*, 28, (4), 472–489.
- Leszkowicz, P. (2006). *Love and Democracy*. „Laznia“ Center for Contemporary Art, Laznia.
- Leszkowicz, P. (2009). *Vogue*. „Laznia“ Center for Contemporary Art, Laznia.
- Leszkowicz, P. (2011). *The Power of Queer Curating* (käikiri).
- Leszkowicz, P. (2006). *Queer Story of Polish art and subjectivity*. <http://www.artmargins.com/index.php/archive/163-the-queer-story-of-polish-art-and-subjectivity->
- Mizielińska, J. (2011). Travelling Ideas, Travelling Times: On the Temporalities of LGBT and Queer Politics in Poland and the „West“. In Kulpa, R.; Mizielińska, J. (eds.), *De-Centring Western Sexualities*. Ashgate, London, 85–105.
- Muñoz, J. E. (1999). *Disidentifications*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- O'Rourke, M. (2005). *Queer Theory's Loss*. *SQS*, 2006/2, 22–47.
- Põldsam, R. (2012). *Queer kleepekavihik*. Rmt-s Argus, M. (koos.), *LIFT11: üksteist suvist hetke: linnainstallatsioonide festivali LIFT11 kataloog*. KAOS Arhitektid, Tallinn.
- Rancière, J. (2012). *Poliitilise kunsti paradoksid*. Kangro, M. (tõlk.). *Vikerkaar*, 4, 99–127.
- Rosenberg, T. (2008). *Locally Queer. A Note on the Feminist Genealogy of Queer Theory*. *Graduate Journal of Social Science*, 5, (2), 5–18.
- Hoffner, biograafia *Uzbusas* <http://www.uzbuna.org/en/bio/ana-hoffner>.

Kunstiteosed

- A. Hoffner, „Limitation as (Re)activation of Public Space“, 2010.
- A. Hoffner, „I am too Sad to Tell You, Bosnian Girl“, 2010b.
- A. Hoffner, „Movement. Privatized.“, 2009.

Kuidas prantsuse naised naisteks said: naised ja ajakirjan- dus Prantsusmaal 1830–1930

Tiina Veikat

Sissejuhatus

Kui mõelda prantsuse feminismi peale, tulevad ennekõike meelde sellised nimed nagu Simone de Beauvoir, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Hélène Cixous. Avades „20. sajandi mõtetevoolumud“ (Annus 2009, 799–862), leiab üldise feministliku mõtte tutvustuse kõrvalt iseäranis 19. sajandi lõppu ja põhiliselt 20. sajandit käsitleva nn. kolme feministide laine kirjelduse, millele järgneb põhjalikum uurimus prantslaste Simone de Beauvoiri, Luce Irigaray’ ja ameerikalase Judith Butleri panusest ja elutööst.

Ent enne neid tänapäeval kuulsaid naisi oli palju teisi ja täiesti tundmatuid, kes julgesid ja tahtsid enda õiguste, sotsiaalse võrdsuse ja ühiskondlike probleemide kohta sõna võtta, rajades ja kindlustades naisõiguste kõrval aastakümnete

jooksul ka ühiskonna sotsiaalset võrdsust. Need vähetuntud naised suutsid oma ettevõtlikkuse ja ühise pingutusega käivitada esimesed naiste (sh. ka feministlikud) väljaanded, kus paralleelselt arenes diskussioon naisküsimumste, aga ka üldisemalt, iseäranis hariduse ja võrdõiguslikkuse, ning loomulikult kirjutamise üle, st. kuidas, milleks ja millest kirjutada. Kui hakata tähelepanelikult uurima, mille abil ja kaudu arenes välja ning levis prantsuse feministlik mõte ja liikumine, siis kõige suuremat rolli on mänginud just ajakirjandus. Siit ka minu soov näidata esmalt ülevaatlilikult ajakirjanduse tähtsust prantsuse naiste enesemääramisõiguse arengus ja selle mõju naisliikumisele. Naiste kirjutamise juurde tulemine on tähtis, sest nagu on väitnud tuntud prantsuse naisfilosoof Hélène Cixous (Cixous 2010, 43–44), on just kirjutamine muutuse võimalus, sobides hüppelauaks õõnestavale mõtlemisele. Prantsuse naised tabasid selle ära iseäranis 19. sajandil. Siiski leidis ka juba 18. sajandil julgeid naisi, kes valgustusideede tõukel avaldasid oma mõtteid pamflettides ja traktaatides ning pidasid kirjandussalonge.

Selle referatiivse kirjutise eesmärk on anda ülevaade prantsuse feministliku mõtte ja publitsistika arengust ning heita valgust ligi saja-aastasele perioodile 1830–1930, et näha, kuidas Juulirevolutsioonile järgnenud ühiskondlikud muutused ning murrangud töid kaasa prantsuse naiste huvi kirjutamise ja avalike vaidluste vastu, nõnda et eelmise sajandi kahe- ja kolmekümnendateks aastateks oli naisajakirjanikust kujunenud (suuresti ka tänu fotograafia arengule, mis tegi võimalikuks ajalehtedesse ja ajakirjadesse fotode lisamise) omamoodi staar, kelle tegemistel hoiti kiivalt silma peal. Artiklis on vaadeldud pikemat ajavahemikku, et näidata feministliku mõtte järk-järgulist arengut vaevalisest algusest kuni naise vabadust manifesteerivate iseseisvate ajakirjanike-seiklejannadeni. Erilist tähelepanu pöörasin naisajakirjaniku sotsiaalse staatuse muutumisele ja käputäiele tuntud naisajakirjanikele. Ülevaate koosta-

misel lähtusin viidatud kirjanduse nimekirjas mainitud teostest ja tutvusin mõne naisautori konkreetsete kirjutistega (nt. Élisabeth Savvy (Titajna) „Le tour du monde“, George Sandi „Fanchette“, Caroline Rémy de Guebhardi (Séverine) ajakirjandusveerg *Courrier de Paris*).

Prantsuse revolutsiooni pärand: julge Olympe de Gouges (1748–1793)

Ajakirjandus mängis Prantsusmaal olulist rolli just 18. sajandi lõpus revolutsiooni eel, sest oli üleüldine uudiste ja mõtete vahetamise tander (sellest ajast pärinevad näiteks Louis-Sébastien Mercier' tuntud iroonilis-moralistlikud lühisketšid „Le Tableau de Paris“ („Pildikesi Pariisist“) (Mercier 1994) pealinna tänavail nähtu kohta. Eriline osa oli ka salongidel, mis pakkusid intelligentidele midagi ajalehtede, ajakirjade, kirjandusliku ühingu ja ülikooli vahepealset, võimaldades sealjuures naistele väärtuslikku eneseharimist (Moses 1984, 4).

Valgustusajastu pani kahtlemata mõtlema selle üle, kas ka naine on mehe kõrval inimene ning kas ta võib olla isegi kodanik. Kui kedagi valgustusideede ja suurte filosoofide ajastust erilisel esile tuua, siis peab mitmete tuntud salongipidajate (nt. Anne-Catherine Helvétius, kelle salongi külastasid oma aja suurimad valgustatud mõtlejad Diderot, Condorcet, Talleyrand) kõrval nimetama esimeseks prantsuse feministiks peetud Olympe de Gouges'i (Riot-Sarcey 2008, 8–10), kes võitles nii mustanahaliste orjuse kaotamise kui ka naiste tsiviilõiguste eest, redigeerides ja avaldades 1791. aastal isegi kuninganna Marie-Antoinette'ile adresseeritud „Naiste ja naiskodanike õiguste deklaratsiooni“ (inspireerituna 1789. aastal kirjutatud „Kodaniku- ja inimõiguste deklaratsioonist“).

Lisaks arvukatele teatritükkidele (kuulsamad on „*Lesclavage des noirs*“ („Mustanahaliste orjus“) ja „*L'heureux naufrage*“ („Õnnelik

laevahukk“, 1972) avaldas Olympe de Gouges ka poliitilisi tekste, brošüüre, afiše ja artikleid, kus võttis nagu Mercier'gi sõna peaaegu kõige kohta (hüljatud lastest kuni tänavate puhtuseeni). Ta nõudis naistele meestega samaväärseid poliitilisi õigusi ja kohustusi, olles esimesi, kes soovis lahutuse õiguse kinnitamist, mille parlament (*Assemblée nationale*) paar kuud hiljem ka heaks kiitis ning 1792. aastal välja kuulutas.

Revolutsiooni ajal toimunu laskis arvata, et demokraatiast ja võrdsusest jutlusi pidav uus võimuorgan sätestab ka reaalse võrdsuse, ent peagi oli näha, et mitmed võimulolijad võtsid naiste nõudmisi lihtsalt naljana. Konstitutsioonilise monarhia pooldaja Olympe de Gouges heitis revolutsioonimeelsetele (iseäranis Marat'le) ette hirmsaid tapatalguid, mis päädis 45-aastase naise giljotineerimisega pamfleti eest, mis kutsus üldreferendumil valima õiget valitsemise vormi. Enne hukkamist kuulutas Olympe de Gouges: „Isamaa lapsed, te maksate minu eest kätte!“

Revolutsioonijärgsel ajal unustati juriidilist ja materiaalselt võrdsust taotlenud naiste nõudmised. Nii on 1804. a. *Code Civil*'i artiklis 213 kirjutatud: „Mees kohustub pakkuma naisele kaitset, naine on kohustatud mehele kuuletuma.“ Järgnevais artiklis tuleb juttu sellest, et elamispinna valib mees (214), naine ei tohi ilma mehe nõusolekuta kohtusse minna (215), vanemaõiguseid on abielu kestel vaid pereisal jne. (Riot-Sarcey 2008, 22).

1830. aastad: Juulirevolutsioon ja saint-simonism

Kuigi Prantsuse revolutsioon oli 18. sajandi lõpul andnud lootust, et naiste staatus on paranemise teel, kujunes tegelikkus hoopis teistsuguseks. Esimesed sammud olid naiste õiguste eest võitlejatel küll tehtud, ent läks tarvis mitut aastakümnet ja uut sõda, et võrdsed õigusi uuesti meelde tuletada. Laure Adler näitab oma põhjalikus uurimuses prantsuse esimestest

naisajakirjanikest (Adler 1979), kui oluliseks osutus alates 19. sajandist naiste roll vabaduse ja vabariigi eest võitlemisel. 1830. aasta suvel saatis kuningas Charles X oma ainuvõimu kehtestamiseks laiali saadikutekoja. Ta keelas vaba ajakirjanduse ja lükkas järgmise rahvaesindajate kogu valimise edasi sügisesse. 27. kuni 29. juulini kestnud Pariisi tööliste, lihtrahva ja kodanluse mässu järel oli Charles X sunnitud troonist loobuma. Uueks kuningaks sai Louis-Philippe, kes püsis võimul kaheksateist aastat ja kelle valitsemise ajal õitses eelkõige liberaalne kodanlus (Labruno ja Toutain 2000). Adleri sõnul võtsid 1830. a. Juulirevolutsiooni käigus paljud proletariaadi hulgast pärit prantslannad sõdimisest aktiivselt osa, aidates püstitada barrikaade, purustada püssirohtu ja hiljem seda välja jagada ning kraapida ustelt maha kuningliku liiliaõie sümbolit. Pärast Suure Prantsuse revolutsiooni lõppu olid paljud naised entusiastlikud demokraadid, vabariigi ja demokraatia pooldajad, sest vabariik tähistas ja lubas ennekõike rahva võimu ja sotsiaalset võrdsust, st. ka meeste ja naiste vahelist võrdsust.

Pärast Juulirevolutsiooni tekkis uus rühmitus, mis oli isearanis populaarne proletaarlaste seas ja kuhu kuulujaid hakati nimetama saint-simonistideks. Kannustatuna soovist muuta ühiskonda rajas noor nägus ja karismaatiline Barthélemy Prosper Enfantin 1830. aastatel Claude Henri de Rouvroy, Saint-Simoni krahvi mõtetele toetudes saint-simonistide ühingu, mis koondas nii naisi kui ka mehi. Kommuun, mille eesmärgiks oli propageerida võrdsust, armastust ja ustavust, muutus aga võrdlemisi kiiresti sektiks, mida juhtis pea ainuisikuliselt isaks hüütav Enfantin, kellele omakorda allusid kindlas hierarhias jüngrid. Naisest rääkides jutlustas Enfantin küll mehe ja naise võrdsusest, kuid kaldus seejuures spiritualismi ja müstitsismi, nt. nimetas ta naist „armastuse preestrinaks“ (Moses 1984). Saint-simonistid pidasid end apostliteks, kelle ülesandeks on Prantsusmaa linnades ja ka välismaal rännata, jutlusta-

des ning levitades ühingu mõtteid. Propagandat levitati suust suhu põhiliselt proletaarlastest naiste nabi lugemisokskuse tõttu. Entusiastlikud Marie-Reine Guindorf, Désirée Veret, Jeanne Duroin ja Suzanne Voilquin modifitseerisid saint-simonismi, lisades doktriinile konkreetsemaid feministlikke jooni ja huvi naiste olukorra vastu ning otsides eelkõige võimalusi ja õigusi arendada oma vaimu ja õppida. Tähelepanuväärne on asjaolu, et saint-simonistide seas oli erinevatest sotsiaalsetest klassidest naisi. Ka Claire Goldberg Moses väidab, et saint-simonistide seas leidis nii jõukast kesk-klassist kui ka töölisklassist pärit naisi, seejuures olid ülekaalus just viimased. Nii kuulutab proua Bernard 1832. aastal ühingu ajalehes *Le Globe* (Gloobus): „Laske naisel mehest iseseisvuda!“ *Le Globe*'i eeskujul ning Marie-Reine Guindorfi ja Désirée Véret' initsiatiivil otsustavad mitmed saint-simonistid hakata välja andma esimest prantsuse feministlikku ja üksnes naiste kirjutatud ajalehte pealkirjaga *La Femme Libre* (Vaba Naine). Järgmine number ilmub *L'Apostolat des femmes* (Naiste Kutsumus) nime all ning pärast mitmeid muutmisi saab sellest *La Tribune des femmes* (Naiste Tribüün). Väljaannet, mille toon oli tihti jultunud (naiste positsiooni võrreldi sageli orjusega!), andsid välja noored naised, kes julgesid sõna võtta. Oma kirjutisi signeerides kasutasid nad vaid eesnime, taotledes nii ka vabadust kohustusest kanda mehe perekonnanime. Ajaleht nõudis naiste diskrimineerimise ja nendesse kui alamt liiki elusolenditesse suhtumise lõpetamist, naisi kutsuti üles meeste vastu ühendust looma (Moses 1984, 68). *La Tribune des femmes* oli omasarnaste seast populaarseim, ilmudes küll vaid kahe aasta jooksul, köitis väljaanne lugejaid lisaks Prantsusmaale ka Inglismaal ja Louisianas. Neid solidaarsusest nakatunud feministe iseloomustab Adler järgmiselt:

„Nad on ilusad, ihaldusväärased, provokatiivsed ja kavatsevad selliseks jääda. Nad toovad esile oma naiselikkuse. Nad ei taha teoretisee-

rida, vaid luua uue eluviisi. Nende ajaleht pole üksnes paberile trükitud joondatud sõnad, vaid solidaarsuse elav tõestus. Nad leiutavad uue naise. Nad teevad seda üheskoos kannatlikult ja mõnikord valulikult.“ (Adler 1979, 43)

Aktiivsete saint-simonistide eesmärgiks on ilmselgelt tegutsemine. Algusest peale oli naiste emantsipatsioon seotud tööliklassi õiguste eest võitlemisega, nii kandis ka väljaanne loosungit „Naiste emantsipatsiooniga saabub tööliste vabanemine“. Tänu saint-simonismi suhtelisele populaarsusele ja mitmetele rikastele soosijatele, oli väljaandel võrdlemisi suur kandepind. Esimese numbri tiraažiks oli ligikaudu tuhat eksemplari (Moses 1984, 66). Põhilised teemad, mille üle polemiseeriti, puudutasid eelkõige võrdseid õigusi ja haridust.

Esimesed naisväljaanded olid seega naiste ühtekoondamise, sotsiaalsetest raskustest rääkimise ning üleüldise emantsipatsiooni kandjad, mille sõnum jäi toonilt pigem moraliseerivaks. Saint-simonistid suunasid oma tähelepanu täielikult proletariaadile, sest tööliklassi kuuluvatest noortest rasket tööd rügevatest tütarlastest said teadmatuse ja võimaluste piiratuse tõttu tihti prostituudid. Fakt, et alternatiivid puudusid, tekitas naistes suurt meelepaha, mistõttu oli vaja leida konkreetne eesmärk: koonduda ja end harida, et seejärel teisi harida. Ent valitsus ei pidanud naistele hariduse andmist vajalikuks. Pärast 1832. aastat, mil võimud algatasid protsessi saint-simonistide ja Le Globe'i vastu, organiseerusid endised liikmed väiksemate rühmade kaupa, andes välja erinevaid ajalehti. Ent oli ka neid, kes otsustasid edaspidi vaikida (Riot-Sarcey 2008, 30–33). Algas ajajärk, mil üksteise järel ilmus palju erinevaid väljaandeid, need tekkisid ja kadusid väga kiiresti: nii kui üks feministlik ajaleht suleti, ilmus selle asemele kohe järgmine – naised olid lõpuks ometi leidnud oma hääle.

Pärast La Tribune des femmes'i mandumist otsisid mitmed endised saint-simonistid uut rühmitust, kelle toel edendada naiste emant-

sipatsiooni ideed. Mitmed suundusid fourieristide juurde. Charles Fourier' (1772–1837) ideede järgi oli tegu grupeeringuga, kes soovis naise emantsipatsiooni terve inimsoo vabastamise huvides (Moses 1984, 92–93). Fourier märkis, et kogu ühiskonna edasimineku või degeneratsiooni on tihedalt seotud naistega, sest progress pidurdub iseenesest, kui ühiskonnast poolte oskused on kasutamata. Fourier pidas ideaaliks „tsivilisatsiooni viimast võimalikku harmoonia staadiumit“, kus mehed ja naised on igas mõttes võrdsed. Viimases võivad naised osa võtta kõigist sotsiaalsetest funktsioonidest, sh. meditsiini või õpetamise distsipliinidest.

Fourier'd peetakse tänapäeval tihti ka mõistete „feminism“ ja „feminist“ loojaks, kuid näiteks prantsuse ajaloolase ja filosoofi Geneviève Fraisse'i meelest on tegu eksiarvamusega. Neid sõnu kohtab eriti arvukalt 19. sajandi teisel poolel Prantsusmaal ja mujalgi ilmunud feministlikes tekstides. Teada on, et Alexandre Dumas noorem kasutas 1872. aastal neologismi „feminism“ sõna meditsiinilises tähenduses, et „iseloomustada meeste arengu peatumist ja mehelikkuse puudust“. Sealte edasi võeti sõna „feminism“ kasutusele selle poliitilises tähenduses märkimaks naisi, „kes, nõudes meestega võrdsust, näivad soovivat nendega sarnaneda“, samas kui meditsiiniline sõnavara kasutas terminit mõne aastakümne vältel tähistamiseks naiseliku välimusega mehi (Fraisse). Kolmanda vabariigi (1871–1936) ajal kasutusele võetud mõistes sulandus kokku nii Fourier' utoopiline ja sotsialistlik kui ka Dumas' vabariiklik ning demokraatlik käsitlus naisest.

Fourier' ideid tutvustas ja propageeris põhiliselt kodanlastest meeste ning naiste mõtteid koondav La Gazette des Femmes (Naiste Ajaleht) (1836–1838). Erinevalt saint-simonistidest, ehkki mitmed varem saint-simonistide ridades olnud naised koondusid nüüd uue, pigem kodanliku väljaande ümber, huvitusid siinsed kirjutajad poliitikast ja valitsemisest. Väljaannet juhtis Marie-Madeleine Poutret de

Mauchamps, kes nõudis naistele hääleõigust ja nende aktiivset osalemist poliitikas, õigus-
tas lahtust ja nõudis abielu rikkunud naise
karistuse kustutamist (Moses 1984, 102).
Lisaks muule kutsus väljaanne naisi üles kirju-
tama alla erinevatele palvekirjadele, sh. lahu-
tuse poolt ja surmanuhtluse vastu, tutvustades
seega uut strateegiat, mis oli üle võetud Ameer-
rika ja Inglismaa orjusevastaselt liikumiselt
(Moses ja Rabine 1993, 76).

Marie-Madeleine Poutret de Mauchamps
kujundab ümber traditsioonilist viisi, kuidas
paarist mõeldi, kõneldes pigem kaaslu-
sest, mitte igaveseks loodud sidemest. Tema mee-
lest ei oleks tohtinud olla probleemiks, kui
üks või teine abielupool soovib elada mujal.
Samuti oli ta arvamusel, et abielurikkumine
on üledramatiseeritud. Claire Goldberg
Moses nendib, et ajaloolastele on Poutret de
Mauchamps huvi pakkunud, sest arvatakse,
et tegelikult kirjutas Marie-Madeleine'i välja-
andes mitme eri nime all tema abikaasa Her-
binot. Sellise kahtluse tekkimisele on andnud
alust tõsiasi, et kirjutiste põhjal võib järeldada,
et nende autor tunneb hästi seadusi.

Sisu poolest oli väljaanne nii informatiiv-
set kui ka naisõiguslikku laadi. Palju aval-
dati uudiseid, mis kajastasid naisi soosivaid
sündmusi jms., aga kirjeldati ka erinevaid
naisi puudutavaid ebaõiglaseid kohtuotsu-
seid. 1838. aastal mõisteti Herbinot Poutret de
Mauchamps koos abikaasaga süüdi „moraal-
ses korrupsioonis“ ja nad mõisteti vangi,
kusjuures esimesele määrati iseäranis karmilt
kümme aastat vabaduse kaotust, tema naisele
aga kaheksateist kuud. Nagu Claire Gold-
berg Moses nendib, oli kogu protsess kaetud
saladuselooriga, ning peab meeles pidama, et
„1830. aastatel oli endiselt ohtlik isegi mõõ-
dukaid feministlikke veendumusi tunnistada“.
Antoine Lespès võtab La Gazette des Femmes'i
üle, kujundades sellest moraliseerivat õpetust
jagava väljaande.

George Sand ja Delphine de Girardin – kodanlikust mil- jööst võrsunud naisajakirja- nikud

Alates 1829. aastast George Sandi nime all
publitseeriv Amantine Aurore Lucile Dupin
(1804–1876) on kuulsamaid ja iseseisvamaid
oma aja naisautoreid ja ajakirjanikke, kuid vas-
tupidiselt arvamusele, nagu oleks Sand olnud
suur feminist, tuleb tõdeda, et ta propageeris
eelkõige sotsialismi, pooldades ennekõike
rahvast (*le peuple*). Samas peab tunnistama,
et just tema eeskujul kirjutasid ja avaldasid ka
Delphine de Girardin (alates 1846 Charles de
Launa) ja Marie d'Agoult (1841–1845 Daniel
Stern) mehe pseudonüümi all.

„[---] George Sandiga sünnib tugevalt
angažeeritud poliitiline ajakirjandus, kuid
säärane, mis iialgi ei huvitu ei naistest ega
nende emantsipatsioonist. Temale luges sugu
vähe, rahvas oli see, keda ta soovis vabastada.“
(Adler 1979, 155)

Kui näiteks ajaleht La Voix des femmes
(Naiste Hää) pakkus Sandile, et too võiks olla
nende kandidaat kohalikel valimistel, siis keel-
dus too kategooriliselt. Romaanide „Indiana“
(1832), „Consuelo“ (1842) ja „Marianne“
(1875) kõrval on tuntud ka Sandi ajakirjan-
duses ilmunud sõnavõttud, millest kuulsamaid
on 1843. aastal avaldatud „Fanchette“ (Sand
1843). See on omamoodi irooniline üleskutse
ühiskonnale avaldada arvamust silmanähtava
ebaõigluse üle. Sand jutustab tegelikult aset
leidnud häbiväärse loo hullust 15-aastasest
tütarlapses, kes aeti minema nii haiglast kui
ka nunnade juurest ning jäeti üksi maanteele.
Mõne kuu pärast leiti seesama lapseootel neu
kohast, kuhu ta oli jäetud. Lugu tekitas suure
skandaali, sest Sandiga polemiseerib piir-
konna ametlik esindaja, kes peab Sandi kirju-
tist ülepaisutatuks ning sulaselgeks väljamõel-
diseks. Sand vastab avalikult piirkonna ametli-
kule esindajale, tuues välja mitmed kirjalikud

avaldused, kus peegeldub ilmselge püüe häbi-väärset lugu kinni mätsida. Sand pälvib oma valgustava rolli eest rahva tulise poolehoiu, temast saab üks tuntud Kassandratest.

Isegi kui Sand ei olnud saint-simonist ega õieti feminist, oskas ta siiski ühiskonna valupunktidele tähelepanu osutada ning elavat poleemikat tekitada. Naiste õiguste eest seismine võrsub üldisest ühiskonna paremaks muutmise soovist – see tõsiasi leiab kinnitust ka Sandi puhul, nagu ilmnes varem nt. Jeanne Deroin'i ja juba Olympe de Gouges'igi tegevuses.

George Sandi kõrval on teiseks tuntumaks 19. sajandi naisajakirjanikuks vaieldamatult Delphine de Girardin (1804–1855), kes vastutas 1836–1848 oma abikaasa väljaandes La Presse iganädalase ja kiiresti tuntust kogunud kroonika „Le Courier de Paris“ (Pariisi Kirjavahetus) eest. Tänu mehe staatusele käis Girardinide kodus salongiõhtutel koos tolle aja ajakirjanduse koorekiht, sh. George Sand, Honoré de Balzac, Alexandre Dumas, Alfred de Musset jt. Tutvustades ajakirjanduses revolutsiooniliselt uut kroonikažanrit, loob Delphine de Girardin uue informatsiooni edastamise vormi, mida iseloomustab perioodiline, st. tund-tunnilt ja päev-päevalt kirjutamine. Kroonika stiil on korraga irooniline, humoorikas ja moraliseeriv, peegeldades eelkõige salongitõa klassikalist registrit (Rosen 2014).

Teises keisririigis oli kroonika ainumõeldav ajakirjandusžanr, mis nõudis kahtlemata teatud doosi *bel esprit*'d. Sellisest episoodilisest uudiste ja mõtiskluste edastamisest huvituvad tuntud kirjanikud, nagu Honoré de Balzac ja Alfred Musset, kellele pakkus ajakirjanikutöö elatise teenimise võimalust. Tänu de Girardinidele saab „*courrier*’st omamoodi naiste žanr. Sel on oma kindel ilmumise rütm (neljapäeviti) ning ka teistele naistele pakuti võimalust just selles rubriigis ajakirjanikuametit proovida. Nii Sand kui ka de Girardin lävisid intelligentse kodanliku seltskonnaga ja see

avas neile tutvuste ning loomulikult ka andeka suleseadmisoskuse abil ajakirjandusmaailma.

Väikekodanlastest haritud naiste vormimine

Algusest peale ei olnud väikekodanlusest pärit naised proletariaadi esindajatega naissoo staatuse parandamise eest võideldes ühel nõul, sest, nagu toonitab korduvalt Claire Goldberg Moses, oli tegu siiski eri huvide ja arusaamis-tega klassidega. Üldjoontes langesid 19. sajandi jooksul nende ideed siiski teoreetilisel tasandil kokku: mõlemad pidasid probleemiks patriarhaalset ülemvõimu tähistavat pärilusküsimust (karm karistus abieluväliselt sündinud laste puhul), majanduslikku sõltuvust ning naiste tõrjumist poliitilisest ja ühiskondlikust elust (Moses 1984, 37). Samas tunnistavad nii Moses kui ka Adler, et tihtipeale oli kodanlikust miljööst pärit naistel tööliklassi naise reaalsusest natuke vildakas pilt, mis selgitab ka kummagi klassi huvide mõningat erinevust.

Paralleelselt saint-simonistide aktiivse sotsiaalsete õiguste ja iseäranis hariduse eest võitlemisega muutus tasapisi ka kodanlasnaistest lugejaskonnale mõeldud ja naisajalehtedes propageeritud naise ideaal. Tuues näiteks naistele mõeldud moeväljaannet Le Mercure des Salons (Salongide Mercurius), osutab Laure Adler aina rohkem rõhutatud nõudele, et naine peab lugema lisaks ajaviitelistele kirjutistele ka filosoofilist ja üldharivat lektüüri, sest „moodne naine peab nüüdsest olema haritud“ (Adler 1979, 78). Huvitumist majapidamistööst propageeris kodumajanduse väljaanne La Gazette des Ménages (Kodumajapidamise Ajaleht), kus märgiti, et hästi haritud naine, sõltumata varast või positsioonist, peab oskama kodu eest hoolt kanda. Adler mõtiskleb, et selliseid nõuandeid järgides end hariv väikekodanlasest naine sulgub vabatahtlikult koduseinte vahele ja piirdub majapidamise korrashoiu ja lastekasvatamisega (Adler 1979, 80). Ideaaliks saab „hea

ema, hea abikaasa, õpetatud naine“ (ibid., 84) ja naise vabastamine peab toimuma väärilt ja tõsiseltvõetavalt.

1830. aastatel hakkasid väljaanded, kelle sihtgrupiks olid väikekodanlastest naised, aktiivsemalt kutsuma lugejaid üles oma mõtteid ajakirjandusveergudel jagama. Adler nimetab näiteks 1832. a loodud *Le Journal des Femmes*'i (Naiste Ajaleht) peatoimetajat Fanny Richomme'i, kes utsitas naislugejaid kirjalikult oma arvamust avaldama, jagama kogemusi, pakkuma probleemidele lahendusi, propageerides üldist diskussiooni. Nii kujunes välja naiste avalik suhtlus, mis andis võimaluse treenida oma argumenteerimis- ja sulesepaoskust. Viimane oli esmatahtis ja selle poolest olid naised meestest kahetsusväärsetl kaugel, sest ei olnud mõeldav, et naine peaks haridust saades omandama meesterahvaga võrdsed oskused retoorikas või diskussiooni pidamises, debatist rääkimata. Niisiis kirjutamisoskuse arendamise kõrval oli kodanlike naisväljaannete eesmärk eelkõige naise harimine majapidamises, kusjuures mitmel eri rindel: nii meditsiinis, majanduses, lastekasvatamises ja harimises kui ka kulinaarias, botaanikas jms. Hea koduperenaise etaloniks oli tark, praktiline ja majandamisoskustega naisterahvas. Paljuütlev on ka asjaolu, et üldhariduslikest kaalutlustest lähtudes otsustas Fanny Richomme tasapisi vähendada oma väljaandes luule ja kirjanduse rubriiki ning suurendada teadustele pühendatud osa. Samuti kirjutas ta kangekaelse järjekindlusega lahutuse vajalikkusest. (Adler, 86–87)

Le Journal des Femmes loob kodanlasest naise uue kuvandi – varasemast rohkem emantsipeerunud naise, kes erineb suuresti nii saint-simonismi sensuaalsest naisest kui ka askeetlikust usklikust. Väljaanne propageerib mõõdukat uut naist, rahustamaks mehi, et nood ei kaota oma ülemvõimu ja tähtsust. Tänu mõõdukusele ei saa selle väljaande puhul kergekäeliselt feministliku mõtte üle pilada.

1830. aastad (täpsemalt 1830–1835) olid naistele igas mõttes erandlikult rikkad, sest pub-

litseeriti erinevaid väljaandeid, mis propageerisid naisautorite väga erinevaid taotlusi. Juba 1835 keelustab Louis-Philippe uuesti naiste õiguse koonduda ajalehe ümber või ühingutesse (Perrot 2008).

1848. aasta revolutsioon

Juulimonarhia kukkus 24. veebruaril 1848 Louis-Philippe'i tagasiastumisega. Väljakuulutatud Teine vabariik kehtestas sõna- ja trükivabaduse, kolooniates tühistati orjus, prantslasi valdas üleüldine optimism. Majanduskriis tõi aga kaasa tööliste mässud, mis karmilt maha suruti. Konservatiivid said kiiresti ülekaalu ning riigijuhiks valiti president Louis-Napoléon Bonaparte, kellest sai pärast 1852. aasta riigipööret Napoléon III. Järgnevad kaks aastakümnet kujunevad Napoléon III Teise keisririigi juhtimisel feministlike taotluste seisukohalt isearanis rasketeks.

1848. aasta revolutsioon annab prantslannadele taas lootust teha oma õiguste eest võitlev hää kuuldavamaks, moodustades erinevaid klubisid ja andes välja ajalehti. Erinevus eelnevast ülestõusust (1830) innustust saanud emantsipatsiooni eest võitlevate naistega seisneb naiste nüüdses suuremas kollektiivsuses: üksikute häälte asemel kostub pigem ühine hää, mille lipulaevaks saab 1848. aastal loodud naiste emantsipatsiooni eest võitlev *La Voix des femmes* (Naiste Hää).

Väljaandja Eugénie Niboyet' ajalehele hakkasid kaastööd tegema varem saint-simonistidest ja fourieristidest ning *Gazette des femmes*'is kirjutanud feministid, sh. Anaïs Ségalas, Désirée Gay ja Jeanne Deroin. Tegu oli naisfeministide esimese iga päev ilmuva poliitilise väljaandega. Erinevalt *Tribune des femmes*'ist võisid siin arvamust avaldada ka mehed. Huvitavad on seejuures kaks asjaolu: esiteks, *La Voix des femmes* koondas nii proletariaati kui ka väikekodanlust; teiseks, selles väljaandes puudus igasugune hierarhia, st. kes tahtis kirjutada, see

kirjutas. Nii nagu sajandi alguses publitseeritud ajalehtedes, olid siinsedki kirjutised signeeritud üksnes eesnime initsiaaliga või puudus seegi, sest kirjutatu pidi väljendama kogu naiskollektiivi huve. Siinsed kirjutajad nõudsid põhiliselt õigust hääletada ja omada isiklikku vara ning saada palka ja haridust. Naisest rääkides oli retoorikas iseäranis kasutuses ema-kuju ning manitseti, et rahva parema teenimise nimel tahavad emad võrdsust (Moses 1984, 134–135). Lisaks väljaannete juures tegutsemisele kuulusid oma õiguste eest võitlevad naised ka erinevatesse sotsiaaldemokraatlikesse klubidesse (näiteks Vennalike Sõprade Klubi (Club des Amis Fraternelles), Lyoni Klubi (Club Lyonnais), Rahvaste Emantsipatsiooni Klubi (Club de l'Emancipation des Peuples) jne.). 1848. aastal juhtisid Jeanne Deroine ja Eugénie Niboyet naistele üldvalimisõiguse andmise kampaaniat. Ent võimuletulnud antifeministlikult meelestatud konservatiivid nõudsid 28. juunil naiste eemaldamist poliitilistest klubidest. Pärast Napoléon III trooniletulekut 1852. aastal suletakse ka populaarseks muutunud La Voix des femmes. Valimistel said vabariiklased ja sotsialistid väga vähe kohti, enamik neist läks monarhistidele. Järgnevatel aastakümnetel oli feministide sõnavabadus vägagi piiratud, sest monarhistlikult meelestatud keskvoim oli naiste kui ka tööliste vastu, pooldades kodanlust, mis oli päri keskklassi äritegevust soodustava autoritaarse riigivõimuga. Naised püüdsid seejärel oma õiguste eest siiski edasi võidelda, kutsudes seejuures töölisklassi naisi üles, et nood ühineksid vastavalt ametile ja asutaksid pesupesijate, pesumüüjate, ämmaemandate jne. gilde, ühinguid ning liituksid (Adler, 144–145).

Feministid tasalülituse ajal

1850.–1860. aastad olid prantsuse feministidele rasked, sest kokkusaamine ja ühinemine oli võimatu. Politsei kontrollis rangelt kõiki rahvakogunemisi, loomulikult ka opositsiooni

ning ajakirjandust. Juliette Lamber (hilisem Adam) oli üks väheseid, kes hakkas vastu sel ajal suurt populaarsust võitnud Jules Michelet' ja Pierre-Joseph Proudhoni ideedele naisest. Kui esimene rääkis naisest kui muserdatud ja haiglasest olendist (mistõttu naine ei saa ka töötada), siis teine pidas naist igas mõttes füüsiliselt mehest väetimaks ning väitis, et naisel pole lihtsalt mehega võrdväärset intellektuaalset võimekust. Juliette Lamber avaldas 1858. aastal „Idées anti-proudhoniennes sur l'amour, la femme et le mariage“ („Antiproudhonilikke ideid armastuse, naise ja abielu kohta“), kus nõudis naistele hea hariduse andmist ning meestega võrdset kohta meditsiinis, hariduses ja valitsemises. Lamber nägi naises autonoomset indiviidi.

1860. aastal avaldas Jenny d'Héricourt kaheosalise „La Femme affranchie“ („Vabastatud naine“), milles ta kritiseeris lisaks Michelet' ja Proudhoni naisi puudutatavatele vaadetele ka teiste mõtlejate omi, nõudes naistele õigust olla vandekohtunik, kuuluda kaubanduskodade nõukogudesse ning saada samasugust haridust nagu mehed. Abielust rääkides nõudis Héricourt naisele õigust hallata oma isiklikku vara, töötada talle sobivas ametis ja ka üldist õigust, kui muu ei aita, kaevata kohtusse.

Suuresti keisrinna Eugénie egiidi all astusid 1860. aastatel esimesed prantsuse naised ülikooli (1870. aastal sai Emma Chenu esimesena teaduskraadi ja Madeleine Gibelin Brès arstikutse ning 1871. aastal anti Julie Daubié'le humanitaarteaduste (*Lettres*) diplom). Need naised olid kõik olnud eraõppes või iseõppijad, enamikust neist kujunesid feministid ning noorematele eeskujud.

1870.–1880. aastatel kujunes ema-õpetaja kuju kõrvale ka aktiivne teadusega tegelev naine, keda toetas mõistev abikaasa (nt. Pierre ja Marie Curie). Neil aastakümneil muutusid üha populaarsemaks avalikud loengud, kus võtsid erinevatel teemadel, sh. naiste olukorra kohta, sõna tuntud isikud (kelle seas ka mitmed naised), nt. Maria Deraismes, kes kõneles abielu

puhul mehe ja naise vahelisest ebavõrdsusest (erinevatest seksuaalsetest standarditest) ja kommunikatsioonist, millela ei saa ükski suhe püsida (Moses, 182–183). Kommunikatsiooni ideest sai järgnevat kümnendite põhiteemasid.

1869. aastal hakkas Léon Richer välja andma iganädalast feministlikku ajalehte *Le Droit des femmes* (Naiste Õigus), millest 1871. aastal sai *L'Avenir des femmes* (Naiste Tulevik). 1879 hakkas see jälle ilmuma oma vana nime all. 23 aastat vastu pidanud väljaandes avaldasid kirjutisi Maria Deraismes, André Lèò, Julie Daubié, aga ka mehed, nagu Émile de Girardin ja Adolphe Guérout panustasid, isegi John Stuart Mill avaldas seal tänukirja.

1870. aastal Prantsuse-Preisi sõja puhkedes oli feministide propaganda kõige energilisem. Pariisi Kommuun vaigistas nende naiste nõuded, mitmed saadeti riigist välja. Olukord paranes märgatavalt, kui 1881. aastal tulid Kolmanda vabariigi alguses võimule valdavalt vabariiklased, kuulutati välja kogunemis- ja sõnavabadus. 1884. aastal loodi tüdrukute keskkoolid ning taastati lahutamisoigus. Taas tõstatati Teise keisririigi ajal unustusehõlma vajunud naiste hääleõiguse küsimus. Julie Daubié oli Richeri sõnul juba 1871 loonud Naiste Valimisõiguse Assotsiatsiooni (*Association pour le Suffrage des Femmes*) ja 1870. aastal avaldanud mitmeid manifesteid brošüüre. Valimisõiguse eest hakkas aktiivselt võitlema Hubertine Auclert, kes asutas 1881. aastal ka ajalehe *La Citoyenne* (Naiskodanik). Ta nõudis naistele nii tsiviil- kui ka kodanikuõigusi. Sellest väljaandest sai tol ajal tähtsaim naiste õiguste eest võitlev organ.

Neil aastail lähenesid üksteisele ka kodanluse ja tööliklassi naiste vaated. Erinevate naisgruppide koondamiseks loodi 1891 nn. Prantsuse Feministlike Ühenduste Liit (*la Fédération française des sociétés féministes* ehk FFSF) ning 1909 Prantsuse naiste valimisõiguste eest võitlev ühendus (*Union française pour le suffrage des femmes* ehk UFSF) (Riot-Sarcey, 67).

Nagu tõdeb Claire Goldberg Moses, oli

prantsuse feminismi areng 19. sajandil valitsuse pidevate repressioonide tõttu hüplikum ja pidevum võrreldes inglise ja ameerika omaga. See seletab, miks Prantsusmaal kulus feministidel oma nõudmiste saavutamiseks rohkem aega.

19. sajandi lõpp

Sajandilõpp on ajakirjanduses Mary Louise Robertsi (Roberts 1997, 230–247) meelest isearanis naiste jaoks erilise tähtsusega, sest sel ajal pälvis naiste identiteedi küsimus ühiskonnas laialdast tähelepanu. Kuulsamaid naisajalehti oli nt. Marguerite Durandi (1864–1936) aastast 1897 (kuni 1903) välja antud *La Fronde* (Rahulolematus) (Roberts 1997, 230), mille toimetusse kuulusid eksklusiivselt naised. Käsitleti väga erinevaid valdkondi: ajalehes oli nii poliitika-, spordi-, majanduse- kui ka ilukirjandusrubriik. Robertsi arvates tegi väljaande huvipakkuvaks just sealne kirjutamisstiil, sest kasutati n.-ö. Tõsise kirjutamise registrit (demonstreerimaks teise sugupoolega võrdväärset ja adekvaatset tooni), nõnda et tollastel meeslugetajatel oli raske leida konkreetseid erinevusi selle väljaande ja meeste kirjutisi avaldavate väljaannete vahel. Imiteerimaks kodanlikke väljaandeid kasutasid frondöörid (ehk poliitilised mässajad) enamjaolt reportaažižanrit, kutsudes naisreportereid nn. „istuva ajakirjanduse“ asemel praktiseerima „liikuvat ja aktiivset“ žurnalistikat. Selle üks põhilisi propageerijaid oli Marguerite Durand'i sõbranna Caroline Rémy de Guehardi (1855–1929) alias Séverine, kellest saab 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi alguse Prantsusmaa olulisemaid naisi. Väikefunktsionääri tütrest saab 1879. aastal pärast Jules Vallèsiga koostumist peatselt mehe sekretär. Mehe toetusel õpib naine ajakirjandust ja huvitub sotsialismist. Vallès aitab Séverine'il juhtida väljaannet *Le Cri du peuple* (Rahva Hüüe).

Kui kroonikažanr hakkas 19. sajandi lõpul aegamööda oma tähtsust ja uudsust kaotama, kerkis esile uus ajakirjandusvorm, reportaaž,

mis andis ajakirjanikele võimaluse luua vahetu kontakt tänaval, naabermajas või ka teises riigis toimuvaga. Töölaua taga istuvast sulesepast sai reportaaži tegija, omamoodi seikleja, kes pidi mõnikord nähtust tõepärase tunnistuse saamiseks isegi oma elu ohtu seadma. Kuivõrd kodusest majapidamisest väljaspool uitav naine assotsieerus 19. sajandil üldjuhul prostituudiga, said ka frondöörid paljude mõnituste osaliseks (näiteks kutsus üks ajakirjanik La Fronde'i „St. Lazare'i teatajaks“, viidates sealsele prostituute kinnipidavale asutusele; paljud mehed nimetasid väljaannet „Seelikus Taavetiks“).

Samas rõhutab Roberts, et aktiivselt lugesid jahtivad frondöörid löid ka uue naisekuvandi – naise, kes on mehega sarnaselt kursis ühiskonnas ja maailmas juhtuvaga, sh. sellega, mis toimub finants-, poliitika- ja jurisprudentisfääris. Durand sai esimeste seas taotleda oma reporteritele õiguse siseneda varem eksklusiivselt meestele kuulunud sfääridesse, nagu kohtusaali või börsile.

Fronde'rid hakkasid vastu meeste loodud kuvandile naisest kui fantastilisest, meelelisest ja emotsionaalsest, mitte aga mõistuslikust olen-dist, kritiseerides seejuures Alexandre Dumas'd ja Guy de Maupassant'i. Selle asemel, et luua naisest mingit kategoriseeritavat pilti, väärtustas ja propageeris La Fronde naise erinevaid identiteete.

Esimeseks kuulsamaks eespool kirjeldatud töökspidamisi järgivaks naisreporteriks peetakse just Séverine'i, kes otsustas 29. juulil 1890, pärast ühes kaevanduses toimunud rasket õnnetust (mille tagajärjel suri 120 töölisi ja veel rohkem sai haavata), minna tutvuma sealsete tingimustega. Nähtust ja läbielatust kirjutab Séverine väljaandes Le Gaulois (Gallialane). Ta loob kaevanduses rügavatest töelistest masendava ja kurva pildi, apelleerides tugevasti emotsioonidele, kuid samas seades eesmärgiks anda sündmusest ja nähtust tõene pilt. Séverine'i otsus minna ise uurima, mis reaalselt kuskil toimub, muutis revolutsiooniliselt ajakirjan-

duse loomust, sealhulgas parandades ajakirjanike-reporterite sotsiaalset staatust ühiskonnas. Kirjutanud ja avaldanud üle 4000 artikli erinevates ajalehtedes (sealhulgas La Fronde'is) on Séverine kahtlemata tuntumaid oma aja ajakirjanikke. Ehkki paljud frondöörid propageerisid traditsioonilist kuvandit naisest kui emast, löi Séverine „palja jalaga draakonit tallava ja väikest last süles hoidva“ nn. „uue naise“ (*la nouvelle femme*) pildi. Ta võttis palju sõna ka naiste jaoks olulistel teemadel, nagu vabadus valida endale sobiv amet või isadusega seotu, kuid alati teatud reservatsiooniga. 1914. aastal toimus tema eestvedamisel naiste valimisõigust toetav manifestatsioon, kus osales 2400 inimest.

Naisreporterid 1920.–1930. aastatel: samm suurema iseseisvuse poole

Ajavahemikul 1881–1914 kolmekordistus Pariisis ilmuvate ajakirjandusväljaannete arv. Koos suurema sõnavabadusega tekkis ka uus ajakirjandusvorm – reportaaž, mis nõudis ajakirjaniku-reporteri füüsilist viibimist mujal kui kontoris (Roberts, 232). Séverine'i algatatud uus viis hankida ühiskonnas toimuva kohta teavet loob naisreporterile skandaalse ja ekstravagantse filmitäheliku kuvandi. Reportaažžanr võimutseb kriminalistika kõrval iseäranis 1920.–1930. aastatel, kui Lääne urbanistlik ühiskond huvitub ühekorraga nii informatsiooni saamisest kui ka varia-rubriiki kuuluvatest sensatsioonilistest ja omapärastest sündmustest-juhtumustest. Selle tulemuseks on kuhugi intervjuu ja zola-like „dokumenteeritud kroonika“ vahele jääv ajakirjandusžanr. (Kuldne kesktee päeviku ja raamatu, tõe ja fiktsiooni vahel.) Esimese maailmasõja ajal sünnib uus lugeja, keda ei huvita mitte kiretu ülevaade poliitiliste päevasündmuste keerisest, vaid pigem dramaatilisus selle erinevates avaldumisvormides. Reportaaž, mis püüab tabada midagi kiiresti mööduvat ja pea

tabamatut, muutub Myriam Boucharenc'i meelest ühtlasi uue kirjandusesteetilise kaanoni lipulaevaks. (Boucharenc 2004, 38–39) Nagu ütles omaaegne kuulus reporter Mac Orlan: „Hea reporter näeb kiirelt.“ (ibid., 65)

Naisreporterite ajakirjandusse tuleku kõrgajaks kujuneb kahe maailmasõja vaheline aeg. Peamiselt on tegemist keskmisest kõrgema haridusega ning mitut võõrkeelt kõnelevate naistega, kes ise kuuluvad peamiselt keskmise või kõrgema sotsiaalse staatusega kodanluse ja lävivad enamasti samasse klassi kuuluvate inimestega. Vältimatult käib enamikuga neist kaasas teatud skandaalsus (nn. suured seiklejannad *Andrée Viollis* ja *Titaÿna* (*Élisabeth Sauvy*)).

Élisabeth Sauvy (1897–1966) oli 1920. aastate emblemaatiline seiklejanna ja naisreporter, kes lisaks reisimisele andis lühikest aega välja ka oma ajakirja *Jazz*, kus publitseerisid mitmed tolle aja mõjukad inimesed. Muu seas propageeris *Elisabeth* innukalt veel täiesti innovatiivset ja naise jaoks skandaalset lennukiga reismist (*Heimermann* 2011, 85). Tal õnnestus teha reportaaže oma aja silmapaistvate isikute kohta, sh. intervjuusid sultan *S. M. Moulay Youssefi*, *Mustafa Kemali* ja *Hitleriga*. Ta avaldas oma kirjutisi erinevates väljaannetes (nt. *Le Matin*, *L'Intransigeant*, *Voilà*). Tema 1924. a maailmareisi kirjeldav „*Mon tour du monde*“ (*Titaÿna* 1928) („*Minu maailmareis*“) pälvis kaasaegsetelt kiitust. Esmasele läbilöögile järgnesid aina uued reisikirjeldused („*Loin*“ („*Kaugel*“), „*La Japonaise*“ („*Jaapanlanna*“), „*Une femme chez les chasseurs de têtes*“ („*Naine peakütide juures*“) jne.). Stiililt kohati minimalistlik, kohati äärmiselt poeetiline annab *Titaÿna* „*Minu maailmareis*“ detailse ülevaate nii reisimuljetest kui ka nähtud maadest ja sealsest kultuurist (autor püüab võimalikult lähedalt suhestuda põliselanikega, kandes nt. nende rõivaid). Autor jutustab edasi kohalike elanike müüte ja legende ning kurvastab lääne tsivilisatsiooni laostava mõju üle. Iseloomult pigem kärsitu reporter-etnoloogina sukeldub *Eliza-*

beth põikpäiselt aina uutesse ja uutesse reisiprojektidesse. *Heimermanni* biograafilisest teosest selgub, et kuigi *Titaÿna* oli kahe maailmasõja vahel tuntud reporter ning tema teostel oli võrdlemisi hea müügiedu, ei mäleta teda praegu Prantsusmaal enam keegi. Ühelt poolt sellepärast, et tema reisid olid olulised tolles ajas, siin ja praegu, teisalt määris tema nime Teise maailmasõja lõpu poole antisemitistlike tekstide väljaandmine. Enne sõja lõppu oli ta kollaborandina nn. musta nimistusse kantud. Sõja lõpu poole kustutati ta nimi avaldamisloaga ajakirjanike nimistust, mis tähendas tema karjääri lõppu. *Titaÿnat* ei saa pidada feministliku ajakirjanduse propageerijaks, pigem oli tegu indiviidiga, kes ihkas üle kõige isiklikku vabadust, mida ajakirjanikuamet kahtlemata võimaldas. Nii ei tekkinud tal omaaegsete sufražettidega mingit erilist sidet, rääkimata kuulumisest ühessegi sellelaadse ühingusse. Ometi demonstreeris ta oma tegudega, iseäranis lennunduse propageerimise ja (mõnikord eluohtrike) reisidega, iseseisva naise võimalikku ja kadestatud elumudelit. Võib väita, et *Sauvy*' teod olid mõnes mõttes kõnekamadki kui tema kirjutised. 1935. aastal antud intervjuus kinnitas *Élisabeth Sauvy*, et ajakirjandust peab ta eelkõige naistele sobivaks žanriks.

„Ajakirjandus on tegutsemisala, mida võiks eelkõige pidada naistele loomupäraselt sobivaks. Naine on tundlikum, andekam, mehest palju intuiitsem ja vastuvõtlikum. Ta oskab vaadata, tähele panna; tema mitte nii vagabundlik kujutlusvõime kirjeldab asjaolusid seejuures neid moonutamata.“ (*Heimermann*, 192)

Kokkuvõte

Andsin oma kirjutises ülevaate ajakirjanduse ja naisõigusliku mõtte arengust Prantsusmaal, tutvustades mitmeid naisi, kes ajakirjanduses tegutsedes (nii erinevaid väljaandeid luues kui ka neis kirjutades) püüdsid murda ühiskonnas kivilinenud norme ja tõekspidamisi,

mis sundisid naise taluma rasket ja nüri elu.

Prantsuse revolutsioonist innustust saanud naiste ühine võitlusvaim kandus 19. sajandisse, mil eelkõige saint-simonistide seksti kuuluvad naised astusid ajakirjandusareenile, et võtta osa sotsiaalseid teemasid haaravast poleemikast. Iseäranis tuliselt avaldasid nad arvamust naiste õiguste ja elukvaliteedi kohta. Need naised pidid veel leppima skandaalse imidžiga, mille ühiskondlik arvamus neile ajakirjanduslikus tegevuses osalemise tõttu omistas.

Seega valitses 19. sajandil veel seisukoht, et ajakirjanikuamet on naise jaoks kohatu ja sündsusetu (siinjuures tasub mees pidada, et ajakirjanikuamet oli ka üldiselt madal staatus). Kuid 20. sajandi alguses ja iseäranis 1920.–1930. aastatel saavad naisajakirjanikest kadestatud staarid ja suurilmategelased, kelle enda elust kirjutatakse, keda kõigjale kutsutakse ning kelle tutvusringkonnas ihaldatakse viibida.

Ajakirjanduse rolli naiste õiguste eest võitlemises ei tasu alahinnata. Viimasel kahel sajandil on just ajakirjade ja -lehtede veergudel tuliselt vaieldud naise identiteedi ja õiguste üle ning need arutlused on aidanud kaasa feministliku mõtte ja liikumiste tekkimisele. Ajakirjanduseta ei oleks naisliikumine saanud kujuneda ja ehkki selle väljaarenemine oli Prantsusmaal nt. Inglismaa või Ameerikaga võrreldes aeganõudvam ning katkendlikum, kehtib siiski siin artiklis tutvustatud naiste puhul Beauvoiri kuulus väide, et „naiseks saadakse, mitte ei sünnita“. Prantsuse naised on oma praeguste õiguste eest tänu võlgu neile julgetele naistele, kes on ühiskonna hukkamõistu trotsinud ja möödunud sajandite jooksul ajakirjanduses oma poleemilisi mõtisklusi avaldanud.

Kirjandus

Adler, L. (1979). *A Paube du feminisme: les premières journalistes (1830–1850)*, Payot, Paris.

Annus, E. (toim.) (2009). 20. sajandi mõttevoolud. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.

Antoine, C. (2010). „Un journal féminin au milieu du 19e siècle : Etude du Conseiller des Dames et des Demoiselles de 1847 à 1853“. Magistritöö, Université de Lyon. <http://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/documents/56877-un-journal-feminin-au-milieu-du-19e-siecle-etude-du-conseiller-des-dames-et-des-demoiselles-de-1847-a-1853.pdf> (28.10.2014)

Boucharenc, M. (2004). *L'Écrivain-reporter au cœur des années trente*, Presses Universitaires de Septentrion, Paris.

Cixous, H. (2010 [1975]). *Le Rire de la Méduse: et autres ironies*, Galilée, Paris.

Fraisse, G. FÉMINISME – Histoire du féminisme. Encyclopædia Universalis. <http://www.universalis.fr/encyclopedie/feminisme-histoire-du-feminisme/> (28.10.2014)

Heimermann, B. (2011). *Titajäna. L'aventurière des Années folles*. Arthaud, Paris.

Labruno, G.; Toutain, P. (2000). *Prantsusmaa ajalugu*. Valgus, Tallinn.

Mercier, L-S. (1994). *Le Tableau de Paris, 2 vol.*, Mercure de France, Paris.

Moses, C. G. (1984). *French Feminism in the 19th Century*. State University of New York Press, New York.

Moses, C. G.; Rabine, L. W. (1993). *Feminism, Socialism and French Romanticism*. Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis.

Ojamaa, O. (1979). *Tammsaare Pariisis. Keel ja Kirjandus*, 5, 289–290.

Perrot, M. (2008). 1848: La révolution des femmes, *L'Histoire*, 2/8/2008. <http://www.histoire.presse.fr/actualite/infos/1848-revolution-femmes-08-02-2008-15589> (28.10.2014)

Riot-Sarcey, M. (2008). *Histoire du féminisme*. Nouvelle édition. La Découverte, Paris.

Roberts, M. L. (1997). *Copie subversive: Le journalisme féministe en France à la fin du siècle dernier*. *CLIO Histoire, Femmes et Société*, 6, 230–247.

Rosen, E. (2014). L'épistolaire dévoyé: le Courier de Paris de Delphine de Girardin et la question de la novation, Médias 19, Publications, Guillaume Pinson (dir.), La lettre et la presse : poétique de l'intime et culture médiatique, 4. LA LETTRE DE L'ÉCRIVAIN-JOURNALISTE, 15/02/2014. <http://www.medias19.org/index.php?id=309> (28.10.2014)

Sand, G. (1843). Fanchette. M. Levy, Paris. <https://archive.org/details/oeuvresdegeorges88sand> (28.10.2014)

Titajna (1928). Mon tour du monde. Louis Querelle, Paris.

Autoritest

Kadri Aavik on sotsioloogiadoktorant ja õppejõud Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudis. Tema doktoritöö keskendub soolisele ja etnilisele ebavõrdsusele Eesti tööturul, mida ta uurib tööturul osalejate töö- ja karjäärinarratiivide kaudu, kasutades interseksionaalset lähenemist. Lisaks akadeemilisele tegevusele on ta aktiivne Eesti kodanikuühiskonnas, edendades soolist võrdsuslikkust, loomaõiguslust ning sotsiaalset õiglust laiemalt.

Kairit Kaur on Tartu Ülikoolis maailmakirjanduse teadur. Ta on õppinud saksa keelt ja kirjandust, kirjalikku tõlget ja võrdlevat kirjandusteadust Tartu Ülikoolis, täiendanud end Münsteri ja Läti ülikoolis ning uurimisreisidel Berliinis ja Freiburgis. Töötanud Tartu Ülikooli Raamatukogu Eesti vanema kirjanduse tekstikogu (EEVA) juures spetsialistina, hiljem Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu Baltika ja vanaraamtu säilitamise osakonnas vanaraamatu spetsialistina. 2013. aastal kaitses Tartu Ülikoolis doktoritöö teemal „Luuletavad naised Eesti-, Liivi- ja Kuramaal, 1654–1800“. Tema peamisteks uurimisvaldkondadeks on baltisaksa kirjakultuuri ja naiskirjanduse ajalugu Baltimaades.

Katrin Kivimaa töötab vanemteaduri ja professorina Eesti Kunstiakadeemia Kunstiteaduse instituudis. Ta õppis kunstiajalugu Tartu Ülikoolis ja Kesk-Euroopa ülikoolis Prahas, kaitses M.Phil.-kraadi soouurimuses Kesk-Euroopa ülikoolis Budapestis ning 2004. aastal kunstiajaloo doktorikraadi Leedsi ülikoolis Suurbritannias. Tema peamised uurimisvaldkonnad on feministlik kunstiajalugu ning moodne ja kaas-aegne kunst. On teinud kaastööd akadeemilistele ajakirjadele Kunstiteaduslikke Uurimusi, Ariadne Lõng, n.paradoxa: International Feminist Art Journal ning avaldanud kunstikriitikat Sirbis, Vikerkaares, kunst.ee-s jm. Ta tegutses aastatel 2008–2010 Viinis ja Varssavis toimunud näituse „Gender Check: Femininity and Masculinity in the Art of Eastern Europe“ rahvusvahelises tööruhmas ning osales 2009–2011 Leverhulme Trust'i (Suurbritannia) finantseeritud rahvusvahelises uurimisvõrgustikus, mis keskendub feministlikele kureerimispraktikatele. 2012. aastal ilmus Tallinna Ülikooli kirjastuses tema koostatud ja toimetatud kogumik „Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe“.

Redi Koobak on järel doktor Rootsis Linköpingi ülikooli soouuringute osakonnas. Tema peamised uurimisvaldkonnad on feministlik visuaalkultuur, feministlik ja *queer*-kunst, transnatsionaalne feminism, postkoloniaalne teooria, postsotsialistlikud feminismid, interseksionaalsus ja loovkirjutamine. Ta on töötanud rahvusvahelise eletsenseeritava ajakirja NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research assistendina ja on 2013. aastast Ariadne Lõnga kaastoiemataja.

Tiiu Kuurme on Tallinna Ülikoolis kasvatus- teaduse dotsent. Ta on 1976. aastal lõpetanud Tartu Ülikoolis eesti keele ja kirjanduse eriala ajakirjanduse eriharuh. Töötanud teadurina, assistendina ning õppejõuna nii Pedagoogika

Teaduslikus Uurimisinstituudis kui ka Tallinna Ülikoolis ja selle eelkäijates. Avaldanud ajakirjanduses publitsistlikke artikleid kasvatus- ja haridusproblemaatikast. 2004. aastal kaitses Oulu ülikoolis doktoriväitekirja Eesti õpilaste koolikogemustest. Huvivaldkondadeks on üldkasvatusteadus, alternatiivpedagoogika, kasvatus ja väärtuste seosed ja õpilaste identiteet. Viimastel aastatel tegeleb soouringutega hariduses.

Raili Marling on Tartu Ülikoolis amerikanistika dotsent ja võrdleva kirjandusteaduse vanemteadur. Tema peamisteks uurimisvaldkondadeks on soo ja võimu küsimused avalikus diskursuses, kirjanduses ja kultuuriajaloo. Viimasel ajal on ta tegelenud mehelikkuse poliitika ja postsotsialistlike soosuhete analüüsiga. Ta on kahe eelretsenseeritava teadusajakirja – Ariadne Lõnga ja Aspasia: International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History – tegevtoimetaja.

Rebeka Põldsam lõpetas Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse bakalaureuseõppe uurimusega seksuaalvähemuste representatsioonidest Eesti kaasaegses kunstis ning Londonis Goldsmiths College'i kaasaegse kunsti teooria magistriõppe uurimusega kaasaegsetest kväärkunsti praktikatest Ida-Euroopas. Ta on kaaskureerinud seksuaalvähemuste probleeme käsitleva näituse „Sõnastamata lood“ (2011), eesti feministliku kunsti kaanonite eskiisi LadyFest Tallinnas ja Tartus (2013) ning viimati näituse „Kõhe tunne?!“ (2014), mis püüdis abstraktsete installatsioonide ja *performance*'ite abil mõtestada teiseks olemise kogemust. Põldsam on koostanud kväärteooria lugemiku „Kõhe tunne?!“ (2014). Alates 2009. aastast kirjutab feministlikku kunstikriitikat. Alates 2012. aastast töötab Põldsam kuraatori ja projektijuhina Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuses.

Andra Siibak, PhD, kaitses doktorikraadi 2009. aastal meedia ja kommunikatsiooni erialal Tartu Ülikoolis. Praegu töötab Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis meediauuringute vanemteadurina. Tema peamisteks uurimisvaldkondadeks on privaatsus sotsiaalmeedias, noored ja internet, põlvkonnad ja põlvkondadevahelised suhted, identiteediloomed internetis ja auditooriumiuuringud. Kõikides uurimisvaldkondades on ta pööranud tähelepanu soo aspektile.

Hannaliisa Uusma on muusik ja sotsioloog. 2011. aastal lõpetas ta Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste- ja Sotsiaaluuringute Instituudi sotsioloogia erialal. Tema uurimistöo teemaks oli naiselikkuse konstrueerimine Eesti popmuusika maastikul. 2013. aastal asus ta prof. Kristel Pappeli ja dots. Barbi Pilvre juhendamisel kirjutama doktoritööd Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia muusikateaduste osakonnas, uurimisteemaks mehelikkused postsovetlikus Eesti muusikas. Uusma on tegev ka Eesti Naisuurimis- ja Teabekeskuses.

Tiina Veikat õpib Tallinna Ülikoolis romanistika magistrantuuris prantsuse keele ja kirjanduse erialal. Põhilised uurimisteemad on prantsuse tänapäeva (fragment)kirjandus, vaikus kirjanduses, võrdlev kirjandusteadus, esteetika, feminism kirjanduses (Beauvoir, Cixous, Irigaray), aeg kirjanduses (Claude Simon, Marcel Proust).

Kristi Vinter, PhD, kaitses 2013. aastal doktorikraadi kasvatusteaduste erialal Tallinna Ülikoolis. Teda huvitavaks uurimisteemaks on meedia ja selle sisu kasutamine eelkoolialiste laste õpetamisel ja arendamisel. Praegu töötab ta Tallinna Ülikooli Kasvatusteaduste Instituudi direktorina.

ENUT

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT) registreeriti mittetulundusühinguna 1997. a. aprillis. ENUT-i eesmärk on süvendada arusaamist inimõigustest ja aidata kaasa demokraatia arengule, ärgitades meeste ja naiste koostööd ning toetades sugupoolte võrdsust kõigis eluvaldkondades. ENUT-i ametlikule avamisele 4. veebruaril 1999. a. konverentsiga "Eesti naised poliitikas" eelnes mitu aastat vabatahtlike tööd, planeerimist ja toetuste kogumist.

Oma lühikese ajaloo jooksul on ENUT komplekteerinud mitmekülgse naisuurimust käsitleva raamatukogu, millele panid aluse Kanada Ontario provints, Eesti Abistamiskomitee ning Kanada Women's Issues Project.

Tänu Tallinna Ülikooli toetusele on ENUT-il kontori- ja raamatukoguruum ülikooli peahoones, samuti internetiühendus.

Mitmete toetajate, nagu Euroopa Liidu PHARE demokraatia makroprogrammi, Norra, Rootsi, Soome, Hollandi, Kanada, Suurbritannia, Saksa ja USA Eestis asuvate saatkondade, Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni arenguprogrammi, Põhjamaade Ministrite Nõukogu ning Norra Välisministeeriumi (koostööprogramm Kesk- ja Ida-Euroopaga) panus on teinud võimalikuks ENUT-i videokeskuse, kodulehekülje ja andmebaaside loomise, eesti- ja ingliskeelse uudistelehe väljaandmise ning seminaride ja konverentside korraldamise.

ENUT-i raamatukogu ja konverentside külastatavus annab tunnistust Eesti naiste ja meeste suurenevast huvist nende elu mõjutavate sooga seotud tegurite vastu. Seega on alust arvata, et on oluline ja vajalik välja anda Eesti nais- ja meesuuringute ajakirja. Ajakiri on foorumiks, kus saab kriitiliselt analüüsida soorolle kaasaja ühiskonnas ja diskuteerida sügavuti Eesti ühiskonnas toimivate soorollide üle.

Summaries

„Then I understood that you do not have to be smart—you have to have acquaintances“: the use of social capital in the work narratives of Russian-speaking women

Kadri Aavik

Today's Estonia is characterized by the ethnicity- and language-based segregation of acquaintance networks that influences Russian-speaking people's chances of advancing in workplace hierarchy. Studies conducted this far indicate that in the case of Russian-speaking population the lack of social networking may become an obstacle to realizing one's proficiency in Estonian. Access to prestigious positions is especially limited for Russian-speaking women, as they have been excluded from social networks that facilitate access to such positions because of their gender and ethnicity.

The article analyzes, by employing intersectional analysis, the representation of social capi-

tal in the work narratives of Russian-speaking women and the meanings assigned to it. The focus is on the experiences of the so-called marked group in terms of gender and ethnicity: Russian-speaking women with higher education and good Estonian proficiency who are either unemployed or work in menial jobs in Tallinn and Tartu.

The results show that the participants considered social capital an important means for finding work and improving one's work status in today's labor market, but also believed that they had few opportunities for using acquaintances for finding work. They discursively expressed disempowerment in the context of finding work both through formal and informal channels. The boundaries of social networks were perceived to be based primarily on ethnicity.

The narratives also demonstrate how Estonian labor market and society at large are characterized by norms that prefer Estonian-ness, masculinity and youth and thus construct Russian-speaking women as marked and as deviating from the norm, as so-called „internal others“.

The development of Baltic women's reading and writing culture until about 1840

Kairit Kaur

Most women living in the region probably could not read or write in the Middle Ages. The first educational centers for Baltic women were probably Cistercian nunneries on the basis of which the first Lutheran girls' schools were founded in the bigger towns after the Reformation. Women's reading materials primarily included texts belonging to the Christian canon, prayer books and hymnals. Their writing probably tended to be limited to everyday communication.

First Baltic women writers appear in the 17th century, first as so-called „learned women“

and pioneers in women's occasional poetry. „Learned women“ tended to be the daughters of educated or rich bourgeois fathers. Roughly the same period sees the emergence of noblewomen who produced extensive „spiritual recipe books“. We see first examples of autobiographies by the end of the century.

The Great Northern War created a long gap in women's printed works. Women's names appear again only in around 1740 but first only as imagined by men – as the authors of fictitious readers' letters in the first moral weeklies of the Baltic countries. At the time when women's own voice was not heard in the public sphere, they were active in the reception of pietist Herrnhut literature. Starting from the 1760s first texts probably written by actual women appeared in Baltic German magazines. By the late 1770s women were in the literary sphere – the period saw the publication of the first review by a woman, also the first poetry collections. In the 1780s Baltic women writers broke out of anonymity.

There was a major shift in the 1790s when Rousseau-inspired bourgeois ideal of the „natural“ woman was established according to which a woman had to be completely dedicated to her husband and children and withdraw from the public sphere. Women's texts vanished from the media and there are no known poetry collections until 1817. If women could write poetry at all, it was within the intimate circle of family and friends. There were attempts to direct women's reading. However, the first major autobiographies also date from the 1790s. At the turn of the century, the first novel by a woman was published.

The beginning of the 19th c. sees an increasing acceptance of women's activities in the public sphere that are closely connected to the domestic duties of bourgeois women (cooking, home economics, child rearing). Women could also appear as writers in connection with these areas. The first drama text by a woman was published in the late 1820s.

Feminist exhibitions and curatorial practices in the Baltic countries

Katrin Kivimaa

Recent years have seen the increasing popularity of feminist curatorial analysis within the study of contemporary art, inspired by exhibitions in the central Western art institutions. The present article will cover the history of feminist exhibitions in the three Baltic countries starting from the mid-1990s to 2012, tracing a content-based and generational continuity that characterizes the phenomenon, despite uneven development patterns. The article specifically focuses on Estonia where the history of feminist art and feminist political agenda have had a most significant impact on the curatorial practice.

Story of Estonian academic gender studies in journal *Ariadne Lõng*, 2000–2013

Redi Koobak, Raili Marling

The article proceeds from the much-discussed research of Clare Hemmings on the stories feminists tell in English-language gender studies journals about the past and present of feminism and the 'political grammar' of these narratives. We believe that such research needs to be replicated in the periphery and semiperiphery because, despite the centrality of the politics of location in feminist theory, transnational feminist narratives are still predominantly in English and Western-centered. The article aims to analyze the story of Estonian academic feminism as it unfolds in the journal *Ariadne Lõng*, the perhaps most stable gender studies institution in postsocialist Estonia. We seek to find out what Estonian gender studies are imagined to be and to do. Specifically, we are interested in whether there is a self-evident consensus in

the journal and what role the general narrative plays in the wider gender political context. We analyzed editorials, original research articles, translations and the fore- and afterwords of translation that explicitly mention Estonian or Eastern European feminism or gender studies or the reception of feminism or gender studies in Estonia. We looked at citational practices and the assumptions that are taken for granted.

Our analysis yielded two central results. First, Estonian gender studies are additive, not integrative. The articles in the journal cover a wide range of subjects, demonstrating the work Estonian scholars have done to establish gender perspectives in their disciplines. Articles are rooted in specific disciplines and there are no interdisciplinary analyses or discussions of gender studies as a discipline and its transdisciplinary methods. Second, the story of Estonian gender studies has not yet critically engaged with its past and its relationship with Western feminist theory. In the post-Soviet period Western feminist theories were of utmost importance in raising new critical questions and perspectives. Yet even today there are no problematizations of the concept of 'Western feminism' and its centrality in transnational discussions. We speculate that the lack of critiques of Western perspectives can be explained by the fact that Estonian gender studies have had to work on establishing themselves inside different disciplines and that one of the tools used in the process was the prestige of Western, especially Anglophone, academia.

The gender of school and gender in school in the interpretations of educators

Tiiu Kuurme

Schools as institutions that recreate gender stereotypes have been studied internationally for decades. In Estonian educational research

this shadow function of schools has yet to attract attention. Estonian Women's Associations Roundtable coordinated a project that studied the perceptions and interpretations of teachers and other people linked to education in order to find out how they see manifestations of gendered differences and problems in the daily life of schools. In-depth interviews were conducted with ten educators and the results were interpreted in the light of international literature in the field. The analysis showed that differences in gendered expectation are perceived and behavioral differences are noticed, but they are explained as a natural inevitability. School reality is not associated with the problem of gender equality. Gender stereotypes are also not perceived to be problematic. The continuation of such a situation may diminish the quality of life in adulthood for both genders and diminish the value of education.

Queer art practices in Eastern Europe

Rebeka Põldsam

The article analyzes three case studies from contemporary Eastern European art 2007-2011. First, the article seeks to define and map the different circulating meanings of the concept 'queer' in order to open the theoretical backgrounds of the case studies. The first case study is Anna-Stina Treumund's and Jaanus Samma's „Queer sticker book“ (2011) that is a Western-style grassroots activist fanzine as well as a location-specific user-friendly product for Estonian queers and equality activists. The second case study is the work of Polish curator Pawel Leszkowicz that is in its rhetoric primarily opposed to the extreme conservative movements in Poland. He creates homoerotic exhibitions dedicated to sexuality that attempt to understand Polish society within EU equality directives and ideals. The final case of the article

is Serbian queer immigrant artist Ana Hoffer who works in Austria and whose deeply theory-driven lecture-performances provocatively explore the power relations between Self and Other, East and West. The article as a whole seeks to interpret the ethical ambitions of queer art practices and means for achieving them. Sometimes more wide-ranging, sometimes more modest, the practices aim to change the present situation.

„I would like to be the Bomb guy!“: analysis of pre-school children’s media favorites and their possible use in value education and gender-sensitive education

Andra Siibak, Kristi Vinter

The article is based on focus group interviews with pre-school children conducted in the fall of 2010 and will discuss the media favorites of 5-7 year-olds and the ways in which these could be employed in media education and gender sensitive education.

The interviews showed that children’s screen favorites are extremely gender stereotyped: boys like superheroes (Batman, Superman, Bakugan, Transformers), while girls’ favorites are pretty princesses, fairies and cute animals. It was also revealed that children are eager to emulate the behavior, emotions, attitudes and activities of their favorites, bringing what they have seen on the screen into the daily life of pre-school through a social imitation game.

On the basis of the results of the study we believe that children’s media favorites provide useful material for gender sensitive and value education. We believe that phenomena seen in popular culture can be successfully used in pre-school education and make suggestions for how children’s media favorites can be used to

teach children not just analytical thinking and the skill of analyzing media messages, but also how to be a human being more broadly.

Romantic *macho*: rebellious man in Estonian punk rock

Hannaliisa Uusma

The article analyzes the practices and experiences, attitudes and meanings related to the construction of masculinity on the example of the legendary Estonian punk band Vennaskond. The article considers both the international rituals and norms of punk and rock music tradition more generally as well as the possible influence of the post-socialist society and cultural space on Vennaskond’s patterns of constructing masculinity. In other words, the article focuses on rocking masculinity in (post-socialist) Estonia.

The article is based on a qualitative sociological study conducted in 2013–2014. The results have been reached by synthesizing two types of empirical data (interviews with band members and song lyrics) and by combining qualitative sociological methods of data collection and analysis.

Journalism and feminism in France, 1830–1930

Tiina Veikat

The aim of the present essay is to provide a survey of the joint development of journalism and feminism in France in 1830-1930. The inspiration for the essay was a seminar on French women journalists at the University of Montpellier Paul-Valéry 3 which showed that scholarship on media and women’s studies has only begun. However, women journalists deserve considerable attention because without the many anonymous or little known women journalists and reporters the later recognized

feminist writers would not have been able to write what they did. The women journalists covered in the present article are the foundation on which the later generations have been able to construct their success story.

The notable French women journalists include Saint-Simonists, Delphine de Girardin, Séverine, George Sand, Titajna. They created or adapted styles and modes of writing, journalistic genres and approaches to journalism as such (e.g., Séverine who went to the mines in order to write her report, thereby changing journalistic practices). The author also hopes that the present text invites Estonian gender scholars to write on the development of Estonian journalism, women's thought and first and foremost feminism in the Estonia of the past century to introduce the possibly completely unknown women authors who have dared and wanted to make their voice heard in the journalistic arena. *Hommage* to them! I would like to close with the call of Hélène Cixous from her „The Laugh of the Medusa“ (Le Rire de la Méduse): „Woman must write her self: must write about women and bring women to writing, from which they have been driven away as violently as from their bodies -- for the same reasons, by the same law, with the same fatal goal. Women must put herself into the text -- as into the world and into history -- by her own movement.“

About authors

Kadri Aavik is PhD candidate in sociology and an instructor at the Institute of International and Social Studies, Tallinn University. Her PhD dissertation focuses on gender and ethnic inequality in the Estonian labor market, studied through work and career narratives of labor force participants, using an intersectional approach. In addition to academic activities she is also active in the civic society by promoting gender equality, animal rights and social justice more broadly.

Kairit Kaur is a Researcher in World Literature at the University of Tartu. She has studied German language and literature, translation studies and comparative literature at the University of Tartu and received additional training at the University of Münster and University of Latvia, conducted research in Berlin and Freiburg. She has worked as a specialist by the collection of older Estonian literature (EEVA) at Tartu University Library and as a specialist of older Baltica collection by the archival library of Tallinn University. In 2013 she defended her PhD at the University of Tartu on „Women writing poetry in Estonia, Livonia and Curonia, 1654–1800“. Her main research areas are Baltic German literature and the history of women's writing in the Baltic countries.

Katrin Kivimaa is a Senior Researcher and Professor at the Institute of Art History at the Estonian Academy of Art. She studied art history at the University of Tartu and the Central European University in Prague, defended her MPhil in gender studies at the Central European University in Budapest and in 2004 her PhD in art history at the University of Leeds, UK. Her main research areas are feminist art history, modern and contemporary art. She has published in academic journals like *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, *Ariadne Lõng*, *n.paradoxa: International Feminist Art Journal* and her art criticism has appeared in *Sirp*, *Vikerkaar*, *kunst.ee*, etc. In 2008–2010 she was a member of the international team of the exhibition „Gender Check: Femininity and Masculinity in the Art of Eastern Europe“ shown in Vienna and Warsaw and in 2009–2011 participated in a research network financed by the Leverhulme Trust (UK) that focused on feminist curating practices. In 2012 she compiled and edited the collection *Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe*, published by Tallinn University Press.

Redi Koobak is a postdoctoral researcher at the Department of Thematic Studies – Gender Studies, Linköping University, Sweden. Her current research interests include feminist visual culture studies, feminist and queer art, transnational feminism, postcolonial theory, postsocialist feminisms, intersectionality and creative writing methodologies. She has previously worked as the Editorial Secretary of *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research* (Taylor & Francis). As of 2013, she is the co-editor of *Ariadne Lõng*.

Tiiu Kuurme is an Associate Professor of Education at Tallinn University. She graduated from the program of Estonian Language and Literature at the University of Tartu in 1976 with a specialization in journalism. She has

worked as a researcher, assistant and instructor at the Scientific Research Institute of Pedagogy and Tallinn University and its predecessors. She has published many general interest articles about education issues. In 2004 she defended her PhD at the University of Oulu, Finland about the school experiences of Estonian students. Her main research interests have been general education, alternative pedagogy, links between education and values, problems of student identity. In recent years she has focused on gender questions within education.

Raili Marling works as an Associate Professor of American Studies and Senior Researcher of Comparative Literature at the University of Tartu, Estonia. Her research has focused on gender and power in public discourse, literature and cultural history. Her most recent research interests have been the politics of masculinity and tensions around gender in the post-socialist context. She is an acting editor of *Aspasia: International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History and Ariadne Lõng*.

Rebeka Põldsam graduated from the Estonian Academy of Art with a BA thesis in art history that analyzed the representation of sexual minorities in Estonian contemporary art and received her MA in theory of contemporary art from Goldsmiths College, London, with a study of contemporary queer art practices in Eastern Europe. She was the co-curator of the exhibition „Unworded stories“ (2011) that addressed the issue of sexual minorities, feminist LadyFest in Tallinn and Tartu (2013) and most recently the exhibition „Feeling Queezy?!“ (2014) which attempted to define the experience of being the other through abstract installations and performances. Põldsam has edited the queer theory reader „Kõhe tunne?!“ (Feeling Queezy?!)(2014) and has been publishing feminist art criticism since 2009. She has been working as a curator

and project manager at the Center for Contemporary Arts Estonia since 2012.

Andra Siibak defended her PhD in media and communication at the University of Tartu. She currently works as a Senior Researcher in media studies at the Institute of Social Studies, University of Tartu. Her main areas of research are privacy in social media; young people and the Internet; generations and inter-generational relations; identity creation on the Internet; audience studies. Gender is one of the topics that has been touched upon in all of her research areas.

Hannaliisa Uusma is a musician and sociologist. In 2011 she graduated as a sociologist from the Institute of International and Social Studies, Tallinn University with a study of the construction of gender in Estonian pop music. In 2013 she started writing her PhD dissertation under the supervision of Prof. Kristel Pappel and Assoc. Prof. Barbi Pilvre at the Musicology Department of the Estonian Academy of Music and Theatre on masculinities in post-Soviet Estonian music. Uusma is also a member of Estonian Women's Studies and Resource Center.

Tiina Veikat is a Master's student in French language and literature at Tallinn University (2013–2014 University of Montpellier 3 Paul-Valéry). Her main research interests are today's French fragment literature, silence in literature, comparative literature, aesthetics, feminism in literature (Beauvoir, Cixous, Irigaray), time in literature (Claude Simon, Marcel Proust).

Kristi Vinter defended her PhD in education at Tallinn University in 2013. Her research interests are the use of new media and its content in teaching and developing pre-school children. She is currently the Head of the Institute of Educational Sciences, Tallinn University.

About ENUT

ENUT has organized well-attended conferences and seminars on a wide variety of subjects.

Evidence of growing interest, based on attendance at the conferences, visitors to ENUT, and borrowers of books from ENUT's library gave reason for ENUT to decide that the time is ripe for launching an Estonian journal of women's studies. The journal will be the forum in which critical analyses of gender roles in contemporary Estonian society are presented.

The Estonian Women's Studies and Resource Centre, known under Estonian acronym ENUT, was registered as an NGO in April, 1997. The Centre was officially opened on February 4, 1999 at the Tallinn Pedagogical University. Its aim is to promote better understanding of human rights, and to support the democratic process by encouraging gender equality, cooperation among men and women in all aspects of life, and the empowerment of women.

During its short history, ENUT has developed an extensive library, thanks to donations from the Government of the Province of Ontario, Canada, the Estonian Relief Committee in Canada, and the work of the Canadian Women's Issues Project.

The Tallinn University has provided space and Internet service on its premises for the Centre. Other donors, most notably the European Union PHARE Democracy Programme, the Embassies of Germany, Norway, Canada, Finland, Netherlands, Great Britain, Sweden, UNDP, the Nordic Council of Ministers, and the Norwegian Foreign Office's Programme of Cooperation in Central and Eastern Europe, made it possible for us to develop an audio-video center, to issue a newsletter in both Estonian and English, and to establish a homepage and databases.

ARIADNE LÕNG

N a i s - j a m e e s u u r i n g u t e a j a k i r i

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT) · XIV aastakäik 1/2, 2014

„Ma tahaks olla Pommimees!“ – lastealaste meedialemmikute analüüs ja nende võimalik kasutamine väärtuskasvatuses ja sootundlikus hariduses

Andra Siibak, Kristi Vinter

Meediast on tänapäeva laste jaoks saanud vanemate, eakaaslaste, õdede-vendade ja õpetajate kõrval üks mõjusam sotsialiseerija (Vinter 2013; Vandewater, Lee ja Shim 2005). Muu hulgas peetakse meediat laste sugupoolt puudutavate rollide ja arusaamade mõjusaks kujundajaks, sest lapsed otsivad juhiseid sugupolele kohase käitumise kohta sageli just ekraanilt (Witt 2000; Aubrey ja Harrison 2004; Aavik 2009).

Kooli sugupool ja sugupool koolis haridustegelaste tõlgendustes

Tiiu Kuurme

Ametlikult ja avalikult on rohkesti tegeldud sellega, mida lastele koolis õpetatakse. Sootuks vähem köidab tähelepanu, mida lapsed koolis õpivad, – ka meheks ja naiseks saamise mõttes. Kooli variõpe suunab lapsed ühiskonnale vastuvõetavatesse mõtlemis- ja toimimismudelitesse, ilma et õpetajad küsiks, kas see on hea, ning teadvustaksid, mil moel nad sellele ise kaasa aitavad.

Kväärid kunstipraktikad Ida-Euroopas

Rebeka Põldsam

2011. aastal initsieerisin ja kaaskureerisin Airi Triisbergi ja Anders Härmiga näituseprojekti „Sõnastamata lood“ Tallinna Kunstihoones. Näitus keskendus Ida-Euroopa seksuaalvähemuste igapäevaelu käsitlevale kunstile. Paralleelselt näitusega peeti esimest korda Baltic Pride'i nädalat Tallinnas, mille programmi kuulusid ka meie näituse filmi- ja vestlusõhtud. Programmis oli ameerika queer-aktivistlik pornofilm „Community Action Center“. Sel õhtul oli publikuks umbes 25 naist.

